

MINNA JAAKOLA, TIINA ONIKKI-RANTAJÄÄSKÖ JA ULLA VANHATALO
Suunvuoro 3

Artikkelit

IDASTIINA VALTASALMI

- ✚ Essiivin funktiot ja käyttö perustason selkokielessä 4
Functions and use of the essive case in basic-level Easy Finnish 26

RITVA PALLASKALLIO

- ✚ Selkeyttävää vai yksinkertaistavaa? Nuortenkirjan ja sen selkomukautuksen vertailua tekstilajikonventioiden näkökulmasta 28
Simplifying or simplistic? Comparing a young-adult novel and its easy-to-read adaptation from the perspective of genre conventions 58

AULI KULKKI-NIEMINEN

- ✚ Journalistisen valokuvan rekontekstualisoiminen selkoututiseen 60
Recontextualisation of journalistic photographs in Easy Language news texts 88

PÄIVI KUUSI, KAARINA PITKÄNEN-HEIKKILÄ, RITVA HARTAMA-HEINONEN,
LEEALaura LESKELÄ, PÄIVI PASANEN JA JUHA ESKELINEN

- ✚ Selkomukauttaminen käännösstrategioiden valossa. Havainnot kääntäjän-
koulutuksesta 90
Easy Language adaptation in the light of translation strategies. Findings from translator training 112

Havainnot ja keskustelua

- JOHANNA KOMPPA JA KAARINA PITKÄNEN-HEIKKILÄ Tekstin sävy ja informaation kulku opiskelijoiden laatimissa selkomukautuksissa 114
- ANNELI HANHISALO Etuustermien muodon vaihtelu osana informoivan selkotekstin saavutettavuutta 128
- JENNI STOLT Selkoa sanomista. Selkolukijoiden havainnot selkokielisten uutistekstien ymmärrettävyydestä 139
- ARTO MUSTAJOKI Selkokieltä Venäjällä 147

Tervetuloa Kotikielen Seuran teemailtaan!

Tutkittua tietoa selkokielestä

Tieteiden talo, sali 104, torstaina 20.4. klo 16.15

Tilaisuus myös suoratoistetaan. Linkki löytyy Seuran sivuilta:

<https://www.kotikielenseura.fi/tapahtumat/>

- 16.15 Avaus
- 16.20 **Minna Jaakola** ja **Ritva Pallaskallio**: Selkokieli kielen-
tutkimuksen ja opetuksen näkökulmasta
- 16.50 **Leealaura Leskelä**: ”Anteeks häirittekö mää täs teiän keskus-
teluu” – puhuttu selkokieli ja kehitysvammaiset keskustelijat
- 17.20 Kahvitauko
- 17.50 **Idastiina Valtasalmi**: Essiivin funktiot ja käyttö perustason
selkokielessä
- 18.20 **Ulla Vanhatalo**: Selkokieli Satasairaalassa
- 18.50 **Mikko T. Virtanen** ja **Auli Kulkki-Nieminen**: Selkokielellä
kriisiä rakentamassa: koronaepidemia median, viranomaisten
ja tukijärjestöjen selkoistamana
- 19.20 Lopetus

Suomi on selkokielen käytön edelläkävijöitä. Selkokielen tutkimusperustainen kehittäminen on kuitenkin Euroopan laajuusastikin tuore ilmiö, ja myös Suomessa selkokieltä on tutkittu lähinnä opinnäytteissä. Käsillä oleva lehti on ensimmäinen *Virittäjän* teemanumero selkokielestä. Uusin, Leealaura Leskelän selkokielen väitöskirja julkaistiin vuonna 2022, ja ainut edellinen kielitieteellinen väitöstutkimus (Kulkki-Nieminen) on vuodelta 2010. Selkokieli on lyönyt itsensä hyvin läpi, mutta se ei ole valmis tuote, jonka saa apteekin hyllyltä. Se on ennen kaikkea kykyä mukauttaa kielellistä toimintaa vastaanottajan tarpeisiin.

Selkokieli on osa saavutettavuutta ja jatkumolla suhteessa selkeään kieleen. Kotus, Selkokeskus ja monet selkotoimijat ovat aloittaneet yhteistyön, jonka jatkuvuus vaatii resursseja. Kansalliskielistrategiassa (2021) ja Avoimen hallinnon strategiassa 2030 edellytetään, että hallinnossa käytetään tarvittaessa selkokieltä. Selkokielen ja selkeän kielen työnjaon kehittäminen lisää kielitietoisuutta ja parantaa käytettävän kielen laatua.

Selkokielen laaja kysyntä edellyttää korkeatasoista koulutusta. Tutkijoiden on oltava hereillä, jotta selkokielen koulutus saadaan tutkimukseen perustuvaksi.

Tämän numeron kirjoitukset valaisevat selkokielen tutkimusta eri näkökulmista. Idastiina Valtasalmi korostaa, että selkokielen ohjeistuksessa pitäisi kiinnittää huomiota rakenteiden funktioihin pelkkien muotojen sijaan. Ritva Pallaskallion tutkimus tuo esiin kaunokirjallisuuden tyylin ja ilmaisukeinojen siirtymisen selkomukauttamisessa. Nuorten huomioiminen lukijoina on ajankohtaista, kun Kulttuuri-rahasto on käynnistämässä kouluihin suunnatun selkokirjakampanjan.

Mitä on selkovisuaalisuus? Miten tekstin ja kuvan saa yhdessä palvelemaan selkoistusta? Näitä kysymyksiä käsittelee Auli Kulkki-Niemisen artikkeli, jossa hän analysoi journalistisia valokuvia osana selkouutisia.

Mualla Euroopassa selkoistamista kohdellaan usein kielensisäisenä kääntämisenä. Selkoistaminen sopii myös osaksi kääntäjien koulutusta, kuten käy ilmi Päivi Kuusen ja kumppaneiden artikkelista. Johanna Komppa ja Kaarina Pitkänen-Heikkilä jatkavat havaintokirjoituksessaan kääntäjäopiskelijoiden tuottaman aineiston parissa ja nostavat esiin sen, että selkoistamisen keskeiset kysymykset liittyvät tekstin ja informaation rakenteisiin.

Anneli Hanhisalo ja Jenni Stolt korostavat, miten eri kohderyhmissä selkoistamisen tarve voi osua erilaisiin seikkoihin. Tarvitaan ymmärrettävyyden tutkimusta, jota tehdään yhdessä käyttäjien kanssa. Arto Mustajoki puolestaan kuvaa havaintokirjoituksessaan selkokieltä Venäjällä. Kansainväliseen vertailuun antaa eväitä myös käsikirja Euroopan selkokielistä (Lindholm & Vanhatalo 2021).

Selkokieli on tieteidenvälinen tutkimuskohde, joka kutsuu kielentutkijoita vaikuttamaan kieliympäristön kehittämiseen.

MINNA JAAKOLA, TIINA ONIKKI-RANTAJÄÄSKÖ JA ULLA VANHATALO
TEEMANUMERON TOIMITTAJAT

Essiivin funktiot ja käyttö perustason selkokielessä

IDASTIINA VALTASALMI

1 Johdanto

Essiivi on suomen kielen sijamuoto, joka luokitellaan *Isoissa suomen kieliopissa* abstraktiksi paikallissijaksi (VISK § 1258). Se on kehittynyt uralilaisen kantakielen lokatiivista (Itkonen 1966: 264; Hakulinen 1979: 101), jonka paikanilmaisutehtävä on edelleen näkyvissä: essiiviä käytetään paikkaa ilmaisevien adverbikiteymien ja komparoitujen paikanilmausten sijana (esim. *kotona, ulkona; ylempänä, ylimpänä*) (VISK § 1258; Hynönen 2016: 51–56). Nykysuomessa essiiviä käytetään myös temporaalisessa funktiossa, jossa se on olosijaisena ajan adverbiaalinen sijana (VISK § 1258, 1248; Hynönen 2016: 56–61). Sen käyttöalaan kuuluvat viikonpäivät ja juhlat (esim. *maanantaina, juhannuksena*) sekä määritteen kanssa esiintyvät vuodet, vuodenajat ja vuorokauden osat (esim. *toissa vuonna, viime syksynä, tänä aamuna*). Myös monet temporaaliset leksikaalistumat ovat essiivisijaisia (esim. *aikoinaan, huomenna, toisinaan*).

Olotilanilmausfunktiossa¹ essiivi ilmaisee yleensä tilapäistä tai muutosaltista tilaa (*Hän on opettajana ~ sairaana*)² (Hynönen 2016: 64–87; olotilan käsitteestä ks. Onikki-Rantajääskö 2001: 17; tilapäisyyden ja muutoksen käsitteiden määrittelystä ks. Pajunen 2000: 41–42). Kontekstista riippuen essiivilausekkeet voivat saada myös muita merkityksiä ja ilmaista esimerkiksi samaan aikaan voimassa olevaa vaihtoehtoista olotilaa (*Tie jatkuu portille asti huonokuntoisena*) (ks. Onikki-Rantajääskö 2001: 245–246; Hynönen 2016: 76–79; ks. myös tämän artikkelin alalukua 3.3.3). Essiivisijaisia olotilanilmauksia on fennistiikassa usein luokiteltu adverbiaaleiksi (ks. esim. Penttilä 1963 § 407; Alhoniemi 1967; Hakulinen–Karlsson 1979: 212–213; Vilkkuna 2000: 169–172; VISK § 975), mutta Hynönen (2016: 35–41) on esittänyt kielitypologiaan pohjautuvan luokittelun, jossa adverbiaaleiksi luetaan vain lauseadverbiaalit (*Päätöksen seurauksena hän hermostui*). Muut luokat ovat primäärinen nominaalipredikaatti (*Hän on opettajana ~ sairaana*), predikaattikomplementti (*Hän pitää pöydän puhtaana*), depiktiivi eli implikoidun sekundaarinen predikaatti (*Hän matkusti hyväntuulisena*), temporaali eli tempo-

1. Essiivin yhteydessä puhutaan myös *tilasta* (ks. esim. VISK § 1258), mutta mukailen tässä tutkimuksessa Hynöstä (2016: 41–42) ja käytän termiä *olotila*, joka korostaa muutoksellisuuden merkitystä.

2. Kaikki tämän kappaleen suluissa olevat esimerkkilauseet ovat Hynösen (2016).

raallinen sekundaarinen predikaatti (*Hän aloitti koulun 7-vuotiaana*) ja sirkumstantiaali eli kausaalinen sekundaarinen predikaatti (*Oikeakätisenä hänen on vaikea kirjoittaa vasemmalla*) (Hynönen 2016: 36–37; ks. myös Nichols 1978; Stassen 2001; Himmelmann & Schultze-Bernd 2005; Leinonen 2008; de Groot 2017). Näistä vain sekundaarisia predikaatteja voidaan ilmaista parafraaseilla *Hän oli hyväntuulinen, kun hän matkusti; Hän aloitti koulun, kun hän oli 7-vuotias* ja *Koska hän on oikeakätinen, hänen on vaikea kirjoittaa vasemmalla* (ks. Hynönen 2016: 218–220). Olotilanilmausfunktio on produktiivinen (Hynönen 2016: 49), joten ilmaukset ovat heterogeenisempiä kuin ajan- ja paikanilmaukset. Olotilanilmaukset voivat toteutua monella eri tavalla, kun taas ajan- ja paikanilmauksissa essiivin käyttö on leksikaalisesti rajautunutta.

Essiivin käyttöä säännellään selkokielessä, joka on mukautettu sisällöltään, sanastoltaan ja rakenteeltaan yleiskieltä yksinkertaisemmaksi (selkokielen määritelmästä ks. Leskelä 2019: 93). Selkokielen kohderyhmiin kuuluu henkilöitä, joiden selkokielen tarve johtuu pysyvistä ja synnynnäisistä neurobiologisista syistä tai joiden kielitaito on heikentynyt vamman tai sairauden vuoksi. Selkokielestä hyötyvät myös esimerkiksi kielenoppijat, joiden kielellisen tuen tarve voi olla väliaikaista (kohderyhmistä ks. Leskelä & Lindholm 2012; Juusola 2019). Suomessa selkokielen vaikeustasot luokitellaan asteikolla ”helppo taso”, ”perustaso” ja ”vaativa taso”, joista jälkimmäisimmän ero selkeään yleiskieleen ei ole aivan selvä (Leskelä 2020, 2021: 163–164). Selkokielessä pyritään välttämään harvinaisia sijamuotoja ja monimutkaisia sanamuotoja, koska niitä pidetään vaikeina selkokielen käyttäjille (Virtanen 2012: 94–95; kansainvälisestä tutkimuksesta ks. Maaß 2020: 95–97, 104–108). Sijamuotojen vaikeustasoja luokitellaan selkokielessä asteikolla helppo, vaikeampi ja vaikea³ (Leskelä 2019: 142–143). Helpoimmalla tasolla ovat kieliopilliset sijat ja paikallissijat. Translatiivi on helpolla ja vaikeammalla tasolla, ja essiivi on vaikeammalla ja vaikealla tasolla. Vaikealla tasolla ovat abessiivi, komitatiivi ja instruktiivi.

Essiivin asettuminen kahdelle vaikeustasolle tarkoittaa, että sen ajatellaan olevan selkokielen käyttäjille joissakin konteksteissa vaikeampi kuin toisissa. Neuvona on pyrkiä muuttamaan se nominatiiviksi, kuten *lapsena hän on vaivalloinen* > *hän on vaivalloinen lapsi* (Leskelä 2019: 142). Samantyyppisiä esimerkkejä käytetään myös selkokielen kriteerit sisältävässä Selkomittarissa⁴ (Selkokeskus 2018). Siinä nominatiivin suosiminen nimetään selkokielelle tyypilliseksi piirteeksi ja esimerkklause *ihmisenä hän on miellyttävä* muutetaan muotoon *hän on miellyttävä ihminen* (Selkokeskus 2018, kriteeri 53). Leskelä (2019: 143) suosittelee, että perustason selkokielessä essiiviä vältettäisiin, jos se on mahdollista ja luontevaa. Helpon tason selkokielessä essiivin käyttöä ei suositella (Leskelä 2019: 166; ks. myös Leskelä 2020: 380).

Essiiviä koskevat selko-ohjeet vaikuttavat ongelmallisilta, koska ne perustuvat sija-
muodon välttämiseen ilman, että sen funktioita ja käytön monimuotoisuutta otetaan huomioon. Ohjeet ovat myös tulkinnanvaraisia, ja suomen kieleen vakiintuneita essiivi-ilmauksia on usein vaikea välttää. Tässä tekstilähtöisessä⁵ tutkimuksessa selvi-

3. Luokittelu perustuu selkokielen asiantuntijoiden arvioihin.

4. Selkomittari ei vielä perustu kaikilta osin tutkimustietoon.

5. Selkokieltä voidaan tutkia teksti- ja käyttäjälähtöisesti. Tekstilähtöisessä tutkimuksessa aineisto

tetään essiivin käyttöä perustason selkokielessä korpuspohjaisen tutkimuksen keinoin (ks. esim. McEnery & Hardie 2012). Tutkimuksessa etsitään vastauksia seuraaviin kysymyksiin: Vältetäänkö essiiviä selkokielessä? Missä funktioissa essiiviä käytetään? Artikkelin lopussa pohditaan, miten essiiviä koskevia selko-ohjeita voitaisiin muokata.

2 Aineisto ja menetelmät

Aineistona on Selkosanommat/Selkouutiset-korpus (jatkossa selkokorpus) (Helsingin yliopisto 2017), joka sisältää *Selkouutiset*-lehden tekstejä vuosilta 2010–2011 ja *Selkosanommat*-lehden tekstejä vuosilta 2012–2013. Korpuksessa on yhteensä 393 552 sanetta. Tekstit on kirjoitettu perustason selkokielellä, joka on suunnattu lähtökohdiltaan ja kielitaidoiltaan monenlaisille lukijoille, jotka todennäköisesti osaavat lukea itse (ks. Leskelä 2019: 114; Leskelä 2021: 164).

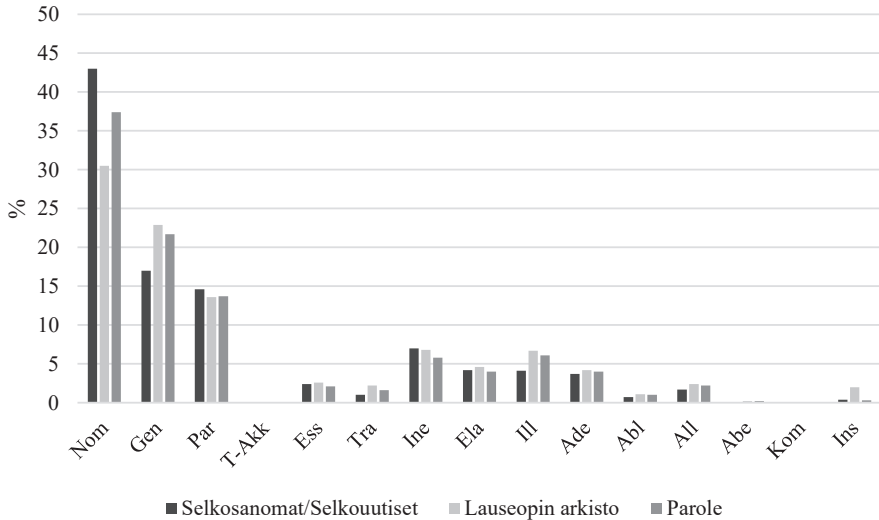
Essiivin käyttöä selvitettiin laskemalla kyseisestä korpuksista sijamuotojen tekstiesiintymät, joiden sijajakaumaa verrattiin Lauseopin arkistosta ja Parole-korpuksista laskettuun yleiskieliseen aineistoon (VISK § 1227, taulukko 10). Sitten essiivisijaisista lekseemeistä tehtiin taajuuslaskelma ja tarkasteltiin essiivin käyttöä yleisimmässä ajan-, paikan- ja olotilanilmauksissa eli essiivin keskeisissä funktioissa. Yleiskielisenä vertailuaineistona käytettiin Parole-korpuksen laajaa taajuuslistaa, joka sisältää 1 339 787 sananmuotoa. Sananmuodot on laskettu 17 604 995 saneesta. Taajuuslistasta poimittiin essiivimuotojen absoluuttiset frekvenssit ja esitettiin normalisoidut frekvenssit miljoonaa sanetta kohti. Aineistoon on otettu sananmuodot, joissa ei ole niihin kuulumattomia merkkejä tai kirjoitusvirheitä (ks. taulukkoja 2, 3 ja 4). Koska vertailuaineistona on taajuuslista, selko- ja yleiskielen vertailu keskittyy määrällisiin piirteisiin. Selkokielisestä korpuksista kuitenkin poimitaan esimerkkilauseita, joita tarkastellaan myös laadullisesti. Havainnot suhteutetaan selkokielen periaatteisiin ja yleiskielen normeihin.

3 Essiivi selkokorpuksessa

Selkokorpuksista laskettiin sijamuotojen tekstiesiintymät ($n = 207\,681$) ja verrattiin niitä kahteen yleiskieliseen aineistoon (ks. kuviota 1).⁶ Yleiskielen prosenttiosuudet poimittiin Lauseopin arkiston ($n = 130\,921$) ja Parole-aineiston ($n = 158\,655$) sijamuotoesiintymistä tehdyistä laskelmista (VISK § 1227, taulukko 10). Näistä selkoaineistolla on enemmän yhteistä lehtiaineistoa sisältävän Parolen kanssa, sillä Lauseopin arkiston aineistossa on mukana myös yksi romaani ja näytelmä (ks. VISK § 1227).

kerätään selkoteksteistä ja käyttäjälähtöisessä selkokielen käyttäjiltä (ks. Maaß 2019: 6–8; Maaß 2020: 26–48; Maaß & Hansen-Schirra 2020).

6. Korpuksen annotaatio ei ole aivan tarkka mutta osoittaa sen, että essiiviä käytetään selkokielessä. Esimerkiksi instruktiivin osuus (806 kpl) näkyy korpuksessa todellista suurempana, koska *noin* on annotoitu *tu*-sanin instruktiiviksi (283 kpl) ja *niin se*-sanin instruktiiviksi (82 kpl).

Kuvio 1.
Sijamuotojen tekstiesiintymät selko- ja yleiskielessä.

Essiiviä käytetään selkokorpuksessa hieman enemmän kuin Parolella mutta vähemmän kuin Lauseopin arkistossa. Essiiviä siis käytetään selkokielessä suunnilleen yhtä paljon kuin yleiskielessä eikä käyttöä erityisemmin vältetä (selkokielen sijamuotoja koskevasta aiemmasta tutkimuksesta ks. Mikkonen 2020; Valtasalmi 2021a). Selkokorpuksessa essiiviksi on annotoitu yhteensä 5 034 sanetta. Yli puolet niistä on kahdenkymmenen yleisimmän essiivisijaisen lekseemin esiintymiä (ks. taulukkoa 1 seur. sivulla).

Kahdestakymmenestä yleisimmästä lekseemistä neljätoista on ajanilmauksia, kuten *vuosi* ja *aika*, joita käsitellään alaluvussa 3.1. Mukana on myös määrittäneä toimiva pronomini *tämä*, jota käsitellään lausekkeiden osana ajanilmausten yhteydessä. Essiivisijaiset paikanilmaukset puuttuvat taulukosta 1, koska ne on annotoitu sijattomiksi adverbiksi tai adpositioiksi. (Paikanilmauksia käsitellään erikseen alaluvussa 3.2.) Tutkimusaineistossa yleisimpien essiivi-ilmausten joukossa ovat myös lekseemit *saada*, *ruotsinkielinen*, *tavoite*, *syy* ja *nuori*. Näistä *saada*-verbin partisiippimuoto *saatavana* ja *ruotsinkielinen* esiintyvät lähes aina samassa kontekstissa: *Selkosanommat*-lehden kieliversiosta kertovat lauseet *Lehti on saatavana myös ruotsiksi nimellä LL-Bladet* ja *Lehti on saatavana myös ruotsinkielisenä nimellä LL-Bladet* toistuvat aineistossa yhteensä 79 kertaa. Kontekstisidonnaisuudesta huolimatta lauseita ja niiden essiivi-ilmauksia sekä muita olotilanilmauksia tarkastellaan alaluvussa 3.3. Yksityiskohtaisempaan tarkasteluun otetaan myös *lapsi* ja *ihminen* selko-ohjeiden esimerkkilauseista.

7. Ikään ja ikäkauteen viittaavat *lapsi* ja *nuori* olisi mahdollista luokitella myös ajanilmauksiksi, mutta käsittelen niitä olotilanilmauksina, joilla on temporaalinen merkitys (vrt. Hynönen 2016: 201–204).

Taulukko 1.
20 yleisintä essiivisijaista lekseemiä selkokorpuksessa.

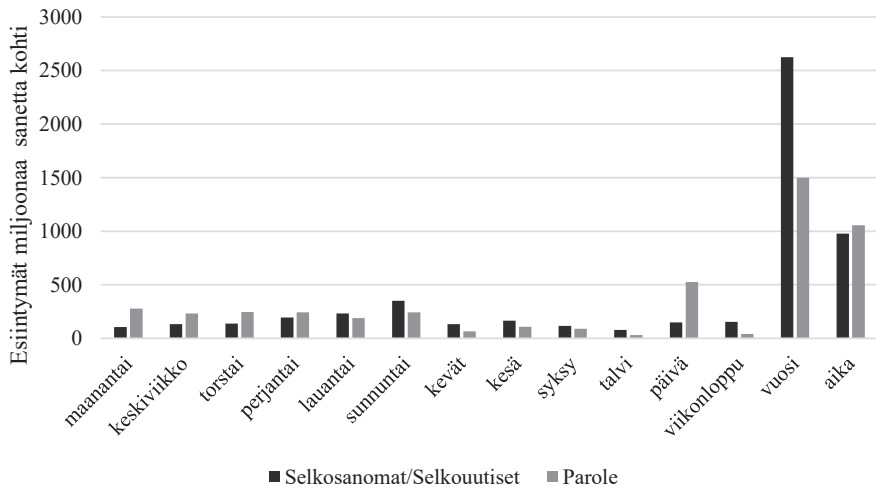
	Sana	Absoluuttinen frekvenssi
1	vuosi	1 033
2	aika	385
3	tämä	268
4	sunnuntai	138
5	lauantai	91
6	saada	81
7	perjantai	76
8	kesä	65
9	viikonloppu	60
10	päivä	58
11	torstai	54
12	kevät	52
13	keskiviikko	52
14	tavoite	49
15	syksy	46
16	ruotsinkielinen	45
17	maanantai	41
18	syy	38
19	nuori	34
20	talvi	31
	Yhteensä	2 697

3.1 Essiivi ajanilmauksissa

Selkokorpuksessa noin 45 % essiivisijaista lekseemeistä on annotoitu ajanilmauksiksi. Ajanilmausten esiintymät yliedustuvat aineistossa, koska niissä käytettävien vartalo-lekseemien määrä on rajattu, mikä nostaa yksittäisten lekseemien esiintymistiheyttä (vrt. Hynönen 2016: 56). Frekvenssien perusteella aineistossa yleisimpiä ovat vuosia tarkoittavat ilmaukset, joissa essiivimuoto esiintyy vuosiluvun kanssa (ks. esimerkkiä 1) tai sen edellä on jokin määräite (ks. esimerkkiä 2).

- (1) Saavuimme Kuopioon joulukuussa *vuonna 2000* (*Selkosanomat* 10/2013).
- (2) Ihmisoikeudet ovat festivaalin pääteema *tänä vuonna* (*Selkosanomat* 10/2013).

Selkokielessä käytetään vuosia tarkoittavia ilmauksia selvästi enemmän kuin yleiskielessä (ks. kuviota 2). Tätä selittää aihepiirien liittäminen aikaan ja paikkaan, mitä suositellaan selko-ohjeissa (Virtanen toim. 2002: 29).

Kuvio 2.
Essiivisijaiset ajanilmaukset selko- ja yleiskielessä.

Toiseksi yleisimmin essiiviä käytetään selkokielessä ajanjaksoa tarkoittavissa ilmauksissa, joissa on lauseke, joka koostuu genetiivimääritteestä ja pääsanasta *aikana* (ks. esimerkkiä 3), tai joissa on kiteytynyt ilmaus *viime aikoina* (ks. esimerkkiä 4). Saman lekseemin muodoiksi on anotoitu myös kiteytyneet adverbit *aikanaan* ja *aikoiinaan* (ks. esimerkkejä 5 ja 6).

- (3) Tein päätöksen *syksyn aikana* (*Selkosanommat* 20/2012).
- (4) *Viime aikoina* on ilmestynyt useita uusia selkoesitteitä (*Selkouutiset* 7/2011).
- (5) Schumacher oli *aikanaan* Mika Häkkisen kovin kilpakumppani (*Selkosanommat* 18/2012).
- (6) Hänet tunnettiin *aikoiinaan* dj:nä eli tiskijukkana (*Selkosanommat* 12/2013).

Päivä-sanana essiivimuotoa käytetään odotuksenmukaisesti määritteiden kanssa, kuten ilmauksissa *samana päivänä* ja *jokaisena päivänä*. *Päivänä*-muotoa käytetään myös, kun päivämääriä kirjoitetaan sanallisesti pelkkien numeroiden sijaan (ks. esimerkkiä 7).

- (7) Ruotsissa pidetään eduskuntavaalit *19. päivänä syyskuuta* (*Selkouutiset* 19/2010).

Tällöin kyse saattaa olla selkokielistämiseen kuuluvasta tarkentamisesta, sillä *19. syyskuuta* voidaan tulkita joko nominatiiviksi tai essiiviksi (*yhdeksästoista syyskuuta, yhdeksäntenätoista syyskuuta*). Lisäksi lukijalle kerrotaan, että järjestysluku tarkoittaa päivää.

Essiiviä käytetään yleiskielen normien mukaisesti myös viikonpäivien ja -osien nimityksissä. Vaikuttaa siltä, että *Selkosanomissa* raportoidaan ajankohtaisista aiheista viikonloppupainotteisesti, sillä *lauantaina, sunnuntaina* ja *viikonloppuna* ovat hie-man yleisempiä selkokielessä kuin yleiskielessä (ks. kuviota 2). Essiiviä käytetään myös vuodenaikoja tarkoittavissa ilmauksissa, kuten *tänä keväänä* ja *ensi kesänä*. Ne ovat selkokielessä yleisempiä kuin yleiskielessä (ks. kuviota 2). Odotuksenmukaisia ovat myös juhlapäiviä ja vuorokaudenaikoja tarkoittavat ilmaukset, kuten *jouluna, pääsiäisenä* ja *viime yönä*, vaikka niitä ei yltänytkään yleisimpien joukkoon.

Yleisin essiivisijainen määrite selkokorpuksessa on pronomini *tämä*, joka esiintyy lähes ainoastaan ajanilmauksia sisältävissä lausekkeissa (esim. *tänä vuonna, tänä syksynä* ja *tänä aamuna*). Mielenkiintoisen poikkeuksen aineistossa muodostaa lauseke *tänä kautena* (1 kpl eli 2,5 esiintymää miljoonassa), jonka adessiivisijainen variantti *tällä kaudella* (20 kpl eli 50,8/milj.) on selkokielessä selvästi yleisempi (ks. esimerkkejä 8 ja 9).

(8) Loimaalaiset nousivat ylimmälle sarjatasolle vasta *tänä kautena* (*Selkosanommat* 5/2012).

(9) Sarjassa on *tällä kaudella* aivan erityinen lataus (*Selkosanommat* 18/2013).

Adessiivia siis suositaan, koska se on sijamuotojen vapaan vaihtelun vuoksi mahdollista. *Kausi* tosin esiintyy aineistossa essiivisijaisena kerran myös yhdyssanan osana ilmauksessa *tänä eduskuntakautena*. Adessiivimuoto *tällä eduskuntakaudella* olisi myös mahdollinen, mutta selkokorpuksessa sellaista ei esiinny. Pohdittavaksi jää, olisiko ilmaus *tämän eduskuntakauden aikana* sittenkin selkokielisin, koska siitä ilmenisi selvästi, että kyse on ajasta.

Selkokielessä essiiviä käytetään temporaalisessa funktiossa yleiskielen normien mukaisesti, eikä ajanilmauksiin vaikuta liittyvän selko-ohjeista johtuvia rajoituksia. Keskeinen ero selko- ja yleiskielen välillä liittyykin taivutusperheiden⁸ kokoon. Selkokielessä taivutusperheissä on vähemmän muotoja kuin yleiskielessä (ks. taulukkoa 2).

Selkokielessä lekseemien taivutusperheissä korostuu yksikkömuoto ja muut taivutusmuodot ovat harvinaisia. Liitepartikkeleita on yleiskieleen verrattuna lähes olemattomasti, sillä aineistossa esiintyy vain *-kin* (*vuonnakin*). Vaikuttaa myös, että ilmaukset muotoillaan selkokielessä siten, ettei omistusliitteitä tarvita, sillä ainoat omistusliitteet ovat yksikön 1. persoonan *-ni* (*aikanani*) ja 3. persoonan *-Vn* (*aikanaan, aikoinaan*). Omistusliitteet eivät ole näissä valinnaisia, ja *aikanani, aikanaan* ja *aikoinaan* ovat sanavalintoina hankalasti korvattavissa. Liitepartikkelien ja omistusliitteiden vähäinen määrä on odotuksenmukaista, sillä morfologista kompleksisuutta

8. Taivutusperhe sisältää tässä kaikki sanan essiivisijaiset taivutusmuodot. Taivutusperheeseen luetaan mukaan omistusliitteelliset ja liitepartikkelilliset muodot.

vältetään selkokielessä (Selkokeskus 2018, kriteeri 52). Morfologisen kompleksisuuden vaikutusta selkokielen ymmärrettävyyteen on toistaiseksi tutkittu käyttäjälähtöisesti vain vähän. Dahlgren (2020: 334–335) on kuitenkin havainnut, että omistusliitteiden tarkka ymmärtäminen on vaikeaa selkomukautettua tekstiä lukeville S2-oppijoille.

Taulukko 2.

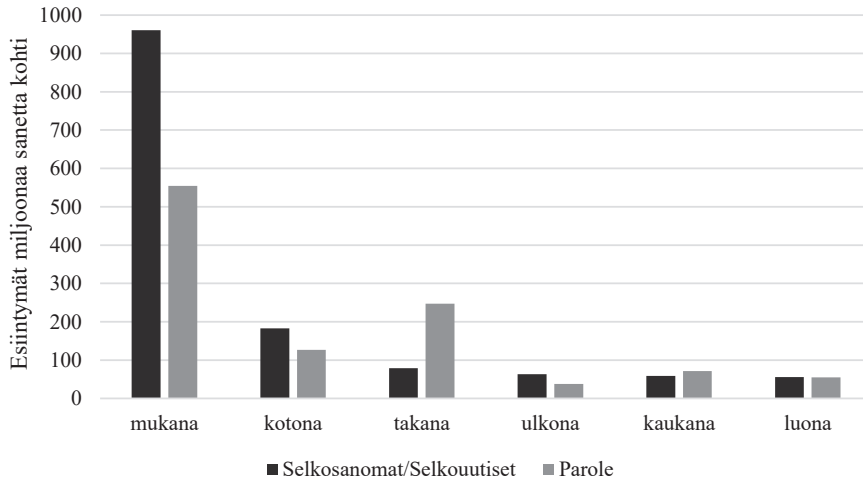
Essiivisijaisten ajanilmausten sananmuodot selko- ja yleiskielessä.

Selkosanomamat/ Selkouutiset	Parole
maanantaina	maanantaina, maanantainakin, maanantainakaan, maanantainahan
keskiviikkona	keskiviikkona, keskiviikkonakin, keskiviikkonakaan, keskiviikkoina
torstaina	torstaina, torstainakaan, torstainakin
perjantaina	perjantaina, perjantainakaan, perjantainakin
lauantaina	lauantaina, lauantainakaan, lauantainakin
sunnuntaina	sunnuntaina, sunnuntainakaan, sunnuntainakin
viikonloppuna	viikonloppuna, viikonloppunaan, viikonloppunakaan, viikonloppunakin viikonloppuina
kesänä	kesänä, kesänähän, kesänäkin, kesänäkään, kesänään
kesinä	kesinä
keväänä	keväänä, keväänäkin, keväänäkään keväinä
syksynä	syksynä, syksynäkin, syksynähän, syksynäkään syksyinä
talvena	talvena, talvenakin, talvenahan, talvena
talvina	talvina
aikana, aikanaan, aikanani	aikana, aikanaan, aikanaanhan, aikanaanakin, aikainahan, aikanani, aikanne, aikansa, aikansi
aikoina, aikoiinaan	aikoina, aikoiinaan, aikoiinaanhan, aikoiinaanakin, aikoinahan, aikoiinaanakaan, aikoinakin, aikoinamme, aikoinani, aikoinasi
päivänä	päivänä, päivänähän, päivänäkin, päivänäkään, päivänäni, päivänään
päivinä	päivinä, päivinähan, päivinäkin, päivinäkään, päivinäme, päivinäni
vuonna, vuonnakin, vuotena	vuonna, vuonnaan, vuonnahan, vuonnakaan, vuonnakin, vuotena, vuotenaan, vuotenakin, vuotenamme, vuotenani
vuosina	vuosina, vuosinaan, vuosinahan, vuosinakin, vuosinamme, vuosinani

3.2 Essiivi paikanilmauksissa

Essiivisijaisia paikanilmauksia voidaan ryhmitellä leksikaalistuneisuuden asteen perusteella seuraavasti: Assimiloituneissa leksikaalistumissa muodon ja merkityksen suhde ei ole läpinäkyvä ja essiivin päätte joko sulautuu vartalolekseemiin (esim. *alla*) tai liittyy vartalolekseemiin, jota voi olla vaikea tulkita minkään tietyn lekseemin vartaloksi (esim. *läsnä*). Transparenteissa leksikaalistumissa muodon ja merkityksen suhde

on läpinäkyvä, eli essiivin pääte erottuu ja vartalolekseemi on tunnistettavissa (esim. *ulkona*). Komparaatiojohdokset ovat pääasiassa transparenttien leksikaalistumien vertailumuotoja, joissa sijainteja verrataan toisiinsa (esim. *rannempana*) tai kerrotaan sijainnin olevan skaalan ääripäässä (esim. *rannimpana*). (Hynönen 2016: 52; essiivisijaisten lekseemien kieliopillistumiskehityksestä ks. Hynönen 2013.)

Kuvio 3.

Essiivisijaisten paikanilmausten transparentit leksikaalistumat selko- ja yleiskielessä.

Selkokorpuksessa essiiviksi on annotoitu vain muutamia paikanilmauksia, mutta adverbien ja adpositioiden joukosta niitä löytyy runsaammin. Selkokielen yleisimmät paikanilmaukset ovat *mukana* (378 kpl), *kotona* (72 kpl), *takana* (31 kpl), *ulkona* (25 kpl), *kaukana* (23 kpl) ja *luona* (22 kpl) (ks. esimerkkejä 10–15 ja kuviota 3). Näistä *mukana*-sanaa ei tosin voida pitää puhtaana paikanilmauksena, sillä se ilmaisee komitatiivisuutta (ks. Ojutkangas 2017). Se voidaan kuitenkin tulkita eräänlaiseksi abstraktiksi paikanilmaukseksi, jos ajatellaan, että se suhteuttaa mukana olevan entiteetin sijaintia ympäristöönsä (ks. Hynönen 2016: 55).

- (10) Voicessa on *mukana* 28 laulajaa (*Selkouutiset* 18/2011).
- (11) Erkki on usein *kotona* ja lukee kirjaa (*Selkosanomat* 15/2013).
- (12) Lapset leikkivät talon *takana* (*Selkouutiset* 20/2011).
- (13) *Ulkona* on pakkasta melkein 20 astetta (*Selkouutiset* 5/2011).
- (14) *Kaukana* horisontissa näkyy yksi laiva (*Selkosanomat* 10/2013).

- (15) Börje odottaa asiakkaita korkealla tuolilla sisäänkäynnin *luona* (*Selkouutiset* 21/2011).

Huomiota herättää *mukana-* ja *kotona-* esiintymien suurempi ja *takana-* esiintymien pienempi määrä selkokielessä, mutta syitä ei ole mahdollista selvittää ilman yleiskielen kontekstia. Sen sijaan voidaan todeta, että selkokielen paikanilmauksissa ei ole lainkaan liitepartikkeleita, ja omistusliitteitä on yksipuolisemmin kuin yleiskielessä (ks. taulukkoa 3). Paikanilmauksissa käytettävien lekseemien taivutusprofiilissa on aukkoja yleiskielessäkin, sillä ne eivät taivu monikossa essiivisijaisena (esim. *kodeissamme*) tai lainkaan (esim. *kaukana*).

Taulukko 3.

Essiivisijaisten paikanilmausten transparenttien leksikaalistumien sananmuodot selko- ja yleiskielessä.

Selkosanomat/ Selkouutiset	Parole
mukana, mukanaan, mukanani	mukana, mukanaan, mukanani, mukanasi, mukanamme, mukanansa, mukananne, mukanakaan, mukanakin
kotona, kotonaan	kotona, kotonaan, kotonakin, kotonani, kotonakaan, kotonasi, kotonansa, kotonaankin, kotonanne, kotonamme
takana, takanaan	takana, takanaan, takanani, takanamme, takanakin, takanasi, takanahan, takananne, takanakaan, takanaankin, takanansa
ulkona	ulkona, ulkonakin, ulkonahan
kaukana	kaukana, kaukanakaan, kaukanakin, kaukanahan
luona	luona, luonaan, luonani, luonamme, luonasi, luonanne, luonakin, luonansa

Kuten ajanilmauksissakin, selkokielen paikanilmausten ainoat omistusliitteet liittyvät 1. ja 3. persoonaan (*mukanani*; *mukanaan*, *kotonaan*, *takanaan*). Yleiskielisestä aineistosta puolestaan löytyy kaikki omistusliitteet sisältäviä paradigmoja, kuten 1. persoonan *mukanani* ja *mukanamme*, 2. persoonan *mukanasi* ja *mukananne* sekä 3. persoonan *mukanansa* ja *mukanaan* (ks. myös *kotona*, *takana* ja *luona* taulukossa 3). Morfologisen kompleksisuuden välttäminen nousee siis tässäkin merkittäväksi eroksi selko- ja yleiskielen välillä.

Paikanilmausten transparentit leksikaalistumat ovat selkokielessä selvästi yleisempiä kuin komparaatiojohdokset ja assimiloituneet leksikaalistumat, joita on aineistossa muutamia yksittäisiä. Komparaatiojohdoksista mukana ovat *kauempana* (2 kpl eli 5,1 esiintymää miljoonassa; yleiskielessä 12,0/milj.), *lähimpänä* (2 kpl eli 5,1/milj.; yleiskielessä 5,5/milj.) ja *ylimpänä* (1 kpl eli 2,5/milj.; yleiskielessä 2,8/milj.). Selkokielen komparaatiojohdoksissa ei ole liitepartikkeleita, mutta yleiskielisessä aineistossa on *-kin* (*kauempanakin*). Assimiloituneista *nA*-päätteisistä leksikaalistumista selkokielessä esiintyvät esimerkiksi *läsnä* (7 kpl eli 17,8/milj.; yleiskielessä 33,1/milj.) ja yllättävän yleinen *lähinnä* (47 kpl eli 119,4/milj.; yleiskielessä 211,1/milj.), joka ei varsi-

naisesti ole paikanilmaus vaan ilmaisee ensisijaisuutta tai likiarvoisuutta, kuten *Neljän jousisoittajan Meta4 konsertoi lähinnä ulkomailla* (*Selkosanomat* 1/2013) ja *Kaikkein lyhytlahkeisimmat mallit muistuttavat lähinnä bikineitä* (*Selkosanomat* 11/2012). Selkokielessä *läsnä-* ja *lähinnä-*esiintymissä ei ole liitepartikkeleita, mutta yleiskielisessä aineistossa esiintyvät *-kO* ja *-hAn* (*läsnäkö* ja *lähinnähän*).

Harvinaisia vertailumuotoja lukuun ottamatta selkokielen paikanilmaukset ovat kivettymiä, joita kielenkäyttäjät ei välttämättä miellä essiivisjaisiksi. Paikanilmausten transparentteihin leksikaalistumiin ei kuitenkaan vaikuta liittyvän ongelmia selkokielen kriteereillä arvioituna, sillä ne ovat yleisiä ja todennäköisesti tuttuja selkokielen käyttäjille (ks. Selkokeskus 2018, kriteeri 33). Komparaatiojohdosten mahdolliset ongelmat liittyvät harvinaisuuteen sekä morfologiseen ja semanttiseen kompleksisuuteen, sillä kielenkäyttäjän tulee tunnistaa muuttunut sanahahmo (esim. *ranta* > *rannempana*) ja suhteuttaa sijainteja toisiinsa (*rannempana*, 'lähempänä rantaa'). Assimiloituneissa leksikaalistumissa muodon ja merkityksen suhde voi puolestaan jäädä epäselväksi läpinäkymättömyyden vuoksi (esim. *lähinnä*), joskin jotkut niistä eivät hahmotu essiiveiksi lainkaan. Selkokorpuksessa tällaisia ovat esimerkiksi *alla* (67 kpl eli 170,2/milj.; yleiskielessä 188,9/milj.) ja *muualla* (35 kpl eli 88,9/milj.; yleiskielessä 128,5/milj.). Muodon ja merkityksen läpinäkymättömyys ei kuitenkaan estä yleisten ja kiteytyneiden paikanilmausten käyttöä selkokielessä, sillä ne ovat todennäköisesti arkikielestä tuttuja. Paikanilmausten ymmärtämistä tulisi kuitenkin testata selkokielen kohderyhmillä, jotta niiden vaikeustasoa voitaisiin arvioida käyttäjälähtöisesti.

3.3 Essiivi olotilanilmauksissa

Yleisimmät lekseemit, joista muodostetaan olotilanilmauksia selkokorpuksessa, ovat *saada*, *ruotsinkielinen*, *tavoite*, *syy* ja *nuori*. Tarkasteltavaksi otetaan selko-ohjeiden esimerkklauseista myös *lapsi* ja *ihminen*. Olotilanilmaukset jaotellaan tämän luvun alaluvuissa syntaktisen pakollisuuden perusteella (ks. Hynönen 2016: 143): Primääriset nominaalipredikaatit (ks. alalukua 3.3.1) ja predikaattikomplementit (ks. alalukua 3.3.2) ovat syntaktisesti pakollisia elementtejä. Sekundaariset predikaatit ovat puolestaan vapaaehtoisia, valinnaisia elementtejä. Sekundaarisista predikaateista tarkastellaan etenkin depiktiivejä (ks. alalukua 3.3.3) ja temporaaleja (ks. alalukua 3.3.4). Sirkumstantiaaleja käsitellään lyhyesti depiktiivien yhteydessä.

3.3.1 Primääriset nominaalipredikaatit

Primääriset nominaalipredikaatit ovat syntaktisesti pakollisia elementtejä, jotka semanttisesta näkökulmasta tarkasteltuna ovat kopulalauseen semanttisia predikaatteja ja syntaktisesta näkökulmasta tarkasteltuna kopulaa täydentäviä komplementteja (Hynönen 2016: 147–150). Kopulalause voidaan siis käsittää lauseeksi, jossa on subjekti, *olla*-verbi ja nominaalipredikaatti, kuten *Hän on opettajana*. Jos lausetta tarkastellaan semanttisesti, *on* on merkitykseltään skemaattinen kopula ja *opettajana* on semanttinen predikaatti. Jos lausetta puolestaan tarkastellaan syntaktisesti, *on* on predikaatti ja *opettajana* on kopulaa täydentävä komplementti. (Mts. 148.) Kopulalauseen

nominaalipredikaattina voi olla substantiivi (esim. *Hän on ministerinä*; mts. 151–153), adjektiivi (esim. *Hän on vakavana*; mts. 153–155) tai partisiippi (esim. *Hän on vangittuna*; mts. 155–158).

Tutkimusaineistossa yleisin primaarinen nominaalipredikaatti on partisiippi *saatavana*, joka esiintyy aineistossa yhteensä 81 kertaa (eli 205,8 esiintymää miljoonassa; yleiskielessä 5,4/milj.). Näistä 79 esiintymää on sanomalehden kieliversioista kertovissa lauseissa (ks. esimerkkejä 16 ja 17).

(16) Lehti on *saatavana* myös ruotsinkielisenä nimellä LL-Bladet.

(17) Lehti on *saatavana* myös ruotsiksi nimellä LL-Bladet.

Essiivisijainen yksiköllinen partisiippi *saatavana* vaikuttaa olleen käyttökelpoisempi kuin paikallissijaiset monikolliset partisiipit *saatavissa* ja *saatavilla*, koska sitä ei ole pyritty korvaamaan. Inessiivimuoto *saatavissa* (2 kpl eli 5,1/milj.) on selkokorpuksessa harvinainen. Jonkin verran yleisempi on adessiivisijainen *saatavilla* (9 kpl eli 22,9/milj.). Jos *saatavana*-muodon kontekstisidonnaiset esiintymät jätetään huomiotta, *saatavilla* on ilmauksista yleisin.

Saatavana, *saatavissa* ja *saatavilla* ovat ilmauksina hieman ongelmallisia, sillä ”vaikeita partisiippirakenteita” vältetään selkokielessä (Selkokeskus 2018: kriteeri 61). Partisiippien välttäminen lienee osasyynä siihen, että nykyisessä *Selkosanommat*-lehdessä *Lehti on saatavana myös ruotsiksi* -lausetta ei enää käytetä. Se on korvattu kahdella lyhyellä lauseella, joissa on ainoastaan persoonamuotoisia verbejä (ks. esimerkkiä 18).

(18) Toimittajat tekevät lehteä myös ruotsiksi. Ruotsinkielisen lehden nimi on Lätta bladet. (Selkokeskus 2022.)

Muita yleisiä nominaalipredikaatteja tutkimusaineistossa ovat merkitykseltään abstraktit substantiivit *tavoite* (49 kpl eli 124,5/milj.; yleiskielessä 124,6/milj.) ja *syy* (38 kpl eli 96,6/milj.; yleiskielessä 68,1/milj.) (ks. Hynönen 2016: 136–137). Kuten yleiskielessäkin, rakenteen subjektina voi olla abstrakti substantiivilauseke (ks. esimerkkejä 19 ja 20), infinitiivilauseke (ks. esimerkkiä 21) tai lause (ks. esimerkkiä 22). Joskus subjektina on myös konkreettinen substantiivilauseke (ks. esimerkkejä 23 ja 24).

(19) Opetuksen tavoitteena on *kaksikielisyys* (*Selkosanommat* 9/2013).

(20) Syynä ovat *vakavat ihmisoikeusrikkomukset* (*Selkouutiset* 11/2011).

(21) Metsäyhtiön tavoitteena on *säästää 200 miljoonaa euroa* (*Selkosanommat* 13/2013).

(22) Tavoitteena on, *että uudet kunnat aloittavat toiminnan vuoden 2015 alussa* (*Selkouutiset* 19/2011).

(23) MM-kisoissa tavoitteena on tietenkin ainakin *mitali* (*Selkosanommat* 13/2012).

(24) Syynä on *puiden siitepöly* (*Selkosanommat* 10/2012).

Huomattavaa on, että *tavoite* ja *syy* esiintyvät selkokielessä essiivisijaisina vain yksikkömuodossa, jota käytetään silloinkin, kun kopulalauseen subjekti on monikossa (vrt. *Syynä/syynä ovat vakavat ihmisoikeusrikkomukset*). Yksikkömuodon suosimista voidaan pitää selko-ohjeiden mukaisena, sillä selkokielessä vältetään sanavartalon muuttumista ja suositetaan helpompaa taivutusta, jos se on mahdollista (Leskelä 2019: 142). Yleiskielen essiivisijaisissa olotilanilmauksissa on yksikön ja monikon vaihtelua, jos tilanilmaus liittyy monikolliseen sanaan (Hynönen 2016: 136–137).

Muita vastaavassa käytössä olevia abstrakteja substantiiveja selkokielessä ovat esimerkiksi essiivisijaiset *tarkoitus* (24 kpl eli 61/milj.), *aihe* (20 kpl eli 50,8/milj.) ja *tapa* (17 kpl eli 43,2/milj.). Vaikka niiden käyttö on pääsääntöisesti yleiskielen mukaista, selkokielessä on joskus nominatiivi silloin, kun tunnusmerkittämpi muoto olisi essiivi (ks. esimerkkejä 25 ja 26).

(25) Muutaman vuoden kuluttua *tavoite* on myös saada myyntiin ulkomaisten seurojen pelipaitoja (*Selkouutiset* 5/2011).

(26) Talvi- ja kesäajan *tarkoitus* on saada päivän valoisa aika parhaiten käyttöön (*Selkosanommat* 19/2013).

Nominatiivin käyttö voi johtua selko-ohjeiden tulkintaeroista, jotka aiheuttavat kirjoittajakohtaista vaihtelua. Kun nominatiivia neuvotaan suosimaan ja essiiviä välttämään, selkokirjoittajat tulkitsevat ohjeita subjektiivisesti ja jotkut ehdottomammin kuin toiset. Selko-ohjeista johtuvaa kirjoittajakohtaista vaihtelua on havaittu aiemminkin, sillä aktiivin suosiminen on saatettu tulkita passiivin ”käyttökielloksi” (ks. Leskelä 2019: 123). Aiemmassa tutkimuksessani (Valtasalmi 2021a) olen havainnut, että aktiivimuodon ja suoran sanajärjestyksen suosiminen on tuonut selkokieleen geneerisellä *ihminen*-sanalla muodostettavan tekijää häivyttävien ja passiivimaisten rakenteiden vastineen, kun kirjoittajat ovat etsineet vaihtoehtoisia ilmaisutapoja, esimerkiksi *Kun sä ajat formulaa, sä et ajattele mitään muuta* (yleistävä 2. persoona); *Kun ajaa formulaa, ei ajattele mitään muuta* (nollapersoona); *Kun ajetaan formulaa, ei ajatella mitään muuta* (passiivi) > *Kun ihminen ajaa formulaa, hän ei ajattele mitään muuta*⁹ (ks. myös Kulkki-Nieminen 2010: 146–149). Yksittäisten muotojen ja rakenteiden välttäminen voi siis viedä selkokieltä kauemmas yleiskielen normeista. Saksalaisessa selkokielen tutkimuksessa onkin havaittu, että yleiskielen normeista poikkeaminen voi aiheuttaa vastustusta selkokieltä kohtaan (Maaß 2019: 9–11). Siksi Suomessakin olisi tarpeellista pohtia, millaiset rakenteet ovat perustason selkokielessä käytettäviä, sosiaalisesti hyväksyttäviä ja saavutettavia (vrt. Suojanen, Koskinen & Tuominen 2012: 15–20).

9. Geneerisellä henkilösubjektilla on mahdollista korvata myös temporaalisia lauseenvastikkeita (*ajettaessa formulaa* > *kun ihminen ajaa formulaa*).

3.3.2 Predikaattikomplementit arviointirakenteessa

Predikaattikomplementti on verbipredikaatin vaatima täydennys, jonka sijavalinta johtuu rakenteen vaatimuksista (Hynönen 2016: 170–171). Essiivisijaisten predikaattikomplementtien yhteydessä predikaattina on jokin muu verbi kuin kopula, ja predikaattikomplementteja on esimerkiksi toimimisirakenteessa (*Hän toimii puheenjohtajana*), säilymisrakenteessa (*Hän pysyy puheenjohtajana*) ja arviointirakenteessa (*Hän pitää kokousta tylsänä*) (rakennetyypeistä ks. Hynönen 2016: 172).

Tämän tutkimuksen aineistossa predikaattikomplementteja esiintyy arviointirakenteessa, jonka predikaattina on *pitää*-verbi abstraktissa merkityksessä (ks. Hynönen 2016: 182–184). Tutkittavista sanoista arviointirakenteessa esiintyy yleisimmin *syy* (ks. esimerkkiä 27).

- (27) Onnettomuuden *syy*nä pidetään laivan kapteenin törkeää huolimattomuutta (*Selkosanommat 1/2012*).

Myös *ihminen* esiintyy kerran arviointirakenteessa (ks. esimerkkiä 28).

- (28) Häntä pidettiin *ujona* ja syrjäänvetäytyvänä *ihmisenä*, jolla ei ollut paljon kaverieita (*Selkosanommat 23/2012*).

Essiivisijainen *ihminen* ei ole selkokielessä kovin yleinen, mutta se ei ole juuri yleisempi yleiskielessäkään (6 kpl eli 15,2/milj.; yleiskielessä 19,1/milj.). Esimerkissä 28 *ihminen* ei ole arviointirakenteen kannalta välttämätön, mutta se täydentää adjektiivia ilman, että merkitys juurikaan muuttuu (vrt. *Häntä pidettiin ujana* ja *Häntä pidettiin ujana ihmisenä*). Selkoistettuja uutisia tutkinut Kulkki-Nieminen (2010: 144–145) on havainnut vastaavanlaista rakenteiden täydentämistä adjektiiv- ja partisiippilausekkeissa, jotka saatetaan tulkita selkokielessä elliptisiksi. *Ihminen*-sanan lisäämistä lausekkeen pääsanaksi voidaankin pitää eräänlaisena selkokielistämisen keinona, joka lisää konkreettisuutta ja helpottaa merkityksen tulkintaa.

Vaikka selkokielessä vältetään monitulkintaisuutta, *pitää*-verbin kohdalla sitä on vaikea välttää. *Pitää* on leksikaalisesti polyseeminen, eli se esiintyy useissa eri merkityksissä (esim. *pitää kättä taskussa*, *pitää kauniista asioista*, *pitää ruokataukoa*, *pitää menestystä tärkeänä*) (*pitää*-verbistä ks. Larjavaara 2007: 103–107). Arviointirakenteessa *pitää* on abstraktissa merkityksessä, mutta sillä on konkreettisempikin merkitys, joka kielenkäyttäjän tulee osata tunnistaa (ks. esimerkkiä 29).

- (29) Lajissa on opittava käyttämään vatsalihaksia ja *pitämään selkä suorana* (*Selkosanommat 2/2011*).¹⁰

10. Partitiivimuodon sisältävä *pitää selkää suorana* olisi arviointirakenteeseen tarkemmin vertautuva konkreettisen pitämisen esimerkki, mutta aineistossa tällaisia ei ollut.

Joissakin harvoissa tapauksissa *pitää*-verbistä aktivoituu samaan aikaan kaksi mahdollista leksikaalista merkitystä. Tällöin sana voidaan esimerkiksi tulkita joko abstraktiksi tai konkreettiseksi, mutta oikea tulkinta ei ole mahdollista ilman laajempaa kontekstia (ks. esimerkkiä 30).

(30) Molemmat maat *pitävät saariryhmää omanaan* (*Selkosanommat* 17/2012).

Pitää-verbiin liittyy siis polysemian lisäksi kontekstin tekstuaalista monitulkintaisuutta. Arviointirakenteessa *pitää*-verbin merkitys voidaan kuitenkin useimmiten tulkita yksiselitteisesti lauseyhteyden perusteella (vrt. Larjavaara 2007: 110).

Pitää-verbin leksikaalisesta ja tekstuaalisesta monitulkintaisuudesta huolimatta arviointirakenne on tavallinen selkokielessä. Selkokorpuksessa varsinkin adjektiivit *hyvä* (21 kpl eli 53,4/milj.) ja *tärkeä* (12 kpl eli 30,5/milj.) esiintyvät essiivisijaisina useimmiten arviointirakenteessa (ks. esimerkkejä 31 ja 32).

(31) Kokki *piti ideaa hyvänä* ja toi sen mukanaan Heinolaan (*Selkouutiset* 26/2010).

(32) *Jääkiekkomenestystä piti tärkeänä* joka kolmas vastaaja (*Selkouutiset* 13/2011).

Arviointirakenne reaalistuu monella eri tavalla, joten se on selkokielessä yleisempi kuin edellä esitettyjen frekvenssien perusteella voidaan päätellä. Yleisimmin arviointirakenne muodostetaan *pitää*-verbillä, mutta harvakseltaan verbeinä ovat myös *kokea* ja *nähdä* (ks. esimerkkejä 33 ja 34).

(33) *Koen tärkeänä*, että asiat tulevat sanottua itseni oloisesti ja täsmällisesti (*Selkosanommat* 20/2012).

(34) Hän *näkee kotikisat suurena mahdollisuutena* (*Selkosanommat* 11/2013).

Hynönen (2016: 183–184) on havainnut vastaavanlaista perkeptioverbien käyttöä myös yleiskielen arviointirakenteissa, joskin käyttö on niissäkin rajallista ja mahdollisesti ruotsin kielen mallin mukaista.

Selkokielessä arviointirakenteen lopussa saatetaan käyttää substantiivina *asia*, joka saa *tärkeä*-adjektiivin määritteekseen (ks. esimerkkejä 35 ja 36).

(35) Saarinen *pitää tärkeänä asiana* ihmisten välistä tasa-arvoa (*Selkosanommat* 22/2013).

(36) Molemmat *pitävät tärkeänä asiana* sitä, että he pystyvät luottamaan toisiinsa ja tekemään myös omia asioita elämässään, vaikka ovatkin yhdessä (*Selkosanommat* 3/2012).

Substantiivin käyttö ei juuri muuta merkitystä mutta selkeyttää arviointirakennetta ja lisää havainnollisuutta osoittamalla, että adjektiivi määrittää jonkinlaista abstraktia kokonaisuutta. Tässäkin kyse on rakenteen täydentämisestä yleismerkityksellisellä sanalla, jolla mukautetaan ilmausta selkokielisemmäksi.

3.3.3 Depiktiivit

Depiktiivit ovat syntaktisesti valinnaisia sekundaarisia predikaatteja, jotka esiintyvät primaaristen predikaattien lisänä (Hynönen 2016: 190–192). Ne ilmaisevat tarkoitteen olotilaa ja ovat riippuvaisia primaarisesta predikaatista (esim. *Lehti on saatavana ruotsinkielisenä*). Primaarisena predikaattina voi olla primaarinen nominaalipredikaatti ja kopula (esim. *Lehti on saatavana ruotsinkielisenä*) tai verbipredikaatti (esim. *Lehti julkaistaan ruotsinkielisenä*) (ks. Hynönen 2016: 187).

Tutkittavista sanoista depiktiivinä esiintyy yleisimmin *ruotsinkielisenä* (45 kpl eli 114,3/milj.; yleiskielessä 0,8/milj.), kuten virkkeissä *Lehti on saatavana myös ruotsinkielisenä nimellä LL-Bladet* ja *Videot ovat ilmestyneet suomen- ja ruotsinkielisinä* (*Selkosanomat* 9/2012). *Ruotsinkielisenä*-muodon vastineena esiintyy translatiivimuoto *ruotsiksi*, joka käy essiivimuodon selkokielisemmäksi vastineeksi. Selkokielisyyttä lisää yhdyssanan muuttaminen yhdistämättömäksi sanaksi, sillä selkokielessä suositaan lyhyitä sanoja (Selkokeskus 2018: kriteeri 34). Hyöty on selvä etenkin, kun yhdyssanat *suomen- ja ruotsinkielisinä* muutetaan muotoon *suomeksi ja ruotsiksi*. Yhdistämättömät sanat ovat selkokielisempiä kuin yhdyssanat, koska lukijan ei tarvitse hahmottaa, että yhdyssanoilla on toistamatta jätetty yhteinen loppuosa. Samalla monikkomuodot muutetaan yksikkömuodoiksi.

Translatiivimuotoa *ruotsiksi* suositaan *ruotsinkielisenä*-muodon sijaan myös nykyisessä *Selkosanomat*-verkkolehdeissä, jossa selkokielistä ilmaisutapaa on kehitetty edelleen (*Toimittajat tekevät lehteä myös ruotsiksi*, ks. alalukua 3.3.1). Kokonaan depiktiivejä ei kuitenkaan vältetä *Selkosanomissa* nykyisinkään. Lehden verkkosivulla muun muassa kerrotaan, että ”Selkosanomat ilmestyy **painettuna** 8 kertaa vuodessa” (Selkokeskus 2022).

Tutkimusaineiston sanoista myös *ihmisenä* esiintyy depiktiivinä (ks. esimerkkiä 37).

(37) *Miten työsi on muuttanut sinua ihmisenä?* (*Selkouutiset* 22/2010)

Se esiintyy depiktiivinä myös selko-ohjeiden esimerkklauseissa *Ihmisenä hän on miellyttävä* (Selkokeskus 2018, kriteeri 53) ja *Lapsena hän on vaivalloinen* (Leskelä 2019: 142). Selko-ohjeissa essiivisanojen sijainti lauseen alussa on kuitenkin epätyypillinen, sillä tavallisesti depiktiivit ovat finiittiverbin tai sen täydennyksen jäljessä (ks. Hynönen 2016: 48). Epätyypillinen sijainti liittyy sanojen käyttöön vaihtoehtoisena olotilanilmauksena: tällöin depiktiivi ilmaisee olotilaa, joka on vaihtoehtona jollekin toiselle samaan aikaan voimassa olevalle olotilalle, kuten *Ihmisenä hän on miellyttävä mutta sukulaisena rasittava* (ks. Hynönen 2016: 76–79). Selko-ohjeissa vaihtoehtoiset olotilanilmaukset neuvotaan mukauttamaan muotoon *Hän on vaivalloinen lapsi* ja *Hän on miellyttävä ihminen*. Vaihtoehtoisen olotilanilmauksen merkitys ei kuiten-

kaan välity näistä ilmauksista, jotka ennemminkin korostavat kuvaillon ominaisuuden kokonaisvaltaisuutta.

Depiktiivien lisäksi vaihtoehdoisen olotilan merkitys on ominainen myös sirkumstantiaaleille, jotka ilmaisevat syytä, ehtoa tai myönnytystä (Hynönen 2016: 76, 208). Ilman kontekstia sirkumstantiaalin erottaminen depiktiivistä voi olla vaikeaa, minkä vuoksi esimerkkilause *Lapsena hän on vaivalloinen* voitaisiin tulkita myös kausaalisesti (*Koska hän on lapsi, hän on vaivalloinen*). Tätä ei kuitenkaan ehdoteta vaihtoehdokseksi parafrasiksi selko-ohjeissa. Kausaalista tulkintaa tukee *lapsena*-muodon sijainti lauseen alussa, mikä on tyypillisempää sirkumstantiaaleille kuin depiktiiveille (ks. Hynönen 2016: 210). Myös merkitys ja lauseyhteys mahdollistavat kausaalisen tulkinnan. *Ihmisenä hän on miellyttävä* -esimerkissä kausaalinen tulkinta olisi puolestaan merkityksen ja maailmantiedon perusteella epätodennäköinen (*Koska hän on ihminen, hän on miellyttävä*) (ks. Hynönen 2016: 215–216). Selkokielen essiiviä koskevan teorian kehittämisen kannalta on kuitenkin olennaista huomata, että depiktiivin merkitys voidaan joissakin tapauksissa tulkita myös kausaalisesti, kun essiivi-ilmaus on sirkumstantiaalille tyypilliseen tapaan lauseen alussa.

3.3.4 Temporaalit

Temporaalit ovat sekundaarisia predikaatteja, jotka ilmaisevat tarkoitteen ikää tai kehitysvaihetta (Hynönen 2016: 201–204). Tutkimusaineiston sanoista *lapsi* (23 kpl eli 58,4/milj.; yleiskielessä 21,9/milj.) ja *nuori* (34 kpl eli 86,4/milj.; yleiskielessä 36,8/milj.) esiintyvät aineistossa pääsääntöisesti temporaaleina (ks. esimerkkejä 38 ja 39).

(38) Sanni voitti *lapsena* Napero-Finlandian (*Selkosanomat* 19/2013).

(39) Messiä kutsuttiin *nuorena* ”Kirpuksi” (*Selkosanomat* 23/2012).

Vaikka essiiviä voitaisiin välttää purkamalla temporaalit *kun*-lauseiksi (ks. esim. Hynönen 2016: 202), niin ei juurikaan tehdä. *Nuori*-sanan yhteydessä parafrasia ei käytetä selkokielessä lainkaan. *Lapsena*-muodon parafrasiksi tulkittavia vastineita, kuten *Olin kiinnostunut lentämisestä jo silloin, kun olin lapsi* (*Selkouutiset* 6/2011), on aineistossa vain muutama¹¹. Huomattavaa on, että essiivisijaiset *lapsi* ja *nuori* ovat selkokielessä yleisempiä kuin yleiskielessä. Tätä saattaa selittää selkokielisille mediateksteille tyypillinen henkilöiden esittelemine ja aihepiirien taustoittaminen (ks. Leskelä & Kulkki-Nieminen 2015: 62).

3.3.5 Olotilanilmausten kokoavaa tarkastelua

Koska selkokielessä suositaan konkreettisia ja havainnollisia ilmauksia (Selkokeskus 2018, kriteerit 8–11), olotilanilmausten ongelmallisuus vaikuttaa liittyvän moni-

11. Esiintymiä on viisi, mutta parafrasiksi tulkitseminen on epävarmaa.

tulkintaisuuden lisääntymiseen ja abstraktiotason nousuun.¹² Kielenkäyttäjän tulee osata tunnistaa erilaiset ilmaukset ja hahmottaa, miten konteksti ja essiivilausekkeen lauseasema vaikuttavat merkitykseen. Olotilanilmausten kompleksisuudessa on myös kerroksisuutta sen mukaan, onko essiivilauseke rakenteen vaatima (*Häntä pidetään miellyttävänä ihmisenä*) vai ilmaiseeko se kompleksisempaa merkitystä, joka vaikuttaa koko lauseen tulkintaan (*Ihmisenä hän on miellyttävä*).

Olotilanilmauksiin tuo kerroksisuutta myös selkokielen piirteiden toteutuminen. Esimerkiksi ilmausta *Hän on opettajana koulussa* voidaan pitää selkokielisempänä kuin ilmausta *Lehti on saatavana ruotsiksi*. *Opettaja* on yleinen ja konkreettinen substantiivi, jonka sanavartalo ei muutu essiivisijassa. *Saatavana* on puolestaan adjektiivimaisesti käytetty partisiippi, joka täytyy tunnistaa *saada*-verbin muodoksi. *Lehti on saatavana* -ilmaus vaatii lukijalta enemmän päättelykykyä, koska siinä ei sanota, kuka lehden voi saada ja mistä.

Taulukko 4.

Essiivisijaisten olotilanilmausten sananmuodot selko- ja yleiskielessä.

Selkosanommat/Selkouutiset	Parole
ihmisenä, ihmisenäkin	ihmisenä, ihmisenäkin
	ihmisinä, ihmisinäkin
lapsena	lapsena, lapsenaan, lapsenakaan, lapsenakin
	lapsina
nuorena, nuorempana	nuorena, nuorenanahan, nuorenanakaan, nuorempana, nuorempanakaan, nuorempanakin
nuorina, nuorempina	nuorina, nuorempina
ruotsinkielisenä	ruotsinkielisenä
ruotsinkielisinä	ruotsinkielisinä
saatavana	saatavana
	saatavina
syynä	syynä, syynäsi, syynään ¹³
	syinä
tavoitteena, tavoitteenaan	tavoitteena, tavoitteenaan, tavoitteenanahan, tavoitteenamme, tavoitteenani, tavoitteenanne, tavoitteenasi
	tavoitteina, tavoitteinaan

Olotilanilmauksia voidaan koettaa selkokielistää useilla eri tavoilla. Jos olotilanilmauksia halutaan välttää, niille voidaan etsiä paikallissijaisia vastineita (*olla saatavana* > *olla saatavilla*). Ihannetapauksessa vastineet ovat lyhyempiä ja rakenteeltaan yksinkertaisempia (*suomen- ja ruotsinkielisenä* > *suomeksi ja ruotsiksi*). Jos pieniä

12. Olen aiemmassa tutkimuksessani (Valtasalmi 2021b) havainnut esimerkiksi, että abstraktit sanat ovat kehitysvammaisille selkokielen käyttäjille vaikeampia kuin konkreettiset.

13. On mahdollista, että *syynäsi* ja *syynään* ovat *syynätä*-verbin muotoja.

merkityseroja ei pidetä tärkeinä, essiivejä voidaan muuttaa nominatiiveiksi (*Hän on opettajana koulussa* > *Hän on opettaja koulussa*). Olotilanilmauksia voidaan myös korvata parafraseilla (*Asuin lapsena Ruotsissa* > *Asuin Ruotsissa, kun olin lapsi*). Jos tekijä ei ole tiedossa, voitaisiin subjektiksi lisätä selkokielelle tyypilliseen tapaan *ihminen* (*Tarpeeksi vanhana voi jäädä eläkkeelle* > *Kun ihminen on tarpeeksi vanha, hän voi jäädä eläkkeelle*). Lukijaa voitaisiin mahdollisesti myös puhutella suoraan, mikä on tavallista selkokielessä (*Kun olet tarpeeksi vanha, voit jäädä eläkkeelle*) (ks. Airaksinen 2019). Olotilanilmauksia voidaan myös välttää muotoilemalla asia kokonaan eri tavalla, vaikka merkitys saattaakin silloin muuttua (*Lehti on saatavana ruotsiksi nimellä LL-Bladet* > *Toimittajat tekevät lehteä myös ruotsiksi. Ruotsinkielisen lehden nimi on Lätta bladet*).

Jos olotilanilmauksia käytetään, voidaan koettaa suosia mahdollisimman yksiselitteisiä ilmauksia (*Sanni voitti lapsena Napero-Finlandian*) sekä yleisiä ja tutuiksi oletettuja rakenteita (*Metsäyhtiön tavoitteena on säästää rahaa*). Merkitystä voidaan tarkentaa täydentämällä rakenteita yleismerkityksisillä sanoilla (*Häntä pidetään ujona ihmisenä; Tasa-arvoa pidetään tärkeänä asiana*). Morfologista kompleksisuutta voidaan vähentää suosimalla yksikkömuotoa silloin, kun se on mahdollista (*Syynä ovat vakavat ihmisoikeusrikkomukset* > *Syynä ovat vakavat ihmisoikeusrikkomukset*). Morfologisen kompleksisuuden välttämistä voidaan myös pitää yhtenä selkokielistämisen keinona (ks. taulukkoa 4).

Kuten ajan- ja paikanilmauksissakin, suffiksien käyttö on myös olotilanilmauksissa yleiskieleen verrattuna yksipuolisempaa ja vähäisempää. Selkokielisessä aineistossa ai-noat olotilanilmauksissa käytetyt suffiksit ovat jälleen 3. persoonan omistusliite *-Vn* (*tavoitteenaan*) ja liitepartikkeli *-kin* (*ihmisenäkin*).

4 Yhteenveto ja pohdinta

Sijamuotojen tekstiesiintymien vertailu osoittaa, että essiiviä käytetään selkokielessä suunnilleen saman verran kuin yleiskielessä, vaikka selko-ohjeissa sitä suositellaan välttämään. Selkokielessä essiiviä käytetään keskeisten funktoidensa mukaisesti ajan-, paikan- ja olotilanilmauksissa. Ajanilmaukset ovat samanlaisia kuin yleiskielessä, eikä niihin vaikuta liittyvän selko-ohjeista johtuvia rajoituksia. Essiivisijaisia ajanilmauksia voidaankin pitää selkokielessä välttämättöminä, sillä kiteytyneitä ilmauksia on vaikea korvata. Paikanilmauksista yleisimpiä ovat transparentit leksikaalistumat, kun taas komparaatiojohdoksia ja assimiloituneita leksikaalistumia käytetään vain vähän. Käyttötavat ovat kuitenkin yleiskielen normien mukaisia.

Jos tutkimusaineiston lähes aina samassa kontekstissa toistuvat esiintymät jätetään huomiotta, yleisimmät olotilanilmaukset muodostetaan abstrakteista substantiiveista, jotka toimivat kopulalauseen nominaalipredikaatteina. Niitä käytetään pääsääntöisesti samalla tavalla kuin yleiskielessä, mutta selkokielessä on joskus nominatiivi silloin, kun tunnusmerkittämpi muoto olisi essiivi. Essiivin välttämistä suosittelevat selko-ohjeet voivat siis saada kirjoittajat karttamaan essiiviä, vaikka se ei välttämättä olisi tarpeellista. Toisaalta essiivejä saatetaan myös lisätä selkoteksteihin, jos arviointi-

rakenteita täydennetään essiivisijaisilla substantiiveilla. Temporaalet otolilan-ilmaukset ovat selkokielessä käytettyjä ja mahdollisia. Tutkimukseni perusteella vältettävänä voidaan sen sijaan edelleen pitää vaihtoehtoista otolilaa ilmaisevia depiktiivisiä, joiden erottaminen sirkumstantiaaleista voi joissakin tapauksissa olla vaikeaa. Selko-ohjeissa niitä käytetään varoittavina esimerkkeinä essiivin käytöstä, mutta ohje on yleistetty harhaanjohtavasti koskemaan koko sijamuotoa. Selko-ohjeissa olisikin syytä luopua muotoperusteisista rajoituksista ja tarkentaa ne koskemaan vain funktioita, joissa essiiviä on mahdollista välttää ja joihin liittyy selkokielen vastaisia piirteitä, kuten monitulkintaisuutta ja abstraktiotason nousua.

Tässä tutkimuksessa tarkastelluille selkokielen essiivisijaisille leksemeille on tyyppillistä taiputusperheen suppeampi koko yleiskieleen verrattuna. Sidonnaisia morfeemeja käytetään selkokielessä vähemmän ja yksipuolisemmin kuin yleiskielessä. Morfologisen kompleksisuuden välttämisen lisäksi selkokielen essiivi-ilmauksiin vaikuttaa liittyvän myös monitulkintaisuuden välttämistä, jota on tarpeellista tutkia laajemmasta aineistosta. Monitulkintaisissa ilmauksissa kontekstin vaikutus korostuu, sillä kontekstilla voidaan tukea merkityksen tulkintaa.

Essiiviä koskevia selko-ohjeita tulisi muokata, koska nykyisellään niitä voidaan tulkita monella eri tavalla ja liian ehdottomasti. Sekä helpon että perustason selkokielen ohjeissa tulisi luopua essiivisijan välttämisen suosittelemisesta ja huomioida paremmin sen funktiot ja käyttö. Myös essiivin vaikeustason luokittelusta kannattaisi luopua, koska aihetta ei ole toistaiseksi tutkittu selkokielen kohderyhmillä eikä vaikeustasoa voida arvioida ilman käyttäjäkokemusta.

Tässä tutkimuksessa on selvitetty, missä funktioissa essiiviä käytetään selkokielessä. Tutkimusta voisi jatkaa pohtimalla, millaisilla muilla kielellisillä keinoilla essiivimuotoja olisi mahdollista korvata hankalaksi koetuissa konteksteissa. Aihetta tulisi tutkia myös käyttäjälähtöisesti, jotta saadaan selville, miten hyvin selkokielen käyttäjät ymmärtävät essiivisijaisia ilmauksia. Mielenkiintoisia tutkimusaiheita vaikuttaisi löytyvän etenkin otolilanilmausten joukosta. Olisi esimerkiksi hyvä selvittää, ovatko sekundaaristen nominaalipredikaattien parafraasit helpompia ymmärtää kuin sekundaariset nominaalipredikaatit. Funktioperusteista lähestymistapaa voitaisiin käyttää myös muita sijamuotoja koskevien selko-ohjeiden kehittämisessä. Perustason ja helpon tason selko-tekstejä analysoimalla saataisiin tietoa selkokielen vaikeustasoihin liittyvistä eroista.

Lähteet

Aineistolähteet

- Helsingin yliopisto 2017: 1990- ja 2000-luvun suomalaisia aikakaus- ja sanomalehtiä -korpus, versio 2. Kielipankki. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-2017091901>.
Parole = Parole-korpuksen laaja taajuuslista. 1 339 787 sananmuotoa. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. <https://kaino.kotus.fi/sanat/taajuuslista/parole.php> (11.6.2021).

Kirjallisuuslähteet

- AIRAKSINEN, ELLA 2019: *Puhuttelevaa selkokieltä. Vertaileva tekstianalyysi puhuttelun keinoista ja kohteliaisuudesta selko- ja yleiskielisessä oppaassa*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:hulib-202001281169>.
- ALHONIEMI, ALHO 1967: Tilan essiivin jäsentämisestä suomen kielen lauseopeissa. *Juhlakirja Kauko Kyyrön täyttäässä 60 vuotta 24.11.1967* s. 31–52. Kirjallisuuden laitoksen julkaisuja 1. Tampere: Tampereen yliopisto.
- DAHLGREN, SONJA 2020: Selkokieltä S2-oppijalle. Kaikille selviä hallinnollisia tekstejä. – *Puhe ja kieli* 39 (4) s. 325–344. <https://journal.fi/pk/article/view/75056> (13.9.2021).
- GROOT, CASPER DE 2017: Discovering the assignment. An Uralic essive typological questionnaire. – Casper de Groot (toim.), *Uralic essive and the expression of impermanent state*. s. 1–28. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED 1979: *Nykysuomen lauseoppia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HAKULINEN, LAURI 1979: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. 4., korjattu ja lisätty painos. Helsinki: Otava.
- Himmelman, Nikolaus – Schultze-Bernd, Eva 2005: Issues in the syntax and semantics of participant-oriented adjuncts. – Nikolaus Himmelmann & Eva Schultze-Berndt (toim.), *Secondary predication and adverbial modification* s. 1–68. Oxford: Oxford University Press.
- HYNÖNEN, EMMI 2013: Essiivisijaisten tilanilmausten leksikaalistumisjatkuo. – *Virittäjä* 117 (4) s. 551–579.
- 2016: *Suomen essiivi*. Annales Universitatis Turkuensis C 425. Turku: Turun yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-6563-2>.
- ITKONEN, ERKKI 1966: *Kieli ja sen tutkimus*. Porvoo: WSOY.
- JUUSOLA, MARKKU 2019: *Selkokielen tarvearvio 2019*. Selkokeskus, Kehitysvammaliitto ry. <https://selkokeskus.fi/wp-content/uploads/2021/05/Tarvearvio-2019.pdf> (11.9.2021).
- KULKKI-NIEMINEN, AULI 2010: *Selkoistettu uutinen. Lingvistinen analyysi selkotekstin erityispiirteistä*. Tampere: Tampere University Press. <http://urn.fi/urn:isbn:978-951-44-8093-5>.
- LARJAVAARA, MATTI 2007: *Pragmasemantiikka*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LEINONEN, MARJA 2008: Depictive secondary predicates in Finnish. – Christoph Schroeder, Gerd Hentschel & Winfried Boeder (toim.), *Secondary predicates in Eastern European languages and beyond* s. 167–188. Oldenburg: BIS-Verlag. <http://d-nb.info/995792097/34/> (9.4.2022).
- LESKELÄ, LEEALaura 2019: *Selkokieli. Saavutettavan kielen opas*. Helsinki: Kehitysvammaliitto ry.
- 2020: Helppoa vai vaativampaa selkokieltä. Selkokielen mittaaminen ja vaikeustasot. – *Puhe ja kieli* 39 (4) s. 367–393. <https://doi.org/10.23997/pk.75679>.
- 2021: Easy language in Finland. – Camilla Lindholm & Ulla Vanhatalo (toim.), *Handbook of easy languages in Europe* s. 149–189. Berlin: Frank & Timme.
- LESKELÄ, LEEALaura – KULKKI-NIEMINEN, AULI 2015: *Selkokirjoittajan tekstilajit*. Helsinki: Kehitysvammaliitto ry.
- LESKELÄ, LEEALaura – LINDHOLM, CAMILLA 2012: *Haavoittuva keskustelu. Keskustelunanalyttisiä tutkimuksia kielellisesti epäsymmetrisestä vuorovaikutuksesta*. Helsinki: Kehitysvammaliitto ry.
- MAASS, CHRISTIANE 2019: *Easy language and beyond. How to maximize the accessibility of communication*. Esitelmä konferenssissa Klaara 2019 Conference on Easy-to-Read Lan-

- guage Research. Helsingin yliopisto, 19.–20.9.2019. <https://doi.org/10.25528/023>.
- 2020: *Easy Language – Plain Language – Easy Language plus. Balancing comprehensibility and acceptability*. Berlin: Frank & Timme. <https://doi.org/10.25528/042>.
- MAASS, CHRISTIANE – HANSEN-SCHIRRA, SILVIA 2020: *Easy language research. Text and user perspectives*. Berlin: Frank & Timme. <https://doi.org/10.25528/043>.
- MCENERY, TONY – HARDIE, ANDREW 2012: *Corpus linguistics. Method, theory and practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MIKKONEN, SEIJA 2020: *Nominitaivutuksen periaatteiden toteutuminen selkokielisissä informoivissa teksteissä*. Yleisen kielitieteen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:hulib-202006223365>.
- NICHOLS, JOHANNA 1978: Secondary predicates. – *Proceedings of the 4th Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society* s. 114–127.
- OJUTKANGAS, KRISTA 2017: On the syntax of comitative constructions. The case of Finnish *mukana, mukaan* ‘with, along’. – *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri* 8 (2) s. 267–293. <https://doi.org/10.12697/jeful.2017.8.2.09>.
- ONIKKI-RANTAJÄÄSKÖ, TIINA 2001: *Sarjoja. Nykysuomen paikallissijaiset olotilanilmaukset kielen analogisuuden ilmentäjinä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PAJUNEN, ANNELI 2000: Suomen ominaisuuspredikaatio ja tyyppi *olla sairaana*. – Anneli Pajunen (toim.), *Näkökulmia kielitypologiaan* s. 36–87. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PENTTILÄ, AARNI 1963: *Suomen kielioppi. 2.*, tarkistettu painos. Porvoo: WSOY.
- Selkokeskus 2018: *Selkomittari*. Helsinki: Kehitysvammaliitto. https://selkokeskus.fi/wp-content/uploads/2018/10/SELKOMITTARI_2018_11.10.18.pdf (8.7.2021).
- 2022: Lisätietoa Selkosanomista. Helsinki: Kehitysvammaliitto. <https://selkosanomat.fi/lisatietoa-lehdesta/> (3.4.2022).
- STASSEN, LEON 2001: Non-verbal predication in circum-Baltic languages. – Östen Dahl & Maria Koptjevskaja-Tamm (toim.), *The Circum-Baltic languages. Typology and contact. Volume 2. Grammar and typology* s. 569–590. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- SUOJANEN, TYTTI – KOSKINEN, KAISA – TUOMINEN, TIINA 2012: *Käyttäjakeskeinen kääntäminen*. Tampere: Tampereen yliopisto. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-44-8839-9>.
- VALTASALMI, IDASTIINA 2021a: Selkoa ihmisestä. *Ihminen*-sanan merkitykset ja käyttö selkokielisissä sanomalehtiteksteissä. – *Sananjalka* 63 s. 79–102. <https://doi.org/10.30673/sja.107345>.
- 2021b: Lukutaitoisten kehitysvammaisten aikuisten sanamerkitysten hallinta. – *Finnish Journal of Linguistics* 34 s. 301–332.
- VILKUNA, MARIA 2000: *Suomen lauseopin perusteet. 2.*, korjattu painos. Helsinki: Edita.
- VIRTANEN, HANNU (toim.) 2002: *Selko-opas*. Tampere: Kehitysvammaliitto.
- 2012: *Selkokielen käsikirja*. Helsinki: Oppimateriaalikeskus Opike.
- VISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Ison suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <http://scripta.kotus.fi/visk> (9.8.2021).

Functions and use of the essive case in basic-level Easy Finnish

This article discusses the functions and use of the essive case in basic-level Easy Finnish. Easy Finnish is a simplified language form that is adapted from standard Finnish in terms of content, vocabulary and structure. In standard Finnish, the essive case is used to express time, location and state of being, which are its main functions. However, Easy-Finnish guidelines recommend avoiding the case altogether, because it is seen as difficult for easy language users. This article examines how frequently and in which functions the essive case is used in Easy Finnish. At the end of the article, suggestions are made to modify the guidelines regarding the use of the essive.

Data gathered from Easy-Finnish newspaper corpus *Selkosanomat/Selkouutiset* shows that the essive case is used both in Easy and standard Finnish with almost equal frequency. Examination of the most frequent essive-case lexemes indicates that the essive is used according to its main functions in Easy Finnish. Expressions of time are similar to those used in standard Finnish, e.g. *viime vuonna*, *sunnuntaina* ('last year', 'on Sunday'). Transparent lexicalisations, e.g. *kotona*, *takana* ('at home', 'behind'), are the most common expressions of location, and abstract nouns used as primary nominal predicates, e.g., *tavoitteena on*, *syynä on* ('the objective is', 'the reason is'), are the most common expressions denoting a state of being. Inflectional families are more concise in Easy Finnish. The use of bound morphemes is also less frequent and limited.

Easy-Finnish guidelines should refrain from recommending complete avoidance of the essive case and focus more on its functions and use. Example sentences in the guidelines are related to one specific function of the essive, i.e., depictives expressing an alternative state of being, e.g. *ihmisenä hän on miellyttävä* ('as a person he/she is nice'), but the guidelines are generalised to include the essive form as a whole. Form-based restrictions should be avoided in the guidelines, and the use of the essive should be described based on its various functions. A function-based approach could also be used in developing Easy-Finnish guidelines for other cases.

Essiivin funktiot ja käyttö perustason selkokielessä

Artikkeli käsittelee essiivin funktioita ja käyttöä perustason selkokielessä. Selkokieli on suomen kielen muoto, joka on mukautettu sisällöltään, sanastoltaan ja rakenteeltaan yleiskieltä yksinkertaisemmaksi. Yleiskielessä essiiviä käytetään ajan-, paikan- ja olotilanilmauksissa, jotka ovat sen keskeisiä funktioita. Selkokielen kirjoitusohjeissa essiiviä neuvotaan välttämään, koska sitä pidetään vaikeana sijamuotona selkokielen käyttäjille. Artikkelissa selvitetään, miten paljon ja missä funktioissa essiiviä käytetään selkokielessä. Lopuksi pohditaan, miten essiiviä koskevia selko-ohjeita voitaisiin muokata.

Selkosanomat/Selkouutiset-korpuksesta kerätty aineisto osoittaa, että essiiviä käytetään selkokielessä suunnilleen saman verran kuin yleiskielessä. Yleisimpien essiivisijaisten lekseemien tarkastelusta selviää, että selkokielessä essiiviä käytetään keskeisten funktioidensa mukaisesti ajan-, paikan- ja olotilanilmauksissa. Ajanilmaukset ovat samanlaisia kuin yleiskielessä (esim. *viime vuonna*, *sunnuntaina*). Paikanilmauksista yleisimpiä ovat transparentit leksikaalistumat (esim. *kotona*, *takana*), ja olotilanilmauksista yleisimpiä ovat primaarisina nominaalipredikaatteina toimivat abstraktit substantiivit (esim. *tavoitteena on*, *syynä on*). Selkokielessä essiivimuotoisten lekseemien taivutusperheet ovat suppeampia kuin yleiskielessä. Sidonnaisia morfeemeja käytetään selkokielessä vähemmän ja yksipuolisemmin.

Tutkimuksen perusteella voidaan todeta, että selko-ohjeissa tulisi luopua essiivisijan välttämisen suosittelemisesta ja huomioida paremmin sen funktiot ja käyttö. Selko-ohjeissa neuvotaan välttämään vaihtoehtoista olotilaa ilmaisevia depiktiivejä (esim. *ihmisenä* hän on *miellyttävä*), mutta ohje on yleistetty koskemaan koko essiivimuotoa. Muotoperusteisista rajoituksista tulisi luopua selko-ohjeissa ja tarkastella essiivin käyttöä funktiopohjaisesti. Funktiopohjaista lähestymistapaa voisi käyttää myös muita sijamuotoja koskevien selko-ohjeiden kehittämisessä.

Kirjoittajan yhteystiedot:
etunimi.sukunimi@tuni.fi

Kirjoittaja on väitöskirjatutkija Tampereen yliopistossa.

Selkeyttävää vai yksinkertaistavaa?

Nuortenkirjan ja sen selkomukautuksen vertailua tekstilajikonventioiden näkökulmasta

RITVA PALLASKALLIO

1 Johdanto

Peruskoulunsa päättävien suomalaisten nuorten keskuudessa heikosti lukevien nuorten osuus on kasvanut viimeisten 20 vuoden aikana. Heikoimmilla lukijoilla on vaikeuksia tunnistaa eri tekstilajeja edustavista teksteistä niiden pääajatus ja tehdä teksteistä yksinkertaisia tulkintoja.¹ Vuonna 2009 peruskoulunsa päättäneistä nuorista heikkoja lukijoita eli liian kapea-alaisesti tekstitaitoisia oli 8 prosenttia, vuonna 2013 noin 11 prosenttia ja vuonna 2018 jo lähes 14 prosenttia. Tämä tarkoittaa, että Suomessa on kasvava joukko sellaisia nuoria, jotka eivät saavuta tietoyhteiskunnan edellyttämiä vähimmäistekstitaitoja ja jotka ovat näin ollen syrjäytymisvaarassa. (PISA 2018: 23.)² Vuoden 2018 PISA-tulosten julkistamisen jälkeen Helsingin Sanomissa uutisoitiin lehden omasta äidinkielen ja kirjallisuuden opettajille suunnatun kyselyn tuloksista. Kyselyn aiheena olivat oppitunneilla käytössä olevat lukutunnit, joiden aikana oppilaat voivat lukea itsenäisesti kaunokirjallisia teoksia. Uutisessa kerrottiin, että vähenevän lukuinnostuksen ja heikkenevien tekstitaitojen myötä lukutunnit ovat 2010-luvulla levineet peruskouluista lukioihin ja että opettajien haasteena ovat lukutaidoiltaan hyvin eritasoiset lukijat; heikoimmille lukijoille opettajat kertovat tarjoavansa selkomaaneja. (*Helsingin Sanomat* 3.12.2019.)

Toistaiseksi on vähän tietoa siitä, miten selkomukautettu kaunokirjallisuus palvelee erilaisia lukijaryhmiä (ks. kuitenkin suomen kielen osalta Kastari 2019; muiden kielten osalta mm. Nation 2013; Sheehan 2015; Nordenstam & Olin-Scheller 2018; Isozaki

1. Kiitän Virittäjän kahta anonymia refereetä sekä teemanumeron toimittajia Minna Jaakolaa, Tiina Onikki-Rantajääsköä ja Ulla Vanhataloa paneutuneesta kommentoinnista ja arvokkaasta avusta tämän artikkelin kirjoitusvaiheessa. Taru Nordlundia kiitän asiantuntevista kommentteista ja syvällisistä keskusteluista, jotka selvensivät artikkelia ratkaisevasti muun muassa käsitteiden käytön osalta. Kiitän myös Leela-Laura Leskelää innostavasta luennosta syksyllä 2018, jolloin tutustuin muun muassa tämän artikkelin aineistona olevaan selkokieliseen teokseen. Virittäjän toimituskuntaa kiitän erinomaisen osaavasta toimitustyöstä.

2. Koronatilanteen takia vuoden 2021 PISA-tutkimus siirtyi vuoteen 2022; vuoden 2018 tutkimuksen jälkeisiä tuloksia ei ole ollut vielä saatavilla tämän artikkelin kirjoittamisajankohtana.

2018). Erityisen vähän tietoa on siitä, miten eri tekstilajien piirteet toteutuvat erilaisissa selkoteksteissä (uutistekstien osalta ks. Kulkki-Nieminen 2010). Keskityn tässä artikkelissa nuortenromaniin tekstilajina vertailemalla kahta yläasteikäisille suunnattua nuortenkirjaa, Marja-Leena Tiaisen nuortenkirjaa *Khao Lakin sydämet* (2013) ja siihen perustuvaa, kirjailijan itsensä tekemää selkomukautusta *Hiekalle jätetyt muistot* (2018). Keskeinen tutkimuskysymykseni liittyy tekstilajikonventioihin: millaisilla ratkaisuilla alkutekstiä on selkoistettu ja miltä selkoistaminen näyttää tekstilajinäkökulmasta? Kyse on selkokielen tutkimuksesta, mutta metodologisesti tutkimus yhdistää sekä diskurssintutkimusta että sosiolingvistiikkaa, sillä lähestyn aineistoa sekä mikro- että makrotasolta: yhtäältä keskityn aineiston nuortenkirjoille tyypillisiin kielellisiin valintoihin kirjoitetun puhekielen näkökulmasta,³ toisaalta tarkastelen aineistoa fiktiivisille teksteille ominaisten kerronnallisten konventioiden näkökulmasta.

Aloitin pohtimalla lyhyesti selkokirjallisuuskentän muuttuvia lukijaryhmiä (luku 2) ja esittelemällä aineistona olevat teokset ja niiden yleiset rakenteelliset piirteet (luku 3). Luvussa 4 hyödynnän sosiolingvistisiä menetelmiä analysoidakseni teosten dialogien puhe-esitysten persoonapronominien variaatiota esimerkkinä kielenpiirteistä, joiden avulla kaunokirjalliseen teokseen synnytetään puheenomaisuutta. Samalla pronominit avaavat väylän kaunokirjallisuudelle tunnusomaisiin diskurssikäytänteisiin, joihin nykykuortenkirjoissa voi katsoa kuuluvan autenttisen puheen piirteet. Diskurssi nähdään tässä tutkimuksessa vakiintuneena kielenkäyttönä sosiaalisesti tunnistettavassa vuorovaikutustilanteessa, jollaisena voidaan pitää tekstilajia. Kaunokirjallisuudelle ominaisia diskursseja ovat tekstin kerronnasta vastaava(t) kertojadiskurssi(t) ja sille tai niille alisteiset henkilödiskurssit. Luvussa 5 pohdin diskurssintutkimuksen näkökulmasta henkilöhahmojen sisäisen maailman kuvaamisen kielellisiä keinoja ja keskityn fokalisoinnin ja vapaan epäsuoran esityksen kielellisiin piirteisiin. Luvussa 6 syvennän kahden teoksen henkilödiskurssin analyysia yhdistämällä luvun 4 tuloksia passiivimuotoisiin predikaattirakenteisiin. Pyrin näin laajentamaan näkemystä selkokielen nuortenkirjallisuuden hyödyntämistä kielimuodoista ja selkokielen yhteyksistä yleiskieliseen esitystapaan. Lopuksi pohdin vielä kielellistä selkeyttämistä ja yksinkertaistamista aineistosta tekemieni havaintojen avulla.

2 Selkokirjojen muuttuvat lukijaryhmät ja uudet haasteet

Selkokielisten romaanien tuleminen osaksi äidinkielen tuntien oppimisaineistoja kuvastaa hyvin selkokielisten kirjojen – erityisesti nuortenkirjallisuuden – uudenlaisia käyttötarpeita. Ruotsissa, jossa selkokielen kehitystyö on saanut alkunsa jo 1960-luvulla, selkokielistä kirjallisuutta on koko 2000-luvun suunnattu syste-

3. Puhutulla kielellä tarkoitan Tiittulan ja Nuolijärven (2013: 14–19; 2016: 11) tavoin kaikkea puhuttua kielenkäyttöä ja puhekielellä taas normitetusta kielestä poikkeavaa, suulliseen vuorovaikutukseen pohjautuvaa kieltä, joka voi myös olla kirjoitettua. Yleiskielellä tarkoitan normitettua kieltä, puhuttua tai kirjoitettua ”kirjakieltä”. Hyödynnän myös käsitettä puheenomaisuus (mp.), jolla Tiittula ja Nuolijärvi tarkoittavat kirjoitetussa tekstissä tavoiteltavaa puheen kaltaisuutta, kirjoitettua kieltä, jossa on puhekielisiä piirteitä.

maattisesti opetuksen ja koulujen tarpeisiin, mikä taas on monipuolistanut selkokirjallisuuden tarjontaa ja nostanut selkokirjallisuuden kysyntää. Selkokielisten kirjojen kustannustoiminta onkin ollut Ruotsissa vahvassa kasvussa, ja selkokirjoja on saatavilla runsaasti eri-ikäisille ja -tasoisille lukijoille. (Nordenstam & Olin-Scheller 2018.) Osin vastaavanlainen kehitys näyttäisi käynnistyneen Suomessakin: alun perin kehitysvammaisille, myöhemmin myös muistisairaille lukijoille suunnatuista selkokirjoista on vähitellen tulossa opetuksen apuväline sekä tekstitaidoiltaan heikoille, suomea äidinkielenään tai äidinkielen veroisesti puhuville peruskoululais- ja lukiolaisnuorille, mutta yhtä lailla suomea toisena kielenä puhuville, esimerkiksi maahanmuuttajanuorille, joilla kielitaito on yleensä kielen oppimisen alkuvaiheessa puutteellinen (selkokielen historiasta ja kohderyhmistä ks. Kulkki-Nieminen 2010: 21–25; Uotila 2019; Selkokeskus 2022a).

Selkokirjallisuutta S2-opetuksessa tutkinut Kastari (2019) korostaa, että selkomukautukset avaavat väylän kohdekielen kirjallisuuteen niille S2-oppijoille, joille yleiskielinen kirjallisuus on vielä liian vaikeaa. Hän tuo esiin myös Nationin (2013), Sheehanin (2015) ja Isozakin (2018) tutkimukset, joissa katsotaan, että kielellisesti mukautettu kaunokirjallisuus (ns. graded readers -teokset) voi toimia oppimista tukevana ja kielitaitoa laajentavana pedagogisena työvälineenä. Päinvastaista näkemystä edustaa muun muassa Long (2015: 250–259), jonka mukaan toisen kielen opetuksessa käytetyt selkoistetut tekstit kaventavat tekstien vuorovaikutuksellisia ominaisuuksia poistamalla autenttiossa kielenkäyttötilanteessa tarvittavaa tilanteista kielenkäyttöä (ks. myös Rapatti 2008); tämä näkemys voidaan nähdäkseni edelleen yhdistää tekstilajinäkökulmaan. Myös Nordenstam & Olin-Scheller (2018), jotka ovat tutkineet muun muassa selkokirjakustantajien kouluille tuottamia valmiita opetusmateriaaleja ja opettajanoppaita sekä haastatelleet selkokustantajien edustajia ja selkokirjoittajia, esittävät osin kriittisiä näkemyksiä Ruotsin selkokirjaboomin ideologisista taustoista ja selkokirjojen hyödyistä luku- ja kirjoitustaitojen opetuksessa. Heidän mukaansa opetusmateriaalit ohjaavat tarkastelemaan selkokirjallisuutta pääosin sisältö- ja arvokeisaisesti: kirjallisuuden muotojen ja keinojen analysoinnin sijaan äidinkielen tunneille tarjotut tehtävät ohjaavat opiskelijaa kiinnittämään huomiota juoneen ja reflektoimaan tapahtumia oman elämänsä näkökulmasta. Tämä suuntaus taas vahvistaa omalta osaltaan kustantajien ja selkokirjailijoiden tarvetta laatia sisältöön ja arvoihin keskittyvää selkokirjallisuutta. (Mas. 44–46.)

Yleisesti voidaan sanoa, että selkokielen kohderyhmän heterogeenistyminen asettaa uusia haasteita nykypäivän selkokielisille teksteille: pääsääntöisesti keskiverto-selkokielen lukijalle suunnatut, sisällöllistä selkeyttä korostavat asiategstien selkoistamisohjeet eivät ehkä enää riitä tulevaisuudessa, vaan mahdollisesti tarvitaan ohjeistusta eritasoisille lukijaryhmille ja erilaisille tekstilajeille ja kielenkäyttötilanteille; tarvitaan toisin sanoen kielen käyttöön suuntaavaa ohjeistusta. Eritasoisien selkokielten kehittämistä on viime aikoina peräänkuuluttanut muun muassa Maaß (2020: 10–15; ks. myös Leskelä 2019). Kulkki-Nieminen (2002: 40) taas on esittänyt, että selkomukauttamisen ohjeissa pitäisi huomioida erilaisten tekstilajien käytänteet (ks. myös Sainio 2006: 151). Selkokirjoittamisen tekstilajikohtaisia ohjeita ovat Suomessa julkaisseet muun muassa Sainio (2006) ja Leskelä ja Kulkki-Nieminen (2015).

3 Tarkasteltavat teokset ja niiden yleisluontoiset määrälliset erot

Käytän aineistona Marja-Liisa Tiaisen romaania *Khao Lakin sydämet* (KLS, 2013) ja sen selkomukautusta *Hiekalle jätetyt muistot* (HJM, 2018). Kummassakin romaanissa kehyskertomuksena on 15-vuotiaan Emmen matka Khao Lakiin, Thaimaahan. Emma etsii isoäitinsä Ullan kanssa miestä, joka pelasti hänet Thaimaahan iskeneeltä hyökyaallolta kahdeksan vuotta aikaisemmin vuonna 2004. Emma menetti onnettomuudessa äitinsä, isänsä ja pikkuveljensä Kasperin. Selkomukautetuille teksteille ominaisesti nuortenkirjan selkoistettua versiota on lyhennetty eri tavoin. Taulukossa 1 esitetään määrällisiä perustietoja KLS:n ja HJM:n eroista.

Taulukko 1.

Nuortenromaanin (KLS) ja selkomukautetun romaanin (HJM) kvantitatiivisia eroja sivu-, kappale-, sana- ja merkkimääräisesti.

	Sivumäärä	Kappalemäärä	Sanamäärä	Merkkimäärä (ei välilyöntejä)
KLS	233	2 110	34 783	231 717
HJM	114	2 487	10 969	69 453

Taulukosta 1 voi nähdä, että selkomukautettu teksti (HJM) on sana- ja merkkimääriltään tiivistynyt noin kolmannekseen alkutekstistä ja sivumäärältään noin puoleen. Sen sijaan kappaleita selkomukautetussa tekstissä on viitisentoista prosenttia enemmän. Muita selkokieliselle kaunokirjalle leimallisia piirteitä on muun muassa kirjan alkuun laadittu henkilöluettelo, jossa esitellään kirjan henkilöt ja heidän suhteensa muihin henkilöihämmöihin.

Selkokielisissä teksteissä pyritään selkeyttämään tekstin informaatorakennetta ja lisäämään tekstin sidosteisuutta – selkeyttä ja luettavuutta – erilaisin koheesiokeinoin (Virtanen 2009). Kielellisistä piirteistä yleiskieliset ovat etusijalla, sillä niiden katsotaan olevan valtaosalle väestöstä ymmärrettäviä (mts. 11); toisaalta Virtanen (mts. 68) näkee selkokielen omana kielimuotonaan, joka pohjautuu yleiskieleen. Sama yhteys selkokielen ja normitetun yleiskielen välillä on ilmaistu Selkokeskuksen (2022b) määritelmässä, jossa todetaan selkokielen olevan sekä yleiskieltä että selkeää yleiskieltä helpompaa. Jonkinlaisena normitetun yleiskielen alakielimuotona selkokieltä voisi pitää sillä perusteella, että Selkokeskus (2022c) myöntää selkotunnuksia sellaisille teksteille, jotka noudattavat selkokielelle annettuja kriteereitä ja jotka Selkokeskus on hyväksynyt selkokielisiksi.⁴ Tällainen tunnus on muun muassa aineistona olevalla *Hiekalle jätetyt muistot* -teoksella. Samoin typografisesti selkokieli pyrkii lukemisen helppouteen: selkokielisen tekstin rivin ohjepituus on 55–60 merkkiä rivinväleineen. Vastavasti virkkeet ja lauseet ovat lyhyitä ja niissä suositetaan suoraa sanajärjestystä. (Ks. Vir-

4. On kuitenkin huomattava, että selkokielisiksi teksteiksi voi nimittää sellaisiakin tekstejä, joita ei ole Selkokeskuksessa hyväksytetty.

tanen 2009: 11, 97–99, 121.) Alkuperäinen rivinpituus on säilytetty tämän artikkelin selkokieliteoksen tekstiesimerkeissä.

4 Henkilödiskurssit ja henkilöhahmojen persoonapronominien variaatio

Nuortenkirjoissa kohderyhmää pyritään usein lähestymään samanikäisten henkilö- hahmojen ja näille tunnusomaisten puheenomaisten kielenpiirteiden ja kielellisten valintojen kautta. Nuolijärvi ja Tiittula (2016), jotka ovat tutkineet puheen kirjallisen esittämisen keinoja, toteavatkin, että puhutun kielen keinojen avulla kirjailija tekee kaunokirjallisuuden henkilöhahmoista sekä ympäristönsä että kieliyhteisönsä edustajia (mas. 229). Tyypillisiä keinoja, joilla kaunokirjallisuudessa luodaan vaikutelma autenttisesta puheesta, ovat Tiittulan ja Nuolijärven (2013) mukaan muun muassa erilaiset äänne- ja muotopiirteet, kuten assimilaatiot ja heittymät sekä monikon 3. persoonan predikaatin inkongruenssi. Lisäksi yleisiä ovat heidän mukaansa pikapuhe- muodot, demonstratiivipronominien artikkelinomainen käyttö ja erityisesti persoonapronominien puhekieliset muodot. Syntaksin tasolla puheenomaista vaikutelmaa luovat lyhyet lauseet ja elliptisyys, välimerkit repressoimassa puheen intonaatiota ja rytmiä, puheenomainen sanasto sekä puheen korjaukset ja toistot. (Mts. 43–69.) Sen sijaan selkokirjallisuudessa suhde puhekielen piirteisiin on toinen. Kaunokirjallisuuden selkomukauttajan Ari Sainion (2006) mukaan selkokielistämistä leimaava pyrkimys yleiskieliseen esitykseen näkyy yhtä lailla kirjallisuusmukautuksissa, mikä tarkoittaa, että selkokielen sääntöjen mukaisesti selkokirjallisuudessa vältetään puhekielisiä ja murteellisia ilmaisuja. Hän kuitenkin toteaa, että henkilödiskurssin yleiskielistäminen voi toisinaan muuttaa henkilön kokonaan toiseksi ja katsoo, että tällöin ”[k]äyttökelpoinen ratkaisu voisi olla murrepiirteiden osittainen säilyttäminen.” (Mas. 143.)

Henkilöhahmojen kielenkäytön tarkastelussa etenen alkukielisestä nuortenkirjasta (KLS) selkomukautettuun (HJM) eli hypoteesini mukaan kielellisesti kompleksisem- masta tekstistä yksinkertaistettuun. Keskityn kvantitatiivisessa analyysissä vain yh- teen Tiittulan ja Nuolijärven (2013) mainitsemista puheenomaisuutta synnyttävistä kielenpiirteistä, nimittäin persoonapronomineihin henkilöhahmojen puhetta imi- toivien dialogien repliikeissä. Oletuksenani on, että persoonapronominin tarjoavat tekstilajinäkökulman mukaiseen tarkasteluun riittävästi tietoa selkomukautuksen yleis- kielisyyden asteesta ja puhekielen merkityksistä henkilöhahmojen konstruoinnissa; pu- hutussa suomessa yksikön 1. ja 2. persoonan persoonapronominien variantit *mä, sä* ja *mie, sie* voivat toimia niin sanottuina ensimmäisen asteen indekseinä (ks. Silverstein 2003; Sorjonen, Lehtonen & Rouhikoski 2015: 18; Piippo 2016: 36) eli merkkeinä siitä, että puhujat kuuluvat johonkin alueelliseen tai sosiaaliseen ryhmään (puhekielisen vai- kutelman osalta kirjallisuudessa ks. Tiittula & Nuolijärvi 2013: 46–47).⁵ Dialogilla tar- koitan Nykäsen ja Koiviston (2013) tapaan kaunokirjallisten henkilöhahmojen vuoro- puhelua, jossa yleensä kahden tai useamman henkilön puheenvuorot, repliikit, esitetään

5. 1. ja 2. persoonan persoonapronominien äänne- ja muotovariaatiota ovat autenttisissa puheessa tutkineet muun muassa Paunonen (1995 [1982]), Lappalainen (2006a, 2006b) ja Markkola (2006).

peräkkäisinä ja typografisesti muusta tekstistä erotettuina. Proosadialogissa repliikkiä usein edeltää tai seuraa johtoilmaus, josta käy ilmi, kenen repliikistä on kyse. (Mas. 11.)

Khao Lakin sydämet -romaanissa (KLS) päähenkilö Emma ja tämän Thaimaan-matkalla tapaamat nuoret ovat yläasteikäisiä, noin 15-vuotiaita. Kerrontastrategisesti tarinaa kertoo ulkopuolinen kertoja kolmannen persoonan kerrontana, mutta tapahtumat välittyvät usein Emmen ajatusten kautta. Emmaa voi pitää teoksen päähenkilönä, mutta myös samanikäinen Venla, joka on matkalla perheensä ja sukulaistensa kanssa, toimii kirjan toisena keskeisenä henkilöihahmona ja sisäiskertojana. Henkilöihahmoja rakennetaan kielellisesti muun muassa persoonapronominien valinnan kautta:

- (1) – Sori... *sanoitko sä* jotain? muistoihinsa vajonnut Emma kääntyi vieruskaverinsa puoleen.
 – Sitä *mie* vain, että mielettömän ihanaa päästä Thaimaahan, Venla hehkutti.
 – Kun *en ole* aiemmin *käynyt* niin eksoottisessa maassa. *Mie pulahdan* mereen heti perille päästyä, se on satavarmaa. (KLS, 12)⁶

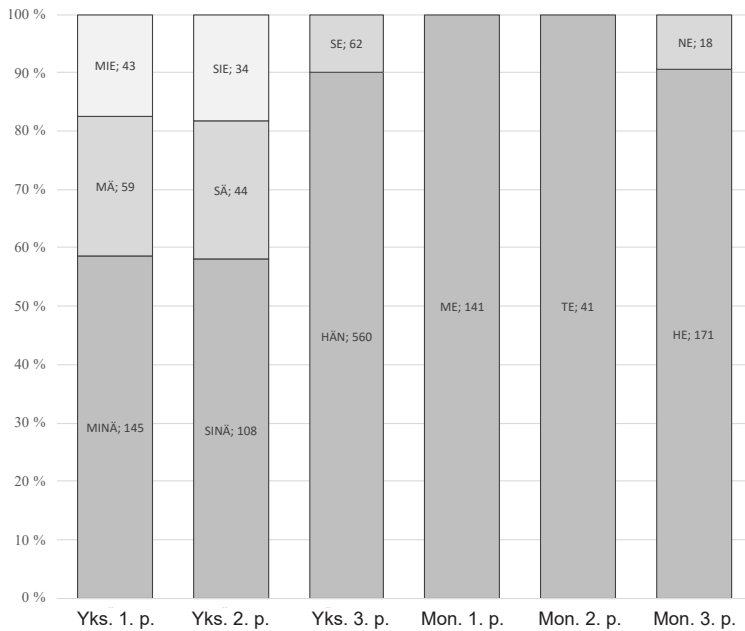
Esimerkissä 1 persoonapronominien puhekielen merkityksiä hyödynnetään kauno-kirjallisiin tarkoituksiin: persoonapronomininit eivät välttämättä vastaa tosielämän kielenkäyttöä vaan niiden avulla luodaan mielikuvaa puheenomaisuudesta ja mahdollisesti henkilöihahmojen alueellisesta ja sosiaalisesta taustasta. Esimerkiksi maalaisuutta ja ei-pääkaupunkiseutulaista identiteettiä rakentavat *mie/sie*-pronomininit, kaupunkilaisuutta taas *mä/sä*-pronomininit (ks. Mantila 2004; Raevaara 2015; Piippo 2016). Persoonapronomineja lukuun ottamatta esimerkin 1 nuoret henkilöihahmot puhuvat varsin yleiskielisesti: henkilöihahmojen puheen representaatiossa ei ole havaittavissa aidossa puhutussa kielessä yleisiä pikapuhemuotoja (*sanoitko sä ~ sanoitsä, en ole ~ en oo*), NUT-partisiipin *t:n* katoa (*käynyt ~ käyny*) tai *d:töntä hd : d* -astevaihtelumuotoa (*pulahdan ~ pulahan*).

Keskeisinä puheenomaisuutta luovina piirteinä toimivat erilaiset puhekieliset sanat (*sori, mielettömän, satavarmaa*) sekä persoonapronomininit *sä* ja *mie*, jotka heti romaanin alussa osoittavat, että lentokoneessa ensi kertaa toisensa tapaavat nuoret ovat kotoisin eri puolilta Suomea: *Khao Lakin sydämet* -kirjassa Emmen kerrotaan asuvan Helsingissä, Venlan Emma taas päätelee olevan ”jostain Itä-Suomesta”, minkä ”kuuli murteesta” (KLS, 9). Lisäksi Venlaan viitataan nimityksellä *karjalaistytty* (KLS, 10). Tällaista puhutun kielen piirteitä lainaavaa kirjoitettua kieltä, jonka avulla synnytetään puheen illuusio, on nimitetty ”kirjalliseksi puheeksi” tai ”fiktiiviseksi puheeksi” sekä ”näköismurteeksi” tai ”silmämurteeksi” (engl. *eye-dialect*), erotukseksi korvin kuul-tavasta puhutusta kielestä (suomeksi ks. mm. Kalliokoski 1998; Tiittula ja Nuolijärvi 2013; Nuolijärvi & Tiittula 2016; Heikkinen 2022).

Kuviossa 1 (seur. sivulla) havainnollistuu alkuteoksen *Khao Lakin sydämet* (KLS) dialogien repliikeissä esiintyvä persoonapronominien variaatio:⁷

6. Kaikki artikkelin esimerkkitekstien kursivoinnit ja lihavoinnit ovat artikkelin kirjoittajan.

7. Tuloksiin on laskettu kunkin variantin kaikki taivutusmuodot. Esim. *mä*-lekseemin (59) esiintymät KLS:ssä: *mä* 30, *mäkin* 3, *mun* 15, *mulle* 5, *mullekin* 1, *mua* 3, *mulla* 2.

Kuvio 1.
Nuortenromaanin (KLS) henkilödiskurssin persoonapronominiesiintymien variaatio.

Persoonapronominien puhekieliset variantit ovat käytössä yksikön 1. ja 2. persoonassa: *mä-* ja *sä-*lekseemien eri taivutusmuotoja käyttävät kirjassa esiintyvät nuoret pääkaupunkiseutulaiset, kun taas aikuiset käyttävät lähes poikkeuksetta kirjakielisiä persoonapronomineja *minä* ja *sinä*. Näin tehdään ero aikuisten ja nuorten välillä. Ainoana poikkeuksena on Venla sukulaisineen, joiden maaseutuidentiteettiä rakennetaan niin aikuisilla kuin nuorilla *mie-* ja *sie-*persoonapronominien nominatiivimuodoin.

Yksikön ja monikon 3. persoonan pronominien variaatio on henkilödiskurssissa vähäistä (kuvio 1): yksikön 3. persoonan esiintymistä (622 esiintymää) 10 prosenttia (62 esiintymää) on puhekielisiä (puhekielinen *se* taivutusmuotoineen), monikon 3. persoonan esiintymistä (189 esiintymää) 9,5 prosenttia (18 *ne*-pronominia taivutusmuotoineen). Odotuksenmukaisesti 3. persoonan *hän/he-* ja *se/ne-*pronominien jakauma vastaa pitkälti yksikön 1. ja 2. persoonan pronominien käyttöyhteyksiä: nuoret henkilöhahmot käyttävät puhekielisiä muotoja (*se, ne*), vanhemmat säännönmukaisesti kirjakielisiä (*hän, he*), kuten seuraavassa esimerkkikatkelmassa, jossa Emma keskustelee isoäitinsä Ullan kanssa:

- (2) – Ehkä *sille* pitäisi maksaa lisää.
– Johan *minä* annoin *hänelle* kaksi tuhatta bahtia. Sehän vastaa monen päivän palkkaa täällä. (KLS, 97)

Kuten esimerkki 2 ilmentää, nuortenkirja rakentaa nuoria henkilöhahmoja puhekielisten piirteiden, vanhempien kirjakielisten piirteiden avulla (ks. myös Tannerin 2012

havaintoja S2-oppikirjadialogeista). Pohdin asiaa hiukan lisää selkomukautetun tekstin yhteydessä tuonnempana tässä luvussa.

Toisaalta yleis- ja puhekielisten pronomien vaihtelulla rakennetaan eroa eri kielten välille. Esimerkiksi Emma ja ruotsalaispoika Lukas, joka on Emmen tavoin menettänyt sukulaisiaan tsunamissa, keskustelevat keskenään englanniksi tai ruotsiksi, jolloin nuorten puheen kielellinen representaatio vaihtuu puhekielisestä yleiskieliseksi:

- (3) – Oliko *sinusta* vaikeaa tulla Khao Lakiin? Emma kysyi.
 – En tiedä, tai kyllä *minua* vähän pelotti nähdä paikka, jossa äiti ja Pontus kuolivat. Nyt sinne oli noussut uusi hotelli. Isä sanoi, ettei paikkaa tunnista entiseksi kuin maisemista. Oliko *sinusta* vaikeaa tulla tänne?
 – Ehkä vähän. – –
 – *Minä* tunnen monia ihmisiä, jotka ovat käyneet Khao Lakissa monta kertaa hyökyaallon jälkeen, Lukas jatkoi. – –
 – *Minä* en tullut tänne pelkästään muistojen tähden, Emma jatkoi.
 Hän otti repustaan thainkielisen etsintäkuulutuksen ja näytti paperia Lukakselle.
 – Tulimme etsimään tätä miestä. *Hänen* ansiostaan olen hengissä. (KLS, 139)

Varsinkin tekstilajikonventioiden ja selkomukauttamisen näkökulmasta on kuitenkin huomattava, että *hän*-pronominin käyttöyhteydet ja merkitykset ovat *hän*-kerronnan varaan rakentuvassa kaunokirjallisuudessa laajat ja varsin kompleksiset; osin kolmannen persoonan pronominin viittaussuhteet lankeavat suomenkielisessä kerronnassa yhteen ensimmäisen persoonan pronominin kanssa (Hakulinen 1988: 60). Ensimmäinenkin *hän*-pronomini voi edellä kuvattuun tapaan toimia kaunokirjallisen tekstin henkilöhahmojen dialogeissa sekä aikuisten ja nuorten puhekielen että eri kielten erottimena. Toiseksi sillä on toki keskeinen merkityksensä kertojadiskurssin anaforisena pronomininä silloin, kun kerronnassa viitataan henkilöhahmoihin, kuten esimerkissä 4:

- (4) Emma otti päällysvaatteensa ja laukkunsa turvatarkastuspisteen hihnalta ja käveli matkustamohalliin isoäidin perässä. *Hän* haki katseellaan Millaa ja Jussia, mutta ei nähnyt *heitä*. (KLS, 8)

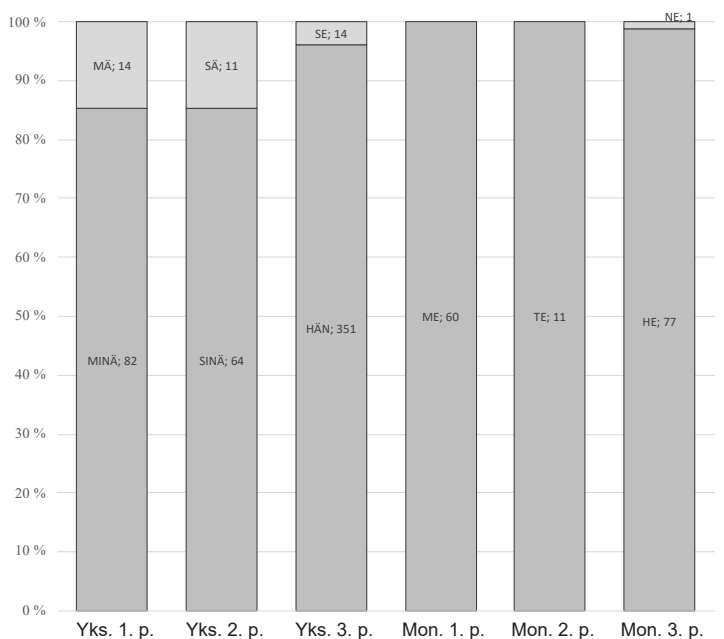
Kolmanneksi *hän*-pronominilla on suomen kielessä oma merkityksensä referoinnissa, jolloin kertoja välittää omaa tai toisen (ajatus)puhetta:

- (5) – Oletsa tulossa altaalle?
 – Joo, kyllä mie varmaan...
 – Nähdään!
 Poika harppasi liikkeelle Venlan jäädessä istumaan paikalleen. Pojan lausahdus viipyi mielessä. *Tyyppi halusi siis tavata hänet?* (KLS, 38)

Yllä olevassa katkelmassa viimeinen lause toimii esimerkkinä Hakulisen (1988) mainitsemasta *hän*-pronominin merkityksen lankeamisesta yhteen *minä*-pronominin kanssa:

kyse on Venlan ajatusten vapaasta epäsuorasta esityksestä, jossa kertoja- ja henkilödiskurssit yhdistyvät siten, että kuvitellun suoran esityksen *minä*-pronomini (”Tyypin halusi/haluaa siis tavata minut?”) vaihtuu kertojanäkökulmaiseksi *hän*-pronominiksi. Laitinen (2005) nimittää näin käytettyä *hän*-pronominia logoforiseksi pronominiksi, jonka tarkoite on ”samanviitteinen sen yksilön kanssa, jonka puhetta, ajatuksia tai näkökulmia referoidaan” (mas. 212; ks. myös mm. Hakulinen 1988; Seppänen 1998: 82–92; Pallaskallio 2016: 113–115). Seppäsen (1998: 90) mukaan tällainen referointityyppinen esitys on tulkittavissa eläytymiseksi toisen näkökulmaan (”eläytyvä *hän*”). Kyse on kaunokirjallisissa tekstikonteksteissa tyyppillisestä, niin sanotusta vapaasta epäsuorasta puheen ja ajatuksen esityksestä, jota on kutsuttu myös kertojan ja henkilön yhteisdiskurssiksi (ks. Pallaskallio 2016: 93); palaan tähän esitystapaan luvussa 5.

Seuraavaksi siirryn tarkastelemaan *Khao Lakin sydämet* -teoksen selkomukautettua versiota *Hiekalle jätetyt muistot* (HJM). Kuviossa 2 on esitetty selkomukautuksen henkilödiskurssin persoonapronominien esiintymämäärät ja jakauma:

Kuvio 2.

Selkomukautetun nuortenkirjan (HJM) henkilödiskurssin persoonapronominiesiintymien variaatio.

Lähtötekstiin (KLS) verrattuna variaatio on hyvin vähäistä, ja pelkästään persoonapronominien kannalta selkomukautettu teksti vaikuttaisi huomattavasti yleiskielisemmältä kuin alkuperäinen teksti: puhekielisten *mä*-, *sä*-, *se* ja *ne*-varianttien osuudet ovat supistuneet *mä*- ja *sä*-pronomien osalta 24 prosentista 15 prosenttiin, *se*-pronominin osalta 10 prosentista 4 prosenttiin ja *ne*-pronominin osalta 10 prosentista 1,3 prosenttiin (1 esiintymä). Lisäksi kuvioita vertailemalla voi todeta, että alue-

puhekieleen ja maaseutuidentiteettiin viittaavat *mie-* ja *sie-*pronominit (ks. Mantila 2004; Raevaara 2015; Piippo 2016) ovat kadonneet. Vaihtelu yleiskielisen *minä*-pronominin ja puhekielisen *mä*-pronominin välillä vastaa kuitenkin alkutekstin kielellisiä piirteitä: nuorten kieltä rakennetaan puhekielisin persoonapronominein, vanhempien taas yleiskielisin persoonapronominein. Henkilöhahmoista Venla sukulaisineen on siirtynyt käyttämään pääosin yleiskielisiä variantteja erityisesti ensimmäisen ja toisen persoonan pronominin nominatiivimuodoissa. Esimerkkikatkelmat 6 ja 7 valaisevat teosten persoonapronominien käyttöä:

- (6) – Taidat olla ihastunut *siihen*?
 – No joo, kai *mie* vähän. (KLS, 92) – –
 – Eetu on jotenkin niin erilainen kuin kaikki *minun* tuntemat jätkät... Venla mietti, millä sanoilla kuvaisi Eetua ja jatkoi: – *Se* on hauska ja rento, mutta samalla urheilullinen. Mitä mieltä *sie* olet *siitä*?
 – Enhän *mä* tunne *sitä* ollenkaan... On *se* ihan kivan näköinen. (KLS, 119)
- (7) ”*Sä* taidat tykätä *siitä* oikeasti”, Emma sanoi.
 ”*Minä* olen rakastunut”, Venla vastasi.
 ”Eetu on niin hauska ja rento...
 Mitä mieltä *sinä* olet *siitä*?”
 ”En tiedä...
 En *mä* tunne *sitä* kovin hyvin”, Emma vastasi. (HJM, 56)

Lähtöteoksessa vaihtelevat aluepuhekielisiksi (*mie, sie*), puhekielisiksi (*mä, sä*) ja yleiskielisiksi (*minä, sinä*) tulkittavat pronominivariantit, selkoversiossa taas puhekieliset (*mä, sä*) ja yleiskieliset (*minä, sinä*) variantit. Toisaalta esimerkin 7 persoonapronominien voidaan mahdollisesti tulkita tuottavan aluepuhekielen vaikutelmaa, sillä HJM-selkoversiossa henkilöiden asuinpaikkakunnat ovat jonkin verran muuttuneet: Emmen kerrotaan asuvan Helsingin sijasta Espoossa, kun taas Venlan Emma muistelee ensitapaamisen jälkeen olevan ”jostain Savosta” (HJM, 11), mikä toki voisi selittää yleiskieliset variantit *minä* ja *sinä*.⁸ On myös kiinnostavaa havaita, että selkomukautetun tekstin kielellinen variaatio noudattaa Tannerin (2012) S2-oppikirjadialogeista tekemää havaintoa: oppikirjadialogien tavoin teoksen fiktiivinen puhe mallintaa sellaista sosiaalista kieliyhteisöä, jossa vanhempien sukupolvien edustajat puhuvat huoliteltua yleiskieltä, nuoret puhekieltä. Vastaavanlainen jako on nähtävissä alkutekstissä, mikä herättää ajatuksia kieliyhteisön taustalla edelleen vaikuttavasta standardikieli-ideologiasta (ks. Nordlund 2004), 1800-luvun kansallisuusaatetta heijastavasta aatesuunnasta, jossa standardikieli arvotettiin muiden kielimuotojen yläpuolelle ja vahva yleiskielen prestiisi-asema ulottui puhekieleen asti (ks. myös Paunonen 2005; Nordlund 2018).

8. Itämurteiden alueella on vanhastaan käytetty yleiskieleenkin omaksuttuja persoonapronominien nominatiivimuotoja *minä* ja *sinä*. Nuorten on kuitenkin itämurteiden alueella havaittu käyttävän yhä vähemmän *minä*-varianttia, joka on korvautunut prestiisiaseman saavuttaneella *mie*-variantilla (Nuolijärvi & Sorjonen 2005: 67–68).

Toisenlainen *minä*-pronominin funktio ilmenee selkomukautuksissa niissä kohdin, joissa suomen kielellä representoidaan kuvitteellista muunkielistä puhetta. Alla on esimerkki molemmista teoksista, ensin selkomukautetusta teoksesta (esimerkki 8) ja sitten lähtöteoksesta (esimerkki 9):

- (8) ”*Minä* olin kauan sairaalassa”, Sanouk vastasi.
”Kun pääsin pois,
minä menin vanhempieni luokse.
Minulla ei ollut enää työtä.
Jalkani parani, mutta mieleni ei.
Minä näin painajaisia pitkään.” (HJM, 110)
- (9) *Minä* olin sairaalassa viikon verran ja sitten siskoni tuli miehensä kanssa hakemaan *minut*. Jalkani ei parantunut täysin, ja tapahtuma vaikutti *minuun* myös henkisesti. Näin painajaisia pari vuotta – . (KLS, 213)

Molemmat teokset hyödyntävät muunkielisten puhe-esitysten representoinnissa yleiskielen piirteitä, kuten edellä esimerkin 3 yhteydessä kävi ilmi. Predikaattiin säännönmukaisesti yhdistyvä 1. persoonan pronomini taas yhdistää esimerkin 8 selkomukautetun puhe-esityksen Tannerin (2012: 43–44) havaintoihin S2-oppikirjadiaalogien korostuneesta *minä*-pronominin käytöstä (mts. 44, esimerkki 7: *Mitähän minä sitten otan? Minun pitää tehdä kaalikeittoa! – – Jos minä sitten otan sitä puoli kilo. Minulla on pankkikortti. – – Minä katson, paljonko minulla on rahaa*), joka tuottaa esitettyyn puhetilanteeseen tahatonta painokkuutta. (Ks. myös Lappalainen 2006b, 2008.) Vastaavalla tavalla kuin Tannerin oppikirjadialegeissa yllä olevassa selkokielisessä esimerkissä *minä*-pronominin yleiskielistä muotoa käytetään puhekielistä tilannetta imitoivassa kielenkäyttötilanteessa (vrt. *Minä olin kauan sairaalassa ~ Mä olin kauan sairaalassa*), jolloin puhe- ja yleiskielen erilaiset käyttökonventiot synnyttävät tilanteeseen siihen liittymättömiä konnotaatioita. Myös Lehtonen (2015) on tuonut esiin S2-oppikirjoissa esiintyvän ”*minä, sinä* -kielen” ja sen rekisteriytymisen ”huonoksi suomeksi” (ks. myös Paunonen 2006). Lehtosen mukaan yleiskielisiksi mielletyt persoonapronominin ovat maahanmuuttajataustaisille nuorille kehittyneet Silversteinin (2003) indeksisyysteorian mukaisiksi toisen asteen indekseiksi. Tämä tarkoittaa, että jokin kielenpiirre – esimerkiksi oppikirjatekstien ”*minä, sinä*” -kielessä kielenvastaisesti käytetty pronominivariantti *minä* – assosioituu kielenpiirteen käyttäjiin, jolloin sen avulla on mahdollista rakentaa metatason performanssi kielenpiirrettä käyttävistä puhujista. Niinpä maahanmuuttajataustaisille nuorille *minä*-variantti toimii kielenpiirteenä, jonka avulla voi karnevalisoida maahanmuuttajiin liitetyn ”*minä, sinä* -kielen” eli ”huonon suomen”. (Ks. Lehtonen 2015: 233–236.) Selkokielisessä esimerkissä 8 ilmiö toteutuu kuitenkin päinvastaisesti: ei-suomenkielisen ”huonoa suomea” indeksoiva puhe toimii selkokielisessä teoksessa suomenkielisenä representaationa muunkielisestä puheesta.⁹

9. Kiitän tästä oivalluksesta teemanumeron toimittajaa Minna Jaakolaa.

Toisaalta selkokieleen liitetty ominaisuus yleiskielisyydestä (ks. lukua 3) näytetty kiinnostavassa valossa yllä olevissa esimerkeissä 6 ja 7 Emmen ensimmäisen repliikin kohdalla: – *Taidat olla ihastunut siihen?* (KLS) / ”*Sä taidat tykätä siitä oikeasti*”, *Emma sanoi* (HJK). Repliikin voi nimittäin sanoa muuntuneen jälkimmäisessä, selkokielisessä tekstiesimerkissä niin rakenteellisesti kuin sanastollisesti alkutekstiä puheenomaisemmaksi, sillä selkomukautettuun repliikkiin on lisätty *sä*-pronomini ja *ihastunut*-partisiippi on vaihdettu *tykätä*-verbiksi. Molempien muutosten funktiona voi kuitenkin puhekielistämisen sijaan pitää sisällön selkeyttämistä, sillä ensinnäkin lauseen subjekti on nostettu morfeemitasolta (*taida+t*) lekseemitasolle (*sä taida+t*) ja toiseksi vaiheahkoksi tulkittava nominaalimuotoinen *olla ihastunut* -partisiippirakenne on vaihdettu arkikieliseksi ja laajafrekvenssiseksi *tykätä*-verbirakenteeksi. Muita selkokieliselle tekstille tunnusomaisia piirteitä ovat repliikkien yhteyteen systemaattisesti lisätyt puheverbien sisältävät johtolauseet (*Emma sanoi; Venla vastasi*), mikä selvittää dialogia suosivissa teksteissä kulloisenkin puhujan henkilöllisyyttä.

Kokoavasti voi todeta, että persoonapronominien tarkastelun kautta aineistona olevan selkomukautetun nuortenkirjan henkilöhahmojen yleiskielisyys erottuu nykypäivän puhekielen piirteitä suosivasta nuortenkirjallisuudesta, jossa niin sanottua näköispuhekieltä voi pitää melko keskeisenä genrepiirteenä: suomenkielisen kaunokirjallisuuden puhekielistymistä tutkineet Tiittula ja Nuolijärvi (2013) toteavat, että puhekielen käyttö yleistyi 1960-luvulla paitsi kaunokirjallisuudessa ylipäättään (mts. 123) etenkin nuorille suunnatuissa kirjoissa, joissa muun muassa puhekielelle ominaiset äänne- ja muotovariantit levisivät dialogien ohella myös kerrontaan (mts. 192). Heidän mukaansa vanhimmassa kaunokirjallisuudessa puhekieli oli lähinnä keino merkitä henkilöhahmo poikkeavaksi, esimerkiksi muukalaiseksi, maalaiseksi tai kaupunkilaiseksi, nuoreksi tai rikolliseksi (mts. 233–234; ks. myös Nuolijärvi & Tiittula 2016: 229). Henkilöhahmojen merkintä näkyy myös selkoteksteissä, jossa persoonapronominien variaation funktion voi kenties tulkita olevan lukemista selkeyttävä: erityisesti yksikön 1. ja 2. persoonan pronomien variantit *mä* ja *sä* toimivat henkilöhahmojen erottelua tukevinä sosiaalisina indekseinä siitä, että niitä käyttävä henkilöhahmo on nuori ja kaupunkilainen. Toisaalta tekstilajikonventioiden kautta tarkasteltuna selkokielisen teoksen henkilödiskurssin yleiskielistämässä on kyse nuortenkirjoille odotuksenmukaisten tekstilajipiirteiden yksinkertaistamisesta.

5 Sisäisen tajunnan kuvaus: tekstilauseiden tempukset fiktiossa

Cohn (2006: 26–27) lähtee ajatuksesta, että omaa todellisuutta luovat fiktiiviset tekstit – ja kolmannen persoonan kertomukset ylipäättään – hyödyntävät erilaisia tekstuaalisia keinoja kuin ei-fiktiiviset tekstit, joiden tarkoituksena on representoida reaali maailmaa. Esimerkkinä hän tarjoaa henkilöhahmojen sisäisen maailman kuvaamisen ja sen eräänä keinona vapaan epäsuoran esityksen, joka Cohnin mukaan kuuluu fiktiivisten mutta ei niinkään ei-fiktiivisten tekstien kerronstrategioihin. (Ks. myös Kauppinen 2010: 203.) Suomen kielessä niin vapaaseen epäsuoraan esitykseen kuin fokaloimiseen on liitetty muun muassa sellaiset kieliopilliset rakenteet kuin logoforinen *hän*

(Laitinen 2005), nollapersoonalause (Jaakola 2006) ja pluskvamperfekttilause (Pallaskallio 2016; ks. myös Tammi 1992; Hakulinen 2013), joiden avulla on mahdollista avata henkilön sisäistä maailmaa eräänlaisena kertojan ja henkilön yhteiskurssina. Tässä luvussa tarkastelen selkomukautuksen kerronstrategioita fokalisointia osoittavien pluskvamperfekttilauseiden avulla. Tarkastelu etenee selkokielistä tekstiä oletukseni mukaan monimutkaisempia tekstuaalisia keinoja hyödyntävästä alkuperäisestä romaanista (KLS) selkokieliseen tekstiin (HJM), jonka kerronstrategioita vertaan alkuperäiseen romaaniin; näin pyrin selvittämään, ovatko fiktiivisten tekstien fokalisointikeinot siirtyneet myös selkomukautettuun tekstiin.

Alkuperäisessä romaanissa (KLS) on runsaasti kertovalle tekstilajille ominaisia deiktisiä siirtymiä, niin ajallisia, paikallisia kuin näkökulmaisia. Ensinnäkin kerronta liikkuu ajallisesti vuoden 2004 katastrofiin päättyneen lomamatkan ja vuoden 2013 etsintämatkan välillä. Toisekseen lukijalle avataan pääsy Emmen muistoihin ja niiden kautta onnettomuuden jälkeisiin tapahtumiin Suomessa. Kolmanneksi tapahtumia tarkastellaan välillä 6- tai 15-vuotiaan Emmen, välillä tämän matkatoverin Venlan näkökulmasta. Viimeksi mainittua kerronstrategiaa on tapana kutsua fokalisoinniksi: kerronnassa luodaan vaikutelma kertovasta hahmosta, joka on asettunut hyvin lähelle jotakin henkilöä ja tarkastelee tätä joko ulkoapäin (ulkoinen fokalisointi) tai sisältäpäin, jolloin kertoja avaa fokalisoijana toimivan henkilöä ajatusmaailman (sisäinen fokalisointi) (ks. esim. Rimmon-Kenan 1983: 74–76). Esimerkit 10 ja 13 havainnollistavat näiden kahden tarkastelutavan eroja.

Esimerkissä 10 kerronnasta vastaa Emmaa läheltä mutta ulkoapäin tarkasteleva kertoja (ulkoinen fokalisointi), jonka voi kuvitella kulkevan Emmen kannoilla ja näkevän ja kuulevan suurin piirtein sen, minkä Emmenkin näkee ja kuulee:

- (10) Emma otti päällysvaatteensa ja laukkunsa turvatarkastuspisteen hihnalta ja käveli matkustamohalliin isoäidin perässä. Hän haki katseellaan Millaa ja Jussia, mutta ei nähnyt heitä.
- Minä käväisen tuossa kaupassa.
- Isoäiti meni taxfreehen, ja Emma jäi katsomaan aikataulunäyttöä. Phukeyn lennon kohdalla luki: arvioitu lähtöaika 21.05. Emma kiiruhti isoäidin perään. He nuuhkivat yhdessä hajuvesiä. Isoäiti osti aurinkovoidetta, ja Emma lempikarkkejaan, minkä jälkeen he jatkoivat passintarkastukseen. (KLS, 8)

Kun Emmen isoäiti menee taxfreehen, kertoja pysyy lähellä Emmen, joka jää hetkeksi liikkeen ulkopuolelle katsomaan aikataulunäyttöä. Kertoja voi myös tulkita Emmen eleitä, ilmeitä ja tekoja: kun Emma katselee ympärilleen, kertoja kuvailee Emmen haavevan katseellaan ”Millaa ja Jussia”, matkaseurueen muita jäseniä. Kerronnan näkökulmaisuudesta kertoo myös henkilöä nimeäminen: Ullaan, joka on Emmen isoäiti, viitataan tekstissä ainoastaan isoäitinä, mikä osoittaa, että häntä tarkastellaan Emmen näkökulmasta. Kun näkökulma vaihtuu, Ullaan viitataan etunimellä:

- (11) – Nainen yrittää vain rahastaa, Emma arveli, ja *isoäiti* jatkoi:
– Voi olla, ettei me löydetä sinun pelastajaasi, Emma.

- Onko teillä niitä ilmoituksia jäljellä? Venla kysyi. – Me mennään nimittäin huomenna Phuketin kaupunkiin ostoksille ja mie voisni jakaa niitä siellä.
- Ilmoituksia on huoneessa vaikka kuinka paljon... Tulepa niin annan sinulle!

Venla seurasi *Ullaa* bungalowille. Perillä hän sai käteensä nipun ilmoituksia ja rasiällisen nastoja.

- Olet herttainen, kun suostuit auttamaan, *Ulla* sanoi. (KLS, 188–189)

Esimerkissä 11 Emma ja Ulla keskusteleivat Venlan kanssa. Ullaan viitataan aluksi isoäitinä, kun läsnä on hänen tyttärentyttärensä Emma. Kun Venla ja Ulla poistuvat paikalta ilman Emmaa, Ulla saa nimen: *Venla seurasi Ullaa bungaloweille*.

Selkokielisessäkin versiossa Emmen isoäitiin viitataan sekä isoäitinä että Ullana, mutta vaihtelu ei nähdäkseen motivoidu kerrontastrategisesta näkökulmaerosta vaan mahdollisesti toiston välttelystä. Tämä käy ilmi seuraavasta esimerkistä 12, jossa viittaukset henkilöhahmoihin ovat alkuteoksen kerrontastrategioihin verrattuna suorastaan päinvastaisia:

- (12) Emma toivoi,
että mies oli vielä hengissä.
Kun mies löytyisi,
Emma ja *Ulla* kiittäisivät häntä.

”Huomenta, Emma.”

Isoäiti oli herännyt.

Hän nousi sängystään

ja huomasi paperit sängyllä.

Isoäiti sanoi:

”Meidän pitää alkaa etsiä sitä miestä heti.” (HJM, 18–19)

Katkelman alussa referoidaan epäsuorasti Emmen ajatuksia (*Emma toivoi, että mies oli vielä hengissä*). Seuraavassa virkkeessä, jossa kertojan ja Emmen äänet yhdistyvät ilmeisessä vapaan epäsuoran esityksen paikassa, isoäitiin viitataan *Ullana* Emmen näkökulmaan ankkuroituvan *isoäidin* – ja mahdollisen logoforistyyppisen, henkilöhahmon ajatusmaailmaan eläytyvän 3. persoonan pronominin – sijaan (*Kun mies löytyisi, hän ja isoäiti* – – ; ”eläytyvä *hän*”, ks. Seppänen 1998: 83–87; myös mm. Pallaskallio 2016: 113–115). Sen sijaan toisen kappaleen lauseissa, joissa kerronnan voi katsoa siirtyvän Emmen ajatusten ulkopuolelle ja joissa Emmen äänen voi ajatella vaimenevan, tähän viitataan taas *isoäitinä*.

Myös seuraavassa esimerkissä 13, joka on poimittu alkuperäisestä teoksesta, kertoja avaa lukijalle pääsyn Emmen ajatusmaailmaan. Teoksen viidennen luvun alkukatkelmassa kuvataan sekavaa aamuyön hetkeä hotellihuoneessa, jossa Emma on herännyt painajaisesta. Katkelmassa on runsaasti ajallisia siirtymiä: Emma muistaa ystävänsä Stellan sanat ennen matkaa, siirtyy hetkeksi lentokoneeseen ja sieltä hotelliin ja hotellihuoneeseen edellispäivänä. Lisäksi hänen ajatuksensa siirtyvät vuoden

2004 tsunamionnettomuuteen, siitä kerronnan fokuksessa olevaan yölliseen hotelli-huoneeseen ja lopulta itse painajaiseen ja heräämisen jälkeiseen ahdistuneeseen tilaan:

- (13) ”Muistot tulvivat päällesi kuin hyökyaalto. Varaudu siihen.”

Stellan Emmalle ennen matkaa lausumat sanat olivat käymässä toteen. Muistojen vyöry oli alkanut koneessa ja jatkunut matkalla lentokentältä hotelliin. Eilen illalla, maatessaan huonovointisena hotellihuoneensa sängyssä Emma oli muistellut tapaninpäivää reilut kahdeksan vuotta siteen. Ilman hänen vatsatautiaan hänen perheensä olisi lähtenyt norsusafarille ja pelastunut. Hyökyaalto olisi tappanut vain ukin ja mummin. Äiti, isä ja Kasper olisivat jääneet henkiin, jos...

Itsesytyökset olivat turhia ja kuluttavia. Emman ei olisi pitänyt piinata niillä enää itseään, mutta minkä hän ajatuksilleen mahtoi.

Yöllä Emma oli nähnyt painajaisen. Uni oli sama, joka oli kiusannut häntä pari vuotta tsunamin jälkeen. Unessa hän on likaisessa vedessä isän kanssa. He kamppailevat ja onnistuvat pääsemään pinnalle. Sitten isän käsi irtoaa Emman kädestä ja Emma tuntee hukkuvaansa.

Emman sydän alkoi hakata. Olo oli hiostava, vaikei hänellä ollut päälään kuin toppi ja pikkuhousut. Huoneessa oli pimeää, eikä ilmastointilaitteen ääntä kuulunut. Isoäiti oli varmaankin sammuttanut sen jossain vaiheessa. Mitähän kello oli? (KLS, 24–25)

Esimerkissä 13 kyse on sisäisestä fokalisoinnista, jossa kerronta säilyy kolmannen persoonan kerrontana mutta jossa kertojan ja henkilön diskurssit yhdistyvät, sillä kerronnassa on piirteitä niin kertojan kuin henkilön diskurssista ja näkökulmista (yhteiskurssin piirteistä ks. Pallaskallio 2016).

Molemmat strategiat, ulkoinen ja sisäinen fokalisaatio, konstruoidaan kielellisesti eri tavoin. Esimerkissä 10, jossa havainnollistetaan ulkoista fokalisaatiota, kerronta etenee pääosin aspektiltaan perfektivisin imperfektilausein (esim. – – *otti päällysvaatteensa – – käveli matkustamohalliin – – meni taxfreehen – – osti aurinkovoidetta – – jatkoivat passintarkastukseen*). Esimerkissä 13 kerrontastrategian vaihdos taas heijastuu kerronnan tempusjakaumaan. Imperfektilauseet ovat aspektiltaan pääosin imperfektiivisiä (*sanat olivat käymässä toteen – – itsesytyökset olivat turhia – – olo oli hiostava – – huoneessa oli pimeää*), mikä korostaa kuvauksen läheisyyttä ja intiimiyttä: kertomisen sijaan tapahtumat esitetään lukijalle rajaamattomana, silmien edessä tapahtuvana kokemuksellisenä tilana. (Ks. Pallaskallio 2013, 2016.) Lisäksi imperfektilauseet vaihtelevat lyhyessä katkelmassa pluskvamperfektin ja konditionaalin perfektin sekä preesensin kanssa, mikä osoittaa tekstissä tapahtuvan monenlaisia deiktisiä ajan, paikan ja näkökulman siirtymiä.

Edellisessä luvussa 4 kävi ilmi, että kolmannen persoonan pronomini on kertovissa teksteissä monimerkityksellinen ja että sen kieliopillinen merkitys, anaforinen viittaus edellä olevaan referenttiin, on vain yksi sen funktioista. Muita keskeisiä funktioita ovat diskursiiviset merkitykset, jotka edellyttävät kielenulkoista ja tekstilajikohtaista lukutaitoa. Analysoin seuraavaksi diskurssinäkökulmaa painottaen pluskvamperfektilauseita, joita esimerkiksi 13 on kuusi; niiden osuus katkelman predikaattiverbeistä (27

esiintymää) on 22 prosenttia. Imperfektipredikaatteja katkelmassa on 37 prosenttia (10 esiintymää); pelkästään imperfektilause-esiintymien vähäisyyden voi ajatella menneen ajan kerrontakontekstissa osoittavan, että tempuslauseet rakentavat tekstiin muitakin kuin vain temporaalisia merkityksiä.

Pluskvamperfektilauseet on suomen kielessä yhdistetty erilaisiin ei-temporaalisiin merkityksiin, yleisimmin referointiin ja päätelmien ilmaisemiseen (ks. Kuiri 1984: 237–238; myös Helasvuo 1991; ISK § 1462, 1467; Lampela 2004; Helin 2006; Pallaskallio 2006, 2013, 2016). Lampela (2004), joka on tarkastellut nykytarinoiden pluskvamperfektin käyttöä, katsoo referoinnin pluskvamperfektin yleisimmäksi tulkinnaksi ja toteaa temporaalisuuden ilmaisemisen olevan pluskvamperfektilauseissa usein tois-sijaista (mts. 85; ks. myös Pallaskallio 2016). Pallaskallio (2016) on jakanut kertovien kontekstien pluskvamperfektilauseet absoluuttisiin ja relatiivisiin sen mukaan, onko pluskvamperfektin käyttöyhteys temporaalisesti motivoitunut vai ei. Absoluuttiset pluskvamperfektilauseet ovat tekstiyhteydessä selkeimmin temporaalisiksi tulkittavia. Relatiivisia ovat sellaiset pluskvamperfektilauseet, jotka ”konstruoivat tekstiin toisen äänen tai aistikokemuksen” (mas. 103).

Seuraavassa esimerkissä 14 pluskvamperfektiä on käytetty temporaalisessa merki-tyksessä:

- (14) Emma palasi sänkyyn ja alkoi raapia oikeaa nilkkaansa. Joku ötökkä *oli purrut* siihen paukaman. (KLS, 26)

Tunnusmerkistä absoluuttiselle eli temporaaliselle pluskvamperfektilauseelle on, että tempuksen vaihdos imperfektiksi muuttaisi samalla tapahtumien kronologista kulkua ja tällä tavoin itse tarinaa: *Emma palasi sänkyyn ja alkoi raapia oikeaa nilkkaansa. Joku ötökkä puri siihen paukaman*. Esimerkissä 14 on siis kaksi eriaikaista tapahtumaa, josta toinen (ötökan purema) edeltää toista (nilkan raapiminen). Jos pluskvamperfektin vaihtaa imperfektiksi, tapahtumien järjestys muuttuu ja niiden välinen ajallinen syy-seuraussuhde katkeaa: ensin Emma raapii nilkkaa, sitten ötökkä puree häntä.

Esimerkin 13 pluskvamperfektilauseiden ei-temporaalinen tulkinta saa vahvistusta, jos alkuperäiset pluskvamperfektilauseet ”vaihtaa” imperfektilauseiksi:

- (13’) Stellan Emmalle ennen matkaa lausumat sanat olivat käymässä toteen. Muistojen vyöry *alkoi* [vrt. *oli alkanut*] koneessa ja *jatkuu* [vrt. *oli jatkunut*] matkalla lentokentältä hotelliin. Eilen illalla, maatessaan huonovointisena hotellihuoneensa sängyssä Emma *muisteli* [vrt. *oli muistellut*] tapaninpäivää reilut kahdeksan vuotta sitten. – – Yöllä Emma *näki* [vrt. *oli nähnyt*] painajaisen. (KLS, 24–25)

Pluskvamperfektin vaihtuminen imperfektiin ei muuta tapahtumien kronologista kulkua (*Muistojen vyöry alkoi koneessa – – jatkuu matkalla hotelliin – – hotellihuoneen sängyssä Emma muisteli – – yöllä Emma näki painajaisen*), mikä tarkoittaa, että katkelman pluskvamperfektilauseet ovat merkitykseltään pääosin relatiivisia vastakohtana tarinan temporaalisia suhteita osoittaville absoluuttisille pluskvamperfektilauseille. Re-

feroinnin ja evidentialisuuden ohella relatiivisesti käytetyt pluskvamperfekttilauseet on kertovissa tekstikonteksteissa yhdistetty suomen kielessä vapaan epäsuoran esityksen ja sisäisen fokalisoinnin osoittimiksi (ks. esim. Tammi 1992; Hakulinen 2013; Pallaskallio 2013, 2016), ja muun muassa Fludernik (1993: 183) ja Vandelanotte (2009) ovat katsoneet relatiivisiksi tulkittavat tempuslauseet vapaan epäsuoran puheen ja ajattelun tunnusmerkikiseksi piirteeksi.

Esimerkki 15 on alkutekstistä poimitun esimerkkikatkelman 13 selkomukautettu versio:

- (15) Emma näki unta,
jossa hän oli vedessä yhdessä Pasi-isän kanssa.
Emma oli hukkumaisillaan.
Isä huusi:
”Emma, ei mitään hätää!”
Emma kieppui veden mukana.
Vettä meni nenään ja suuhun.
Emma joutui kauhun valtaan,
ja hän alkoi vajota.
Isän käsi irtosi Emman kädestä.

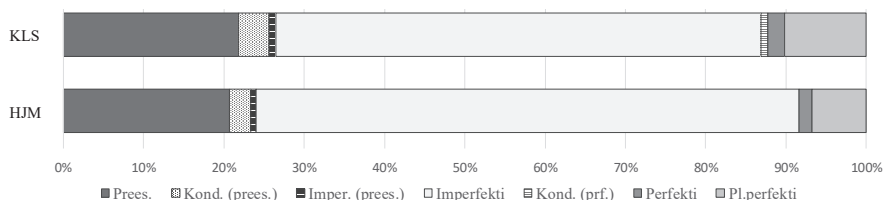
Emma heräsi painajaisesta.
Hänen sydämensä jyskytti
ja iho oli hiestä märkä.
Meni hetki ennen kuin Emma tajusi,
että hän oli hotellihuoneessa Khao Lakissa.
Oli pimeää.
Isoäiti nukkui omassa sängyssään.
Emma vilkaisi kännykän kelloa. (HJM, 14–15)

Selkokielisessä versiossa relatiiviset pluskvamperfekttilauseet on poistettu ja kerronta etenee imperfekttilausein, mikä vastaa suomenkielisten kertomusten tavanomaisinta ja odotuksenmukaisinta aikamuotoa: imperfekti erottaa kerrotun tarinan ajankohdan kerronta-ajankohdasta, jollaiseksi esimerkiksi puhutuissa kertomuksissa hahmottuu nykyhetki. Yksinkertaisimmillaan kertomus eteneekin pelkän imperfektin tai mahdollisesti kahden tempuksen, nykyhetkeen ankkuroituvan preesensin ja nykyhetkeä aikaisempaan menneisyyteen ankkuroituvan imperfektin välityksellä.

Ratkaisu palvellee kielellisen selkeyttämisen tarpeita, sillä liittotempusten, perfektin ja pluskvamperfektin, hahmotus on jo huomattavan monimutkaista: molemmissa edellytetään kykyä ymmärtää jonkin menneen tapahtuman tai tilanteen yhteys jollekin myöhemmälle tilanteelle tai tapahtumalle. Pluskvamperfekttilauseessa hahmotus on erityisen vaativa, sillä sen lisäksi, että pluskvamperfektissä on osattava temporaalisessakin merkityksessä aktivoida mennyt ajankohta sekä tätä edeltävä menneen mennyt ja ymmärrettävä näiden kahden menneen ajankohdan yhteys toisiinsa, pluskvamperfekttilauseisiin liittyy – kuten edellä totesin – myös yleisesti muita kuin temporaal-

lisia merkityksiä: sen avulla ilmaistaan suomessa erityisesti fiktiivisissä tekstilajeissa paitsi tekstikontekstin moniäänistymistä (esimerkiksi referointia tai fokalisaatiota) myös evidentialisuutta, ja se edellyttää siksi varsin laajaa diskursiivista ymmärrystä ja tekstilajikonventioiden tuntemusta.

Kuviossa 3 ja taulukossa 2 havainnollistan vielä sekä alkuperäisen teoksen (KLS) että selkomukautetun teoksen (HJM) finiittiverbien tempus- ja modusjakaumaa:

Kuvio 3.

Finiiittiverbien tempukset ja modukset KLS:ssä ja HJM:ssä.

Taulukko 2.

Finiiittiverbien tempukset ja modukset KLS:ssä ja HJM:ssä.

	Preesens	Kond. pr.	Imperat. pr.	Imprf.	Kond. prf.	Perfekti	Pl. prf.	Yht.
KLS	1 486	255	64	4 114	54	143	694	6 810
HJM	530	70	15	1 737	-	42	174	2 568
Yht.	2 016	325	79	5 851	54	185	868	9 378

Kuvio 3 ja taulukko 2 todentavat, että suomen tempusjärjestelmän neljästä tempuksesta kaikki ovat käytössä molemmissa teksteissä. Sen sijaan moduksista KLS:ssä käytetään konditionaalien preesensia ja perfektiä sekä imperatiivien preesensia, jonka käyttöyhteyksiä valotan tarkemmin luvussa 6. Selkokielisessä HJM:ssä moduksista ovat käytössä vain konditionaalien ja imperatiivien preesensmuodot. Yleissilmäyksellä voi sanoa, että sekä semanttisesti että morfologisesti kompleksisten liittomuotoisten tempusten, pluskvamperfektin ja perfektin, osuus on selkomukautuksessa odotuksen mukaisesti laskenut 12,3 prosentista 8,4 prosenttiin ja että imperfektilauseiden osuus on vastaavasti kasvanut noin 60 prosentista 67,5 prosenttiin.

Silti pluskvamperfektilauseita on edelleen määrällisesti selkomukautetussa teoksessa varsin runsaasti (174 pluskvamperfektipredikaattia); ensimmäisellä lukukerralla huomio kiinnittyi juuri pluskvamperfektilauseisiin. Seuraava esimerkki 16 havainnollistaa selkomukautetun teoksen pluskvamperfektilauseiden käyttöä. Katkelma jatkaa esimerkissä 15 alkanutta tilannetta, jossa Emma herää hotellihuoneessaan yöllä.

(16) Emma kirjoitti viestin parhaalle ystävälleen Stellalle – –

Stella oli tyttö,
johon Emma tutustui kahdeksan vuotta sitten.

Stella ja hänen isänsä osallistuivat tapaamiseen,
jonka järjesti Suomen Punainen Risti.
Myös Emma ja hänen isovanhempansa
olivat mukana.
Tapaamiseen oli kutsuttu ihmisiä,
jotka olivat menettäneet läheisiä tsunamissa.

Emma ja Stella olivat ryhmässä,
jossa oli lapsia.
Ryhmässä oli leikitty ja piirretty.
Lapset olivat jutelleet terapeutin kanssa kaikesta,
mitä he olivat nähneet ja kokeneet.

Emma ja Stella olivat jutelleet myös kahden kesken.
Emma oli kertonut Stellalle siitä hetkestä,
kun valtava aalto oli siepannut hänet ja isän.
Hän oli puhunut kamppailusta vedessä
ja siitä kauheasta hädän tunteesta,
kun hän oli joutunut eroon isästä.

Stellalla oli samanlaisia kokemuksia.
Stellan äiti ja veli olivat kuolleet tsunamissa.
Stella ja hänen isänsä olivat jääneet henkiin,
koska he olivat ehtineet kiivetä pakoon
talon katolle. (HJM, 15–16)

Odotusten vastaisesti – ainakin, jos oletuksena on selkokielen tekstin keskittyminen sisällölliseen (tässä juonelliseen) selkeyteen – suurin osa selkokielen katkelman pluskvamperfekttilauseista hahmottuu ei-temporaalisiksi, sillä niistä lähes jokainen – ensimmäisen kappaleen lopun pluskvamperfekttilauseita lukuun ottamatta – olisi korvattavissa imperfekttilauseella ilman, että tapahtumien kronologinen järjestys muuttuisi; niiden käyttö motivoituu toisin sanoen muista merkityksistä kuin temporaalisuudesta. Toisen, kolmannen ja neljännen kappaleen pluskvamperfekttilauseet ovat kaikki relatiivisia ja tulkittavissa kertojan ja henkilöhahmon diskurssia yhdistäviksi vapaan epäsuoran ajattelun jaksoiksi (VEPA, vapaa epäsuora puhe ja ajattelu, engl. *FIST, free indirect speech and thought*, ks. Vandelanotte 2009) ja niin sanotuiksi fokalisoinnin pluskvamperfekttilauseiksi (Pallaskallio 2016). Ne eroavat muun muassa referoinnin pluskvamperfekttilauseista niin, että siinä missä referoinnin pluskvamperfekttilauseet luovat kokemukseen etäisyyttä konstruoimalla puhehetken ja kuvattun tapahtuma hetken väliin niin sanotun tiedon kuulemahetken (ks. Helasvuo 1991) – kyse on kuvattun tilanteen objektiivisesta konstruoinnista – fokalisoinnin pluskvamperfekttilauseet ankkuroivat ”kuulemahetken” fokalisoijana toimivan henkilöhahmon sisäiseen aistimaailmaan, tämän tajuntaan, ja avaavat lukijalle pääsyn tämän kokemaan tilanteeseen, mikä osoittaa, että kuvattu tilanne on konstruoitu subjektiivisesti (Pallaskallio 2016:

110–115). Eroa referoinnin ja fokalisoinnin pluskvamperfektilauseiden välillä voikin karkeasti kuvata tekstilajikohtaiseksi: referoinnin pluskvamperfektilauseet ovat tyyppilisiä uutisteksteille, joissa on keskeistä erottaa referoivan ja referoidun äänet toisistaan, fokalisoinnin pluskvamperfektilauseet, joissa korostuu kokemuksellisuus ja eläytyminen, taas kaunokirjallisille ja fiktiivisille tekstikonteksteille (ks. Pallaskallio 2013, 2016).

Jos selkokielistä teosta pohtii yksinkertaistamisen ja selkeyttämisen kannalta, havaitaan, ettei selkomukautuksessa ole tyydytty pelkästään yksinkertaistamaan alkutekstiä. Esimerkit 15 ja 16 osoittavat, että vaikka deiktisiä siirtymiä on yksinkertaistettu ja niitä on selkeästi vähemmän kuin alkutekstissä, myös selkomukautuksessa on hyödynnetty varsin mutkikkaita tekstilajikohtaisia, tässä tarkastelussa kaunokirjallisten tekstilajien kerrontastrategioita ja kielellisiä piirteitä. Toisaalta esimerkki 12 taas osoittaa fiktiivisten kerrontastrategioiden hyödyntämisen sattumanvaraisuuden, sillä vapaan epäsuoran esityksen näkökulmaisuus – muun muassa logoforisen 3. persoonan pronominin käyttö tai henkilönäkökulmainen viittaus toiseen henkilöhahmoon – oli lähes tekstilajikonventioiden vastaista.

6 Puhe- ja yleiskieliset piirteet vuorovaikutuksessa: passiivimuotoiset predikaatit ja MME-predikaattipaikat

Tässä luvussa tarkennan selkokielisen teoksen tarkastelua yleiskielistämisen osalta. Rajaan tarkastelun suomen kielelle ominaisiin passiivimuotoisiin predikaatteihin. Shore (1986) on osoittanut, että suomen kielen finiittisillä passiivirakenteilla on yleiskielisissä ja puhekielisissä tekstikonteksteissa merkitykseltään erikoistuneita käyttöyhteyksiä. Selkokielisestä HJM:stä poimitut esimerkit 17–20 havainnollistavat näitä käyttöyhteyksiä ja toimivat samalla johdatuksena luvun aiheisiin. Esimerkeissä 17 ja 18 passiivipredikaatit ovat henkilödiskurssin predikaatteja. Esimerkeissä 19 ja 20 on passiivipredikaatteja, jotka ovat muodollisesti kertojadiskurssin predikaatteja.

- (17) ”Pontus löydettiin melko pian tsunamin jälkeen.
Äidin ruumis löydettiin vasta huhtikuussa. – – ” (HJM, 64)
- (18) ”Kuka soitti?” Emma kysyi,
kun istui taas isoäidin seuraksi.
”Isoisä. Hän kysyi,
olemmeko jo löytäneet miehen,
joka pelasti sinut.”
”Me **olemme olleet** täällä vasta pari päivää”
Emma naurahti.
Isoäiti jatkoi:
”*Lähdettäisiinkö* keskustaan?
Käydään kahvilla jossain.
Voidaan samalla jakaa ilmoituksia.” (HJM, 31–32)

- (19) Matkaseurue söi lounaan ravintolassa viidakon keskellä.
Lounaan jälkeen *lähdettiin* kanoottiretkelle.
Emma ja isoäiti pääsivät liikkeelle ensimmäisinä. (HJM, 46)
- (20) Emma ja Stella olivat ryhmässä, jossa oli lapsia.
Ryhmässä *oli leikitty ja piirretty*. (HJM, 15)

Esimerkissä 17 on kaksi esimerkkiä passiivipredikaateista, jotka ovat tyypillisiä niin kirjoitetulle kuin puhutulle kielelle. Esimerkissä 18 on passiivipredikaatteja (kursivoitu), joiden käyttö rajoittuu ainoastaan puhekielisiin tai puhutun kaltaisiin konteksteihin. Ero näiden kahden passiivityypin merkitysten välillä on tekemiseen osallistuminen ja läsnäolo: esimerkissä 17 puhuja ei ole itse osallisena predikaattiverbin ilmaisemassa tekemisessä, tässä ruumiin löytämisessä: *Pontus / Äidin ruumis löydettiin* – -. Kyse on puhujan tai kertojan näkökulmasta eksklusiivisesta passiivipredikaatista, niin sanottuna ”etäpassiivirakenteesta” (Shore 1986: K-prototyyppi). Sen sijaan esimerkin 18 passiivipredikaatit ovat puhekielelle leimallisia inklusiivisia passiivipredikaatteja, niin sanottuja lähipassiivirakenteita (Shore 1986: P-prototyyppi; ks. myös ISK § 827)¹⁰. Ne ilmaisevat, että puhuja tai kertoja lukee myös itsensä osalliseksi tekemiseen (esim. *Lähdettäisiinkö keskustaan?*).

Esimerkin 18 lihavoidut predikaatit ovat sen sijaan yleiskielisiä muotoja. Nimitän tässä luvussa näitä monikon ensimmäisen persoonan muotoja MME-predikaateiksi (ks. kuviota 4 ja taulukkoa 3) niiden morfologisen päätteen mukaan (*ole+mme+ko jo löytäneet; ole+mme olleet*). Puhekielessä MME-predikaatit korvataan yleensä melko säännönmukaisesti merkitykseltään inklusiivisilla finiittiverbin passiivimuodoilla: *Olemme löytäneet ~ ollaan löydetty / olemme olleet ~ ollaan oltu* (vrt. sosiolingvistiikassa tehtyihin havaintoihin passiivimuodon käytöstä monikon 3. persoonan funktiossa, Mantila 2004¹¹). Vastaavasti esimerkin 18 inklusiiviset puhepassiivit (*lähdettäisiinkö – – voidaan*) korvattaisiin kirjakielisessä esityksessä yleiskielisillä MME-predikaateilla (*lähtisimmekö – – voimme*). Sen sijaan esimerkin 18 toiseksi viimeinen predikaatti on muodoltaan (inklusiivinen) passiivi mutta merkitykseltään imperatiivinen: *Käydään (~ käykäämme) kahvilla jossain*. Nimitän esityksessäni monikon 1. persoonan merkitykseltään imperatiivisia passiivipredikaatteja imperatiiviseksi passiiveiksi (ks. kuviota 4 ja taulukkoa 3). Muoto on nykysuomessa hyväksytty yleiskieleen vanhahtavan *kA*-tunnuksisen muodon rinnalle.

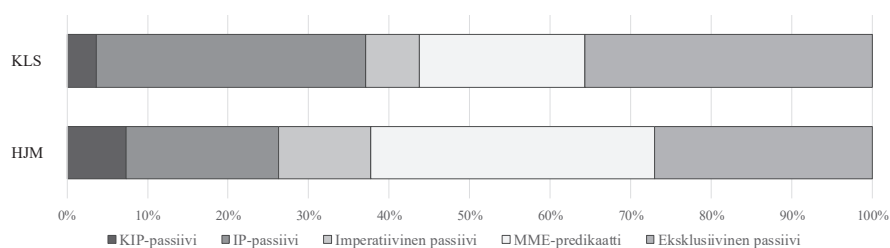
Esimerkeissä 19 ja 20 on myös passiivimuotoisia predikaatteja: *Lounaan jälkeen lähdettiin kanoottiretkelle, Ryhmässä oli leikitty ja piirretty*. Ne kuitenkin eroavat merkitykseltään esimerkin 17 eksklusiivisesta passiivityypistä, mikä käy ilmi, jos esimerkit 19 ja 20 muuttaa ensimmäisen persoonan kertomukseksi:

10. Shoren (1986: 30–32) mukaan K-prototyyppi eroaa läsnäoloa implikoivasta ns. P-prototyypistä syntaktiselta rakenteeltaan siinä, että lauseen teemapaikalla on tekemisen kohde (tai jokin muu nominaalijäsen): *Isoäiti vietiin sairaalaan* (K-prototyyppi); *(Me) vietiin isoäiti sairaalaan* (P-prototyyppi).

11. Kiitän artikkelin arvioijaa tästä kytköksestä sosiolingvistiseen tutkimukseen.

- (19') Matkaseurueemme söi lounaan ravintolassa viidakon keskellä.
Lounaan jälkeen *lähdimme* kanoottiretkelle.
Minä ja isoäiti pääsimme liikkeelle ensimmäisinä.
- (20') Minä ja Stella olimme ryhmässä,
jossa oli lapsia.
Ryhmässä *me leikimme* ja *piirsimme*.

Esimerkkien 19 ja 20 passiivipredikaatit ovat merkitykseltään puhepassiivin tavoin inklusiivisia, sillä vaikka kyse on kolmannen persoonan kerronnasta, kerronnan kohteena olevat henkilöahmot ovat osallisia kuvatussa toiminnassa; passiivipredikaatit ovat ikään kuin yleiskielen ja puhekielen hybridimuotoja, joita voisi nimetä jonkinlaisiksi ”kerronnan puhepassiiveiksi”. Luokittelenkin tässä artikkelissa esimerkkien 19 ja 20 kaltaiset passiivipredikaatit *kerronnan inklusiiviseksi puhepassiiveiksi* (KIP-passiivi, ks. kuviota 4 ja taulukkoa 3). Myös syntaktiselta rakenteeltaan ne ovat sillä tavoin hybridisiä, että niissä teemapaikalla on yleisesti jokin lauseke, mikä vastaisi yleiskielisen (eksklusiivisen) passiivipredikaatin syntaktista rakennetta (ks. Shore 1986: 30–32), mutta siinä missä eksklusiivisessa passiivirakenteessa tämä lauseke on useimmiten tekemisen kohde, kerronnan puhepassiivissa (KIP) teemapaikkainen lauseke on tämän aineiston perusteella lähinnä tapahtumien ajallista järjestystä tai paikkaa tarkentava lauseke (*Lounaan jälkeen – – Ensiksi – – Lopulta – – Sieltä – – Ryhmässä – –*).

Kuvio 4.

KLS:n ja HJM:n passiivipredikaattien ja MME-predikaattien esiintymät ja osuudet.

Taulukko 3.

KLS:n ja HJM:n passiivipredikaattien ja MME-predikaattien esiintymät ja osuudet.

	KLS	HJM
Kerronnan inkl. puhepassiivi (KIP)	13 (0,19 %)	9 (0,35 %)
Inklusiivinen puhepassiivi (IP)	120 (1,76 %)	23 (0,90 %)
Imperatiivinen passiivi	24 (0,35 %)	14 (0,55 %)
MME-predikaatti	74 (1,09 %)	43 (1,67 %)
Eksklusiivinen passiivi	128 (1,88 %)	33 (1,29 %)
Teoksen finiittiverbit yhteensä	6 810 (100 %)	2 568 (100 %)

Yhteensä KLS:ssä finiittiverbejä on 6 810, selkomukautetussa HJM:ssä 2 568. Näistä passiivimuotoisten predikaattien osuus KLS:ssä on 4,2 prosenttia, HJM:ssä taas 3,1 prosenttia. Taulukossa 3 esitetään aineiston passiivipredikaattien sekä aktiivimuotoisten MME-predikaattien esiintymät ja jakauma sekä KLS:ssä että HJM:ssä. Aktiivimuotoiset MME-predikaatit ovat molemmissa teoksissa aina henkilödiskurssin predikaatteja. Passiivimuotoiset predikaatit liittyvät niin henkilö- kuin kertojadiskurssiin.

Yleinen silmäys taulukon 3 passiivipredikaatteihin osoittaa, että molemmissa teoksissa on käytetty kaikkia tässä tutkimuksessa luokiteltuja suomen kielen passiivirakenteita. Puhekielisiä muotoja ovat taulukon 3 inklusiiviset puhepassiivit (IP-passiivit: *Voidaan samalla käydä jossain*), jotka ovat myös teosten henkilödiskurssin predikaatteja. Edelleen luokittelen puhekielisiin kielenpiirteisiin myös edellä esittelemäni kerronnan inklusiiviset puhepassiivit (KIP-passiivit: *Lounaan jälkeen lähdettiin kanoottiretkelle*) sekä niitä yhdistävän syntaktisen rakenteen että niiden puhepassiivia vastaavan osallistajuuden perusteella. Hybridiominaisuuksiensa takia katson niiden olevan osa kertojan ja henkilön yhteisdiskurssia, vapaata epäsuoraa ajattelun ja puheen esitystä, jota käsittelin luvussa 5. MME-predikaatit ovat aineistossa henkilödiskurssin predikaatteja, mutta muodoltaan ne ovat yleiskielisiä (*Me olemme olleet täällä vasta pari päivää*). Eksklusiiviset passiivipredikaatit (*Pontus löydettiin melko pian tsunamin jälkeen*) liittyvät sekä henkilö- että kertojadiskurssiin, ja niiden voi katsoa edustavan yleiskielisiä rakenteita. Imperatiiviset passiivipredikaatit (*Käydään kahvilla jossain*) liittyvät yksinomaan henkilödiskurssiin mutta kielenpiirteinä ne ovat sillä tavoin neutraaleja, että ne voidaan lukea sekä puhe- että yleiskielisiksi piirteiksi.

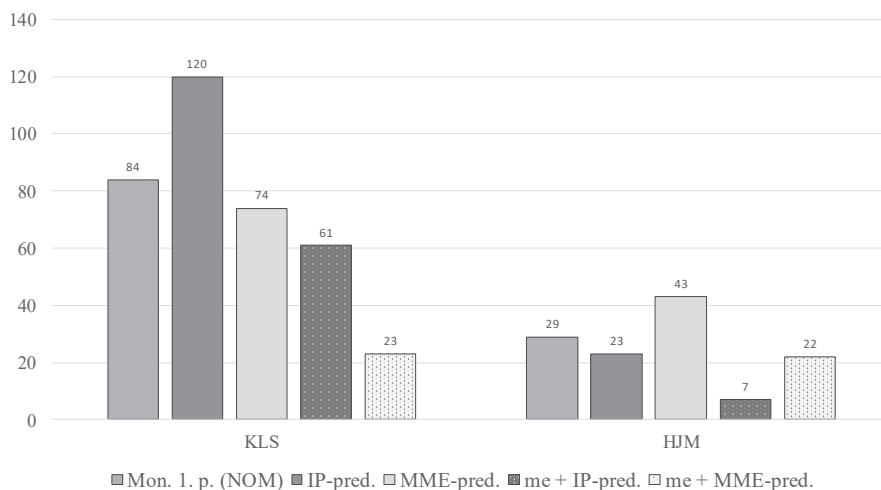
On huomattava, että MME-predikaatit ja IP-passiivit asettuvat keskenään paradigmaattiseen oppositioon, mikä tarkoittaa, että IP-passiivipredikaatit ovat kieliopillisesti korvattavissa yleiskielisillä MME-predikaateilla ja päinvastoin. Sen sijaan vaihdos muuttaa ratkaisevasti MME-predikaattipaikan kielimuotoa. Tarkasteltaessa MME-predikaatteja ja IP-passiiveja alkuteos on huomattavan puhekielinen: MME-predikaattipaikoista, toisin sanoen niistä syntaktisista paikoista, joissa on kieliopillisesti mahdollista käyttää joko MME-predikaattia tai IP-passiivia, vain 38 prosenttia on yleiskielisiä. Sen sijaan selkomukautuksessa tilanne on lähes päinvastainen: 65 prosenttia MME-predikaattipaikoista on yleiskielisiä ja vain 35 prosenttia puhekielisiä.

Osin vastaavalla tavalla voi tarkastella kertojan ja henkilön diskurssia yhdistävien kerronnan inklusiivisten puhepassiivien (KIP) esiintymiä, sillä kieliopilliselta kannalta jokaisen KIP-passiivipredikaatin tilalle voisi vaihtaa yleiskielisen monikon kolmannen persoonan predikaatin: *Lounaan jälkeen lähdettiin ~ he lähtivät kanoottiretkelle. / Ryhmässä oli leikitty ja piirretty ~ he olivat leikkineet ja piirtäneet*. Taulukon 3 perusteella KIP-passiivien suhteellinen osuus selkokielisessä tekstissä on korkeampi kuin alkutekstissä: yhdessä luvussa 5 esille nousseiden fokalisoinnin pluskvamperfektilauseiden ohella tämä vahvistaa sitä havaintoa, että selkokielisessä tekstissä on hyödynnetty tekstilajikohtaisia kerronstrategioita, tässä vapaata epäsuoraa puheen ja ajattelun esitystä, jota katson kerronnan inklusiivisten puhepassiivipredikaattien edustavan.

Lopuksi palaan vielä luvussa 4 tarkastelemini persoonapronomineihin. Puhekielisiä variantteja edustivat yksikön ensimmäisen ja toisen persoonan *mä/mie-* ja *sä/sie-*pronominit sekä yksikön ja monikon kolmannen persoonan pronomi-

nit *se/ne* taivutusmuotoineen. Alla olevassa kuviossa 5 rinnakkain ovat monikon ensimmäisen persoonan pronominiin nominimuodot (*me*-pronominiin kokonaismäärät, ks. luvun 4 kuviot 1 ja 2), jotka edustuvat molemmissa vertailtavissa teoksissa varioimattomina, sekä tässä luvussa tarkastelemani inkluusiiviset puhepassiivipredikaatit (IP-predikaatit: *mennään*). Kolmantena pylväänä ovat yleiskieliset MME-predikaatit (*menemme*). Neljäs ja viides pylväs havainnollistavat puhe- ja yleiskielen näkökulmasta neutraalien *me*-pronominiin nominimuotojen jakautumista puhekielisiin MME-predikaattipaikkoihin [*me* + IP-predikaatti] ja yleiskielisiin MME-predikaattipaikkoihin [*me* + MME-predikaatti]. Esimerkki 21 tarjoaa esimerkin puhekielisestä MME-predikaattipaikasta, jossa *me*-pronomini yhdistyy IP-predikaattiin (vrt. yleiskielinen MME-predikaattipaikka: *me menemme*):

- (21) – Onko teillä niitä ilmoituksia jäljellä? Venla kysyi. – *Me mennään* nimittäin huomenna Phuketin kaupunkiin ostoksille ja mie voisin jakaa niitä siellä. (KLS, 188)

Kuvio 5.

***Me*-pronominiin ja inkluusiivisten puhepassiivien (IP) määrät KLS:n ja HJM:n henkilödiskursseissa.**

Kuviosta 5 ilmenee, että KLS:n nominimuotoisista *me*-pronomineista (84 esiintymää) 73 prosenttia (72,6 %) yhdistyy IPP-predikaatin kanssa (61 esiintymää) ja 27 prosenttia (27,4 %) MME-predikaatin kanssa (23 esiintymää, ks. esimerkkiä 21). Sen sijaan selkokielisessä HJM:ssä *me*-pronomineista vain 24 prosenttia (24,1 %) yhdistyy puhekieliseen *me mennään* -rakenteeseen (7 esiintymää) ja 76 prosenttia (75,9 %) yleiskieliseen *me menemme* -rakenteeseen (22 esiintymää). Vastaavasti puhekielisiin piirteisiin liitettävistä IP-predikaateista ilman *me*-pronominia edustuu KLS:ssä 49 prosenttia (49,2 %) tapauksista, selkokielisessä HJM:ssä 70 prosenttia (69,6 %):

- (22) Rissasten perhe lähtisi tänään Phuketin kaupunkiin.
”*Aiotaan shoppailla*”, Venla selitti. (HJM, 94)

Selkokielen teoksen puhekielinen variantti muistuttaa tältä osin sellaista yleiskielistä MME-predikaattirakennetta, jossa 1. persoonan pronomini jää predikaatin yhteydestä usein pois, jos pronomini ei ole erityisen painokas (ks. lukua 4):

- (23) – Kyllä, hän on Sanouk. *Olimme* molemmat töissä Pakarang-hotellissa tsunamin aikaan. Sanouk oli tarjoilija, ja minä kannoin laukkuja. (KLS, 105)

Taulukon 3 ja kuvioiden 4–5 perusteella voidaan todeta, että selkokielistäminen suosii kaunokirjallisuuden selkomukautuksissa muun muassa asiakirjoittamiselle ominaista yleiskieltä. Kuviosta 5 käy myös ilmi, että puhekielinen rakenne *me mennään* edustuu selkokielisessä nuortenkirjassa useimmiten ilman *me*-pronominia. Tämä viittaa siihen, että puhekielistämisessäkin selkokielisessä tekstissä on pyrkimystä yleiskielistämiseen, puhe- ja yleiskielen piirteitä yhdistäviin hybridimuotoihin. Tällainen hybridirakenne on myös henkilö- ja kertojadiskurssia yhdistävä kerronnan inkluusiivinen puhepassiivi (KIP), joka on selkokielisessä teksteissä yleisempi kuin alkukielisessä tekstissä. KIP-hybridirakenne poikkeaa kuitenkin *me mennään* -rakenteesta siinä, että hybridisyys ei liity yleiskielistämiseen. Fokalisoinnin pluskvamperfektiaukseen tavoin siinä yhdistyvät henkilön ja kertojan diskurssit, mikä tarkoittaa, että rakennetta voi kutsua fiktiiviselle tekstilajille luontevaksi kielenpiirteeksi, jonka avulla tekstiin luodaan moniäänisyyttä.

7 Päätelmät

Ruotsissa selkokielinen kirjallisuus on jo pitkään toiminut kouluopetuksen pedagogisena työvälteenä. Samankaltainen ilmiö näyttää viime aikoina vahvistuneen myös Suomessa: nuorten hiipuva lukuinto ja heikkenevät tekstitaidot ovat tuoneet alkuaan kehitysvammaisille ja muistisairaille suunnatut selkokirjat äidinkielen ja kirjallisuuden oppitunneille, joilla haasteena ovat hyvin eritasoiset lukijat. Artikkelissani olen pyrkinyt tarkastelemaan nuortenkirjaa ja sen selkomukautusta niin kielellisen selkeyttämisen kuin yksinkertaistamisen näkökulmista. Kyse on yksittäisiä kielenpiirteitä laajemmasta ilmiöstä, sillä keskeisenä kysymyksenäni ovat olleet selkokielen tekstin tekstilajikohtaiset piirteet, joita selkokielestä on edelleen tutkittu vähän niin Suomessa kuin kansainvälisesti. Tämä kielenkäytön tilanteisuutta korostava näkökulma liittyy omalta osaltaan sellaisiin lukutaitotutkimuksiin, joissa selkokirjallisuutta kritisoidaan liiallisesta sisältöpainotteisuudesta sen sijaan että huomioitaisiin tekstilajikohtainen muoto (luku 2).

Ensimmäisenä nuortenkirjallisuuden tekstilajipiirteinä vertailin aineiston henkilödiskurssien puhe- ja yleiskielisyyttä. Analyysi osoitti, että kummassakin teoksessa hyödynnetään yleiskielen rinnalla puhekielen piirteitä. Selkokielisessä teoksessa kuitenkin suositaan selvästi alkutekstiä enemmän yleiskieltä, mikä taas tekstilajikonventioiden

osalta ei vastaa nuortenkirjallisuuden kielellisiä käytänteitä mutta minkä voi katsoa vastaavan selkokielistämisen yleisiä periaatteita selkotekstien yleiskielisyydestä. Luvussa 4 käsittelin myös tapausta, jossa selkomukautus oli alkutekstiä puhekielisempi (alkuteksti: – *Taidat olla ihastunut siihen?* / selkoteksti: ”*Sä taidat tykätä siitä oikeasti*”). Esimerkistä voi päätellä, että selkokielisessä tekstissä nimenomaan sisällön selkeys on ensisijainen, sillä puhekieliset piirteet yksinkertaistavat esimerkkitapauksessa ilmauksen kielellistä ja semanttista rakennetta ja palvelevat näin selkokielisen tekstin sisällöllisiä ymmärtämistavoitteita. Samoin Tannerin (2012) havaitsemat ”kirjakieliset” puhetilanteet S2-oppikirjojen dialogeissa saivat vahvistusta myös selkomukautuksessa, jossa on runsaasti suomenkielisiä vieraan kielen puherepresentaatioita. Näissä repliikeissä eri ikäryhmien, niin nuorten kuin aikuisten, puheilmaus on vahvasti yleiskielistetty mutta silti esimerkiksi *minä*-pronominin korostunut käyttö noudattaa puhekielen konventioita, mikä mallintaa puhetilanteen epätarkoituksenmukaisen painokkaana. Erityisenä huomiona oli, että Lehtosen (2015) nimeämä niin sanottu ”*minä, sinä* -kieli”, maahanmuuttajanuorten parodioima ”huono suomi”, toimi selkotekstissä ei-suomenkielisen puheen resurssina.

Toisaalta selkokielisessä tekstissä oli havaittavissa diskurssi- ja tekstilajitietoisuutta, joista mainittakoon kaunokirjallisuudelle tyypilliset kerrontastrategiat ja niiden kielellinen konstruointi (luku 5). Selkokielisessä tekstissä oli hyödynnetty muun muassa diskursiivista tekstinlukutaitoa vaativia pluskvamperfektirakenteita, jotka yhdistyvät kertovien tekstilajien fokalisointiin sekä vapaaseen epäsuoraan puheeseen ja ajatteluun ja joissa yhdistyvät henkilön ja kertojan diskurssit. Vastaanvanlaisena moniäänistä yhteisdiskurssia kaiuttavana rakenteena toimi luvun 6 kerronnan inklusivinen passiivi, joka osoittautui yleisemmäksi kielenpiirteeksi selkomukautetussa nuortenkirjassa kuin alkutekstissä. Yleisesti ottaen näkökulmaisuuksia rakentavat kielenpiirteet eivät olleet käytössä systemaattisesti vaan saattoivat selkeyttämiseen pyrkivässä kerronnassa esiintyä toisinaan päinvastaisina (luku 5), mikä osoittanee, että tekstilajikohtaisia piirteitä ei varsinkaan kaunokirjallisuuden osalta ole selkoteksteissä nostettu vielä ohjeistuksen tasolle.

Luvussa 6, jossa tarkasteltavana olivat passiivimuotoiset predikaatit ja niin sanotut MME-predikaattipaikat, kävi ilmi, että suomen kielen puhe- ja yleiskielelle ominaiset passiivirakenteet olivat niin alkuteoksessa kuin selkokirjassa hyvin edustettuina. Sen sijaan analyysi osoitti, että alkuteoksesta poiketen henkilödiskurssin puhekielinen *me mennään* -rakenne edustui selkokielisessä nuortenkirjassa useimmiten ilman *me*-pronominia. Tämä antaa lisää viitteitä siitä, että vaikka kaunokirjallisuuden selkoistamisessa hyödynnetään tekstilajipiirteitä puhekielisyyttä, siinä on vahva pyrkimys yleiskielistämiseen sellaisissakin ilmauksissa, joissa yleiskielistäminen ei palvele selkeyttämistä. MME-predikaattipaikoissa tämä näkyi puhe- ja yleiskielen piirteitä yhdistävinä hybridimuotoina.

Selkokielitutkimusta tarvitaan jatkossa lisää, jotta olisi mahdollista kehittää selkokielen ohjeistusta ja pohtia objektiivisesti selkokielen käyttömahdollisuuksia muun muassa kouluopetuksessa, jonne selkokirjallisuus on viime vuosina suuntautunut. Tutkimusta tarvitaan monipuolisesti eri tekstilajeista, joista tähän asti etusijalla ovat olleet asiatekstilajit. Myös ohjeistus on vahvasti keskittynyt asiateksteihin, joissa sisällöllinen

selkeys on pääasiallinen vaatimus. Sen sijaan tekstitaitojen kehittymisen näkökulmasta on tärkeää huomioida muunkinlainen kuin tekstin sisällöllinen lukutaito; keskeistä on suunnata huomio monipuolisiin tekstitaitoihin, joihin olennaisina kuuluvat erilaisten tekstilajien – siis suullisten ja kirjallisten kielenkäyttötilanteiden – tuntemus ja hallinta. Viime kädessä tekstilajitietoisuus on väylä sosiaaliseen kielitaitoon ja yhteiskunnalliseen toimijuuteen.

Lähteet

Aineistolähteet

KLS = Marja-Liisa Tiainen 2013: *Khao Lakin sydämet*. Helsinki: Tammi.

HJM = Marja-Liisa Tiainen 2018: *Hiekalle jätetyt muistot*. Selkomukautus Marja-Liisa Tiainen. Alkuperäinen teos *Khao Lakin sydämet*. Vantaa: Avain.

Kirjallisuuslähteet

COHN, DORRIT 2006: *Fiktion mieli*. Helsinki: Gaudeamus.

FLUDERNIK, MONIKA 1993: *The fictions of language and the languages of fiction. The linguistic representation of speech and consciousness*. London: Routledge.

HAKULINEN, AULI 1988: Miten nainen liikkuu Veijo Meren romaaneissa. – Lea Laitinen (toim.), *Isosuinen nainen* s. 56–70. Helsinki: Yliopistopaino.

— 2013: Puheet, havainnot ja mielen ailahtelut Marja-Liisa Vartion teoksessa *Tunteet*. – Aino Koivisto & Elise Nykänen (toim.), *Dialogi kaunokirjallisuudessa* s. 264–269. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

HEIKKINEN, ELINA 2022: ”Täs nyt näettä Esan ittensä, ja näköönen tämä on kovasti.” *Eteläpohjalaisuuden rakentuminen Karhuvainion Esan pakinoissa 1930-luvun alussa*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:hulib-202206152602>.

HELASVUO, MARJA-LIISA 1991: Velipojalta kuultua. Kuinka aikamuodot jäsentävät kerto-musta? – Lea Laitinen & Pirkko Nuolijärvi (toim.), *Leikkauspiste. Kirjoituksia kielestä ja ihmisestä* s. 77–86. Suomi 158. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

HELIN, IRMELI 2006: Implication of evidentiality in translation. – Mickael Suominen, Antti Arppe, Anu Airola, Orvokki Heinämäki, Matti Miestamo, Urho Määttä, Jussi Niemi, Kari K. Pitkänen & Kaius Sinnemäki (toim.), *A man of measure. Festschrift in honour of Fred Karlsson on his 60th birthday* s. 282–290. SKY Journal of Linguistics 19.

Helsingin Sanomat 3.12.2019. Nuoret lukevat nyt niin vähän, että kouluissa pidetään erikseen lukutunteja. <https://www.hs.fi/kotimaa/art-200006329054.html> (28.11.2021).

ISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

ISOZAKI, ANNA HUSSON 2018: Reading-listening and reading circles. Bimodal approaches building fluency. – *The Reading Matrix. An International Online Journal* 18 s. 82–103.

JAAKOLA, MINNA 2006: Pussikaljaromaanin ääniä. – Taru Nordlund, Tiina Onikki-Rantajääskö & Toni Suutari (toim.), *Kohtauspaikkana kieli. Näkökulmia persoonaan,*

- muutoksiin ja valintoihin*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KALLIOKOSKI, JYRKI 1998: Hj. Nortamon murrekertomukset ja puhutun illuusio. – Lea Laitinen & Lea Rojola (toim.), *Sanan voima. Keskusteluja performatiivisuudesta* s. 184–215. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KASTARI, MERVI 2019: Aikuisten S2-oppijoiden kielenoppimisen kokemuksia selkokomukautetun kaunokirjallisuuden parissa. – *Puhe ja kieli* 39 (4) s. 345–365. <https://doi.org/10.23997/pk.76057>.
- KAUPPINEN, MERJA 2010: *Lukemisen linjaukset. Lukutaito ja sen opetus perusopetuksen äidinkielen ja kirjallisuuden opetussuunnitelmissa*. Jyväskylän yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-4011-9>.
- KUIRI, KAIJA 1984: *Referointi Kainuun ja Pohjois-Karjalan murteissa*. Joensuun yliopisto. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KULKKI-NIEMINEN, AULI 2002: Selkokielen ja yleiskielen eroista. – Hannu Virtanen (toim.), *Selko-opas* s. 34–45. Tampere: Kehitysvammaliitto.
- 2010: *Selkoistettu uutinen. Lingvistinen analyysi selkotekstien erityispiirteistä*. Tampereen yliopisto. <https://urn.fi/urn:isbn:978-951-44-8093-5>.
- LAITINEN, LEA 2005: Puhetta puheesta – kirjoittamalla. Miten 1800-luvulla referoitiin? – Markku Haakana & Jyrki Kalliokoski (toim.), *Referointi ja moniäänisyys* s. 188–223. Tietolipas 206. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LAMPOLA, KATI 2004: *Pluskvamperfekti nykytarinoissa*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- LAPPALAINEN, HANNA 2006a: *Mie vai mää, sinä vai te?* Virkailijoiden kielelliset valinnat itseen ja vastaanottajaan viitattaessa. – Marja-Leena Sorjonen & Liisa Raevaara (toim.), *Arjen asiointia. Keskusteluja Kelan tiskin äärellä* s. 241–284. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2006b: Kelan asiointikeskustelut Helsingin puhekielen variaation kuvastajina: Esimerkkinä yksikön 1. ja 2. persoonan persoonapronominien käyttö. – Kaisu Juusela & Katariina Nisula (toim.), *Helsinki kieliyhteisönä* s. 275–298. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos.
- 2008: Vaihteleva kieli. – Tiina Onikki-Rantajääskö & Mari Siirainen (toim.), *Kieltä kohti* s. 66–85. Helsinki: Otava.
- LEHTONEN, HEINI 2015: *Tyylitellen. Nuorten kielelliset resurssit ja kielen sosiaalinen indeksisyys monietnisessä Helsingissä*. Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-1333-7>.
- LESKELÄ, LEEALaura 2019: Helppoa vai vaativampaa selkokieltä. Selkokielen mittaaminen ja vaikeustasot. – *Puhe ja kieli* 39 (4) s. 367–393. <https://doi.org/10.23997/pk.75679>.
- LESKELÄ, LEEALaura – KULKKI-NIEMINEN, AULI 2015: *Selkokirjoittajan tekstilajit*. Helsinki: Kehitysvammaliitto.
- LONG, MIKE 2015: *Second language acquisition and task-based language teaching*. Malden & Oxford: Wiley Blackwell.
- MAASS, CHRISTINE 2020: *Easy Language – Plain Language – Easy Language plus. Balancing comprehensibility and acceptability*. Berlin: Frank & Timme. <https://doi.org/10.25528/042>.
- MANTILA, HARRI 2004: Murre ja identiteetti. – *Virtittäjä* 108 (3) s. 322–346.
- MARKKOLA, PÄIVI 2006: Helsingissä asuvien siirtokarjalaisten murteenkäytöstä. – Kaisu Juusela & Katariina Nisula (toim.), *Helsinki kieliyhteisönä* s. 181–222. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos.
- NATION, PAUL 2013: Designing reading tasks to maximise vocabulary learning. – *Applied Research on English Language* 3 s. 1–8.

- NORDENSTAM, ANNA – OLIN-SHELLER, CHRISTINA 2018: Lättläst – en demokratifråga. – *Utbildning & Demokrati* 27 (3) s. 35–52.
- NORDLUND, TARU 2004: Arat taimet ja ankarat puutarhurit. 1800-luvun lopun kieli-keskustelun metaforat ja kieli-ideologiat. – Katja Huumo, Lea Laitinen & Outi Paloposti (toim.), *Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla* s. 286–322. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2018: Kääntäjien kirjeenvaihto, suomentamisen normit ja kieli-ideologiat 1800-luvun lopun Suomessa. – *Virittäjä* 122 (4) s. 561–585. <https://doi.org/10.23982/vir.60536>.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO – SORJONEN, MARJA-LIISA 2005: *Miten kuvata muutosta? Puhutun kielen tutkimuksen lähtökohtia murteenseuruuhankkeen pohjalta*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 133. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO – TIITTULA, LIISA 2016: Puheenomaisuuden rakentaminen kauno-kirjallisissa proosateksteissä. – Liisa Tiittula & Pirkko Nuolijärvi (toim.), *Puheesta tekstiksi. Puheen kirjallisen esittämisen alueita, keinoja ja rajoja* s. 225–270. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- NYKÄNEN, ELISE – KOIVISTO, AINO 2013: Näkökulmia kaunokirjalliseen dialogiin. – Aino Koivisto & Elise Nykänen (toim.), *Dialogi kaunokirjallisuudessa* s. 9–56. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PALLASKALLIO, RITVA 2006: Rajaamatonta läheisyyttä. Läsnaolon ja omakohtaisen kokemuksen tunnusmerkkejä 1800-luvun uutisteksteissä. – Salla Kurhila & Anne Mäntynen (toim.), *Tunnetta mukana. Kirjoituksia Jyrki Kalliokosken 50-vuotispäivän kunniaksi* s. 124–146. Kieli 17. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- 2013: *Kertova tempus. Finiittiverbin aikamuodon valinta suomenkielissä katastrofiuutisteksteissä 1860–2004*. Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-9203-9>.
- 2016: Absoluuttisuudesta relatiivisuuteen. Pluskvamperfektin diskursiiviset funktiot kertovissa teksteissä. – *Virittäjä* 120 (1) s. 84–121.
- PAUNONEN, HEIKKI 1995 [1982]: *Suomen kieli Helsingissä. Huomioita Helsingin puhekielen historiallisesta taustasta ja nykyvariaatiosta*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- 2005: Helsingiläisiä puhujaprofileja. – *Virittäjä* 109 (2) s. 162–200.
- 2006: Vähemmistökielestä varioivaksi valtakieleksi. – Kaisu Juusela & Katariina Nisula (toim.), *Helsinki kieliyhteisönä* s. 13–99. Helsingin yliopiston suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos.
- PIIPPO, IRINA 2016: Kielen kuva. – Irina Piippo, Johanna Vaattovaara & Eero Voutilainen, *Kielen taju. Vuorovaikutus, asenteet ja ideologiat* s. 23–52. Helsinki: Art House.
- PISA 2018. Ensituloksia. Suomi parhaiden joukossa. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2019: 40. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-263-678-2>.
- RAEVAARA, LIISA 2015: Osanottajien identiteetit vuorovaikutuksen resursseina helsinkiläisnuorten keskusteluissa. – Marja-Leena Sorjonen, Anu Rouhikoski & Heini Lehtonen (toim.), *Helsingissä puhuttavat suomet. Kielen indeksisyys ja sosiaaliset identiteetit*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- RAPATTI, KATRIINA 2008: Tekstin vuorovaikutteisuus avaimena ymmärtämiseen. – Johanne Tanner & Marja Kokkonen (toim.), *Kakkoskieli 6. Suomenopetus, kielitaito ja tutkimus* s. 69–108. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos.
- RIMMON-KENAN, SHLOMITH 1983: *Narrative fiction. Contemporary poetics*. London: Methuen.
- SAINIO, ARI 2006: Oikeus kelpo tarinoihin. – Leela Laura Leskelä & Hannu Virtanen (toim.),

- Toisin sanoen. Selkokielen teoriaa ja käytäntöä* s. 131–154. Helsinki: Kehitysvammaliitto.
- SHEEHAN, MARK D. 2015: Increasing motivation and building bridges to content with graded readers. – Masayuki Teranishi, Yoshifumi Saito & Katie Wales (toim.), *Literature and language learning in the EFL classroom* s. 294–314. London: Palgrave Macmillan.
- Selkokeskus 2022a: Selkokielen tarve. <https://selkokeskus.fi/selkokieli/selkokielen-tarve> (28.11.2021).
- 2022b: Selkokielen määritelmä. <https://selkokeskus.fi/selkokieli/selkokielen-maaritelma/> (28.11.2021).
- 2022c: Hae selkotunnusta. <https://selkokeskus.fi/koulutukset-ja-tekstipalvelut/hae-selkotunnusta/> (31.5.2022).
- SEPPÄNEN, EEVA-LEENA 1998: *Läsnäolon pronominit*. Tämä, tuo, se ja hän viittaamassa keskustelun osallistujaan. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SHORE, SUSANNA 1986: *Onko suomessa passiivia?* Suomi 133. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SILVERSTEIN, MICHAEL 2003: Indexical order and the dialectics of sociolinguistic life. – *Language and Communication* 23 s. 193–229.
- SORJONEN, MARJA-LIISA – LEHTONEN, HEINI – ROUHIKOSKI, ANU 2015: Helsinki, kielen indeksisyys ja sosiaaliset identiteetit liikkeessä. – Marja-Liisa Sorjonen, Heini Lehtonen & Anu Rouhikoski (toim.), *Helsingissä puhuttavat suomet. Kielen indeksisyys ja sosiaaliset identiteetit* s. 9–31. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- TAMMI, PEKKA 1992: *Kertova teksti. Esseitä narratologiasta*. Helsinki: Gaudeamus.
- TANNER, JOHANNA 2012: *Rakenne, tilanne ja kohteliaisuus. Pyyntöjä S2-oppikirjoissa ja autenttisissa keskusteluissa*. Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-7903-0>.
- TIITTULA, LIISA – NUOLIJÄRVI, PIRKKO 2013: *Puheen illuusio suomenkielisessä kaunokirjallisuudessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- UOTILA, ELISA 2019: Selko Suomessa – selkokielen kehitys ja sovelluksia. – *Puhe ja Kieli* 39 (4) s. 307–324. <https://doi.org/10.23997/pk.74581>.
- VANDELANOTTE, LIEVEN 2009: *Speech and thought representation in English. A cognitive-functional approach*. Berlin: Mouton de Gruyter
- VIRTANEN, HANNU 2009: *Selkokielen käsikirja*. Helsinki: Oppimateriaalikeskus Opikse.

Simplifying or simplistic? Comparing a young-adult novel and its easy-to-read adaptation from the perspective of genre conventions

In recent years, the target groups of easy-to-read books have expanded and, as has happened in Sweden, easy-to-read books are becoming more commonplace in Finnish schools. This article examines the linguistic construal of an easy-to-read book by comparing the Finnish young-adult novel *Khao Lakin sydämet* ('Hearts of Khao Lak', 2013) by Marja-Leena Tiainen and its easy-to-read adaptation *Hiekalle jätetyt muistot* ('Memories left on sand', 2018, adapted by the author). The study focuses on genre conventions: what kinds of strategies are used when simplifying the novel and, how do these strategies appear from the perspective of genre? The aim of the study is firstly to produce information about the linguistic strategies used in a single easy-to-read text, and secondly, to consider these strategies from the viewpoint of linguistic features characteristic of narrative texts.

The study illustrates that adaptation in an easy-to-read novel is achieved, for instance, by shortening the original text to approximately a third of its original length. According to the principles of easy-to-read texts, sentences are short, and a reporting clause with a reporting verb is added to clarify the speaker's identity. In addition, from the perspective of genre, both the original book and the adaptation utilise the features of spontaneous speech, the so-called 'eye-dialect' characteristic of young-adult novels. However, in easy-to-read texts, such features of speech are less pronounced than in the original text and, contrary to genre conventions, the structures of standard Finnish are often used in expressions where they are not motivated by the need for simplifying or clarification. On the other hand, easy-to-read texts display an awareness of the discourses and genres of fictional narratives, achieved, for instance, by focalising past perfect clauses indicating a shift from an external narration into the internal perception of the character.

In addition to simplifying the content, the study argues that it is important to consider the genre perspective guiding social language skills and social agency. For this purpose, more diverse genre research based on easy-to-read texts is needed.

Selkeyttävää vai yksinkertaistavaa? Nuortenkirjan ja sen selkomukautuksen vertailua tekstilajikonventioiden näkökulmasta

Selkokirjojen lukijaryhmät ovat viime vuosina laajentuneet, ja selkokirjat ovat Ruotsin tavoin leviämässä kouluopetukseen myös Suomessa. Tässä artikkelissa tarkastellaan yksittäisen selkokielisen teoksen kielellistä rakentumista vertailemalla Marja-Leena Tiaisen yläasteikäisille suunnattua nuortenkirjaa *Khao Lakin sydämet* (2013) ja siihen perustuvaa selkokielistä teosta *Hiekalle jätetyt muistot* (2018, kirjailijan oma selkomukautus). Keskeinen tutkimuskysymys liittyy tekstilajikonventioihin: millaisilla ratkaisulla alkutekstiä on selkoistettu ja miltä selkoistaminen näyttää tekstilajinäkökulmasta? Tutkimuksen tarkoitus on ensinnäkin tuottaa tietoa siitä, millaisia kielellisiä ratkaisuja yksittäisessä selkokielisessä tekstissä on käytetty, ja toiseksi pohtia näitä ratkaisuja kertoville tekstilajeille ominaisten kielellisten konventioiden näkökulmasta.

Tutkimus osoittaa, että selkoromaanissa selkeyttäminen toteutuu muun muassa lyhentämällä alkutekstiä sana- ja merkkimäärältään noin kolmannekseen. Selkokielen ohjeiden mukaan virkkeet ja lauseet ovat lyhyitä, ja repliikkeihin on muun muassa lisätty puhujan henkilöllisyyttä selventävä, puheverbin sisältävä johtolause. Tekstilajinäkökulman mukaisesti sekä alkuperäisessä teoksessa että sen selkomukautuksessa hyödynnetään nuortenromaneille ominaisia puhekielisiä piirteitä. Selkoromaanissa puhekielisyys on kuitenkin vähäisempää kuin alkutekstissä ja yleiskielisiä rakenteita käytetään tekstilajikonventoita yksinkertaistaen sellaisissakin ilmauksissa, joissa yleiskielistäminen ei motivoitu selkeyttämisen tarpeesta. Toisaalta selkokielisessä nuortenromaanissa on havaittavissa fiktiivisten kertomusten diskurssi- ja tekstilajitietoisuutta, joista mainittakoon muun muassa henkilön näkökulmaan eläytyvät fokalisoinnin pluskvamperfektilauseet.

Tutkimuksessa esitetään, että sisällöllisen selkeyden lisäksi selkokielen ohjeistuksessa on tärkeä huomioida sosiaaliseen kielitaitoon ja yhteiskunnalliseen toimijuuteen ohjaava tekstilajinäkökulma. Tätä varten tarvitaan kuitenkin lisää selkokielisiin teksteihin pohjautuvaa monipuolista tekstilajitutkimusta.

Kirjoittajan yhteystiedot:
etunimi.sukunimi@helsinki.fi

Kirjoittaja on Helsingin yliopiston suomen kielen dosentti.

Journalistisen valokuvan rekontekstualisoiminen selkoutuiseen

AULI KULKKI-NIEMINEN

1 Johdanto

Tutkimus käsittelee valokuvien käyttöä osana selkokielistä uutista. Tarkastelun näkökulmana on erityisesti se, miten journalistiset valokuvat on kielellisin keinoin liitetty osaksi selkokielisen uutisen merkityskokonaisuutta. Aineistoni rajautuu tammi-toukokuuhun 2020 ja edustaa temaattisesti pandemiaan liittyvää kriisiviestintää selkokielisessä ajankohtaislehdessä.¹ Aihe on ajankohtainen, ja tutkimusasetelmassa erityistä on visuaalisten ja kirjallisten merkitysten analyysitapojen yhdistäminen selkokielen tutkimuksessa.

Selkokielistä uutismediaa edustavat Suomessa ajankohtaislehti *Selkosanommat* (aiemmin nimenä *Selkouutiset*), radiossa ja televisiossa Yle Uutiset selkosuomeksi sekä ruotsinkieliset radiouutiset Yle Nyheter på lätt svenska. Niiden kielellisessä ja visuaalisessa ilmaisussa otetaan huomioon selkoviestinnän periaatteet. Selkokeskus (2022b) määrittelee selkokielen kielimuodoksi, ”joka on mukautettu sisällöltään, sanastoltaan ja rakenteeltaan yleiskieltä luettavammaksi ja ymmärrettävämmäksi”. Tätä määritelmää selkokielen asiantuntijat ja tutkijat ovat käyttäneet yleisesti 2000-luvun ajan (esim. Virtanen 2009: 17; Kulkki-Nieminen 2010: 29; Leskelä 2019: 93; Uotila 2019: 308; Valtasalmi 2021: 79). Määritelmä ohjaa myös selkokielistämistä kirjoitusprosessina: mukauttaminen on ilmaisun pelkistämistä, konkreettistamista ja tarkentamista. Se näkyy ilmaisutapojen valinnassa kaikilla kielen tasoilla kokonaisista teksteistä yksittäisiin taivutusmuotoihin ja vaikuttaa myös tekstin visuaalisiin piirteisiin. (Kulkki-Nieminen 2010: 61–62; Leskelä & Kulkki-Nieminen 2015: 94–95.)

Selkokieliset mediatekstit ovat tähän mennessä olleet eri yliopistoissa tutkielmien tutkimusaineistona joko teksteinä tai poimintoina esimerkiksi Kielipankin selkokielisen median korpuksista (esim. Keinänen 1995; Kallio 2012; Nummi 2013; Heikkinen 2014; Noronkoski 2020; Stolt 2021). Samoin korpuukset ovat olleet aineistolähteinä selkokielen piirteiden tutkimuksessa (esim. Valtasalmi 2021). *Selkosanomien* teks-

1. Tutkimus on tehty Helsingin Sanomien Säätiön rahoittamassa, FT Mikko T. Virtasen johtamassa hankkeessa ”Ymmärrettävää, yhteisöllistä ja yhdenvertaista? Selkokielisen journalismin ja viestinnän saavutettavuus koronapandemian aikana”.

tejä on ollut myös lisensiaatintyön (Kulkki-Nieminen 2001) ja väitöskirjan (Kulkki-Nieminen 2010) aineistoina. Tarkastelun keskiössä ovat useimmiten leipätekstin selkokieliset piirteet verrattuna mahdolliseen yleiskieliseen lähdetekstiin. Myös selkokielisen tekstin graafista suunnittelua on tutkittu (esim. Lehto 2015).

Visuaalinen merkityksenanto tunnustetaan ja tunnustetaan tärkeäksi osaksi media-tekstin vastaanottoa, mutta selkokielisiä tekstejä ei ole Suomessa aiemmin juurikaan tutkittu kokonaisuuksina niin, että sekä kielelliset että visuaaliset merkitykset olisi huomioitu. Selkotekstin visuaalisuutta on käsitelty erilaisissa selkokielen teорияa ja käytäntöä koskevissa oppaissa ja artikkeleissa (esim. Laukka 2002; Virtanen toim. 2002; Virtanen 2009; Leskelä 2019). Myös Selkokielen mittari (Selkokeskus 2018; Selkokeskus 2022a) sisältää tekstien visuaalisuutta koskevia kriteereitä. Selkokielisten julkaisujen vastaanottoa testattaessa on havaittu, että visuaaliset seikat, kuten kuvitus, taitto ja typografiset ratkaisut, vaikuttavat merkittävästi tekstikokonaisuuden ymmärrettävyyteen sekä tekstin houkuttelevuuteen. Myös niitä, joille lukeminen on työlästä tai joilla on näkökyvyn rajoitteita, saavutettava visuaalinen toteutus voi auttaa tarttumaan tekstiin. (Itkonen 2006: 72; Virtanen 2009: 119–120; Leskelä 2011: 8; Leskelä 2019: 196; myös Stolt 2021: 43.)

Journalistisen valokuvan käsitteessä *journalistinen* viittaa toimitukselliseen tuottamisen prosessiin (Mediasanasto s.v. *journalismi*). Pienimäki (2012: 100) korostaa uutisten valokuvatyyppettä määrittellessään journalismin käytäntöjä ja kuvan kontekstia: Otos liittyy ajankohtaiseen ja faktapohjaiseen journalistiseen tekstiin. Valokuvalla on kontekstissaan tietynlainen funktio, ja kuva voi olla myös kuvitteellinen tai metaforinen tekstin aiheeseen nähden. Uutisvalokuvaa koskee uutisen määritelmä: Siihen sisältyy uusi, yllättävä ja merkittävä tieto äskettäin tapahtuneesta, yleisesti kiinnostavasta asiasta (Mediasanasto s.v. *uutinen*), mutta kuvan tehtävä uutisessa voi painottua eri tavoin suhteessa kielelliseen ilmaisuun. Uutinen on ajankohtainen, se täyttää uutiskriteerit ja kertoo aiheesta, jolla on uutisarvoa. Uutiskriteerien määrittelyyn vaikuttavat esimerkiksi eri medioiden ja julkaisukanavien sekä vaikutusalueen laajuuden erot; paikallisuutisella on erilaiset kriteerit kuin laajemmin vaikuttavilla uutisilla (Brighton & Foy 2007: 1). Uutisarvo määrittyy suhteessa kohdeyleisöön, minkä vuoksi tärkeä kriteeri on merkityksellisyys vastaanottajalle. Uutinen on epätavallinen ja esittämisen arvoinen, jotain sellaista, mitä median odotetaan kertovan. (Mts. 26; myös Pienimäki 2012: 102.)

Bedranek ja Caple (2014: 137) pitävät uutisarvoisuutta diskursiivisena tekstiin rakentavana konstruktiona, eli uutisointi tekee aiheesta uutisarvoisen. Aineistoni pandemia-uutiset ovat olleet julkaisuaikanaan merkittäviä ja merkityksellisiä. Julkaisemisessa aiheen uutisarvoisuus suhteutetaan selkolukijaan eli siihen, onko aihe yleisön kannalta kiinnostava ja uutisoimisen arvoinen (Leskelä & Kulkki-Nieminen 2015: 65). Toistuvana uutisaihe luo jatkuvuutta: selkokieline media välittää päivittyvää tietoa epidemian leviämisestä ja rajoituksia koskevista päätöksistä sekä niiden aiheuttamista vaikutuksista ihmisten elämään.² *Selkosanomien* uutiskriteereihin vaikuttavat erityisesti yleisön viestinnälliset tarpeet. Lehti on suunnattu niille, jotka eri syistä tarvitsevat selkokielistä vies-

2. Painettu *Selkosanomien*-lehti ilmestyy joka toinen viikko, mutta verkkojulkaisua päivitetään tiheämmin. Lehdellä on noin 2000 tilaajaa, ja verkkojulkaisulla on vuosittain noin 65 000 lukijaa (Kiuttu 2022).

tintää. Selkokielen tarve voi johtua synnynnäisistä neurobiologisista syistä, joita ovat esimerkiksi kehitysvamma, autismikirjo tai kielelliset vaikeudet. Selkokieli voi myös tulla tarpeelliseksi esimerkiksi afasian tai etenevän muistisairauden vuoksi. Lisäksi selkokielisistä materiaaleista on hyötyä kielenoppijoille, esimerkiksi maahan muuttaneille ihmisille kielenopiskelun alkuvaiheessa. (Leskelä 2019: 97–103.)

Selkokielisten uutisten valokuvat ovat peräisin Lehtikuvan arkistosta, ja niiden liittäminen *Selkosanomien* kontekstiin on rekontekstualisointia, jolla tarkoitetaan tekstin tai sen osien tai diskurssien siirtämistä uuteen kontekstiin. Diskurssi nähdään suhteellisen vakiintuneena alaan tai tilanteeseen liittyvänä kielenkäyttönä, tässä yhteydessä selkomedian diskurssina (Pietikäinen & Mäntynen 2009: 25). Journalistinen valokuva suunnataan selkokontekstissa uudelle yleisölle. Kuvan rekontekstualisointi lisää selkouutisen moniäänisyyttä ja luo intertekstuaalisia yhteyksiä muihin konteksteihin. Journalistisen valokuvan siirtäminen muuttaa merkityksenantoa, ja vuorovaikutustilanteeseen vaikuttaa useita konteksteja, jotka ovat vain osittain yhteisiä osallistujille. (Bernstein 1990: 54; Linell 1998: 144–145, 149.) Bernsteinin (mp.) mukaan kirjoittamisprosessissa näkyvät rekontekstualisoinnin keinoina valinta, yksinkertaistaminen, tiivistäminen ja tarkentaminen. Mainitut tekstin muokkaustavat kuvaavat osaltaan myös uutisen selkokielistämistä, ja ne pitäisi huomioida myös visuaalisessa ilmaisussa. Kuvan rekontekstualisoimisessa tärkeitä ovat kuvatekstit, joiden tehtävänä on osoittaa selkokontekstissa kuvan tärkeimmät elementit ja kuvata pelkistetyin konkreettisin ilmauksin kuvan sisältöä sekä antaa kuvalle näkymää laajempaa kontekstia (vrt. Caple 2013: 131). Selkokielen mittarin kriteerinä 90 on, että kuvateksteillä tuetaan kuvan ymmärtämistä ja ne kiinnittävät kuvan kirjalliseen sisältöön (Selkokeskus 2022a).

Tutkimuksen lähtökohtana on, että selkouutisessa valokuvia käytetään uutisaiheen havainnollistamiseen ja konkreettistamiseen ja että kuvatekstillä on keskeinen tehtävä ohjata selkolukijan tulkintaa kuvasta ja sen yhteydestä uutisen keskeisiin käsitteisiin. Koronaviruspandemiaa käsittelevistä uutisista on olennaista kysyä, miten selkolukijaa autetaan ymmärtämään kriisin vaikutuksia ja toimimaan rajoitusten mukaisesti ja miten hänen selviytymistään tuetaan poikkeustilanteessa.

Tutkimuskysymykseni ovat seuraavat:

- Millaisia erityyppisiä journalistisia valokuvia *Selkosanomien* koronapandemiauutisissa käytetään, ja millaisia erityispiirteitä kuvat selkokontekstissa saavat?
- Millä kielellisillä keinoilla valokuvat yhdistetään etenkin kuvatekstin avulla osaksi selkokielistä uutisjuttua?
- Miten tutkimuksessa saatua tietoa voisi soveltaa selkokirjoittamisen ohjeisiin ja valokuvien käyttöön selkokielisessä uutisessa?

Artikkelin johdannossa sijoitin selkokielisen uutisen tekstilajina osaksi journalismin kenttää. Luvussa 2 avaan multimodaalisuutta taustateorian; luvussa 3 kuvaan tutkimuksen aineiston ja luvussa 4 esittelen tutkimusmenetelmän, joka pohjaa journalististen valokuvien luokitteluun ja kuvatekstien tekstianalyysiin. Luvussa 5 esittelen tutkimustuloksia. Viimeisessä luvussa 6 teen yhteenvedon tutkimustuloksista ja pohdin niiden soveltamista selkokielisen median käytäntöihin.

2 Uutisen multimodaalisen tulkinnan lähtökohdat

Monia vuorovaikutustilanteita luonnehtii multimodaalisuus, eli niissä toteutuu ja niistä on analysoitavissa erilaisia esittämisen tapoja ja ilmaisukeinoja. Journalistisissa teksteissä multimodaalisuuden voi katsoa olevan eräänlainen normi. Multimodaalisuus pohjaa sosiosemioottiseen merkityksen tulkintaan: merkitykset syntyvät vuorovaikutuksessa sosiaalisissa konteksteissa, ja käytössä on vähintään yksi merkkijärjestelmä. Sosiosemioottinen teoria tarkastelee merkitystä sekä perustavana vuorovaikutuksen merkityksenantona että multimodaalisesti eri merkkijärjestelmien yhteisinä ja erityisinä piirteinä ja järjestelmien suhteina. (Kress 2010: 54, 61.)

Eri esitystapoja erittelemällä etsitään vastausta esimerkiksi siihen, miten kielelliset ja visuaaliset merkitykset yhdistyvät kokonaisuudeksi, joka on kontekstissaan enemmän kuin osiensa summa. Merkityksenantoa tarkastelemalla selvitetään, miten esitystavat vaikuttavat toisiinsa: miten esimerkiksi kuvateksti vaikuttaa journalististen valokuvien tulkintaan – tai päinvastoin? Kieleen verrattuna kuvan katsotaan toimivan representaatina ennemminkin assosiaatioiden varassa. Kokonaisvaltainen multimodaalinen analyysi antaa enemmän tietoa kuin yksittäiset muodot, esimerkiksi kuvat ja kielellinen teksti toisistaan erillisinä. (Bateman, Wildfeuer & Hiippala 2017: 8–9, 16–17, 33.)

Tutkin, miten selkokielisen uutisen journalistinen valokuva ja kuvateksti sekä jutun otsikko ja ingressi muodostavat yhdessä merkityskokonaisuuden ja millainen selkolukijalle kohdennettu merkityksenanto niissä toteutuu. Kuvien ”lukemisen” lähtökohdanna on ajatus kuvan ja sanan yhteispelistä, ja voi jopa ajatella, että juuri kielellinen konteksti osana multimodaalista tulkintaa tekee valokuvasta journalistisen kuvan. Lisäksi tulkinnassa on otettava huomioon muut kontekstuaaliset piirteet kuten julkaisukanava. (Barthes 1984 [1961]: 121; 1986 [1964]: 77; Seppänen 2005: 90–91; Pienimäki 2012: 100.) Visuaalisen merkityksen tulkinnassa tärkeimpiä kielellisiä osia ovat leipätekstistä typografisesti erotetut niin sanotut oheistekstit, kuten otsikko, ingressi ja kuvateksti, jotka muodostavat sisällöllisen kokonaisuuden (Heikkilä 2006: 21–23). Barthesin (1986 [1964]: 77–79) mukaan kuvateksti kytkee kuvan merkitykset tunnistamisen ja tulkinnan avulla ja ohjaa siten tulkitsijaa. Toisaalta on kyse denotatiivisten merkitysten kytkemisestä kuvaan, toisaalta kuvateksti rajaa tulkinnan mahdollisia konnotatiivisia merkityksiä. Tulkinnat ovat sosiokulttuurisia ja pohjaavat ideologista tietoa välittävään retoriikkaan (ks. Barthes 1986 [1964]: 85, 88).

Mediateksti representoi tiettyä sosiaalista käytäntöä sekä antaa osallistujille identiteettejä ja rakentaa heidän välilleen suhteita. Tekstejä analysoimalla rekonstruoidaan kirjoittaja- ja lukijaidentiteetit ja niiden välinen suhde. (Fairclough 2002 [1997]: 14, 80.) Representaatiossa on kyse siitä, millaisen todellisuuden mediaesitys tuottaa, millaisia tietokäsityksiä ja tiedon rakennelmia siihen muodostuu ja mitä visuaalisia ja kielellisiä keinoja käytetään (Seppänen 2005: 95; Pietikäinen & Mäntynen 2009: 53–54). Batemanin ym. (2017: 38) mukaan esimerkiksi kuvan tulkintaan vaikuttavat aina muut esitystavat (engl. *semiotic modes*) ja visuaalisia merkityksiä rajaa ainakin konteksti. Samoin Aiello ja Parry (2020: 4) painottavat sosiosemioottista näkökulmaa: kuvan merkitys ei ole tulkittavissa pelkästään visuaalisesta objektista itsestään, vaan sosiaalinen toimintaympäristö kontekstualisoi kuvan. Oheistekstit rajaavat merkityksiä, joten esi-

merkiksi sama kuvateksti voi saada eri kuvan yhteydessä lähes vastakkaisen tai ironisen merkityksen (ks. Seppänen 2001: 39; 2005: 90–92).

Kress ja van Leeuwen (2005: 4, 18–20) korostavat visuaalisten merkitysten kulttuurisia erityispiirteitä ja lähtevät visuaalisen kieliopin teoriassa siitä, että kuvien ja muun visuaalisen aineksen merkityksiä voi tulkita irrallaan kielellisestä viestistä, koska niissä toteutuu ainakin osittain samoja merkityserotteluja kuin kielessä. He soveltavat analyysimenetelmässään systeemis-funktionaalisen kieliopin (esim. Halliday 1985) peruslähtökohtia merkityspotentialista ja sitä koskevista valinnoista, merkityksenannosta ja käsitteistä. Analyysissa systeemis-funktionaalisen kieliopin mukainen metafunktiointainen tarkastelu näkyy visuaalisen kieliopin (Kress & van Leeuwen 2005: 15) näkökulmissa. *Ideationaalinen metafunktio*³ koskee valokuvan representaatiota eli sitä, mitä tilannetta tai tapahtumaa kuva esittää ja ketkä ovat kuvan osallistujia. *Interpersoonainen metafunktio* ilmentää kuvan rakentamaa vuorovaikutusta ja *tekstuaalinen metafunktio* kuvan visuaalisia merkityksiä, kuten kuvan rakennetta, sommittelua ja värejä. Visuaalisen kieliopin periaatteet näkyvät usean tutkimuksen lähtökohtana (esim. Martinec & Salway 2005: 338–339; Caple 2013: 55; Chinn 2017: 1490; Aiello & Parry 2020: 28).

Systeemis-funktionaalisen kieliopin käsitteet eivät kuitenkaan välttämättä ole käyttökelpoisia empiirisessä multimodaalisessa visuaalisten merkitysten tarkastelussa, koska visuaalisen ilmaisutavan pakottaminen kielelliseen muotoon saattaa tuottaa tulkintojen vääristymiä. Olennainen ero on, että kuvan tulkinta on kokonaisvaltaisempaa eikä perustu lineaarisuuteen, toisin kuin kielen tulkinta. Kuva hahmotetaan ensin kokonaisuutena, ja analyysi tarjoaa yhteyden yksityiskohtiin. (Bateman ym. 2017: 32–33, 50.) Metafunktiointainen tarkastelu osoittaa tärkeimmät merkityksenannon ulottuvuudet mutta ei osoita riittävän tarkasti visuaalisten merkitysten erityispiirteitä ja merkitysten paikantumista kuvassa (Aiello & Parry 2020: 28).

Visuaalisen kieliopin käsitteistön soveltamisessa on otettava huomioon myös kuvien käyttötavat. Scollon ja Scollon (2003: 84–85) korostavat kuvien kontekstin merkitystä tulkintatilanteessa. Visuaalinen kielioppi tarjoaa kuva-analyysin välineet, mutta on olennaista, että kuvan representoiman todellisuuden merkityksiä tulkitaan suhteessa kontekstiin, joten myös journalististen valokuvien merkitysten tulkinnassa julkaisukonteksti on avainasemassa. Chinn (2017: 1500) on kiinnittänyt selkokielisiä esitteitä tutkiessaan huomiota siihen, ettei visuaalisen kieliopin käsittein ole mahdollista eritellä, millaista vuorovaikutusta kuvista tulkittavat merkitykset ylläpitävät. Hänen mukaansa analyysiin vaikuttaa se, että visuaalisen kieliopin lähtökohtana on ideaalilukijan tulkinta kuvasta.

Merkityksenannon analyysissa lähestyn valokuvaa oheistekstien kautta: en analysoi ensisijaisesti kuvan visuaalisia keinoja vaan sitä, miten selkouutisissa ohjataan valokuvan hahmottamista ja tulkintaa oheisteksteillä. Kuvatekstien analyysi keskittyy eksperientiaaliseen merkityksenantoon, jota esimerkiksi Caple (2013: 131) sekä Martinec ja

3. Käsitteen *ideationaalinen metafunktio* rinnalla on eri lähteissä käytetty käsitettä *eksperientiaalinen metafunktio*. Shore (2020: 41, 44) taas käyttää eksperientiaalisen metafunktion synonyyminä *representatiivisen metafunktion* käsitettä kuvaamaan kielen konstruoivaa luonnetta.

Salway (2005: 350) pitävät keskeisenä kuvatekstin tehtävänä. Tarkastelen oheistekstien sisällöllistä yhteyttä ja kuvatekstien representatiivista merkityksenantoa: miten kielellisesti representoidaan kuvan näkymää nimeämällä osallistujia, olosuhteita ja toimintaa (Shore 2020: 41). Toisena tarkastelun näkökulmana on intersubjektivaalinen metafunktiio eli se, mitkä kielelliset valinnat ilmentävät selkokirjoittajan ja selkolukijan osin epäsymmetristä vuorovaikutusta.

3 Aineisto

Aineiston uutiset on julkaistu tammi–toukokuussa 2020 eli koronapandemian niin sanotun ensimmäisen aallon aikana. Jutut ovat peräisin *Selkosanommat*-lehden arkistosta, ja mukana on sekä painetun lehden tekstien sähköisiä versioita että pelkästään verkossa julkaistuja tekstejä. Aineistoon kuuluu 82 valokuvaa ja kuvatekstiä sekä juttujen otsikot ja ingressit. Jutuista yli puolet (47) on julkaistu kotimaan ja 29 ulkomaiden uutisina; 4 on julkaistu viihteeseen ja 2 urheiluun liittyvinä. Aineistossa ei ole mukana leipätekstejä, mutta olen tarkistanut niistä joitakin oheisteksteihin liittyviä yksityiskohtia. Kuvaan tässä luvussa lyhyesti aineiston eri osat.

Aineiston valokuvista kaikki yhtä lukuun ottamatta ovat kuvatoimisto Lehtikuvan tuottamia, eikä niissä ole mainittu kuvaajaa. Ruudulta luettavien uutisten taitto on painettuja versioita pelkistetympi ja kaavamaisempi eikä vastaa selkokielisten tekstien visuaalisia suosituksia esimerkiksi palstan leveydestä. Verkkoversiossa jutun alussa oleva kuva on jokaisessa uutisessa saman kokoinen ja suorakaiteen muotoinen. Kuvateksti on kuvan alapuolella, saman levyisinä riveinä. Kuvatekstien pituus vaihtelee välillä 44–341 merkkiä (sisältäen välilyönnit), ja aineiston pisin kuvateksti on yli neljän rivin pituinen. Vertailuna voi mainita, että STT:n tyylikirjan (STT 2022) mukaan kuvateksti on ohjeellisesti enintään 200 merkkiä. Osin jo kuvatekstien pituuden vaihtelusta voi päätellä, että niillä on selkouutisessa erilainen painoarvo ja monenlaisia käyttötapoja.

Kuvan ja kuvatekstin alapuolella ovat otsikko ja jutun julkaisutiedot, julkaisupäivämäärä, kirjoittajan nimi ja kuvan lähdetieto sekä lihavoitu ingressi.⁴ Aineistoni juttujen otsikot ovat suhteellisen lyhyitä ja yksiosaisia. Niiden pituus vaihtelee kahden ja seitsemän sanan välillä: esimerkiksi *Matkailu muuttuu* (2); *Kuubassa on paljon lääkäreitä ja vähän rahaa* (7). Useimmat otsikot ovat kolme- tai nelisanaisia; kolmisanoisia on 29 ja nelisanoisia 30. Lausemuotoiset otsikot ovat yleisimpiä: niitä on yhteensä 69, joista kahdessa on kaksi lausetta. Verbittömiä lauseita on 8 (esimerkiksi *Koulut kiinni toukokuun puoliväliin asti*) ja lausekkeita 5 (esimerkiksi *Uusia keinoja koronan hidastamiseen*). Otsikot ovat pelkistettyjä ja usein informaatioltaan rajallisia eivätkä osoita selvästi uutisaiheen käsittelyn näkökulmaa. Tämän vuoksi muut oheistekstit tarkentavat otsikkoa. Ingressien pituus vaihtelee huomattavan paljon. Lyhin ingressi on yksi viisisanainen virke, ja pisin sisältää 4 virkettä, yhteensä 33 sanaa.

4. Aineiston uutisten julkaisemisen jälkeen *Selkosanomien* verkkosivujen ja painetun lehden ulkoasua on uudistettu.

Selkouutisen valokuvan valinnassa tavoitellaan selkeyttä ja sitä, että kuva ja kirjoitus ovat perusviestiltään yhteneviä ja tukevat ymmärrettävyyttä. Sopiva kuva on esimerkiksi sellainen, joka on helppo hahmottaa ja jossa näkyy selvästi jokin tunnetila. Selkojulkaisuissa noudatetaan uutiskuvien kuvankäsittelyn eettisiä ohjeita; toisinaan on kuitenkin tarpeen rajata pois esimerkiksi kuvituskuvien ylimääräisiä yksityiskohtia, mikä helpottaa kuvan tulkintaa. (Virtanen 2002: 60; Virtanen 2009: 129–139; Kaatra 2020.)

4 Tutkimusmenetelmät

Teen kuvista ja oheisteksteistä laadullista analyysia ja luokittelun aineistoa ensiksi teemoittelun avulla (ks. Tuomi & Sarajärvi 2018: 105, 140–142). Pandemiauutisista määrittelemäni teemat osoittavat erilaisia kriisiajan viestinnän näkökulmia ja ilmentävät osin myös sitä, että uutiset on julkaistu selkokielistä ja kohdennettu yleisölleen. Tavoitteena on luoda kokoavaa tulkintaa pandemiaviestinnästä ilmiönä vastaanottajien näkökulmasta (Tuomi & Sarajärvi 2018: 173). Koska kyse on päivittyvästä uutisaiheesta, teemat eriytyvät myös ajallisesti (kuvien ja juttujen teemoittaisesta jakautumisesta tutkimuskauden mittaan ks. taulukkoa 1 luvussa 5).

Teemoittelun lisäksi hyödynnän lingvistisen tekstianalyysin menetelmiä. Systeemisfunktionaaliseen kieliteoriaan pohjautuvassa tekstintutkimuksessa *tekstilaji* on keskeinen käsite, koska tarkastelun kohteena on teksti sosiaalisena toimintana. Tekstilajit ovat sosiokulttuuristen toimintatapojen toteutumia. (Shore 2012: 158, 160.) Käsitteen määrittelyssä korostuu myös tekstien rakenteen merkitys: on tavanomaista, että tekstit rakentuvat vaihteittain kokonaisuudeksi, jossa on tunnistettavia osia (Shore & Mäntynen 2006: 31). Tekstilaji luo puitteet kuvien ja kielen yhteyksien analyysille.

Mediatutkimuksessa tekstilaji, *genre*, on ”kommunikatiivinen sopimus”, jonka määrittelyssä korostuvat viestinnällisyys ja dynaamisuus. Genrellä on merkityksenannossa aktiivinen järjestävä rooli: yhtäältä se tarjoaa tekijöille tuottamisen sääntöjä ja toisaalta yleisölle sosiosemanttisia tulkinta-asemia. (Ridell 2006: 188, 191, 193.) Pienimäki (2011: 168–169) painottaa genrejen merkitystä eräänlaisina tulkintakehyksinä, joissa valokuvat näyttävät sosiokulttuurisina konstruktioina (ks. myös Karvonen 2000: 78–82). Genren luoma ennakoitavuus ja merkityksenantoa järjestävä rooli näkyy myös tekstien vastaanotossa. Tutkimuksessa graafisen tiedon hyödyntämisestä on saatu tuloksia, joiden mukaan myös taidoiltaan heikot lukijat pystyvät esimerkiksi erottamaan eri tekstilajeja visuaalisesti toisistaan ja siten orientoitumaan tekstin lukemiseen ja sen sisällön omaksumiseen. (Sieghart 2020: 84–86.)

Pienimäen (2012: 99–100) mukaan journalistinen valokuva muodostaa genren, koska se tuotetaan, esitetään ja vastaanotetaan tietyn yhteiskunnallisen käytännön sisällä. Kuva saa erilaisia merkityksiä eri konteksteissa ja voi edustaa eri lajityyppejä; sama kuva toimii hyvin eri tavoin esimerkiksi uutis- ja mainoskontekstissa (Pienimäki 2011: 155). Caple (2013: 36–38) yhdistää journalistisiin valokuviin myös uutisarvon käsitteen: kuvassa on jotakin sellaista, mikä selittää tai vahvistaa tapahtuman uutisarvoiseksi. Pienimäki (2013: 20–21, 63) käsittelee kuvanlukutaitoa osana media-

lukutaitoa. Journalistisen kuvan kriittinen tulkinta edellyttää visuaalisen merkityksenannon tuntemista, jotta pääsee käsiksi sosiokulttuurisesti rakentuviin merkityksiin. Tulkinnan yksinkertaisin muoto on esimerkiksi esineiden tai ihmisten tunnistaminen (vrt. Barthes 1986 [1964]: 78).

Aineiston analyysissa taustatietona on käytetty juttujen toimitustyöhön osallistuneiden henkilöiden kommentteja kuvien valinnasta ja kuvateksteistä. *Selkosanomien* toimituksesta mukana olivat päätoimittaja Petri Kiuttu, toimittaja Markku Juusola ja kuvatoimittaja Heidi Ahlström. Olen pyytänyt taustatietoa ja kommentteja yhteensä 22 jutun kuvasta ja kuvatekstin muotoilusta. Tiedot on otettu huomioon kuvien ja kuvatekstien luokittelussa ja tulkinnassa, mutta esimerkkien käsittelyn yhteydessä ei ole suoria lainauksia vastauksista, koska kyselyä ei ole toteutettu tutkimushaastatteluna.

4.1 Journalististen valokuvien luokittelu

Kuvajournalismissa käytetään yleisesti jakoa uutisvalokuviin ja kuvitusvalokuviin (esim. Salo 2000; Saraste 2010), ja Pienimäki (2012) käyttää tutkimuksensa kuvatyypiluokittelussa niiden lisäksi kolmantena käsitettä tunnistevalokuva. Uutisvalokuva on dokumentaarinen ja pyrkii näköisyyteen ja totuudenmukaisuuteen (Pienimäki 2013: 17). Sillä on ajankohtaisen raportoinnin tehtävä, ja siltä odotetaan faktapohjaisuutta ja objektiivisuutta. Kuvitusvalokuvat sen sijaan eivät täytä kaikkia uutiskriteereitä, eikä niillä fiktiivisinä esityksinä siten ole varsinaista uutisarvoa. Fiktiivisyys, käsitteellisyys ja ideaperustaisuus ovat merkittäviä journalistisen ilmaisun etuja. (Salo 2000: 155–156, 164.) Toisaalta kuvituskuvat saattavat representoida sellaisia ulottuvuuksia, joita ei konstruoida kielen keinoin yhtä ilmeisinä ja stereotyyppisinä; ne voivat ylläpitää tietynlaisia kapeita käsityksiä esimerkiksi vanhuudesta (Mäntynen & Virtanen 2020: 104–105). Kuvatyypeistä kolmannen, tunnistevalokuvan, tehtävä on identifioida: se esittää, miltä uutisessa mainittu paikka, esine, henkilö tai eläin näyttää. Tunnistevalokuva voi olla myös sosiaalisen kontrollin tehtävässä, kun se esittää esimerkiksi kadonnutta henkilöä tai takaisinvedettävää tuotetta. (Pienimäki 2012: 104.)

Pienimäki (2012: 102) pitää ilmaisullisesti tärkeänä, että kuvituskuvilla voi mielikuvia luomalla havainnollistaa asioita ja käyttää kuvaa ”visuaalisena houkuttimena”. Niillä voi havainnollistaa esimerkiksi aiheita, jotka ovat arkaluonteisia tai abstraktiuden vuoksi vaikeasti visualisoitavia. Kuvien tyypittelyssä Pienimäki (2012: 100) on kiinnittänyt huomiota erityisesti kuvien sisältöön sekä taittoon, kuvateksteihin ja otsikoihin. Niiden pohjalta on mahdollista tarkkailla, millainen tulkinta kuvasta vaikuttaa ensisijaiselta. Pienimäen (2012: 113) luonnehdinnat kuvatyypeistä sopivat myös selkoutisen kuviin, koska hänen tutkimuksessaan korostuvat mediakasvatuksen näkökulmat kuvien hahmottamisesta ja tulkinnasta. Aineiston selkouutisten kuvittamisen erityispiirteet liittyvät ainakin osittain siihen, että aiheena on osin vaikeasti havainnollistettava mutta sekä ihmisten arkeen että yhteiskuntaan laajasti vaikuttava pandemia. Mäenpää (2008: 63) huomioi tutkimuksessaan myös vastaanoton näkökulman: kuvituskuvan käyttö uutisessa voi olla ongelmallista, koska lukijat saattavat pitää kuvitusvalokuvaa uutisvalokuvana. Tämä on tärkeä näkökohta myös selkokielisessä uutisoinnissa.

Journalistiseen valokuvaan liitetään myös symbolikuvan käsite, jota on käytetty aiemmin kuvituskuvan synonyymina (Miettinen 1984: 201). Käsite mainitaan myös Selkokielen mittarissa (Selkokeskus 2018), mutta sillä viitataan yleisesti symbolisiin kuviin eikä journalistisiin valokuviin (vrt. Virtanen 2009: 133; Leskelä 2019: 201). Selkokielen mittarin päivitettyssä versiossa (Selkokeskus 2022a) on yhtenä arviointikriteerinä symbolien käyttö, mutta sillä rajataan yleisemmin symbolisten kuvien käyttöä.

Aineiston jakoa uutis-, kuvitus- ja tunnistevalokuviiin on tarkennettava kuvien valintaan liittyvien toimituksellisten ja kuvien sisällöllisten seikkojen vuoksi. Tärkeä kuvatyyppe on dokumentaarinen kuvitusvalokuva, sillä kuvat valitaan juttuun jälkikäteen eikä lehdellä ole omaa uutiskuvatuotantoa. Dokumentaarisisina otettuja valokuvia käytetään uudelleen, ja silloin niiden tehtävä on mielikuvien avulla havainnollistaa käsiteltyä aihetta. Valokuvat eivät kuitenkaan representoi uutisen todellisia tapahtumia. (Pienimäki 2012: 102.) Olen luokitellut uutisvalokuviksi aihetta dokumentoivat kuvat ja kuvitusvalokuviksi ne, joiden semanttinen yhteys uutisen aiheeseen ja otsikkoon on epäsuora ja mahdollisesti sepitteellinen. Selkolukijan kannalta on tärkeää, että kuvan funktio osoitetaan selvästi kuvatekstissä.

Eri kuvatyypit ovat käytössä seuraavaksi analysoimissani neljässä esimerkissä: esimerkissä 1 on uutisvalokuva, esimerkin 2 kuvassa on dokumentoivan kuvituskuvan piirteitä, esimerkki 3 sisältää kuvitusvalokuvan ja esimerkki 4 tunnistevalokuvan. Aineistoni uutisvalokuvissa toistuu epidemian symbolina kasvomaski, jota käyttävät terveydenhuoltohenkilöstön lisäksi tavalliset ihmiset eri puolilta maailmaa otetuissa kuvissa. Tällainen kuvitus on myös vuoden 2020 ensimmäisessä koronauutisessa (esimerkki 1).

(1)

OTS: Koronavirus leviää maailmalla

ING: Yli 130 ihmistä on kuollut Kiinassa koronavirukseen. 6 000 on saanut tartunnan.

KT: Ihmiset käyttivät hengityssuojaimia Hongkongin MTR-junassa 25. tammikuuta. (29.1.2020. Dale dela Rey / AFP / Lehtikuva.)

Otsikko on abstrakti ja yleistävä, ja ingressi rajaa alueeksi Kiinan. Kuva ja kuvateksti yhdistävät viruksen leviämisen Hongkongiin. Kuvan näkymä on sisältä met-

rosta, jossa istuu ihmisiä vieri vieressä. Kuvateksti ohjaa kiinnittämään huomiota hengityssuojaimiin⁵.

Esimerkissä 2 valokuva (kuvattu hakasuluissa) esittää hoivakotia ja sen asukkaita, mutta ei suoraan otsikon mukaista uutisaihetta. Tällaiset kuvat olen luokitellut uutisvalokuviksi, mutta kuvassa on havainnollistavan dokumentaarisen kuvituksen piirteitä.

- (2) [Kuvassa on hoivakodin asukas selin, ja hoitaja avaa hänelle ovea.]
 OTS: Hoivakodeissa paljon koronavirustartuntoja
 ING: Hoivakodeissa on kuollut paljon vanhuksia koronaviruksen takia.
 KT: Koronavirus on levinnyt kunnallisiin ja yksityisiin hoivakoteihin. Kuvassa olevat henkilöt eivät liity koronavirustapauksiin tai -kuolemiin. (22.4.2020)

Kuvateksti osoittaa kuvan yhteyden uutiseen ja korostaa, että uutisaihe ei liity yksittäiseen tunnistettavaan hoivakotiin.

Kuvitusvalokuvat perustuvat mielikuviin, ja kuvatekstin tehtävänä on auttaa lukijaa tulkitsemaan kuvan ideaa ja merkityksiä. Kuvitusvalokuvia on etenkin uutisissa, jotka käsittelevät abstraktia aihetta, kuten taloutta seuraavassa esimerkissä.

- (3) [Kuva kauppakeskuksesta ja tyhjistä aukiosta]
 OTS: Koronavirus heikentää taloutta
 ING: Koronavirus aiheuttaa paljon taloudellisia huolia. Yritykset irtisanovat ja lomauttavat ihmisiä.
 KT: Helsingin keskustan Narinkkatori oli autio 19. maaliskuuta. Kampin kauppakeskuksen mainosnäytöllä on koronaviruksen leviämisen estämiseen liittyvä mainos. Siinä lukee [että] välittäminen ei vaadi kosketusta. (25.3.2020)

Kuva kauppakeskuksesta ja Narinkkatorista on yhdistettävissä talouden teemaan. Aukio kertoo kaupankäynnin hiljenemisestä ja havainnollistaa siten yritysten *taloudellisia huolia*. Myös kauppakeskuksen mainosnäyttö on otettu erilaiseen käyttöön: kuvatekstin mukaan siinä on *koronaviruksen leviämisen estämiseen liittyvä mainos*. Koska kuvasta ei pysty lukemaan näytön tekstiä, se on kerrottu kuvatekstissä.

Tunnistevalokuvilla havainnollistetaan esineitä tai esimerkiksi paikkoja, rakennuksia ja ikonisia kaupunkinäkyelmiä. Esimerkissä 4 valokuva hengityssuojaimista auttaa erottamaan oikeanlaiset suojaimet vääränlaisista.

- (4) [Lähikuva FFP2-hengityssuojaimista]
 OTS: Suomeen tuli vääriä hengityssuojaimia

5. Selkösanomien julkaisemassa koonnissa "Sanastoa koronaviruksesta: Viruksen tartunnan ehkäiseminen" nimityksiä on tarkennettu. *Kasvomaski* määritellään kankaiseksi tai paperiseksi suojaksi kasvojen edessä. *Hengityssuojaimesta* sen sijaan sanotaan, että siinä on CE-merkintä ja uloshengitysventtiili ja että se on tarkoitettu ammattilaiselle, esimerkiksi lääkärille. (Airaksinen & Kaatra 2021.)

KT: Kuvassa on hengityssuojaimia, jotka sopivat lääkärin ja sairaanhoitajien käyttöön. Hengityssuojaimet estävät koronaviruksen leviämistä. (14.4.2020)

Identifioivilla tunnistevalokuvilla on selkouutisessa erilaisia tehtäviä kuin yleiskielisissä uutisissa, ja niitä käytetään myös uutisaiheen kontekstualisointiin (ks. alalukua 5.2.2).

4.2 Kuvatekstin tehtävät

Kuvatekstien vaikutusta kuvien tulkintaan on arvioitu hieman eri tavoin, mutta yleinen perusajatus on, että kuva ja kuvateksti muodostavat kokonaisuuden ja vaikuttavat merkittävästi toistensa tulkintaan. Selkokieliseen uutiseen rekontekstualisoidun valokuvan kuvatekstillä on tarkoitus yhdistää otos uutisaiheeseen, nimetä sen esittämä toiminta sekä kontekstualisoida kuva selkolukijalle riittävällä tarkkuudella. Yleiskielisten uutisvalokuvien kuvatekstien tutkimuksessa lähtökohtana on se, miten kuvateksti tekee näkyväksi uutisen peruselementtejä: mihin uutistapahtumaan kuva liittyy, mitä ja milloin on tapahtunut ja miten kuvan toimijat liittyvät tilanteeseen (Heikkilä 2006: 152). Kuvatekstillä on ilmeinen tulkintaa ohjaava tehtävä, ja siinä tulee näkyväksi implisiittinen tieto merkityksenannosta (Pienimäki 2013: 70–71). Heikkilän (2006: 18–19, 21) mukaan kuvatekstin suhde uutisen kuvaan vaihtelee sen mukaan, representoiko kuvateksti uutisaiheena olevaa tapahtumaa vai onko sen tehtävänä ensisijaisesti kertoa, mitä kuvassa on. Kuvateksti voi myös antaa uutisaiheeseen liittyvän tiedon, josta kuva ei sinänsä anna lisäinformaatiota. Kun kuvateksti pelkästään erittelee kuvan näkymää, se on metatekstuaalisessa suhteessa kuvaan (Barthes 1986: 79). Martinec ja Salway (2005: 347, 350) pitävät uutiskuvan kuvatekstiä epäitsenäisenä ja kuvalle alistaisena kielellisenä kokonaisuutena, jossa muut kuin osallistujia, tapahtumia ja olosuhteita nimeävät osat ovat lisätietoa.

Barthesin (1986 [1964]: 88) mukaan metonymia, esimerkiksi kokonaisuuden käsitteen korvaaminen osan käsitteellä, on tärkeä konnotatiivisten merkitysten tuottaja. Sepänen (2001: 191; 2005: 126) pitää metonymisyyttä perustavana kuvan tulkintaan vaikuttavana tekijänä: valokuva rajautuu tiettyyn osaan todellisuutta ja alkaa edustaa kokonaisuutta. Heikkilä (2006: 207) mainitsee epäsuhdan, joka kuvan ja kuvatekstin välillä vallitsee. Kuva visuaalisena esityksenä sisältää huomattavan paljon yksityiskohtia ja siten myös merkityspotentiaalin, josta vain osaan kuvateksti voi tarttua. Tulkinnessa voi lähteä siitä, että kuvateksti osoittaa, mitä huomionarvoista kuvassa on ja miten se liittyy uutisaiheeseen. Tällä on erityisesti merkitystä tarkasteltaessa selkokielisten uutisten kuvatekstejä, koska niillä pyritään tietoisesti tukemaan kuvan tulkintaa.

5 Tutkimustulokset

Aineiston 82 kuvasta olen nimennyt 46 uutisvalokuviksi, 28 kuvitusvalokuviksi ja 8 tunnistevalokuviksi alaluvussa 4.1 esitellyn luokittelun mukaisesti. Luokitteluun on vaikuttanut etenkin kuvan hahmottaminen osana uutista ja sen tulkitseminen suhteessa

tekstiin. Tammi- ja toukokuun välisenä aikana vuonna 2020 uutisoinnin teemoina olivat 1) taudin pandemialuonne eli koronaviruksen aiheuttaman covid-19-sairauden leviäminen Suomessa ja muissa maissa, 2) pandemian aiheuttamat rajoitukset eli se, miten viruksen leviämistä pyrittiin estämään ja miten tehdyistä päätöksistä tiedotettiin, 3) talous eli se, miten pandemia vaikutti talouteen ja miten esimerkiksi yrityksiä tuettiin, 4) yhteisöllisyys eli pandemian vaikutukset yhteisön näkökulmasta, vastuun ottaminen itsestä ja muista sekä 5) arki eli pandemian vaikutukset ihmisten arkielämään Suomessa. *Selkosanomien* jutuissa teemat ovat siis toisaalta konkreettisia virustautia koskevia uutisia epidemian leviämisestä ja esimerkiksi liikkumisrajoituksista eri maissa. Toisaalta teemat ovat abstrakteja, mikä näkyy kuvien käytössä ja kuvatekstien muotoilussa.

Pandemiauutisoinnissa kuvilla on tärkeä tehtävä kiinnittää vastaanottajan huomio ja havainnollistaa sairauden uhkaa konkreettisilla, tunteita herättävillä esimerkeillä (Martikainen & Sakki 2021: 491). Aineiston uutisista useimmat ovat yhdistettävissä taudin leviämiseen maailmanlaajuisesti sekä pandemian aiheuttamien rajoitusten asettamiseen ja niiden purkamiseen. Taulukosta 1 ilmenee, miten teemat liittyvät erityyppisiin valokuviin ja milloin eri teemoista on ilmestynyt juttuja tarkastelu-kuukausina. Luokittelu on tehty valokuvien ja oheistekstien perusteella, ja se antaa kokonaiskuvaa aineistosta ja *Selkosanomien* uutisoinnin painotuksista.

Taulukko 1.

Journalististen valokuvien kuvatyypit ja juttujen teemat sekä määrät kuukausittain tammi–toukokuussa 2020.

Yht. 82 juttua ja kuvaa	Uutisvalokuva (yht. 46)	Kuvitusvalokuva (yht. 28)	Tunnistevalokuva (yht. 8)
Pandemia (20) taudin leviäminen	12 kuvaa tammi 2, helmi 3, maalis 1, huhti 5, touko 1	8 kuvaa maalis 2, huhti 2, touko 4	0
Rajoitukset (38) rajoitusten asettaminen ja niiden purkaminen eri maissa	23 kuvaa maalis 5, huhti 11, touko 7	10 kuvaa maalis 3, huhti 3, touko 4	5 kuvaa huhti 1, touko 4
Talous ja yritykset (11) toiminnan hiljeneminen, tuet	5 kuvaa maalis 1, huhti 2, touko 2	4 kuvaa maalis 2, huhti 2	2 kuvaa maalis 1, touko 1
Yhteisö (8) suojautuminen yhteisön ja yksilön näkökulmasta	3 kuvaa huhti 1, touko 2	5 kuvaa huhti 4, touko 1	0
Arki (5) vaikutukset arkielämään	3 kuvaa maalis 2, touko 1	1 kuva huhti 1	1 kuva maalis 1

Koronavirusepidemian leviämistä pandemiaksi esitetään uutisvalokuvissa ja kuvitusvalokuvissa erityisesti kasvusoja käyttävillä ihmisillä, joita on kuvattu eri puolilla maailmaa, kuvilla sairaaloista ja tilapäisesti sairaalakäyttöön otetuista tiloista. Osa kuvista liittyy testaamiseen, tai kuvassa on hoitohenkilökuntaa ja potilaita. Rajoitusten asettamiseen, niitä koskevien päätösten tekemiseen ja myöhemmin erilaisien rajoitusten purkamiseen Suomessa ja muualla liittyy 46 % aineiston jutuista, ja

ajallisesti ne sijoittuvat maaliskuu-, huhti- ja toukokuulle. Rajoitusten teemaan liittyvät kuvitusvalokuvat havainnollistavat esimerkiksi joidenkin maiden ulkonaliikkumis-kieltoa tai matkustamisen rajoituksia.

Talouden teema alkoi näkyä selkouutisissa maaliskuussa, ja yhteensä siihen liittyviä valokuvia on aineistossa 11 %. Aluksi käsiteltiin talouden hiljenemistä ja supistumista ja myöhemmin yritysten tukemista. Abstraktina käsitteenä taloutta on esitetty uutisvalokuvina yrityksistä tai esimerkiksi lentokentältä, ja lisäksi on analogiaan perustuvia kuvitusvalokuvia *hiljenemisestä* kaduilla, aukioilla tai rautatieasemilla (ks. esimerkkiä 3 s. 69). Yhteisön ja arjen teemoihin liittyy 15 % valokuvista, ja niissä näkyy selvimmin ihmisten kokemusten näkökulma. Maalikuussa julkaistut arkeen liittyvät jutut koskevat esimerkiksi etäopetusta; yhteisöllisyys ja sosiaaliset ongelmat ovat esillä vasta huhti- ja toukokuussa. Arjen ja yhteisöllisyyden kuvat esittävät esimerkiksi naapuriapua, lapsiperheen arkea, hoivakotia, ruokakassien jakamista, yksinäisyyttä ja vanhuksia. Tunnistevalokuvia on yhteensä 8, ja ne liittyvät paikkojen, yritysten ja esineiden tunnistamiseen. Kuvan merkitys yhteys teemaan käy ilmi kuvatekstistä, jonka avulla lukija pystyy tulkitsemaan kuvituksen ideaa ja kuvan yhteyttä todellisuuteen (ks. alalukua 4.1).

Arvioin selkouutisen kuvatyyppejä sekä kuvatekstin ja muiden oheistekstien toimivuutta kuvan merkitysten avajina. Analyysissa on huomioitu se, että kuvatekstien tehtäviin vaikuttavat paitsi muihin oheisteksteihin sisältyvä aines myös journalistisen valokuvan tehtävä. *Selkosanomien* toimituksesta sähköpostitse saamieni kommenttien mukaan pandemiaa käsittelevien uutisten valokuvien valinta on ollut ongelmallista siksi, ettei kuva-arkistosta kovinkaan helposti löydy selkokieliseen tekstiin sopivaa kuvaa. Etenkin tämä koskee kuvitusvalokuvia, joilla voisi havainnollistaa uutisaihetta mielikuvien avulla. Valintaperusteet saattavat silloin painottaa esimerkiksi otoksen kuvajournalistiseen kiinnostavuuteen, valokuvan tunnelmaan tai sommitteluun. (Valintaperusteita kuvaavat sähköpostit: Ahlström 2021; Juusola 2021; Kiuttu 2021.)

5.1 Kuvatekstien suhde valokuvaan selkouutisessa

Kuvateksti on kuvaa kommentoiva ja selittävä osio, jolla on jutun reseptiä ohjaava tehtävä. Kuvateksti antaa kuvasta ja uutisaiheesta lisäinformaatiota ja on sisällöllisesti tiiviisti yhteydessä kuvaan. Erityinen tehtävä kuvateksteillä on kuvitusvalokuvissa, koska ne avaavat kuvan yhteyttä uutisaiheeseen ja rajaavat kuvan tulkintavaihtoehtoja sekä antavat vihjeitä merkityspiirteistä. (Jaakkola 2013: 133.) STT:n tyylikirjan (STT 2022) mukaan otsikon, kuvan ja kuvatekstin pitää muodostaa toimiva kokonaisuus, jossa kuvatekstin ei ole tarkoitus toistaa otsikkoa tai jutun ingressiä eikä selostaa kuvaa. Kuvatekstiin on mahdollista nostaa esimerkiksi jokin leipätekstissä oleva yksityiskohta. Kuvan ohella kuvateksti, kuten muutkin jutun oheistekstit, vaikuttaa siihen, tarttuuko lukija tekstiin vai ei, mikä on tärkeä näkökohta selkokielisissä mediateksteissä. Selkolukijalle on tarpeen kertoa, mikä on idean tasolla kuvan yhteys otsikkoon ja mahdollisesti ingressiin. Uutisen ymmärrettävyyteen taas vaikuttaa se, miten kuva pystyy havainnollistamaan abstraktia uutisaihetta, kuten taloutta.

Selkosanomissa on aiemmin käytetty kuvatekstejä myös kuvan tekstivastineena, jonka ruudunlukuohjelma huomioi. Saavutettavuusvaatimusten (2021) mukaan kai-

kille kuville on annettava riittävän kuvaava tekstivastine, jotta kuvan sisältö on myös niiden ulottuvilla, jotka eivät näe kuvaa. Tekstivastinetta ei kuitenkaan tarvita niin sanotuissa koristeellisissa kuvissa, jotka eivät tuo tekstiin olennaista lisätietoa, tai kuvissa, joiden sisältö on kuvattu tekstissä. Tämä koskee ainakin osaa käytetyistä kuvitusvalokuvista, jotka eivät lisää tietoa uutisaiheesta tai eivät ole uutisarvoisia.

Valokuvan rekontekstualisoimisessa selkoutiseen kuvatekstillä on välittävä tehtävä visuaalisen merkityksenannon avaamisessa selkolukijalle. Uutis-, kuvitus- ja tunnistevalokuvan kuvateksteillä on osin samoja, osin erilaisia tehtäviä. Heikkilä (2006: 81–84, 207) on jakanut yleiskielisten uutisten valokuvien kuvatestit kuvaselosteeksi ja kehysjaksoksi. Kuvaseloste nimeää representoimansa tilanteen, osallistujat ja toiminnan. Kehysjaksoon voi sen sijaan sisältyä tietoa, jota ei pysty päättämään kuvasta: se voi antaa jonkin lisätiedon tai kiinnittää lukijan huomion johonkin kuvan yksityiskohtaan. Selkokielisten uutisten journalistisissa valokuvissa kuvaseloste on olennainen, ja sitä käytetään paitsi kuvaamaan näkymää ja nimeämään toimijat myös sen kertomiseen, että kuvan henkilöt eivät liity nimettyyn tilanteeseen tai tapahtumaan. Kuvateksti voi olla otosta erittelevää metatekstiä, jolloin se ei anna lisää tietoa uutisaiheesta. Kuvatekstin kehysjakso toteuttaa selkokielistämisen tavoitteita: se tarkentaa ja havainnollistaa uutisaihetta sekä sisältää selittävää ainesta. Käsittelen seuraavissa alaluvuissa esimerkkien avulla kuvatekstien tehtäviä.

5.1.1 Kuvatekstinä on metatekstiä

Yksinkertaisimmillaan kuvateksti on näkymää erittelevää metatekstiä, joka nimeää lausekkeella tai eksistentiaalilauseella, selvimmin *kuvassa on* -ilmauksella, osallistujat, esineet ja tilanteen sekä kertoo kuvanottoaikan ja -ajan. Kuvateksti ei siten lisää tietoa uutisaiheesta vaan on kuvaseloste näkymästä. Aineistossa on yhteensä 14 kuvatekstiä (7 lause- ja 7 lausekemuotoista), joiden suhde kuvaan on metatekstuaalinen.

- (5) [Sivukuva lentokoneesta kentällä, etualalla autoja parkissa]
 OTS: Hallitus tukee Finnairia
 KT: Kuvassa on Finnairin lentokone Helsinki-Vantaan lentokentällä. Kuva otettiin keskiviikkona 18. maaliskuuta. (25.3.2020)

Esimerkissä 5 kuvatekstissä kerrotaan esittelevällä lauseella, mitä kuva esittää, joten sen paremmin kuva kuin kuvatekstikään ei laajenna tietoa uutisaiheesta.

Esimerkin 6 (seur. sivulla) kuva sisältää poikkeuksellisen paljon yksityiskohtia, joita eritellään kuvatekstissä. Piirroskuvan Tegnellin kasvoista osoitetaan olevan tärkeä yksityiskohta, joten kuvatekstissä voisi olla myös nyt leipätekstissä oleva, nimikettä selittävä tieto: *Ruotsin keinot koronavirusta vastaan on suunnitellut Anders Tegnell*. Näin kuvateksti sisältäisi metatekstin lisäksi uutisaiheeseen liittyvää tietoa. Jutun kirjoittaja ja kuvan valitsija arvioi, että kuva saattaa olla liian monitulkintainen selkoutukseen (Juusola 2021). Monitulkintaisuutta lisää myös se, että kuvaan sisältyy toinen semiootinen kokonaisuus, juliste.

(6)

OTS: Ruotsissa korona leviää laajasti

KT: Kuvassa ravintolan ovesta on juliste, jossa on teksti: peskää kätenne. Julisteessa on myös valtionepidemiologi Anders Tegnellin kasvot. Kuva on otettu Ruotsin pääkaupungissa Tukholmassa. (27.5.2020. Jonathan Nackstrand / AFP / Lehtikuva.)

Esimerkeissä 7 ja 8 on nimeävä metatekstuaalinen lauseke kuvatekstinä. Kuvaselosteena se on verrattavissa eksistentiaalilauseeseen, josta puuttuu *kuvassa on* -aloitus.

(7) [Kuvassa on kolme golfin pelaajaa viheriöllä.]

OTS: Golfin pelaaminen on sallittua

KT: Golfin harrastajia Helsingin Golfklubilla Talissa kesällä 2019. (6.5.2020)

(8) [Lähikuva elokuvateatterin ovesta]

OTS: Elokuvateatterit on suljettu

KT: Suljettu Finnkinon elokuvateatteri Helsingissä maaliskuussa. (7.4.2020)

Kummassakin esimerkissä kuvat ja kuvatekstit saattavat vaikuttaa irrallisilta uutisaiheeseen nähden, mutta otsikoiden verbimuodot *on sallittua* ja *on suljettu* yhdistävät ne pandemian ajan uutisointiin rajoituksista.

5.1.2 Kuvateksti havainnollistaa uutisaihetta

Mediatekstin selkokielistämässä on tarkkailtava tiedon määrää (Leskelä & Kulkki-Nieminen 2015: 96), mikä otetaan huomioon myös kuvatekstien muotoilussa. Aineistossa on kuitenkin yhteensä kahdeksan esimerkkiä, joissa valokuva liittyy uutisaiheeseen välillisesti ja kuvateksti sisältää paljon informaatiota. Kuva havainnollistaa uutisen aihetta, mutta otsikon ja kuvatekstin yhteys on heikko.

Esimerkissä 9 kuva ja kuvateksti rajaavat yleistävän otsikon *Miljoonia tartuntoja maailmassa* Italiaa koskevaksi.

- (9) [Kuvassa on kasvosuojaa käyttäviä ihmisiä asemalaiturilla.]
 OTS: Miljoonia tartuntoja maailmassa
 KT: Italia alkoi vähentää tiukkoja rajoituksia maanantaina 4. toukokuuta. Italialaiset saavat nyt vierailta sukulaisten luona ja mennä ulos. Koronavirus on iskenyt vakavasti Italiaan. Italiassa on kuollut 30 000 ihmistä koronavirus-tautiin. Yli 210 000 italialaista on saanut tartunnan. Kuvassa on matkustajia Milanon Cardonan rautatieasemalla. (6.5.2020)

Kuva ja kuvateksti muodostavat itsenäisen kokonaisuuden; kuvateksti on pitkä ja sisältää lyhyen uutisen verran yksityiskohtaista informaatiota. Italian koronatilanteesta ei ole mainintoja muissa oheisteksteissä tai leipäteksteissä, joten kuvaa voi pitää kuvitusvalokuvana.

Esimerkissä 10 ingressi tarkentaa otsikon *kaupungit* mainitsemalla alakäsitteen *suurkaupungit* sekä *nähtävyydet*. Kuva antaa esimerkin suurkaupungin nähtävyydestä ja havainnollistaa tyhjän aukion avulla käsitettä *ulkonaliikkumiskiello*.

- (10) [Kuvassa kolme poliisia kävelee aukiolla, taustalla kaupungin horisontti.]
 OTS: Korona hiljensi kaupungit
 ING: Koronavirus on tyhjentänyt suurkaupungit ja nähtävyydet kaikkialla maailmassa. Suurkaupunkien keskustat ja nähtävyydet ovat nyt tyhjiä.
 KT: Poliisit partioivat tyhjällä Trocaderon aukiolla Pariisissa. Presidentti Emmanuel Macron julisti Ranskaan tiukan ulkonaliikkumiskiellon. Ihmiset saavat käydä vain töissä, ruokaostoksilla ja lääkärissä. (25.3.2020)

Kuvateksti nimeää paikan ja antaa lisätietoa Ranskaan julistetusta ulkonaliikkumiskiellosta. Kuva esittää poliisien toimintaa Trocaderon aukiolla, mutta siinä nimetään toimijoiksi myös maan presidentti (*julisti Ranskaan tiukan ulkonaliikkumiskiellon*) ja ranskalaiset (*Ihmiset saavat käydä*). Kuvatekstin kehysjakso sisältää kuvan ulkopuolista tietoa, koska Ranska on esillä vain kuvatekstissä, minkä vuoksi valokuva saa kuvituskuvan piirteitä.

Esimerkissä 11 kuva ja kuvateksti muodostavat testaamista kuvaavan kokonaisuuden. Kuvateksti on suhteessa muihin oheisteksteihin itsenäinen tekstuaalinen yksikkönsä.

- (11) [Lähikuva käsistä, jotka laittavat näytetikkaa pussiin]
 OTS: Suomi lisää paljon koronan testaamista
 KT: Koronavirusta testataan tikulla ihmisen nielusta tai nenästä. Testaajat kutsuvat tikkua nenänielutikuksi. Kuvassa terveysaseman työntekijä laittaa koronanäytettä pussiin. Näytteet tutkitaan laboratorioissa eri puolilla Suomea tai jopa Tallinnassa Virossa. (2.4.2020)

Kuva ja kuvateksti avaavat käsitettä *testaaminen*. Otsikossa *testaaminen* on abstrakti käsite ja viittaa testaustoimintaan yleisesti, kuvateksti taas viittaa testaukseen näytteen ottona, konkreettisena toimintana. Lisätieto *Testaajat kutsuvat tikkua nenänielutikuksi* tuo kuvatekstiin opettavaista sävyä.

Edellä olevien esimerkkien 9–11 kuvateksteissä korostuu eksperimentaalinen merkityksenanto, ja kuvaan ja kuvatekstiin sisältyy konkreettista, spesifioivaa tietoa. Uutisaihetta havainnollistetaan metonymian kuvan avulla ja semanttisesti rajamalla. Kirjoittaja on valinnut Italian esimerkiksi maailman koronatilanteesta ja Pariisin Trocaderon aukion esimerkiksi suurkaupungin nähtävyydestä.

5.1.3 Kuvateksti sisältää selityksen

Kuvateksteissä on pystyttävä erittelemään kuvan representaatio selkokielisesti, ja siksi oheisteksteihin sisältyy selittäviä osioita, jotka ilmentävät intersubjektuaalista merkityksenantoa. Selittämiskontekstit ovat tyypillisesti epäsymmetrisiä vuorovaikutustilanteita (Järvinen 2001: 208; Satokangas 2021: 102). Esimerkiksi tietokirjakontekstissa kuvia käytetään osana selittävää jaksoa havainnollistamaan käsitteitä ja kuvatekstillä on kiinteä yhteys leipätekstiin (Satokangas 2021: 97). Aineistossani on useita esimerkkejä siitä, että keskeisen käsitteen selitys sisällytetään nimenomaan kuvatekstiin, mikä lisää kuvan ja kuvatekstin painoarvoa uutisen kokonaisuudessa.

Esimerkeissä 12–15 selittävät virkkeet avaavat käsitettä prosessikuvauksena (ks. Paananen 2017: 126; vrt. Satokangas 2021: 88–89; myös Shore 2020: 349–350). Esimerkissä 12 kuvatekstissä selitetään, mitä on *etäopetus* oppilaan ja opettajan toimintana, ja kuva esittää oppilasta tekemässä koulutehtäviä kotona.

- (12) [Kuvassa etualalla lapsi selin pöydän ääressä, esillä oppikirjoja]
OTS: Koulut ja rajat menevät kiinni
KT: Kuvassa koululainen opiskelee kotona. Opettajat antavat monilla eri tavoilla koululaisille tehtäviä, joita voi tehdä kotona. Sitä kutsutaan etäopetuksiksi. (18.3.2020)

Esimerkissä 13 *verkkokaupan* käytäntö selitetään kuvalla, kuvatekstillä ja ingressillä.

- (13) [Kuvassa on avonaisia laatikoita, tavaroita pakkaava henkilö näkyy osittain.]
OTS: Verkkokauppojen myynti kasvaa
ING: Monet yritykset ovat avanneet oman verkkokaupan internetiin. Koronaviruksen takia on turvallisempaa tehdä ostoksia kotona internetissä kuin mennä kauppakeskukseen.
KT: Kaupan työntekijät pakkaavat ruokaostoksia, jotka asiakas on tilannut verkkokaupasta. Kuva on otettu 9. huhtikuuta 2020 K-Citymarket Eastonissa Helsingissä. (22.4.2020)

Kuva esittää verkkokaupankäyntiä, ja ingressi yhdistää verkkokaupan kasvun pandemiaan. Kuvateksti nimeää verkkokaupan osapuolten, *yritysten*, *kaupan työntekijöiden* ja *asiakkaan*, toiminnan ja sisältää siten prosessikuvauksen käsitteestä.

Esimerkissä 14 kuvateksti on itsenäinen suhteessa kuvaan, eikä siinä ole varsinaista kuvaselostetta, vaan yhteyden luo toistuva *ravintola*-sana.

- (14) [Kuva katetuista pöydistä tyhjässä ravintolassa]
 OTS: Ravintolat menevät kiinni
 KT: Ravintolat sulkeutuvat kahdeksi kuukaudeksi. Ravintoloista saa kuitenkin ostaa ruokaa, jos asiakas vie sen mukanaan kotiin. (30.3.2020)

Kuvatekstiin on nostettu olennainen leipätekstiin sisältyvä tieto: *Ravintolasta saa kuitenkin ostaa ruokaa, jos asiakas vie sen mukanaan kotiin*. Lause kuvaa *noutoruoan* käytännön, vaikka käsitettä ei mainita.

Esimerkissä 15 otsikko ja ingressi sisältävät tietoa Kiinan koronatilanteesta, mutta oheistekstit liittyvät vain otsikon alkuosaan *Koronavirus leviää*.

- (15) [Ylhäältä päin otettu kuva hallista, jossa on seinäkkeillä erotettuja tiloja.]
 OTS: Koronavirus leviää ja vaikuttaa myös talouteen
 ING: Koronavirus leviää yhä. Kiinassa siihen on sairastunut ainakin 75 000 ihmistä. 2 000 on kuollut.
 KT: Kuvassa on väliaikainen sairaala Wuhanissa Kiinassa. Sairaala on rakennettu urheiluhallin sisälle. Potilaat voivat toipua siellä influenssasta, jonka koronavirus aiheuttaa. Näin potilaat eivät tartuta virusta muihin ihmisiin. (19.2.2020)

Kuvassa on näkymä *väliaikaisen sairaalan* sisältä, ja *väliaikaisuutta* selittää sairaalan rakentaminen urheiluhalliin. Toimijoiksi nimetään *potilaat*, jotka *voivat toipua* ja *eivät tartuta*. Kuva ja kuvateksti tukevat ingressin tietoja sairastuneiden ja kuolleiden määrästä: sairastuneita on paljon, koska tarvitaan väliaikaisia sairaaloita.

5.2 Valokuvien käytön erityispiirteitä

Selkouutisissa käytettyjen kuvitusvalokuvien ja tunnistusvalokuvien kuvatekstien tehtävä on osoittaa kuvan yhteys uutisaiheeseen ja tukea selkolukijaa kuvan tulkitsemisessä. Siksi kuvatekstit sisältävät paitsi otoksen aika- ja paikkatiedot myös kuvauksen kuvan näkymästä. Kuvan ja kuvatekstin merkitysyhteys uutisaiheen nimeävään otsikkoon voi olla etäinen. Tunnistevalokuvien kuvatekstit saattavat olla pelkkiä kuvaselosteita, tai niihin voi sisältyä myös esimerkiksi selittäviä osia. Käsitellen seuraavissa alaluvuissa tunnistevalokuvien ja kuvitusvalokuvien kuvatekstien erityispiirteitä esimerkkien avulla.

5.2.1 Valokuva esittää abstraktia uutisaihetta

Aineistossa esiintyy abstrakteja aihepiirejä, kuten talous, köyhyys ja yksinäisyys, joiden visualisointi selkouutisissa voi olla vaikeaa. Esimerkit 16–18 koskevat taloutta, johon pandemian vaikutukset yhdistetään verbeillä *hiljetä*, *hiljentää*, *heikentää*, *supistaa* ja *supistaa*.

(16)

OTS: Korona supistaa Suomen taloutta

KT: Helsingin rautatieasemalla on tavallisesti paljon ihmisiä. Nyt siellä on hiljaista. Samoin on käynyt Suomen taloudelle. (17.4.2020. Heikki Saukkomaa / Lehtikuva.)

Esimerkissä havainnollistetaan metaforisesti talouden supistumista, ja kuvateksti kertoo kuvitusvalokuvan idean. *Supistaa*-verbi merkitsee sekä konkreettista pienemmäksi tekemistä että abstraktiin tekijään, esimerkiksi tuotantoon tai oikeuksiin, liittyvää pienentämistä ja vähentämistä (KS s.v. *supistaa*). Kuva ja kuvateksti yhdistävät otsikon *supistaa*-verbin merkitykset sekä konkreettiseen että abstraktiin hiljenemiseen. Kuvan valitsija (Juusola 2021) arvioi, että tällainen konkreettisen ja abstraktin rinnastaminen ja yksityiskohdan yleistäminen on käyttökelpoinen esitystapa selkouutisen kuvatekstissä.

Vastaavan kaltainen asetelma on esimerkissä 17, jossa kuva ja oheistekstit esittelevät pandemian aiheuttamaa poikkeuksellista tilannetta. Vaikutusta arkielämään ja ihmisten toimintaa tilanteessa ilmentää kuva kaupan tyhjistä vessapaperihyllyistä.

(17) [Kuvassa on kolme pitkää tyhjää hyllyä, vieressä nuori asiakas.]

OTS: Koronavirus hiljentää Suomea

KT: Suomalaiset ostavat koronaviruksen takia paljon tavaroita varastoon.

Kuvassa on tyhjä hylly Ruoholahden City-Marketissa Helsingissä. Asiakkaat ovat ostaneet kaikki vessapaperit, mitä hyllyillä on ollut. (16.3.2020)

Kuvateksti havainnollistaa varautumisen ja hamstraamisen käsitettä ja kertoo tyhjän hyllyn idean: *Asiakkaat ovat ostaneet kaikki vessapaperit, mitä hyllyillä on ollut*. Kuvan valintaa toimittaja (Juusola 2021) perustelee myös sillä, että kuva on selkeä ja yksinkertainen. Koska kuvassa on ihminen, on helpompi päätellä kuvan mittasuhteet.

Esimerkissä 18 uutisen aiheena ovat yritystuet, mikä näkyy otsikossa ja ingressissä, mutta aiheen ja kuvan representoiman toiminnan välillä ei ole syys-seuraussuhdetta.

(18) [Sisäkuva kaupasta, pitkien hyllyjen välissä mies ostoskärryineen]

OTS: Yritykset saavat paljon tukea valtiolta

ING: Hallitus tukee monilla tavoilla Suomen taloutta, jota koronavirus uhkaa. Yrittäjät voivat esimerkiksi saada työttömyyskorvausta ja halpaa lainaa. KT: Hallitus tukee yrityksiä suurella summalla euroja. Kuvassa helsinkiläinen Pauli Reiman on ostoksilla Jakomäen K-Supermarketissa. Kauppias avasi ovensa jo kuudelta aamulla, jotta esimerkiksi vanhukset pääsevät turvallisesti ostoksille. (20.3.2020)

Aihe on mainittu irrallisena lauseena kuvatekstin alussa (*Hallitus tukee yrityksiä suurella summalla euroja*), mutta kuva esittää henkilöä ostoksilla. Kuvalla ei ole yhteyttä yrittäjäkseen, vaan se representoi kaupankäyntiä ja laajemmin talouselämää mahdollisimman konkreettisesti, kauppiaan ja yksittäisen asiakkaan toimintana. Lisätieto yhdistää kuvan representoiman tilanteen epidemian aikaan: *vanhukset pääsevät turvallisesti ostoksille*, mutta yhteyttä ei osoiteta selvästi. Nimitys *vanhus* yhdistyy kuvassa olevaan henkilöön.

Kuvitusvalokuvien tyypillistä käyttöä on esimerkiksi sosiaalisesti vaikean uutisaiheen kuvittaminen. Esimerkissä 19 aiheena on köyhyyden lisääntyminen pandemian aikana, ja tietoa ilmentävät seurakunnan jakamat ruokakassit.

(19) [Kuvassa on kaksi henkilöä pakattujen ruokakassien äärellä.]

OTS: Koronakriisi lisää köyhyyttä

KT: Kuvassa ovat Tiina Laszlo ja Isabel Nieminen (oikealla). He lajittelevat ruokaa kasseihin Vantaankosken seurakunnan tiloissa. Vantaan seurakunnat jakavat ruokakasseja ja vievät niitä myös koteihin. (24.4.2020)

Kuvateksti kertoo henkilöiden nimet ja nimeää osapuolten toiminnan sekä antaa lisätiedon seurakuntien avustustyöstä. Uutisessa toteutuu yhteisöllisyyden teema, jota ilmentävät vapaaehtoistyöntekijät ja seurakuntien diakoniatyö. Kuvan valitsijan mukaan ruoka-apu konkretisoi köyhyyttä, vaikka asetelmaa voi toisaalta pitää kliseisenä ja osin leimaavana (Juusola 2021).

Kuvituskuvaa ei ole aina tarpeen dokumentoida taustatiedoilla samoin kuin uutisvalokuvia. Esimerkin 20 uutinen käsittelee yksinäisyyden lisääntymistä pandemian aikana.

(20) [Sivukuva pöydän ääressä istuvasta henkilöstä]

OTS: Koronakriisi lisää yksinäisyyttä

ING: Yksinäisyys voi tuntua pahemmalta, kun joutuu olemaan koko ajan kotona.

KT: Yksinäisyys saattaa tuntua poikkeustilanteessa tavallista pahemmalta. (6.5.2020)

Kuva luo samastuttavan asetelman: henkilö istumassa pöydän ääressä kuvattuna sivuitain takaapäin. Hän lukee lehteä, ja hänellä on muki kädessään. Myös tässä esimerkissä on yhteisöllisyyden teema. Merkityksenannossa korostuu interpersoonaisuus, kun näkökulma laajenee poikkeustilanteessa olevaan kokijaan. Modaaliverbien nolla-

persoonaiset muodot *voi tuntua, joutuu olemaan, saattaa tuntua* kutsuvat yleistävästi myös lukijaa tunnistamaan kokemuksen (ks. Laitinen 1995: 340).

5.2.2 Selkoutusten tunnistevalokuvat

Aineistossa on yhteensä 8 tunnistevalokuvaa, joista useimmat liittyvät rajoitusten esittämiseen Suomessa ja muissa maissa. Valokuvilla on kohteen tunnistamisen lisäksi paikkaan liittyvän esittämisen ja havainnollistamisen tehtävä. Niissä käytetään hyväksi metonymisyyttä: esimerkiksi Moskovaa representoidaan ikonisella kuvalla Punaiselta torilta ja Lontoota kuvalla, jossa on kaksi kaksikerroksista punaista bussia. Kuvateksti osoittaa, miten tunnistevalokuva liittyy uutisaiheeseen, ja kuvituksessa voi nähdä myös opettavaa sävyä. Kuvateksti ei pelkästään nimeä, vaan siinä voi olla uutisen elementtejä, lisätietoja ja tarinallisuutta. Yleiskielisissä uutisissa tunnistevalokuvien tehtävänä on tarkentaa lukijalle, miltä jokin esine, paikka, eläin tai henkilö näyttää. Tunnistevalokuva liittyy kiinteästi uutisen aiheeseen, eikä se sinänsä lisää uutisarvoisuutta. Kuvatekstin tehtävänä on nimetä otoksen kohde. (Pienimäki 2012: 104.)

Esimerkissä 21 tunnistevalokuva esittää paikkaa, ja siinä voi nähdä myös kuvitusvalokuvan piirteitä, sillä kuvassa oleville satunnaisille henkilöille annetaan roolit. Uutisen kirjoittaja (Juusola 2021) perustelee kuvan valintaa sillä, että siinä yhdistyvät Venäjän ja koronan symbolit, ortodoksisirkko, miliisi ja maskit. Hän näkee kuvassa tarinan elementtejä, esimerkiksi toimintaa ja odotusta tulevista tapahtumista.

(21)

OTS: Venäjällä on paljon koronatartuntoja

KT: Kuvassa miliisi eli venäläinen poliisi ja kaksi naista kävelevät Punaisella torilla Moskovassa. Miliisi luultavasti kehottaa naisia menemään kotiin. (12.5.2020. Yuri Kadobnov / AFP / Lehtikuva.)

Otsikossa mainitaan Venäjä, ja ingressi tarkentaa aiheen suurkaupunkien Moskovan ja Pietarin koronarajoituksiin. Kuvatekstissä nimetään osallistujat, miliisi ja kaksi naista. Miliisi-nimitys selitetään: *miliisi eli venäläinen poliisi*. Kuvatekstin lause *Miliisi luultavasti kehottaa naisia menemään kotiin* sisältää tiedon, että poliisi valvoo rajoitusten nou-

dattamista. Tätä ei kuitenkaan voi päätellä kuvasta, joten lisätieto on tulkittavissa tarinalistamiseksi. Arvio miliisin toiminnasta on esitetty todennäköisenä: *luultavasti kehottaa*. Juttu on tekstilajiltaan uutinen, joten siinä olevien tietojen on oltava totta, mistä myös tarinallinen journalismi kerronnan tekniikkana pitää kiinni (Lassila-Merisalo 2020: 92). Kuvatekstin vaikutuksesta tunnistevalokuvaan liittyy identifioimisen lisäksi tarina.

5.2.3 Uutisaiheeseen välillisesti liittyvät kuvat

Kuvitusvalokuvan keskeisenä tehtävänä on herättää mielikuvia ja kontekstualisoida aihe. Uutiseen on vaikea liittää havainnollistavaa kuvaa, jos aihe on laaja ja yleistävä, kuten esimerkiksi 22 WHO:n arvio siitä, että koronavirus ei ehkä katoa maailmasta.

- (22) [Etäältä otettu kuva kirkosta, jonka portailla on paljon ihmisiä.]
 OTS: Koronavirus ei ehkä katoa maailmasta
 ING: Maailman terveysjärjestö WHO ennustaa, että koronavirus ei katoa maailmasta ehkä koskaan.
 KT: Ihmiset istuivat Sacré-Coeurin kirkon portailla Ranskan pääkaupungissa Pariisissa 12. toukokuuta. (20.5.2020)

Kuva on otsikkoon ja ingressiin nähden kuvitusvalokuva, ja kuvateksti kertoo kuvan aika- ja paikkatiedot. Kuva vaikuttaa sattumanvaraiselta, ja sillä on pandemiaan vain ajallinen yhteys, toukokuu 2020. Ranskaa ei mainita jutun muissa oheisteksteissä eikä leipäteksteissä.

Esimerkin 23 kuvitusvalokuvalla on välillinen yhteys otsikkoon (*Ruoka ei lopu Suomessa*), minkä kuvateksti osoittaa.

- (23) [Kuva lehmistä laitumella]
 OTS: Ruoka ei lopu Suomessa
 ING: Koronavirus on levinnyt maailmalla nopeasti. Siksi monet maat ovat sulkenet rajansa. Myös Suomi on sulkenut rajansa.
 KT: Kuvassa on maitolehmiä nurmella Jokioisissa Varsinais-Suomessa. Maitolehmistä saadaan maitoa, josta tehdään esimerkiksi juustoa ja voita. (7.4.2020)

Tärkein aiheeseen liittyvä tieto, joka koskee ruoan saatavuutta, omavaraisuutta ja tuontia, on ingressissä: *Myös Suomi on sulkenut rajansa*. Kuva ja kuvateksti todistavat, että ruoka ei lopu, kun ollaan omavaraisia esimerkiksi maidon tuotannossa. Kuvatekstissä nimetään eläimet *maitolehmiksi*, ja selitystä maitotuotteista voi pitää jopa liiallisena konkretisoimisena. Kuvan valitsijan mukaan (Ahlström 2021) tarkoituksena on kuvata Suomen ruoantuotantoa. Kuvateksti yhdistää kuvan esittelyn ja uutisen sisällön.

Kuvituskuvat antavat tilaa hyvin monenlaisille kuvateksteille. Esimerkin 24 kuvatekstissä on tarinallistava ote, mikä näkyy otsikon rinnastuksessa: *Kuubassa on paljon lääkäreitä ja vähän rahaa*. Mainitut asiat ovat yhdistettävissä pandemian hoitoon, mikä käy ilmi ingressistä.

- (24) [Kuvassa on valkotakkinen henkilö rappukäytävässä ja ovelta asukas.]
OTS: Kuubassa on paljon lääkäreitä ja vähän rahaa
ING: Tähän mennessä Kuuba on pärjännyt hyvin taistelussa koronavirusta vastaan. Silti Kuuban talous on huonossa kunnossa.
KT: Kuubalainen lääkäri kulkee ovelta ovelle ja etsii ihmisiä, joilla on koronavirus. Kuva on otettu Kuuban pääkaupungissa Havannassa 31. maaliskuuta 2020. (6.5.2020)

Kuva herättää myönteisiä mielikuvia ja antaa vaikutelman, että ihmisistä pidetään huolta. Kuvateksti luo tarinaa: *Kuubalainen lääkäri kulkee ovelta ovelle ja etsii ihmisiä, joilla on koronavirus*. Kun kuvan yhteys uutisaiheeseen on välillinen, valintaan vaikuttavat myös valokuvien visuaaliset piirteet. Kommentoijan mukaan (Ahlström 2021) kuvasta on helppo päätellä, ettei olla Suomessa. Tärkeintä on se, että kuva yhdistää kuubalaiset lääkärit ja koronan. Lisäksi hän mainitsee valinnan perusteluina kuvan värit ja tunnelman.

6 Yhteenveto ja pohdinta

Tutkimuksessa olen tarkastellut sitä, millaisia erityyppisiä journalistisia valokuvia *Selkosanomien* koronapandemiauutisissa käytetään ja millaisia erityispiirteitä kuvat ja uutisen oheistekstit kontekstissaan saavat. Lehtikuvan välittämät journalistiset valokuvat rekontekstualisoidaan selkokieliiseen uutiseen oheistekstien, lähinnä kuvatekstin avulla. Kuvia käytetään uutisen kuvittamiseen ja aiheen havainnollistamiseen, ja selkokieliiset kuvatekstit ohjaavat niiden hahmottamista ja tulkintaa. Uutisten otsikot ovat usein informaatioltaan rajallisia, minkä vuoksi ingressillä ja myös kuvatekstillä on suuri painoarvo aiheita yksilöivinä ja havainnollistavina osina.

Aineiston teema-analyysi tekee näkyviksi selkokielisten uutisten näkökulmia ja toisaalta aihepiiriin painopisteiden muutoksia tarkasteluaikana vuoden 2020 tammi-toukokuussa. Uutisissa edettiin epidemian leviämisestä rajoituksia koskeviin ja etenkin talouteen vaikuttaviin teemoihin ja edelleen ihmisten arkielämää ja koko yhteisöä koskeviin aiheisiin. Kuvien käytössä näkyy epidemiasta uutisoinnin erityispiirteinä vaikutusten abstraktius sekä aiheen representoimisen vaikeus ja toisaalta sosiaalinen arkaluonteisuus.

Multimodaalinen analyysi tarkentaa selkouutisten journalististen valokuvien tekstilajipiirteitä, ja aineiston avulla on mahdollista saada kokonaiskuvaa tiettyyn aihepiiriin rajattujen uutisten kuvien ja oheistekstien erityispiirteistä ja niiden tehtävistä tekstikokonaisuudessa. Pandemiaa koskevissa selkouutisissa on käytetty uutisvalokuvien lisäksi kuvitus- ja tunnistevalokuvia. Taudin leviämistä eri maissa dokumentoidaan esimerkiksi kuvilla, joissa näkyy sairaaloita tai hoitohenkilökuntaa ja potilaita. Useimmissa kuvissa on ihmisiä, joko nimettyinä toimijoina tietyssä tehtävässä tai satunnaisesti esimerkiksi rautatieasemalla tai kadulla. Epidemiaa symboloi kasvomaski, ja se saatetaan mainita myös kuvatekstissä, jotta lukijan huomio kiinnittyy epidemiaan liittyvän uutisen merkitykselliseen yksityiskohtaan (Heikkilä 2006: 152).

Selkosanomien uutisvalokuvissa on dokumentaarisen kuvitusvalokuvan piirteitä: uutisvalokuvana otettua kuvaa käytetään havainnollistamaan tapahtumaa tai tilannetta toisessa uutisessa eikä se representoi varsinaista uutisen tapahtumaa tai henkilöitä (Pienimäki 2012: 102). Varsinaisia kuvitusvalokuvia käytetään etenkin abstrakteja tai vaikeita aiheita käsittelevissä jutuissa, kuten aineistoni uutisissa pandemian vaikutuksesta talouteen sekä köyhyyden lisääntymisestä tai poikkeustilanteen aiheuttamasta yksinäisyydestä.

Kuvatekstit lisäävät kuvan tulkinnan tasoja (Jaakkola 2013: 133), mikä näkyy teksteissä näkymän kuvailemisena ja selityksinä sekä viittaamisena kuvan ulkopuoliseen kontekstiin. Kuvateksti erittelee kuvan representatiivisia piirteitä, eli se antaa otoksen aika- ja paikkatiedot sekä nimeää keskeiset osallistujat, tilanteet ja tapahtumat. Selkokonteksti näkyy niin, että kuvatekstiin sisältyy käsitteitä selittäviä osia ja toisinaan myös liiallista sisällön tarkentamista. Kuvatekstin suhde kuvaan painottuu hieman eri tavoin eri kuvatyypeissä. Osassa selkouutisia valokuva liittyy uutisaiheeseen vain välillisesti, ja kuvateksti sisältää kuvaselosteen lisäksi huomattavan paljon lisätietoa. Selkouutisissa on myös tunnistevalokuvilla erityisiä käyttötapoja, esimerkiksi esineiden, henkilöiden ja paikkojen identifioimisessa ja kontekstoimisessa (ks. esimerkkiä 21 s. 80).

Yksi tutkimuskysymyksistä koskee sitä, miten tuloksia voisi soveltaa selko- kirjoittamisen ohjeisiin ja journalististen valokuvien käyttöön. Selkouutisissa käytetään monenlaisia valokuvia, ja ne ovat jaettavissa eri tyypeihin kuten yleiskielisissäkin mediateksteissä. Selkouutisen visuaalisesta toteutuksesta ja kuvien käytöstä on olemassa hyviä käytäntöjä, mutta aineistossa on myös valokuvia, joissa selkokielisen ilmaisen periaatteet eivät toteudu. Kuvan yhteys aiheeseen ja tehtävä tekstikokonaisuudessa pitäisi osoittaa tarkasti oheisteksteillä. Jos kuvan ja oheistekstien yhteys on heikko, selkolukijan on vaikea päätellä visuaalisten ja kielellisten merkitysten yhteyttä selkokielisyydestä huolimatta. On tärkeää, että selkouutinen toteuttaa uutisen tekstilajia myös visuaaliselta ilmaisultaan ja että jutuissa on uutisvalokuvien lisäksi kuvitus- ja tunnistevalokuvia. Kuvatekstien ja muiden oheistekstien avulla on tuettava kognitiivista eli tiedon ja tiedonkäsittelyn saavutettavuutta (Leskelä 2019: 49). Jos *Selkosanomien* pystyisi laajentamaan omaa kuvatuotantoaan, myös uutissivuilla olisi mahdollista huomioida paremmin selkokuvituksen erityispiirteet.

Selkouutisten kuvateksteissä on huomattavan paljon variaatiota. Sekä uutisen kirjoittajan että selkolukijan näkökulmasta olisi hyvä määritellä, millaisia tehtäviä kuvilla ja kuvateksteillä on selkokontekstissa. Olisi tarpeen tutkia tarkemmin selkolukijoiden kuvanlukutaitoa ja visuaalisten merkitysten ymmärtämistä, jotta pystyttäisiin hyödyntämään heidän tekstilajitietoaan ja tarkentamaan käytännön ohjeistuksia oheistekstien muotoilemisesta. Olisi tarkoituksenmukaista katsoa kuvatyypeittäin, miten pitkiä kuvatekstit keskimäärin voivat olla, milloin kuvaseloste on tarpeen, millaisia tehtäviä kehystävillä jaksoilla on ja mitä sisällöllisiä osia niihin voi kuulua. Oheistekstien työnjakoa olisi hyvä selkeyttää niin, ettei kuvatekstille tule uutiskokonaisuudessa liikaa painoarvoa, vaan uutisen aihe ja käsittelyn näkökulma kävisivät selvemmin ilmi otsikosta ja ingressistä. Ylipäätään uutisen kuvan ja oheistekstien tehtävien ja suhteiden selkeyttäminen edistäisi selkokielisen uutisen ymmärrettävyyttä, ja selkomedial palvelisi paremmin yleisöään.

Lähteet

Aineistolähde

Selkosanomat-lehden uutisia aikaväliltä 29.1.2020–29.5.2020. Tarkemmat tiedot aineistosta on artikkelin verkkoliitteessä.

Kirjallisuuslähteet

- AIELLO, GIORGIA – PARRY, KATY 2020: *Visual communication. Understanding images in media culture*. London: Sage.
- AIRAKSINEN, ELLA – KAAIRA, KAISA 2021: Sanastoa koronaviruksesta. Viruksen tartunnan ehkäiseminen. – *Selkosanomat* 10.1.2021.
- BARTHES, ROLAND 1984 [1961]: Sanoma valokuvassa. Suom. Kristiina Widenius. – Martti Lintunen (toim.), *Kuvista sanoin 2. Ajatuksia valokuvasta* s. 120–137. Helsinki: Suomen valokuvataiteen museon säätiö.
- Roland 1986 [1964]: Kuvan retoriikkaa. Suom. Kristiina Widenius. – Martti Lintunen (toim.), *Kuvista sanoin 3. Ajatuksia valokuvasta* s. 71–92. Helsinki: Suomen valokuvataiteen museon säätiö.
- BATEMAN, JOHN – WILDFEUER, JANINA – HIIPPALA, TUOMO 2017: *Multimodality. Foundations, research, analysis. A problem-oriented introduction*. Berlin: De Gruyter.
- BEDRANEK, MONIKA – CAPLE, HELEN 2014: Why do news values matter? Towards a new methodological framework for analyzing news discourse in Critical Discourse Analysis and beyond. – *Discourse & Society* 25 (2) s. 135–158.
- BERNSTEIN, BASIL 1990: *Class, codes and control. Volume 4, the structuring of pedagogic discourse*. London: Routledge.
- BRIGHTON, PAUL – FOY, DENNIS 2007: *News values*. London: Sage.
- CAPLE, HELEN 2013: *Photojournalism. A social semiotic approach*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- CHINN, DEBORAH 2017: Learning how to be (a) patient. Visual analysis of accessible health information leaflets for people with intellectual disabilities. – *Disability & Society* 32 (10) s. 1485–1509. <https://doi.org/10.1080/09687599.2017.1372271>.
- FAIRCLOUGH, NORMAN 2002 [1997]: *Miten media puhuu*. Suom. Virpi Blom ja Kaarina Hazard. 2. painos. Tampere: Vastapaino.
- HALLIDAY, M. A. K. 1985: *An introduction to functional grammar*. London: Edward Arnold.
- HEIKKILÄ, ELINA 2006: *Kuvan ja tekstin välissä. Kuvateksti uutiskuvan ja lehtijutun elementtinä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1065. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HEIKKINEN, LARISA 2014: *Kuuntele ja ymmärrä. Selkokieliset piirteet ja ymmärrettävyyteen vaikuttavat seikat radiouutisissa*. Viestintätieteen pro gradu -tutkielma. Vaasan yliopisto.
- ITKONEN, MARKUS 2006: Typografia ja luettavuus. – Leela-Laura Leskelä & Hannu Virtanen (toim.), *Toisin sanoen. Selkokielen teoriaa ja käytäntöä* s. 72–86. Helsinki: Kehitysvamma-liitto, Oppimateriaalikeskus Opikie.
- JAAKKOLA, MAARIT 2013: *Hyvä journalismi. Käytännön opas kirjoittajalle*. Helsinki: Kansanvalistusseura.
- JÄRVINEN, SARI 2001: Sanojen selittämisestä suomi toisena kielenä oppitunneilla. – Taija Nieminen (toim.), *Vuorovaikutus ja suomen kielen oppiminen*. Kakkoskieli 3. Helsinki:

- Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- KALLIO, HEINI 2012: *Uutispuheesta selkoa. Foneettiset erot selkouutistoimittajien puheessa ja kuulijoiden kokemuksia ymmärrettävyydestä*. Yleisen fonetiikan pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- KARVONEN, ERKKI 2000: Tulkintakehys (frame) ja kehystäminen. – *Tiedotustutkimus* 23 (2) s. 74–84.
- KEINÄNEN, MINNA 1995: *Selkolehdet kehitysvammaisten sosiaalisen todellisuuden konstruoina*. Sosiaalipsykologian pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.
- KRESS, GÜNTHER 2010: *Multimodality. A social semiotic approach to contemporary communication*. London: Routledge.
- KRESS, GÜNTHER – LEEUWEN, THEO VAN 2005: *Reading images. The grammar of visual design*. London: Routledge.
- KS = *Kielitoimiston sanakirja*. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus 2021. <https://www.kielitoimistonanakirja.fi/> (30.9.2021).
- KULKKI-NIEMINEN, AULI 2001: *Merkitykset tekstissä ja kontekstissa. Selkotekstien ja niiden lähtötekstien merkitysprosesseista*. Suomen kielen lisensiaatintyö. Tampereen yliopisto. <https://urn.fi/urn:isbn:978-951-44-8093-5>.
- 2010: *Selkoistettu uutinen. Lingvistinen analyysi selkotekstien erityispiirteistä*. Acta Universitatis Tamperensis 1524. Tampere: Tampereen yliopisto.
- LAITINEN, LEA 1995: Nollapersoonaa. – *Virittäjä* 99 (3) s. 337–358.
- LASSILA-MERISALO, MARIA 2020: *Tarinallinen journalismi*. Tampere: Vastapaino.
- LAUKKA, MARIA 2002: Havainnosta selkokuvaan. Kuvanlukemisen aakkosia. – Hannu Virtanen (toim.), *Selko-opas* s. 47–53. Helsinki: Kehitysvammaliitto.
- LEHTO, TOPI 2015: *Selkograafinen suunnittelu. Saavutettavan viestin visuaalinen muotoilu*. Graafisen suunnittelun pro gradu -tutkielma. Aalto-yliopisto. <http://www.urn.fi/URN:NBN:fi:aalto-201510164627>.
- LESKELÄ, LEEALaura 2011: *Selkotekstien testaus -raportti*. Helsinki: Selkokeskus. <https://selkokeskus.fi/selkokieli/nain-kirjoitat-selkokielta/selkotekstien-testaus/> (17.5.2021).
- 2019: *Selkokieli. Saavutettavan kielen opas*. Helsinki: Kehitysvammaliitto, Oppimateriaalikeskus Opik.
- LESKELÄ, LEEALaura – KULKKI-NIEMINEN, AULI 2015: *Selkokirjoittajan tekstilajit*. Helsinki: Kehitysvammaliitto, Oppimateriaalikeskus Opik.
- LINELL, PER 1998: Discourse across boundaries. On recontextualizations and the blending of voices in professional discourse. – *Text & Talk* 18 (2) s. 143–158. <https://doi.org/10.1515/text.1.1998.18.2.143>.
- MARTIKAINEN, JARI – SAKKI, INARI 2021: How newspaper images position different groups of people in relation to the COVID-19 pandemic. A social representations approach. – *Journal of Community & Applied Social Psychology* 31 (4) s. 465–494. <https://doi.org/10.1002/casp.2515>.
- MARTINEC, RADAN – SALWAY, ANDREW 2005: A system for image–text relations in new (and old) media. – *Visual Communication* 4 (3) s. 337–371.
- Mediasanasto = KUUTTI, HEIKKI 2012: *Mediasanasto*. Jyväskylä: MediaDoc.
- MIETTINEN, JORMA 1984: *Toimitustyö. Journalistiksi suunnistavan oppikirja*. Helsinki: Gaudeamus.
- MÄENPÄÄ, JENNI 2008: *Muokkausta ja manipulaatiota. Digitaalisen kuvankäsittelyn rajat suomalaisissa sanoma- ja aikakauslehdissä*. Tampere: Tampere University Press. <https://urn.fi/urn:isbn:978-951-44-7289-3>.

- MÄNTYNEN, ANNE – VIRTANEN, MIKKO T. 2020: Vanhuus mediassa. – Kaarina Hippi, Anne Mäntynen & Camilla Lindholm (toim.), *Vanhuus ja kielenkäyttö* s. 76–108. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1463. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- NORONKOSKI, SANNI 2020: *Syyssatoa kun katselee, tuumii, että ”ouhjee”*. Nollasubjekti selkokielisessä *Leija-lehdessä*. Suomen kielen kandidaatintutkielma. Helsingin yliopisto.
- NUMMI, CHRISTINA 2013: *Sanastotason selkeys selkokielisessä tekstissä. Vertaileva tutkimus Selkosanomien ja Helsingin Sanomien uutisartikkeista*. Nykysuomen pro gradu -tutkielma. Vaasan yliopisto.
- PAANANEN, JENNY 2017: Kuinka lääkärit selittävät asiantuntijainformaatiota? Selittäminen vuorovaikutuksellisenä, kielellisenä ja kehollisena toimintana monikulttuurisilla vastaanotoilla. – *Puhe ja kieli* 37 (3) s. 119–144. <https://doi.org/10.23997/pk.66755>.
- PIENIMÄKI, MARI 2011: Mitä ihmettä – valokuvissako lajityyppejä? – Sirkku Kotilainen, Urpo Kovala & Erkki Vainikkala (toim.), *Media, kasvatusta ja kulttuurin kierto* s. 150–176. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 106. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-4655-5>.
- 2012: Tukea journalististen kuvien tulkintaan. Ehdotus medialukutaitoa edistävästä genremallista. – *Media & viestintä. Kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen lehti* 35 (3–4) s. 98–117. <https://doi.org/10.23983/mv.62884>.
- 2013: *Valokuvien kriittinen tulkitseminen medialukutaitona ja lajityyppittely sen kehittäjänä*. Kuvista sanoin 12. Suomen valokuvataiteen museon julkaisuja 45. Helsinki: Suomen valokuvataiteen museo.
- PIETIKÄINEN, SARI – MÄNTYNEN, ANNE 2009: *Kurssi kohti diskurssia*. Tampere: Vastapaino.
- RIDELL, SEIJA 2006: Genre ja mediatutkimus. – Anne Mäntynen, Susanna Shore & Anna Solin (toim.), *Genre – tekstilaji* s. 184–213. Tietolipas 213. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Saavutettavuusvaatimukset 2021 = Saavutettavuusvaatimukset. Etelä-Suomen aluehallintovirasto. <https://www.saavutettavuusvaatimukset.fi/> (17.5.2021).
- SALO, MERJA 2000: *Imageware. Kuvajournalismi mediafuusiossa*. Taideteollisen korkeakoulun julkaisu B 59. Helsinki: Taideteollinen korkeakoulu.
- SARASTE, LEENA 2010: *Valokuva, muisto – viesti – taide*. Helsinki: Musta taide.
- SATOKANGAS, HENRI 2021: *Termien selittäminen tietokirjoissa*. Helsinki: Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-7738-4>.
- SCOLLON, RON – SCOLLON, SUZIE WONG 2003: *Discourse in place. Language in the material world*. London: Routledge.
- Selkokeskus 2018: Selkokielen mittari. https://selkokeskus.fi/wp-content/uploads/2018/10/SELKOMITTARI_2018_11.10.18.pdf (17.5.2021).
- 2022a: Selkokielen mittari 2.0. <https://selkokeskus.fi/wp-content/uploads/2022/04/Selkokielen-mittari-2.0.pdf> (12.5.2022).
- 2022b: Selkokielen määritelmä. <https://selkokeskus.fi/> (12.5.2022).
- SEPPÄNEN, JANNE 2001: *Katseen voima. Kohti visuaalista lukutaitoa*. Nuorisotutkimusverkosto, julkaisuja 17. Tampere: Vastapaino.
- 2005: *Visuaalinen kulttuuri. Teoriaa ja metodeja mediakuvan tulkitsijalle*. Tampere: Vastapaino.
- SHORE, SUSANNA 2012: Systeemis-funktionaalinen teoria tekstien tutkimisessa. – Vesa Heikkinen, Eero Voutilainen, Petri Lauerma, Ulla Tiililä & Mikko Lounela (toim.), *Genreanalyysi*

- *tekstilajitutkimuksen käsikirja* s. 158–185. Helsinki: Gaudeamus.
- 2020: *Lauseita ja vesinokkaeläimiä. Perinteisestä funktionaaliseen lauseoppiin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1460. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SHORE, SUSANNA – MÄNTYNEN, ANNE 2006: Johdanto. – Anne Mäntynen, Susanna Shore & Anna Solin (toim.), *Genre – tekstilaji* s. 9–41. Tietolipas 213. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SIEGHART, SABINE 2020: The influence of macrotypography on the comprehensibility of texts in easy-to-read language. An empirical study. – *Visible Language* 54 (3) s. 49–95.
- STOLT, JENNI 2021: *Selkolukijat selkouutisten testaajina. Laadullinen tutkimus Selkosanomien uutistekstien ymmärrettävyydestä*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto. <https://urn.fi/URN:NBN:fi:tuni-202104284090>.
- STT 2022: *Suomen tietotoimiston tyylikirja*. <https://stt.fi/tyylikirja/> (24.5.2022).
- TUOMI, JOUNI – SARAJÄRVI, ANNELI 2018: *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Uudistettu laitos. Helsinki: Tammi.
- UOTILA, ELIISA 2019: Selko Suomessa. Selkokielen kehitys ja sovelluksia. – *Puhe ja kieli* 39 (4) s. 307–324. <https://doi.org/10.23997/pk.74581>.
- VALTASALMI, IDASTIINA 2021: Selkoa ihmisestä. *Ihminen*-sanana merkitykset ja käyttö selkokielisessä sanomalehtitekstissä. – *Sananjalka* 63 s. 79–102. <https://doi.org/10.30673/sja.107345>.
- VIRTANEN, HANNU 2002: Selkojulkaisujen ulkoasusta. – Hannu Virtanen (toim.) *Selko-opas* s. 55–69. Helsinki: Kehitysvammaliitto.
- (toim.) 2002: *Selko-opas*. Helsinki: Kehitysvammaliitto.
- 2009: *Selkokielen käsikirja*. Helsinki: Kehitysvammaliitto, Oppimateriaalikeskus Opikie.

Muut lähteet

- AHLSTRÖM, HEIDI 2021: Sähköpostiviesti 9.6.2021.
- JUUSOLA, MARKKU 2021: Sähköpostiviesti 15.6.2021.
- KAATRA, KAISA 2020: Sähköpostiviesti 13.5.2020.
- KIUTTU, PETRI 2021: Sähköpostiviesti 15.6.2021.
- 2022: Sähköpostiviesti 11.4.2022.

Recontextualisation of journalistic photographs in Easy Language news texts

This article deals with the recontextualisation of journalistic photographs in Easy Language news items. The research material consists of images and captions taken from news coverage of the Covid-19 pandemic, as well as headlines and leads in the newspaper *Selkosanommat*. This material has been studied multimodally, concentrating on how the pandemic is represented in news stories between January and May 2020. In addition to the pandemic and the restrictions it caused, these news items include other themes such as the economy, communality and everyday life.

The analysis of journalistic images is based on their classification into three types: news photos on the one hand and illustrative and identifying photos on the other. However, these different types have special features in Easy Language context, something that is also reflected in the practices of their respective captions. Most of the images are classified as news photographs, but there are also many illustrative photographs, especially when used to represent abstract and socially complex topics. The illustrative idea of the symbolic images and their connection to the theme of the pandemic are explained in the caption. The function of identifying photos is not only to identify places, people and objects, but also to increase the reader's knowledge of the subject and to provide information about the context. There is an element of randomness in the choice of images, and the images and accompanying texts do not necessarily form a semantic unit targeted at the Easy Language reader.

In the interpretation of journalistic photographs, the caption plays a crucial role in guiding the reader's perception and interpretation. The caption contains a description of the people and activities in the image; this can also be simply a meta-text associated with the image. In addition, there are framing sections with additional illustrative information on the news topic as well as additional information and explanations of the concepts discussed. There is considerable variation in the form of these captions, and it is therefore necessary to define their contents and formal features more precisely. This, in turn, would also improve the overall accessibility of Easy Language news items.

Journalistisen valokuvan rekontekstualisoiminen selkouutiseen

Artikkeli käsittelee journalististen valokuvien rekontekstualisointia osaksi selkokielistä uutista. Aineistona on *Selkosanomien* koronaepidemiaa käsittelevien uutisten kuvia ja kuvatekstejä sekä otsikoita ja ingressejä. Olen tarkastellut multimodaalisesti sitä, miten koronaviruspandemiaa representoitiin selkouutisissa vuoden 2020 tammi–toukokuussa. Suomea ja ulkomaita käsittelevissä uutisissa näkyvät epidemian laajenemisen ja rajoitustoimien lisäksi talouden, yhteisöllisyyden ja arkielämän teemat.

Kuva-aineiston analyysi perustuu kuvien luokitteluun uutis-, kuvitus- ja tunnistevalokuviin, mutta eri kuvatyypit saavat selkokontekstissa erityispiirteitä, mikä näkyy myös kuvatekstien käytännöissä ja muotoilussa. Utisvalokuvia on aineistossa eniten, mutta uutisissa käytetään myös kuvitusvalokuvia etenkin abstraktien ja sosiaalisesti vaikeiden aiheiden esittämiseen. Kuvitusvalokuvien havainnollistava idea sekä yhteys pandemian teemaan selitetään kuvatekstissä. Tunnistevalokuvien funktiona selkouutisessa on paitsi identifioida esimerkiksi paikkoja, henkilöitä ja esineitä, myös kontekstoida eli siten lisätä lukijan tietoa aiheesta. Erilaisten kuvien valinnassa on sattumanvaraisuutta, eikä kuvista ja oheisteksteistä välttämättä muodostu selkolukijalle kohdennettua kokonaisuutta.

Journalististen valokuvien tulkinnassa kuvatekstillä on merkittävä hahmottamista ja tulkintaa ohjaava tehtävä. Kuvateksti sisältää osallistujia ja toimintaa nimeävän selosteen, joka voi olla myös pelkkää kuvaan liittyvää metatekstiä. Lisäksi on kehys-täviä jaksoja, joissa on esimerkiksi uutisaiheeseen liittyvää lisätietoa ja käsitteiden selityksiä. Kuvateksteissä on huomattavan paljon variaatiota, eikä niiden funktio tekstikokonaisuudessa ole aina selvä. Selkouutisen kuvan ja oheistekstien tehtävien selkeyttäminen edistäisi selkokielisen uutisen ymmärrettävyyttä.

Kirjoittajan yhteystiedot:
etunimi.sukunimi@tuni.fi

Kirjoittaja on journalistisen suomen kielen yliopisto-opettaja Tampereen yliopistossa.

Selkomukauttaminen käännösstrategioiden valossa

Havaintoja kääntäjänkoulutuksesta

PÄIVI KUUSI, KAARINA PITKÄNEN-HEIKKILÄ,
RITVA HARTAMA-HEINONEN, LEEALaura LESKELÄ,
PÄIVI PASANEN JA JUHA ESKELINEN¹

1 Johdanto

Vaikka selkokielisten tekstien tarve yhteiskunnassa lisääntyy, ei Suomessa vielä ole vakiintunutta selkomukauttajien koulutuspolkua. Tässä artikkelissa tarkastelemme kääntäjäopiskelijoita selkomukauttajina ja pohdimme, voisiko kääntäjänkoulutus tarjota yhden mahdollisen koulutusväylän selkomukauttamiseen. Taustalla on ajatus, että kääntäjänkoulutuksessa opiskelijat harjaantuvat muokkaamaan tekstiä uutta lukijakuntaa ajatellen, mikä on selkomukauttamisen ydintaito. Vaikka kääntämisessä pyritäänkin ensisijaisesti saman asian ilmaisemiseen samalla tavalla, vaikkakin toisella kielellä, kuuluu kääntämiseen myös eriasteista tekstin muokkaamista, jonka tavoitteena on tehdä tekstistä lukijalleen ja käyttötarkoitukseensa sopivampi. Juuri tämä tekstin suunnittaminen uudelle lukijakunnalle yhdistää kääntämistä ja selkomukauttamista. Yhteisiä ovat myös monet niistä keinoista, joiden avulla teksti uudelle lukijakunnalle suunnataan.

Artikkeli perustuu opetuskokeiluun, jonka toteutimme lukuvuosina 2019–2021 Helsingin yliopistossa. Opetuskokeilussa kääntäjäopiskelijat selkomukauttivat erilaisia tekstejä osana opintojaan. Tavoitteena oli toisaalta kehittää kääntäjäopiskelijoiden valmiuksia selkomukauttaa tekstejä, toisaalta tarkastella, minkälaisia selkomukauttamisessa tarvittavia valmiuksia kääntäjäopiskelijoilla jo on. Lisäksi tavoitteena oli tarjota kääntämisen opettajille tukea ja koulutusta selkomukautusten arviointiin. Tässä artikkelissa analysoimme opetuskokeilussa tuotettuja aineistoja: opiskelijoiden selkomukautuksia ja heidän selkomukautusprosessista kirjoittamiaan työselosteita.

1. Alalukukohtainen vastuunjako: Päivi Kuusi (alaluvut 2.1 / käännöstiede, 3 ja 4.3 / Janssonin tekstin selkomukauttaminen), Kaarina Pitkänen-Heikkilä (2.1 / suomentamisen historia ja 4.1), Ritva Hartama-Heinonen (2.2 ja 4.4), Leevalaura Leskelä (1 / selkomukauttajien koulutus), Päivi Pasanen (4.3 / Ulitskajan tekstin selkomukauttaminen) ja Juha Eskelinen (4.2). Kaikki kirjoittajat ovat osallistuneet artikkelin kommentoimiseen.

Tarkastelemme selkomukautuksia käännösstrategioiden valossa. Teoreettisessa viitekehyksessämme yhdistämme selkokielen tutkimusta käännöstieteeseen.

Selkomukauttamisella tarkoitamme toimintaa, jossa olemassa olevasta tekstistä muokataan uusi versio selkokieltä tarvitsevalle lukijalle. Opetuskokeilussa opiskelijat selkomukauttivat joko *kielensisäisesti* eli suomenkielisen tekstin selkosuomeksi tai *kieltenvälisesti* mukauttamalla erikielisen lähdetekstin selkosuomeksi joko suoraan tai portaittain niin, että teksti ensin käännettiin suomeksi ja käännös selkomukautettiin. Vaikka monissa maissa kieltenvälinen selkokääntäminen on vielä melko harvinaista (Maaß 2020: 172–173), Suomessa sitä on tehty pitkään suomen- ja ruotsinkielisten selkotekstien välillä (Leskelä 2019: 269).

Selkokielen tutkimusta ja koulutusta on toteutettu käännöstieteen yhteydessä aieminkin: Saksaan Hildesheimin yliopiston käännöstieteiden laitokselle perustettiin vuonna 2014 selkokielen tutkimuskeskus, jossa selkokieleen voi perehtyä osana saatettavan viestinnän maisterikoulutusta (Bredel & Maaß 2016: 71–76; Maaß, Rink & Hansen-Schirra 2021). Suomen yliopistoissa ja korkeakouluissa selkokielen opetusta vasta kokeillaan. Selkomukauttamisen opetuksesta ja selkokielen asiantuntijoiden kouluttamisesta ovatkin maassamme vastanneet pääosin vammaisjärjestöissä toimivat pienet asiantuntijakeskukset: Selkokeskus, joka toimii Kehitysvammaliiton yhteydessä ja vastaa selkosuomen edistämisestä, ja LL-Center, joka toimii ruotsinkielisen kehitysvammajärjestön FDUV:n yhteydessä ja vastaa selkoruotsista. Keskukset ovat järjestäneet kirjoituskursseja, tuottaneet koulutusmateriaalia, kehittäneet työkaluja (kuten Selkokielen mittarin), joiden avulla tekstejä voidaan arvioida kohtuullisen yhtenevin kriteerein (Leskelä 2021; Selkomittari 2022), sekä kouluttaneet noin 40 freelance-pohjalta toimivaa selkokielen asiantuntijaa, jotka tuottavat toimeksiantoina teksti- ja koulutuspalveluita. Käytännössä tämä ei riitä vastaamaan selkokielen asiantuntijuuden, materiaalituotannon ja koulutuksen kysynnän kasvuun. Selkokielen neuvottelukunta onkin esittänyt *Selkokielen toimenpideohjelmassa* (2019: 18) selvitetäväksi, mitkä tahot Suomessa voisivat jakaa järjestötoimijoiden kanssa vastuuta laajamittaisesta selkokielen koulutuksesta.

Selkokeskus on järjestänyt 1990-luvulta lähtien selkokirjoituskoulutuksia tilauskoulutuksina viranomaisille, järjestöille ja kaupallisille toimijoille. Koulutukset sisältävät selkokielen periaatteiden esittelyä, tutustumista selkotekstejä tarvitsevien lukemisen erityispiirteisiin, selkomateriaalien analysointia, erilaisia kirjoitusharjoituksia sekä toisinaan myös yksilöllistä palautetta omasta tekstistä selkokielen asiantuntijalta. Selkokieltä tarvitsevia kokemusasiantuntijoita koulutuksiin ei kuitenkaan yleensä ole rekrytoitu. Kestoltaan kurssit ovat vaihdelleet puolesta kolmeen päivään.

On selvää, ettei tällainen lyhyt koulutus riitä selkokirjoittajalta vaadittavan erityisosaamisen omaksumiseen, vaan siihen tarvitaan pidempiä ja laajempia koulutuspolkuja. Lyhytkoulutuksista saatua kokemusta voidaan kuitenkin hyödyntää laajamittaisemman selkokielen koulutuksen suunnittelussa. Sen pohjalta voidaan esimerkiksi määritellä, minkälaista osaamista selkokirjoittajalta vaaditaan, sekä kiinnittää huomiota haasteisiin, joita aloittelevilla selkokirjoittajilla yleensä on. Yksi suuri haaste on tunnistaa lukijan potentiaalisia kielellisiä vaikeuksia. Selkoteksti on suunnattu lukijalle, jolle yleiskielen lukeminen ja ymmärtäminen tuottaa vaikeuksia, ja

siksi lukijan kielellisten ja tiedollisten tarpeiden huomioon ottamista pidetään selkomukauttamisen lähtökohtana (mm. Kulkki-Nieminen 2010: 30–32; Leskelä & Kulkki-Nieminen 2015: 25–26, 35). Käytännössä tämä kuitenkin on kirjoittajille usein vaikeaa, jos heillä ei ole omakohtaista kokemusta selkokieltä tarvitsevistä. Joissakin maissa selkokirjoituskursseilla onkin mukana esimerkiksi kehitysvammaisia avustajia, jotka auttavat kirjoittajia tunnistamaan lukijalle vaikeita kielen piirteitä (mm. Horváth & Ládányi 2021). Toinen haaste liittyy siihen, miten kirjoittaja oppii hahmottamaan tekstiä laajempina kokonaisuuksina sen sijaan, että muokkaa sitä selkokielelle lause lauseelta ja virke virkkeeltä. Hyvän selkotekstin kirjoittaminen vaatii kykyä ratkaista monia tekstikokonaisuutta koskevia kiperiä kysymyksiä, kuten millainen informaatorakenne avautuu selkokieltä tarvitsevalle lukijalle, mitä sisältöjä tekstistä poistetaan ja mitä taas lisätään sekä miten tasapainoillaan sopivan tyylin ja mahdollisimman ymmärrettävän kielen välillä. (Mm. Sainio 2006; Leskelä 2019: 116–125.)

Artikkelissamme on viisi lukua. Luvussa 2 tarkastelemme selkomukauttamisen ja kääntämisen yhtymäkohtia. Luvussa 3 esittelemme opetuskokeilun, jonka puitteissa tutkimusaineisto on koottu, sekä aineiston ja menetelmän. Luvussa 4 analysoimme aineistoamme ja luvussa 5 esitämme päätelmämme.

2 Kääntämisen ja selkomukauttamisen yhtymäkohtia

Opetuskokeilumme lähtökohtana ovat olleet selkomukauttamista ja kääntämistä yhdistävät piirteet. Hansen-Schirran ym. (2020: 202) mukaan kääntäjillä on jo valmiiksi selkomukauttamisessa tarvittavia taitoja: heidät on koulutettu muokkaamaan tekstiä lukijan tietotasoon sopivaksi ja tarvittaessa yksinkertaistamaan sitä ilman, että tekstistä katoaisi olennaista informaatiota. Suomessakin esimerkiksi Virtanen (2009: 64) mainitsee suomen ja kääntämisen asiantuntijat ammattiryhminä, joiden peruskoulutus antaa valmiuksia selkokirjoittamiseen. Oletammekin, että kääntämistä opiskelevalla on jo hankkimansa osaamisen perusteella hyvät edellytykset kehittyä selkomukauttajaksi, sillä hän voi soveltaa aiemmin opittua uuteen tilanteeseen eli hyödyntää oppimisen siirtovaikutusta.

2.1 Lukijan huomioiminen kääntämisessä

Selkomukauttaja yksinkertaistaa, karsii ja selittää, jotta teksti avautuisi lukijalleen. Samoin tekevät kääntäjät. Erityisesti kokeneilla kääntäjillä käännoistyö sisältää tekstin eristeistä muokkaamista ja toimittamista luottavuuden parantamiseksi niin tyylin, rakenteen kuin sisällönkin tasolla (Mossop 2007 [2001], 2016). Kääntäjät muun muassa pohtivat, tuntevatko lukijat tekstissä esiintyvät käsitteet, alan termit ja ilmaisutavat, ja muokkaavat sanastoa ja virkerakenteita tietyille lukijakunnalle ja tekstin käyttötarkoitukseen sopivaksi (Mossop 2007 [2001]: 33, 60–64, 70, 78, 85). Käännöstieteessä lukijan huomioimista on pohdittu pitkään. Esimerkiksi funktionalistisissa käännoisteorioissa painotetaan, että käännoös tehdään aina johonkin tarkoitukseen ja jollekulle (ks. esim. Reiss & Vermeer 1986). Tuore esimerkki käännoستieteen lähestymistavasta, joka korostaa

lukijan roolia, on 2010-luvun *käyttäjakeskeinen kääntäminen* (Suojanen, Koskinen & Tuominen 2012). Siinä lukija nähdään tekstin käyttäjänä ja kääntämiseen sovelletaan käyttäjakeskeisen suunnittelun periaatteita (mt.). Perusajatuksena on, että käyttäjän tarpeet tulee pitää mielessä käännösprosessin kaikissa vaiheissa ja käännöstä arvioida siitä näkökulmasta, miten se huomioi käyttäjän esitiedot ja luettavuuden vaatimukset (mt.). Ajatus lukijan huomioimisesta on pitkälti vakiintunut myös kääntäjänkoulutukseen: opiskelijakäännösten arvioinnissa huomiota kiinnitetään siihen, miten opiskelija on huomionut käännöksen käyttötarkoituksen, toimivuuden itsenäisenä tekstinä sekä lukijat (ks. esim. Schäffner 1997). Koska lähdetekstiä ei yleensä ole kirjoitettu käännöksen lukijaa varten eikä hänen tietotasoaan silmällä pitäen, on tekstin suuntaaminen uudelle loppukäyttäjälle kääntäjän tehtävä. Kääntämistä ja selkomukauttamista yhdistääkin uuden lukijakunnan huomioiminen viestin vastaanottajana.

Yhteisiä piirteitä näyttäisi olevan myös niissä konkreettisissa tekstitason ratkaisuissa, joita kääntämisessä ja selkomukauttamisessa tehdään. Käännöstieteessä käännösten kielellistä ja tekstuaalista muokkaamista on jäsennetty käännösstrategialuokittelujen avulla. Kun muokkaaminen nousee lukijan huomioimisesta – kuten kääntäjän huolesta, että jokin asia ei avautuisi lukijalle sellaisenaan –, voidaan puhua *pragmaattisista käännösstrategioista*, joissa valikoidaan käännökseen tulevaa informaatiota lukijan tarpeita ajatellen (Chesterman 1997: 107). Informaation valikoiminen voi tarkoittaa esimerkiksi sitä, että sisältöjä ilmaistaan käännöksessä eksplisiittisemmin tai implisiittisemmin kuin lähdetekstissä, käännökseen lisätään lähdetekstistä puuttuvaa tai siitä poistetaan lähdetekstissä ollutta informaatiota (mts. 108–110). Näistä eksplisiittistämistä on pidetty kääntämiselle erityisen tyypillisenä (mts. 71, 108), mutta myös poistoja esiintyy runsaasti, vaikka niihin usein suhtaudutaankin kielteisesti, ehkä siksi, että niiden koetaan uhmaavan lähdetekstin asemaa ja uskollisuuden normia (Dimitriu 2004: 163–164).

Pragmaattiset käännösstrategiat muistuttavat läheisesti selkomukauttamisen poistoja ja lisäyksiä. Informaation karsimisen ohella selkokielessä vältetään sellaisia tekstin piirteitä, jotka arvioidaan lukijalle hankaliksi, esimerkiksi vaikeita sanoja ja termejä, tulkintaa vaativia tyylikeinoja, lauseiden kompleksisuutta ja monimutkaisia morfologisia rakenteita. Lisäysten avulla tekstistä pyritään tekemään läpinäkyvämpää: sanoja ja käsitteitä selitetään, informaatiota taustoitetaan, sitä havainnollistetaan esimerkein ja se pyritään sitomaan aikaan ja paikkaan. (Virtanen 2009: 108–110; Bredel & Maaß 2016: 489–491; Leskelä 2019: 118–119; Maaß 2020: 120–122; Hansen-Schirra ym. 2020: 200–201.)

Ilmaisun yksinkertaistaminen ja toisaalta selittäminen ja tarkentaminen ovat siis tärkeimmät strategiat, joiden avulla selkomukauttaja voi kuroa umpeen tiedollista kuilua tekstin kirjoittajan ja selkokielen tarvitsijan välillä (Hansen-Schirra ym. 2020: 200–201). Molemmat näyttävät olevan tyypillisiä myös kääntämiselle: käännöstieteessä yksinkertaistamista ja tarkentamista (johon usein viitataan eksplisiittistämisenä) on tarkasteltu mahdollisina *kääntämisen universaaleina* eli piirteinä, jotka ovat tyypillisiä käännöksille yleensä, kieliparista riippumatta (ks. esim. Laviosa-Braithwaite 1998). Yksinkertaistamisena on tarkasteltu esimerkiksi virkkeiden lyhentämistä ja yleisempien sanojen käyttämistä harvinaisten sijaan, eksplisiittistämisenä taas erilaisia muutoksia, jotka vahvistavat tekstin koheesiota, lisäävät informaatiota tai selventävät moni-

tulkintaisia kohtia (ma.). Ilmiötä on pyritty selittämään muun muassa sillä, että yksinkertaistaminen ja eksplisiittistäminen lisäävät luettavuutta, ja kääntäjät mieltävät tehtävään välittää viestejä ja auttaa lukijaa niiden tulkitsemisessa (Chesterman 2004: 45). Toisaalta on arveltu, etteivät kääntämisen universaaleina tutkitut ilmiöt rajoitu vain kääntämiseen, vaan koskevat muutakin sellaista tekstien muokkaamista, joka on kääntämisen tapaan luonteeltaan vastaanottajaorientoitunutta (Ulrych 2009). Tähän ryhmään kuuluu myös selkomukauttaminen.

Lukijan huomioiminen kääntämisessä ei ole uusi ilmiö. Esimerkiksi 1800-luvun suomenkieliset tietokirjat ovat pitkälti käännettyjä mutta suomalaiselle lukijakunnalle mukautettuja tekstejä jollain muulla kielellä alun perin kirjoitetuista kirjoista. Erityisesti 1800-luvun puolenvälin jälkeen oli suuri tarve saada kirjoja suomeksi, kun tarvittiin oppikirjoja suomenkielisiin kouluihin. Vaikka mallit tulivat muualta, keskiössä oli tuolloin suomenkielinen lukija: mitä hänelle haluttiin opettaa, millaista kieltä hän ymmärsi. Lähtökohtana oli se, minkä nykyään tunnemme *kotouttamisena*. (Ks. esim. Paloposki 2004: 52–54; Pitkänen-Heikkilä 2013: 66; kotouttamisen käsitteestä ks. Paloposki 2011.) Selkomukauttamisella on siis yhtymäkohtia kääntämisen historiaan. Varhaisen suomentajan tavoin selkomukauttaja valitsee lähdetekstistä sisältöjä, jotka katsoo lukijalleen sopiviksi ja tarpeellisiksi, ja kielimuodon, jota olettaa lukijansa ymmärtävän. Selkokielen tarvitsija nähdään usein henkilönä, jolta puuttuu yleistietoa, jota hänelle sitten selkotehtävissä yksinkertaistetulla kielellä tarjotaan (mm. Leskelä & Kulkki-Nieminen 2015: 26, 30–32).

1800-luvulla suomen kirjakieli oli vasta kehitymässä, joten suomentajilla oli merkittävä vaikutus sen normien luomisessa (ks. Kalliokoski, Mäntynen & Nordlund 2018: 487). Kääntäjät ponnistelivat saadakseen kielen taipumaan eri alojen tarpeisiin. Taivoiteltu lukijakunta vaikutti kotouttamisen asteeseen: suurelle yleisölle tarkoitetuissa teoksissa kotoutettiin ja selitettiin enemmän kuin sivistyneistölle tarkoitetuissa (Nordlund 2018: 568–572). Vieraiden vaikutteiden karsimista perusteltiin paitsi puhdas-kielisyyden ihanteella myös sillä, että kirjallisuus piti saada lähemmäs sitä kansanosaa, joka ei osannut vieraita kieliä. Esimerkiksi oppikirjoissa vältettiin termien lainaamista, ja purismin ohella sitä perusteltiin valistustehtävällä. Läpinäkyvän termistön katsottiin lisäävän kielen demokraattisuutta. (Pitkänen-Heikkilä 2013: 82.) Myös selkomukautuksia perustellaan demokratialla: esimerkiksi yhteiskunnan palvelujen on oltava saavutettavia myös niille, joilla on vaikeuksia ymmärtää yleiskieltä.

Suomentamisen historiassa suuretkin poistot ja lisäykset olivat tavallisia. Esimerkiksi Topeliuksen *Luonnon-kirjan* suomennoksesta (1860) Johan Bäckvall jätti pois suomalaisille lapsille vieraita asioita kuten ruukkukasveista kertovan runon, koska talonpoikaiskansa ei hänen mukaansa kasvattanut ruukkukasveja. Myös kultakalasta kertovan runon hän poisti ja lisäsi tilalle lohesta kertovan runon. (Pitkänen-Heikkilä 2010: 86.) Toisinaan poistot johtuvat ideologisista syistä. Esimerkiksi tyttökirjojen suomennoksista ja ruotsinnoksista 1940–1960-luvuilla jätettiin pois muun muassa sopimattomaan käytökseen viittaavia kohtia (Leden 2018). Selkomukauttamisessa tehtäviä poistoja voi verrata kotouttamiseen, ja niissä voi nähdä myös ideologisia valintoja ja kielellistä vallankäyttöä (ks. Leskelä 2019: 42). Kielellistä valtaa voidaan käyttää myös silloin, kun valitaan, mitä jätetään sanomatta.

2.2 Selkomukauttaminen kääntämisenä – teoreettista tarkastelua

Kääntämisellä ja selkomukauttamisella on paljon yhteistä, mutta onko selkomukauttaminen kääntämistä? Tuoreessa saksalaisessa tutkimuksessa yhteys on nähty varsin kiinteäksi, ja kielensisäiseen selkomukauttamiseen viitataan kääntämisenä (ks. esim. Hansen-Schirra & Maaß 2020; kieltenvälistä selkomukauttamista ei tutkimuksessa käsitellä). Perusteluna on, että kaikkea viestien välittämistä voi pitää kääntämisenä, jos tavoitteena on siltojen rakentaminen ja ymmärrettävyyden ongelmien ratkominen (Hansen-Schirra ym. 2020: 199).

Kääntämisen tarkastelu kieltenvälistä kääntämistä laajempänä ilmiönä ei ole uutta: kääntämisen kaikkiallisuus on kääntämisen semioottisen tarkastelutavan perustaa. Kääntämistä koskevan ajattelun toistuvia teemoja taas on, että kaikki kirjoittaminen on kääntämistä, uudelleenkirjoittamista, ja kaikki tekstit toisista teksteistä johdettuja (Chesterman 1997: 13–14). Eco (2001: 71) pohtii, onko kääntäminen tulkintaa ja tulkinta kääntämistä, ja katsoo, että vaikka kyse ei ole aina samasta seikasta, on hyödyllistä tutkia tulkintaa ja merkitystä *ikään kuin* se olisi käännös. Näkemys osuu myös selkomukautuksen tarkasteluun käännöksenä. Samoin Jakobsonin (1966 [1959]: 233) kääntämisen kolmijako kielensisäiseen, kieltenväliseen ja merkkijärjestelmien väliseen kääntämiseen sopii myös selkomukauttamiseen, jossa ajatukset verbalisoidaan toisin uudelle ryhmälle. Samalla voidaan siirtyä kielestä toiseen ja tarvittaessa ylittää merkkijärjestelmien rajat lisäämällä selventäviä visuaalituksia (vrt. Bredel & Maaß 2016: 183; Maaß 2019, 2020; Hansen-Schirra & Maaß 2020).

Käännöstieteessä kääntämisen käsitteen laajenemista on pidetty jopa uhkana (ks. Mossop 2016, 2019). Erityisesti artikkelillemme olennainen *kielensisäinen kääntäminen* ei ole saanut varauksetonta hyväksyntää, ja sitä on kuvattu vähän vertailuista puhumattakaan (ks. Zethsen 2009). Tämä on havainto, johon tutkimuksemme osaltaan vastaa tarkastellessaan kieltenvälisen kääntämisen strategioiden sopivuutta niin kieltenvälisen kuin kielensisäisenkin selkomukauttamisen strategioiksi. Myös hankkeemme lähtökohta saa tukea Zethseniltä (mp.), joka toteaa kääntäjien olevan erittäin sopivia kääntämään kielensisäisesti kääntämisen eri tyypeille yhteisten piirteiden vuoksi.

Myös suomalaisissa selkokielen oppaissa on pohdittu, ovatko selkomukautukset käännöksiä (ks. Vinni & Sainio 2000: 94–100; Sainio 2006: 149–150). Kulkki-Nieminen (2010: 65–67) nostaa väitöskirjassaan esille selkokielistys- ja käännösprosessien yhteiset piirteet. Näitä ovat muun muassa se, että on lähdeteksti, josta syntyy uusi teksti, ja että merkitys voi muuttua ja kieli yksinkertaistua. Väitöskirjaa varten haastatellut selkokielen asiantuntijat eivät pitäneet selkokielistämistä kääntämisenä, mitä Kulkki-Nieminen kuvaa suppeaksi, lähdetekstin tulkinnan unohtavaksi kääntämisenäkemykseksi. Selkokielitutkijat Leskelä ja Uotila (2020: 239, 243, 245) painottavat hekin yhteisiä piirteitä, kuten tekstilajikonventioiden tai kielten ja kielimuotojen erojen tuntemista ja lukijalähtöisyyden tärkeyttä. He kuitenkin korostavat myös eroja ja katsovat, ettei kääntäjällä ole yhtäläistä valtaa tai velvollisuutta muokata kuin selkokielistäjällä. Keskustelu eroista ja yhtäläisyyksistä on siis jatkunut, mutta yhteistä kantaa ei ole syntynyt.

Tarkasteltaessa selkomukauttamista kääntämisenä ydinkysymys on, miten laajasti kääntäminen halutaan ymmärtää. Touryn (1985: 20; suomennos ja kursivointi Ritva

Hartama-Heinosen) määritelmän mukaan käännös on ”mikä tahansa kohdekielinen ilmaisu, joka *esitellään* kohdekulttuurille käännöksenä tai jota kohdekulttuuri *pitää* käännöksenä, olipa syy tähän mikä tahansa”. Voimme siis esitellä selkomukautukset käännöksinä ja myös analysoida niitä sellaisina (vrt. Zethsen 2009: 798), jos pidämme sitä hyödyllisenä tai tarpeellisenä. Yhteneväisyyksien hahmottaminen voi olla hyödyllistä esimerkiksi koulutuksen järjestämisen näkökulmasta.

3 Aineisto ja menetelmät

Opetuskokeilu järjestettiin osana kääntämisen ja tulkkauksen maisteriohjelman käännöskursseja, joissa käännösuunta oli englannista, espanjasta, ranskasta, ruotsista, saksasta tai venäjistä suomeen, sekä osana kääntäjän suomen opintoja. Selkomukautustehtävä oli yksi kurssitehtävistä. Opiskelijat tutustuivat itsenäisesti selkokieleen ja sen tarvitsijoihin oheislukemiston ja jälkimmäisenä vuonna myös videomateriaalien avulla (selkokielen kohderyhmistä ks. esim. Leskelä 2019: 97–103). Lisäksi he osallistuivat selkokielen asiantuntijan pitämälle luennolle, ja heidät ohjattiin tutustumaan Selkomittariin (2018). Tämän jälkeen opiskelijat tekivät selkomukautustehtävän kurssillaan, osa useammalla. Tehtävään kuului reflektioivan työselosteen kirjoittaminen selkomukautusprosessista. Selosteissa opiskelijat tarkastelivat muun muassa viestintätilanteen ja kohdelukijoiden vaikutusta selkomukautusprosessissa tekemiinsä ratkaisuihin. Tällaisen työselosteen (käännöskommentin) kirjoittaminen omasta käännösprosessista on kääntäjänkoulutuksessa vakiintunut tehtävätyyppi, jonka tarkoituksena on kiinnittää opiskelijan huomio omaan käännösprosessiinsa ja ohjata hänet kuvaamaan, perustelevaan ja arvioimaan käännösratkaisujaan (ks. esim. García Álvarez 2007). Opettajat saivat tehtävien arvioinnissa tukea selkokielen asiantuntijalta. Kokemusasiantuntijoita opetuskokeilussa ei ollut mukana, joten yksittäistapauksia lukuun ottamatta opiskelijat eivät saaneet teksteistään palautetta selkokielen tarvitsijoilta.

Opetuskokeiluun osallistui kumpanakin lukuvuonna (2019–2020, 2020–2021) runsaat 30 opiskelijaa ja 6–7 kääntämisen tai kääntäjän suomen opintojen opettajaa. Kokeilu oli monella tavalla heterogeeninen ja toimintatapoja etsivä. Kukin opettaja toteutti selkomukautustehtävän omaan kurssiinsa sopivalla tavalla. Selkomukautuksia tehtiin eri tekstilajeista sekä kieltenvälisesti että kielensisäisesti. Opiskelijoiden käännöskokemus vaihteli: osa oli aloittanut kääntämisen opinnot vasta maisterivaiheessa, osa oli opiskellut kääntämistä jo kandidaatintutkinnossa. Osa osallistui vain yhdelle opetuskokeilussa mukana olevalle kurssille, osa taas sekä kääntäjän suomen kurssille että yhden tai useamman kieliparin käännöskurssille, jolloin kokemusta selkomukauttamisesta ehti karttua enemmän.

Opiskelijoilta pyydettiin suostumus käyttää opetuskokeilussa tuotettuja tekstejä tutkimuksessa ja opetuksen kehittämisessä. Kahden vuoden aikana saatiin suostumus yhteensä 71 tekstin käyttöön. Selkomukautus ja siitä kirjoitettu työseloste muodostavat yhden tekstin. Tämän artikkelin aineistona ovat opetuskokeilussa kerätyt tekstit, joihin saimme tutkimusluvan. Menetelmiä ovat lähdetekstin ja selkomukautuksen vertailu ja

vertailun tulosten suhteuttaminen siihen, mitä asioita opiskelijat nostavat työselosteissa esille. Vertailemalla selkomukautuksia lähdeteksteihinsä selvittämme, minkälaisiin ratkaisuihin opiskelijat ovat mukautusprosessissaan päätyneet. Työselosteiden analyysi puolestaan valottaa sitä, millä perusteilla tai missä tarkoituksessa ratkaisut on tehty ja miten opiskelijat omaa selkomukautustaan arvioivat. (Vertailusta ja paratekstien hyödyntämisestä käännöstutkimuksessa ks. esim. Tiittula & Kolehmainen 2020: 952–953.)

Analyysissa huomion kohteena ovat poistot, lisäykset ja eksplisiittisyyden asteen muutokset, joiden oletamme syntyneen selkomukauttajan pyrkimyksistä huomioida lukija, eli käännösstrategiat, joita opiskelijat ovat soveltaneet selkomukauttamiseen. Aineistomme lähdetekstit edustavat eri tekstilajeja, ja analyysin päähuomio on tekstilajista riippuen tekstin eri piirteissä (ks. taulukkoa 1). Niissä tapauksissa, joissa kursilla on ollut viisi tai vähemmän tutkimusluvan antanutta opiskelijaa, emme käsittele havaintojamme numeerisesti.

Taulukko 1.

Osa-aineistot, analyysin fokus ja tekstien määrä.

Alaluku	Genre	Analyysin fokus	Tekstien määrä
4.1	Tietokirjallisuus (suomi > selkosuomi)	Väliotsikot ja informaatioisältö	25
4.2	Uutisteksti (englanti > suomi > selkosuomi)	Erikoisalojen termit	14
4.3	Kaunokirjallisuus (venäjä > suomi > selkosuomi)	Kuvakieli	< 5
	Kaunokirjallisuus (suomennos > selkosuomi)	Kuvakieli ja aukkoisuus	8

4 Aineiston analyysi

Analyysi jakautuu neljään alalukuun, joista kolmessa ensimmäisessä tarkastelemme eri osa-aineistoja (ks. taulukkoa 1) ja neljännessä pohdimme koko aineiston valossa lyhyesti kääntäjäopiskelijoiden kokemusta kääntäjän ja selkomukauttajan rooleista.

4.1 Olennaisen esittäminen lyhyesti ja kiinnostavasti

Kääntäjän suomen kursilla opiskelijat selkomukauttivat kokonaisen tietokirjan luvun, runsaat 16 sivua. Teksti tuli suunnata lukijalle, jolle on esimerkiksi lukivaikeuksien vuoksi tavallista haasteellisempaa tarttua pitkiin teksteihin mutta joka on kuitenkin kiinnostunut aiheesta ja haluaa opiskella. Tavoitteena oli tuottaa noin 4–5 sivun mittainen selkotaitettu teksti.

Noin 25 000 merkkiä sisältävästä lähdetekstistä opiskelijat tuottivat keskimäärin 5 500 merkin mittaisia mukautuksia, eli tekstit lyhenivät tyypillisesti noin viidennekseen. Tässä tarkastellaan 25 opiskelijan ratkaisuja helpottaa pitkää tekstiä heikoille lukijoille. Analyysi keskittyy väliotsikoiden selkeyttämiseen ja mukautettavien sisältöjen valintoihin.

Lähdetekstinä oli Kotilaisen (2016) kirjoittaman tietokirjan luku, joka käsittelee suomen kielen kehitystä ja asemaa 1900-luvulla. Lähdetekstissä, jonka pääotsikko on ”Suomi voimainsa tunnossa”, on viisi alalukua. Alalukuja ennen on parin sivun mittainen johdatus lukuun. Lähdetekstin rakenne ja otsikot etenevät seuraavasti:

Suomi voimainsa tunnossa

Uusia sanoja, virtaviivaisempaa sanontaa

Huolia paratiisissa

Puhekieli iskee takaisin

Teitittely tulee ja menee

Huipulta on vain yksi suunta?

Useimmat opiskelijat (18/25) säilyttivät lähdetekstin lukujen määrän ja järjestyksen. Kaksi jätti alaotsikot kokonaan pois, yksi vähensi kolmeen alaotsikkoon ja neljä neljään. Kolme jätti teitittelyä koskevan otsikon pois. Yksi jätti koko teitittelyn asiana pois, kaksi siirsi sen puhekieltä käsittelevään lukuun. Yksi jätti kielenhuoltoa koskevan toisen alaotsikon pois ja siirsi asiaa alkujohdantoon.

Otsikkotasolla lukijan huomioiminen näkyy erityisesti siinä, että lähes kaikki muokkasivat lähdetekstin lennokkaita ja metaforisia otsikoita; vain kaksi opiskelijaa säilytti alaotsikot sellaisenaan. Lähdetekstin lukijaa kuvallinen kieli viihdyttää ja innostaa jatkamaan, mutta heikolle lukijalle kielikuvat voivat jäädä avautumatta, jolloin vaikutus on päinvastainen (ks. Bredel & Maaß 2016: 469–478; Leskelä 2019: 138–139). Otsikkotasolta tarkasteltuna monen alaluvun sisällöt jäävät lähdetekstissä arvailun varaan, ja otsikot onkin mukautuksissa useimmiten muutettu eksplisiittisiksi. Esimerkiksi toisen alaotsikon kohdentamattomia *huolia* on avattu tähän tapaan:

- (1) Huoli suomen kielen oikeellisuudesta
Suomen kielestä huolehditaan
Asiantuntijat huoltavat suomen kieltä 1900-luvulla
Ihmiset huolestuivat suomen kielen tilasta

Toisen alaotsikon säilyttäneistä suurin osa (16/21) lisäsi otsikkoon huolen kohteen. Kolme säilytti alkuperäisen otsikon, viisi kertoi huolen kohteen ilman verbiä, neljä käytti passiivimuotoista verbiä ja neljä lisäsi otsikkoon sekä huolen kohteen että huolen kokijan. Opiskelijat pyrkivät tuomaan esiin tekstin toimijoita, kuten selkokielessä on tapana: lähdetekstin eri äänet ja diskurssiasemat tehdään eksplisiittisiksi (Maaß 2020: 128). Seitsemän opiskelijaa lisäsi otsikkoon kaksipaikkaisen verbin (esim. *huolehtia*, *huoltaa* ja *huolestua*), joka vaatii sekä subjektia että adverbiaali- tai objekti-täydennystä ja samalla avaa niille paikan (VISK § 446–447). Huolen kokijaksi nimettiin *asiantuntija* tai *ihminen*, joka Kulkki-Niemisen (2010: 144–146) mukaan onkin tyyppillinen toimijaa tarkentava lisäys selkoteksteissä, niin sanottu yleissubjekti.

Selkomukauttamisessa on oikeastaan kysymys lähdetekstin *referoinnista*. Mukauttaja pyrkii kertomaan olennaisen jonkun toisen kertomasta, mutta helpommin. Hän voi korostaa olennaista esimerkiksi lukujen, alalukujen ja kappalejakojen kautta. Myös kään-

tämistä voidaan tarkastella referointina ja kääntäjää referoijana (Jakobson 1966 [1959]: 233; Mossop 1983). Harjoitustehtävinä selkomukautukset, referaatit ja käännökset ovatkin erityisesti lukemistaitoa mittaavia suorituksia (Kauppinen 1988; Kulkki-Nieminen 2010: 63). Olennaisen esittämisen ohella selkomukautuksessa täytyy kuitenkin kiinnittää erityistä huomiota lopputuloksen helpouteen ja kiinnostavuuteen.

Tässä tehtävässä oli karsittava paljon, ja poistettavat sisällöt olivat aika vapaasti mukauttajan valittavissa. Näin suurta valtaa kääntäjäopiskelijat pitivät hankalana, ja harva lähti poistamaan tekstistä selkeitä asiakokonaisuuksia. Aineistosta on vaikea löytää sisältöjä, joita lähes kaikki olisivat pitäneet karsittavina, joten poistoille on vaikea keksiä sellaisia yhteisiä nimittäjiä, joita tutkijat ovat osoittaneet esimerkiksi Topeliuksen tai Montgomeryn suomennoksista (Pitkänen-Heikkilä 2010; Leden 2018; ks. alalukua 2.1). Esimerkiksi lähdetekstissä kuvatut uusien sanojen keksimiskilpailut olisivat voineet olla helposti poistettavissa oleva yksityiskohta, mutta ne oli otettu mukaan jopa kaikkein suppeimpaan, keskimääräistä puolet lyhempään mukautukseen. Pitkiä esimerkkejäkin, kuten usean rivin mittaisia dialogeja, olivat jotkut (5/25) ottaneet mukautukseen. Opiskelijoiden työselosteista kuitenkin löytyy perusteita poistoille ja toisaalta joidenkin yksityiskohtien säilyttämiselle (esim. 2).

- (2) Erityisen haastavalle tuntui päättää, mitkä asiat tekstissä ovat ”turhia” ja jäävät pois. – – Mietin, että henkilölle, joka on aiheesta kiinnostunut voisi olla mielenkiintoista tietää esimerkiksi, että kielenhuollon suositukset ovat aiheuttaneet niin isoja erimielisyyksiä, että ne ovat johtaneet kielitoimiston johtajan eroamiseen. Toisaalta taas aiheen kannalta se ei ole kovinkaan oleellinen tieto. Päädyin kuitenkin sisällyttämään niitäkin asioita, mitä en pitänyt kaikista tärkeimpinä selkotehtiin.

Kuvauksissa painottuu subjektiivinen valinta: mitä opiskelija itse piti kiinnostavana. Esimerkissä 2 kirjoittaja arvioi kielenhuoltoon liittyvän dramatiikan havainnollistavan asiaa ja lisäävän lukijan kiinnostusta. Toisaalta moni toteutti karsinnat kokonaisuusmielessä (esim. 3).

- (3) Aloitin selkosuomimukautuksen tekemisen lukemalla koko tekstin läpi ja alleviivaamalla tekstistä olennaisia kohtia, lauseita ja termejä. Näin sain hyvän kokonaiskuvan siitä, mitkä asiat ovat tekstissä lukijalle olennaisia ja millainen tekstin kokonaisuus on. Työvaihe helpotti myös sitä, että tiesin selkomukautusta tehdessäni, mitä asioita tekstissä tulee selittää auki ja mitä lukijan voidaan olettaa tietävän etukäteen.

Esimerkin 3 tavoin monessa työselosteessa (13/25) kuvataan tyyppillisiä tiivistelmän tai referaatin kirjoittamisen menetelmiä, kuten ydinajatusten poimimista ja alleviivauksia kappaleittain, mutta samalla moni kertoi jo alkuvaiheessa pohtineensa, mitä mukaan otettavista kohdista olisi tarpeen selittää. Kuvaukset osoittavat, että selkomukauttaminen ei ole pelkkää lyhennelmän kirjoittamista selkeällä kielellä. Yksi opiskelija (esim. 4) kiinnitti huomiota siihen, että tavallisesti tiivistäessä esimerkit karsi-

taan, mutta selkomukautuksessa ne ovatkin tärkeitä (ks. Sainio 2006: 144–145; Virtanen 2009: 91).

- (4) Suurimpana haasteena tässä tehtävässä oli ehkäpä lähtötekstin laajuus. Tekstistä piti karsia paljon informaatiota pois, ja täytyi jatkuvasti tehdä päätöksiä siitä, mitä jättää pois ja mitä ei. Usein tekstiä tiivistäessä esimerkit karsitaan pois, mutta selkomukautuksessa nimenomaan havainnollistaminen esimerkkien kautta on tärkeää, joten pyrin sisällyttämään mahdollisimman paljon alkutekstin esimerkkejä selkomukautukseeni.

Juuri esimerkkien käyttö, selittäminen, toisto ja yksinkertaistettu kieli erottavatkin selkomukautuksen tekstilajina tyyppillisestä tiivistelmästä tai referaatista. Yksityiskohtien jättämistä mukautukseen lyhentämisen paineesta huolimatta voidaan perustella pyrkimyksellä ylläpitää lukijan kiinnostusta. Toisaalta selkomukautukset täyttävät monia referaatin tehtäviä: helpottavat tiedonkulkua, saavat ymmärtämään lähdetekstin paremmin ja myös testaavat lähdetekstin laadun (Kauppinen & Laurinen 1984; Kauppinen 1988).

Selkomukauttajan pitää tehdä paljon valintoja, ja käännöstehtäviin verrattuna tekstin laatijalla on valtaa hyvin paljon. Esimerkiksi laajat sisällölliset poistot, joita tämä tehtävä edellytti, eivät ole yleensä kääntämisessä hyväksytyt strategiat, ja ne voidaan tulkita esimerkiksi ideologiseksi vallankäytöksi (Dimitriu 2004: 163–164; Leden 2018). Selkomukauttajan valtaan voi suhtautua kuitenkin paitsi oikeutena myös velvollisuutena lukijaa kohtaan. Olennaisen tiivistämisen ja selkeän kielenkäytön ohella opiskelijat pyrkivätkin eläytymään juuri heikkoihin lukijoihin esimerkiksi nostamalla sisältöihin kiinnostavia yksityiskohtia ja esimerkkejä sekä yksinkertaistamalla kieltä eksplisiitistämällä muun muassa tekstin toimijoita.

4.2 Termien mukauttaminen yleistämällä ja selittämällä

Opetuskokeilun englannin ryhmissä opiskelijat käänsivät ensin uutistekstin brittienglannista suomeksi: vuonna 2019 kahdessa ryhmässä (4 + 4 opiskelijaa) uutistekstin erään videopelin tarinankerronnasta, vuonna 2020 (6 opiskelijaa) uutisen koronataudin tartuntatavoista. Opiskelijat laativat selkomukautukset itsenäisesti käyttäen lähdetekstinä pääsääntöisesti käännöstä.

Selkomittarin (2018) mukaan selkotekstistä ei pidä puuttua tekstin ymmärtämisen kannalta olennaista informaatiota, siinä käytetään kohderyhmälle tutuksi arvioidua sanastoa, erikoiskielisistä käsitteistä vain olennaisimmat otetaan mukaan mukautukseen ja ne selitetään hyvin. Pitkissä yhdyssanoissa neuvotaan käyttämään osittais-toistoa eli toistamaan vain yhdyssanan pääsanaa (esim. *maa- ja metsätalousministeriö* > *ministeriö*). Selkomukauttaja joutuu siis päättämään, mikä informaatio on olennaista ja millainen sanasto tai termistö voidaan arvioida tutuksi kohderyhmälle. Tämä muistuttaa tilannetta, jossa käännetään erikoiskielistä tekstiä maallikoille, jolloin joudutaan usein selittämään käsitteitä tai korvaamaan niitä yläkäsitteillä (Vehmas-Lehto 2010).

Koronaviruksen tarttumistapoja kuvaavaa uutista selkomukauttaessaan opiskelijat käyttivät monenlaisia yksinkertaistavia tai selittävää informaatiota lisääviä

mukauttamisstrategioita. Seuraavassa kuvataan opiskelijaesimerkein termin *intuboida* mukauttamista. Lähdetekstissä termi esiintyi lauseessa

- (5) – – tutkimusten osoitettua, että toimintakykyistä virusta esiintyy sellaisten potilashuoneiden ilmassa, joissa ei ole tehty aerosoleja synnyttäviä toimenpiteitä, kuten intubointeja tai hengityselimistöön liittyviä hoitotoimenpiteitä. (Käännös Juha Eskelinen)

Kuudesta opiskelijasta kolme oli kiertänyt termin *intuboida* lisäyksellä, jossa viitattiin hiukkasia ”synnyttäviin” tai ”sisältäviin” hoitotoimenpiteisiin (– – *vaikka hoitotoimenpiteet eivät synnytä aerosoleja*). Yksi kolmesta tarkensi tätä esimerkillä (– – *vaikka ei tehdä hiukkasia synnyttäviä toimenpiteitä, kuten esimerkiksi hengityspotken asettamista keuhkoihin*). Neljäs käytti vastaavaa strategiaa, mutta *hiukkasten* asemesta hän käytti lainasanaa *aerosoli*. Opiskelijat olivat siis pyrkinet välttämään vierasperäisen termin *intuboida* käyttämistä tekstissä. Vehmas-Lehto (2010: 369) kutsuu näitä käännösstrategioita yleisesti ”selittäviksi käännöksiksi” pitäen niitä pitkinä ja hankalina, mutta informatiivisina. *Selittävä käännös* eroaa kuitenkin ilmiönä termien selittämisestä, jossa lähtötekstin käsitettä ei käännöksessä tai mukautuksessa korvata selityksellä vaan kohdetekstin termi tai käsite selitetään (termien selittämisestä ks. esim. Satokangas 2021). Ratkaisuja voi tarkastella myös eksplisiittistämisenä, sillä niissä avataan lukijalle lähdetekstin termiin sisältyviä merkityksiä.

Kuudesta opiskelijasta kaksi poisti käsitteen tekstistään kokonaan. Toinen viittasi hoitotoimenpiteiden aiheuttamaan tartuntariskiin tekstin merkitystä yksinkertaistavalla lauseella – – *huoneissa, joissa on koronatautiin sairastuneita ihmisiä*. Ratkaisu vaikutti muiden mukauttajien versioihin verrattuna alkutekstin informaation säilymiseen voimakkaammin, sillä se jättää pois alkutekstissä keskeisenä teemana esiintyvän ristiriidan viruksen leviämisestä esitettyjen kahden hypoteesin välillä (*leviää potilaan hengitysilman mukana ja leviää hoitotoimenpiteiden yhteydessä*). Toinen opiskelija poisti potilashuoneiden ja hoitotoimenpiteiden aiheuttamat riskit kokonaan toteamalla tekstissä aiemmin esiintynyttä informaatiota toistaen, että *koronaviruksen on todettu leviävän myös ilmateitse*. Molemmissa tapauksissa kyse on yleistämisestä. Erikoisalakielten käännöksissä on yleensä tavoitteena välittää lähdetekstin koko informaation sisältö (Vehmas-Lehto 2010: 364), joten keskeisten käsitteiden poistamista kokonaan voinee pitää enemmän selkomukauttamiselle kuin kääntämiselle ominaisena strategiana.

Opiskelijat pohtivat käännöskommenteissaan erityisesti kohderyhmän kykyä ymmärtää erikoiskielisiä termejä ja käsitteitä (esim. 6). Heitä mietitytti myös lukijan kielitaidon ja kognitiivisten kykyjen ali- tai yliarvioinnin riski (esim. 7).

- (6) Ensimmäisenä haasteena mukautuksessa oli se, miten viitata suuriin pisaroihin ja aerosoleihin – pohdin pitkään, onko aerosoli liian erikoiskielinen termi, ja pitäisikö puhua vain pienistä pisaroista tai hiukkasista.
- (7) Pohdin useita kohtia siinä mielessä, etten osannut päättää onko selkomukautukseni vieläkin liian vaikeaa kieltä tai lauseet liian pitkiä. Toisaalta

taas pohdin, olenko yksinkertaistanut joitakin kohtia liikaa, eli aliarvioiniko lukijan jollain tavalla.

Mukautuksissa useimmat opiskelijat olivat valinneet kohderyhmäkseen suomea opettelevat maahanmuuttajat. Kahdella opiskelijalla oli selkokieltä tarvitseva maahanmuuttajataustainen lähisukulainen, joilla he testasivat omia mukautuksiaan. Toinen heistä luetutti mukautuksen ensimmäisen version sukulaisellaan ja pyysi palautetta. Seuraavaksi hän muun muassa korvasi pitkiä yhdyssanamuotoisia termejä sekä muita hankaliksi koettuja ilmauksia yksinkertaisemmiksi olettamallaan ilmaisutavoilla. Työselosteessa opiskelija raportoi, että tekstin toista versiota lukija luonnehti ”selkeäksi, ja kertoi saaneensa onnistumisen tunteen, kun ymmärsi tekstin melkein kokonaan”. Muut opiskelijat perustivat mukautusratkaisunsa oletuksiin kohderyhmänsä tarpeista.

4.3 Kaunokirjalliset keinot ymmärrettävästi ja yksiselitteisesti

Kaunokirjallista tekstiä selkomukautettiin kahdella opetuskokeiluun osallistuneella kurssilla. Vaikka niillä selkomukautetut tekstit olivat keskenään varsin erilaisia, yhdistivät niitä muun muassa kuvakieliset ja kuvailevat ilmaukset. Tässä aluvuossa kiinnittämmekin huomiota siihen, miten kuvakieltä ja kuvailevia ilmauksia on poistettu ja niiden merkityksiä (ja muita implisiittisiä merkityksiä) tuotu tekstissä eksplisiittisesti esille ja miten opiskelijat näitä ratkaisujaan kommentoivat.

Syksyllä 2020 ammattikäntämisen kurssilla venäjämästä suomeen yhtenä toimeksi-antona oli selkomukauttaa lyhyt venäjänkielinen kaunokirjallinen teksti (Ulitskaja 2007: 7–11), josta opiskelijat ensin käänsivät otteen suomeksi. Mahdollista oli myös käyttää kurssin opettajan tekemää laajempaa käännöstä selkomukautuksen lähde-tekstinä. Opiskelijat saivat itse päättää, minkälaisille selkokielen tarvitsijoille he tekstin suuntasivat.

Selkosuomesta annettujen ohjeiden mukaan (esim. Sainio 2006) kaunokirjallisen tekstin selkomukauttaja voi karsia sivuhenkilöitä, sivujuonia ja kuvausta, mutta joissakin kohdissa selitysten ja tarkennusten lisääminen saattaa olla tarpeen, sillä karsimisen seurauksena voi syntyä sisällöllisiä aukkoja, joita selkolukija ei pysty täydentämään. Toisaalta kaunokirjallisissa teksteissä asioita ei aina sanota suoraan, vaan lukijalle annetaan mahdollisuus päätellä, lukea rivien välistä (mas. 142). Tässä tilanteessa selkomukauttajan on päätettävä, voiko hän täydentää mukautukseen sellaista, minkä kirjailija on tarkoituksella jättänyt sanomatta (Kulkki-Nieminen & Leskelä 2012: 568). Poistot ja lisäykset on tehtävä niin, että alkuperäisen teoksen tyyli ja tunnelma säilyvät. Leskelän ja Kulkki-Niemisen (2015: 138) mukaan onkin todennäköistä, että kaunokirjalliseen selkotekstiin jää lukijan päättelyä ja tulkintaa vaativia kohtia enemmän kuin informoiviin selkoteksteihin.

Opiskelijoiden tekemien selkomukautusten sanamäärä oli noin 2/3 niiden perustana olevien käännösten sanamäärästä, vaikka tehtävänannossa ei suoranaisesti ohjeistettu lyhentämään tekstiä. Sanamäärän pieneneminen johtuu ennen kaikkea pitkien ja monimutkaisten virkerakenteiden yksinkertaistamisesta ja kuvauksen karsimisesta, kuten esimerkissä 8.

- (8) Käännös: Hänen isänsä, valkovenäläisen pikkukylän sepän jälkeläinen, synnynäinen mekaanikko, käytännön mies, – –
Selkomukautus: Sonetškan isä oli mekaanikko.

Toinen tavallinen selkokielistämisen keino oli kuvailevien sanojen ja ilmausten pois-taminen ja asian ilmaiseminen ilman kuvaannollisuutta. Kuvakielessä piileekin väärin-ymmärryksen vaara, sillä selkokuljia voi tulkita kielikuvan kirjaimellisesti. Tästä syystä selkokirjoitusohjeissa kehoitetaan maltillisuuteen kuvakielen käytössä. (Leskelä 2019: 138.) Leskelä ja Kulkki-Nieminen (2015: 163) kuitenkin suosittelevat, ettei kielikuvia kar-sittaisi kokonaan pois, koska ne lisäävät selkotekstin elävyyttä (mts. 164). Käännöksissä oli käytetty runsaasti kuvailevia substantiiveja (esim. *vitsinieikka, kauhtana*), adjektiiveja (*rimppakinttuinen, likinäköinen*) ja verbi-ilmauksia (*uppoutua kirjoihin, temmata mukaan*), jotka opiskelijat korvasivat selkomukautuksissaan selittäville ilmauksilla, mikä toisaalta yksinkertaisti tekstin tyyliä, toisaalta eksplisiittisti sen merkityksiä: *Isoveli Jefrem tykkäsi vitsailla, Sonetška pukeutui löysiin vaatteisiin, hänellä oli laihat jalat, hän näki huonosti kauas, hän luki paljon ja kirjat vaikuttivat häneen voimakkaasti*.

Venäjäntieliseen alkutekstiin sisältyi myös yksi reaalian² ja kuvailevan verbin yhteisesiintymä. Opiskelijat ovat harjaantuneet havaitsemaan nämä ilmiöt teksteistä, eikä heillä ollut tälläkään kertaa vaikeuksia niiden tunnistamisessa. Venäjäntielisessä lähdetekoksessa Ulitskaja luo 1920-luvun lopun ajankuvaa muun muassa mainitsemalla NEP:n eli Neuvostoliitossa 1921–1928 harjoitetun talouspolitiikan. Reposen (2017: 74) mukaan Ulitskaja kuvaa NEP:a metaforisesti ”viimeisiä henkäyksiään veteleväksi olioksi” ja yhteiskunnan koneistoksi, ”joka on epäkunnossa ja lakkaa pian toimimasta”. Esimerkissä 9 selkomukauttaja onkin päätenyt avaamaan lyhenteen merkitystä. Sa-malla myös kuvailevan verbin (*lässähti*) merkitys tuodaan eksplisiittisesti esille.

- (9) Käännös: NEP lässähti.
Selkomukautus: Neuvostoliiton politiikka epäonnistui.

Opiskelijat pitivät selkomukautustehtävää mielenkiintoisena mutta vaikeana. Epä-varmuus näkyi kokonaisuutta koskeneissa kommentteissa: ” – jos lauseita pilkkoo, hä-viääkö kirjoittajan rakentama rytmi?” ja ”Kaunokirjallisen teoksen sävyä ja tunnelmaa en kyllä saanut välitettyä sitten millään tavalla, mikä jää harmittamaan todella paljon.” Opintojen aikana harjaannutaan lähdetekstin tarkkaan analysointiin sekä yksityis-kohtien arviointiin suhteessa kokonaisuuteen ja viestintätehtävään. Ulitskajan teksti oli kuitenkin jo itsessään haastava, eikä opiskelijoilla ollut aiempaa kokemusta kauno-kirjallisen tekstin kääntämisestä. Viestintätehtävän ja tekstikokonaisuuden pohdinta jäikin sivuosaan huomion keskittyessä vaativaan tehtävään sana- ja lausetasolla. Opi-skelijoita lohduttanee tieto, että kuten luvussa 1 todettiin, tekstitaso on kokeneenkin selkomukauttajan suurin haaste (Maaß 2020: 122).

Myös aineiston toisessa kaunokirjallisessa selkomukautuksessa nousi esiin ristiveto toisaalta yksinkertaistamisen, toisaalta kaunokirjallisten keinojen säilyttämisen vä-

2. Reaalia on käsite, joka esiintyy lähdekulttuurissa mutta ei kohdekulttuurissa (Leppihalme 2011).

lillä, vaikka sen lähdeteksti olikin tyyliään hyvin erilainen kuin Ulitskajan kertomus. Kaunokirjallisuuden kääntämisen kurssilla selkomukautettiin katkelma Tove Janssonin teoksen suomennoksesta *Muumipeikko ja pyrstötähti* (Jansson 2018: 5–7). Kohde-ryhmäksi oli määritelty selkokieltä tarvitseva lukija. Seuraavassa aineistona on kahdeksan opiskelijan selkomukautus ja työseloste.

Opiskelijoiden selkomukautusten pituudet vaihtelivat: pisin selkomukautuksista oli noin kaksi kertaa lyhimmän mittainen. Työselosteista käy ilmi, että tasapainon löytäminen lyhentämisen tai karsimisen ja tyylin säilyttämisen välillä koettiin haastavaksi, ja poistoja harkittiin tarkoin:

- (10) Halusin kuitenkin pyrkiä säilyttämään viihdyttävän sävyn, mikä oli jokseenkin haastavaa, koska tuntui, että tekstiä karsiessa siitä putosi pois paljon tunteita ja tarinasta kiinnostavan tekevää ainesta.

Esimerkeissä 11a–c opiskelijat ovat karsineet kuvailevaa kielenkäyttöä selkomukautuksessaan. Katkelmassa Nipsu ja Muumipeikko ovat saapuneet paikkaan, josta Nipsu on aiemmin löytänyt tien:

- (11) Hän [Nipsu] poukkoili sinne tänne, nuuhki ja veti vainua ja tutki auringon asemaa ja hyöri ja hääri ja huusi lopulta:
– Täällä! Minä löysin sen! No? Mitä sanot? Eikö näytäkin vaaralliselta? Sinä saat mennä edeltä.

Tapahtumien kuvaamisen lisäksi katkelma rakentaa Nipsun henkilökuvaa: siitä välittyy Nipsun touhuaminen, jolla tämä korostaa oman löytönsä tärkeyttä. Selkomukautuksessa 11a tämä vaikutelma on pyritty säilyttämään, vaikkakin karsituin keinoin:

- (11a) Nipsu hyöri ympäriinsä,
nuuskutteli ja tutki.
Lopulta Nipsu huusi:
– Löysin sen!
Eikö näytäkin vaaralliselta?
Sinä saat mennä edeltä.

Esimerkissä 11b ilmaisuuden yksinkertaistaminen taas heikentää tätä vaikutelmaa:

- (11b) Nipsu ryhtyi etsimään tietä. Lopulta hän huusi:
– Täällä! Minä löysin sen! Eikö olekin vaarallisen näköinen. Mene sinä edeltä. (Lihavointi lisätty.)

Ensimmäisen virkkeen Nipsun toimintaa kuvailevat ilmaukset *poukkoili*, *nuuhki*, *veti vainua*, *tutki*, *hyöri* ja *hääri* on poistettu ja niiden sijaan on ilmaistu kaiken tämän tekemisen tarkoitus, joka on lähdetekstissä vain implisiittisesti läsnä: se, että poukkoillessaan, nuuhkiessaan ja hyöriessään Nipsu etsi tietä. Tempoileva touhuaminen

kuvataan nyt päämäärätietoisena toimintana, mikä saattaa vaikuttaa henkilöhahmon karakterisaatioon.

Poistot ja yksinkertaistaminen nivoutuvat selventämiseen myös muualla. Esimerkeissä 11a–c (kuten myös esimerkissä 8) esitystä on eksplisiitistetty korvaamalla henkilöhahmoon viittaava persoonapronomini erisnimellä (vrt. myös toimijoiden eksplisiitistaminen alaluvussa 4.1). Myös esimerkissä 11c kuvailevia ilmauksia (*poukkoili, veti vainua, hyöri, hääri*) on karsittu ja implisiittisiä sisältöjä eksplisiitistetty:

- (11c) **Nipsu** haisteli tietä ja tutki aurinkoa.
 Vähän ajan päästä hän huusi: Täällä **se on!**
Tie oli löytynyt.
 – Eikö näytäkin vaaralliselta, **Nipsu sanoi Muumipeikolle.** (Lihavoinnit lisätty.)

Persoonapronomini on korvattu erisnimellä, huudahdus *Täällä!* on laajennettu kokonaiseksi virkkeeksi, tien löytyminen (joka on lähdetekstistä pääteltävissä, mutta ei ilmipantuna) mainitaan erikseen kerronnassa ja Nipsun repliikkiin on lisätty johtolause, joka tekee puhujan ja puhumisen eksplisiitiseksi. Sisällölliset aukot, joita eksplisiitistaminen tässä täyttää, eivät kuitenkaan ole syntyneet selkomukauttamiseen kuuluvan karsimisen seurauksena, vaan ovat lähdetekstin piirteitä: ellipsisit ja aukot ovat toki osa kaikkea kielenkäyttöä, mutta erityisen tyypillisiä kaunokirjallisuudessa, jossa ne kutsuvat lukijaa täyttämään tulkinnallaan tekstin aukot (Bortolussi & Dixon 2003: 90–95). Kaunokirjallisuuden selkomukauttaja joutuukin pohtimaan, kuinka tärkeitä tekstin aukot ovat tekstin tyylin säilymiselle.

On mielenkiintoista, että esimerkeissä 11a–c on kaikissa tehty vähintään yksi eksplisiitistävä ratkaisu, kuten erisnimen käyttäminen persoonapronominin sijaan ja tien löytymiseen viittaavan *Täällä!* -huudahduksen muuttaminen kokonaiseksi lauseeksi. Vaikka yksinkertaistaminen siis tyypillisimmillään näkyy karsimisena, usein siihen nivoutuu selventäminen: tekstissä ilmaistaan jotakin enemmän tai tarkemmin kuin lähdetekstissä. Selkokirjoittajan ohjeet ohjaavat sekä yksinkertaistamaan että selventämään; toisaalta yksinkertaistamista ja tarkentamista esiintyy myös käännöksissä niin yleisesti, että niitä on tutkittu mahdollisina kääntämisen universaaleina (ks. alalukua 2.1).

Työselosteissa esimerkkien 11a–c eksplisiitistäviä ratkaisuja ei käsitellä ja kuva-kielen karsiminen mainitaan vain yleisellä tasolla. Poistojen ja tyylin, sävyn, tunnelman tai tarinallisuuden säilyttämisen ongelmallisen suhteen mainitsee sen sijaan useampi opiskelija (5/8):

- (12) Tietynlainen tasapaino karsimisen ja yksinkertaistamisen sekä toisaalta kielellisen rikkauden ja tyylin säilyttämisen välillä on vielä siis hieman hakusessa.
- (13) Tuntui, että aika paljon tekstin tyylin kannalta oleellista piti jättää pois. Ja kuitenkin minulle jäi lopuksi myös epävarmuuden tunne, että lyhensinköhän tekstiä riittävästi.

4.4 Selkomukauttajan ja kääntäjän kahtalaisessa roolissa

Opiskelijat pitivät tasapainoilemista muuttamisen ja säilyttämisen välillä vaikeana: paljonko saa, voi tai pitää karsia ja kuinka radikaalisti rakennetta saa muuttaa? Nämä ovat olennaisia, eettisiäkin kysymyksiä jo kääntäjäksi koulutautuvien ensimmäisillä käänöskursseilla, mutta kokeilussamme valinnat saivat uudet mittasuhteet. Vaikka olemme pitäneet lähtökohtana kääntämisen ja selkomukauttamisen yhteisiä piirteitä, otteesta 14 paljastuu niiden paikoin vastakkainen, silti antoisa luonne ja sen tuoma rooliristiriita opiskelijan kokemana:

- (14) Tämä tehtävä oli todella virkistävä kokemus, sillä en ole koskaan aikaisemmin joutunut mukauttamiseen liittyvien käänösongelmien eteen. Yleisesti olen tottunut kääntämisessä lisäämään ja selittämään, mutta mukauttamisen kohdalla strategiani oli aivan päinvastainen, sillä päädyin todella radikaaliin poistamiseen ja asioiden uudelleen järjestämiseen.

Samansuuntaista rooliristiriitaa on havaittavissa otteesta 15, jonka loppu osoittaa kirjoittajan myös oppineen välillisesti jotain paitsi itsestään, myös kääntämisestä:

- (15) Olen itse tottunut kirjoittamaan hyvinkin monimutkaisia virkkeitä suurella tiheydellä, minkä lisäksi kirjoittamani tekstit lähtevät helposti polveilemaan. Tässä toimeksiannossa piti tehdä käytännössä päinvastoin kuin mikä on itselle luontevaa. Selkomukautusta tehdessä joutui jopa tavallista enemmän pohtimaan asioiden esittämistapaa, ja koko tekstin rakennekin koki muutoksia. – – Toimeksiannon hyöty vastaisuudessa on todennäköisesti se, että tämä laajensi ymmärrystäni lukijakunnan ja kohderyhmän huomioon ottamisesta kääntäessä.

Selkomukautustehtävä tuo käänöskursseille arvokkaan lisän: se kehittää opiskelijoiden teksti(analyysi)taitoja, ja he tulevat tietoisemmaksi tekstin suuntaamisesta toiselle, erilaiselle lukijakunnalle.

5 Päätelmät

Opiskelijoiden selkomukautuksissa lukijoiden huomioiminen näkyi poistoina, lisäyksinä ja eksplisiittisyyden asteen muutoksina eli pragmaattisina käänösstrategioina ja työselosteissa näitä koskevinä pohdintoina. Havainto tukee oletusta, että kääntäjän-koulutuksessa omaksuttuja taitoja voi soveltaa selkomukauttamiseen.

Kolmea genreä edustavien selkomukautusten analyysi osoittaa poistoja, lisäyksiä ja eksplisiittisyyden asteen muutoksia käytetyn odotetusti kaikissa genreissä. Poistot kohdistuivat muun muassa erikoiskielisiin termeihin ja kuvakielisiin ilmauksiin, mutta eivät vaikkapa esimerkkeihin, vaikka juuri niitä olisi helppo karsia. Lisäysten avulla taas selitettiin tai tehtiin eksplisiittisiksi tekstiin sisältyviä merkityk-

siä. Eksplisiittistävien ratkaisujen avulla ilmaistiin eksplisiittisesti toiminnan kokija ja kohde (alaluku 4.1), termin, reaalian tai kuvakielisen ilmauksen merkitys (4.1–4.3), persoonapronominin viittauskohde (4.3) ja tapahtuma, joka käy lähdetekstistä vain implisiittisesti ilmi ja vaatii siksi lukijan tulkintaa (tien etsiminen, tien löytyminen ja johtolauseella ilmaistu sanominen alaluvussa 4.3). Osa-aineistojen tarkastelussa näkyvät muokkausten mahdolliset genre- ja tehtävänantokohtaiset piirteet, kuten tekstin otsikoinnin muuttaminen ja sisältövalinnat kiinnostavuuden perusteella (4.1), informaatioisisällön säilyttäminen termejä selittämällä, mutta myös vähentäminen niitä poistamalla (4.2) sekä esimerkiksi tekstin tyyliin tai karakterisaatioon vaikuttava kuvakielen karsiminen (4.3).

Selkomukauttajan tulee huomioida paitsi kohdelukijan tietotaso, myös kognitiivinen kompetenssi (Hansen-Schirra ym. 2020: 201; ks. myös Leskelä 2019: 89–90, 97–104). Aineistossamme esimerkiksi termien tai reaalioiden selittäminen täyttää tiedollista aukkoa, kun taas implisiittisten merkitysten avaaminen auttaa lukijaa esimerkiksi seuraamaan tapahtumien kulkua ja tukee häntä päättelyprosessissa. Myös poistoista pidättäytyminen ja havainnollistavien elementtien säilyttäminen sisällön kiinnostavuuden tai viihdyttävän sävyn perusteella on seurausta lukijan kognitiivisen kompetenssin huomioimisesta: lukijan mielenkiintoa on pidettävä yllä.

Toinen esimerkki opitun soveltamisesta on *rinnakkaistekstien* käyttö, josta usea opiskelija raportoi työselosteessaan. Kääntäjänkoulutuksessa rinnakkaistekstyöskentelyllä tarkoitetaan sitä, että kääntäjä lukee kohdekielisiä tekstejä, jotka käsittelevät samaa aihepiiriä tai edustavat samaa tekstilajia kuin käännettävä teksti (Neubert 1998: 19). Näin hän saa tietoa siitä, miten vastaavia tekstejä kohdekielellä laaditaan: millaisia ovat niiden sanasto, rakenteet ja tyyli, tai miten tekstikokonaisuus rakentuu. Selkomukautustehtävässä opiskelijat raportoivat lukeneensa selkokielellisiä tekstejä, kuten selkokielellisiä uutisia, saadakseen käsityksen esimerkiksi tavoitellusta vaikeustasosta.

Analyysissä nousivat esiin selkomukauttamisen erot ja yhtäläisyydet toisaalta kääntämisen, toisaalta referoinnin kanssa. Selkomukauttamisessa poistot ja tekstin rakenteeseen kohdistuvat muutokset ovat usein suurempia kuin kääntämisessä, kun taas referoinnista selkomukauttamisen erottaa se, että lukijan mielenkiintoa pyritään pitämään yllä muun muassa havainnollistavien esimerkkien ja kaunokirjallisen tyylin avulla. Niin selkomukauttamisen, kääntämisen kuin referoinninkin ytimessä on kuitenkin tekstin uudelleenkirjoittaminen uutta lukijakuntaa ja viestintätilannetta varten.

Opiskelijat kokivat harjoituksen paitsi motivoivaksi ja kiinnostavaksi myös haastavaksi. Tyypillisin haaste, jonka opiskelijat nostivat esiin työselosteissaan, oli sen arvioiminen, kuinka paljon saa tai voi poistaa ilman, että sisällöt tai tyyli kärsivät liikaa tai että kohdelukija kokee tulevansa aliarvioituksi (ks. myös Hartama-Heinonen, Kuusi, Leskelä & Pitkänen-Heikkilä 2022). Syynä voi olla kontaktin puuttuminen selkokielen tarvitsijoihin. Hansen-Schirra ym. (2020: 202) toteavat, että vaikka kääntäjät soveltuvatkin hyvin selkomukauttajiksi, haasteita saattaa aiheuttaa se, etteivät he välttämättä tunne kohdelukijoiden erityistarpeita. Vaatii asiantuntemusta huomioida nämä tarpeet mutta kuitenkin säilyttää tekstin informaatioisisältö (mp.). Jatkossa koulutukseen tulisikin saada mukaan kokemusasiantuntijoita antamaan palautetta opiskelijoiden selkomukautuksista, minkä myös opiskelijat nostavat työselosteissaan esiin. Yksi tapa

toteuttaa tämä voisivat olla autenttiset toimeksiannot, joihin kuuluisi kohderyhmiltä saatu palaute selkomukautuksista.

Opiskelijoiden pohdinnat osoittavat, että omaa selkomukautustaan arvioidessaan he kiinnostavat huomiota selkomukauttamisen ydinongelmiin: siihen, mikä on teksti-kokonaisuuden ja kohdelukijan kannalta olennaista ja mitä lukijan voi olettaa ymmärtävän. Havaintojemme perusteella uskommekin, että kääntäjänkoulutus voi tarjota yhden harkinnanarvoisen koulutusväylän selkomukauttamiseen. Selkomukauttamisen tarkastelu kääntämisen laajemmassa kehikossa voi olla hyödyllistä koulutuksen järjestämisen näkökulmasta.

Selkosuomen normit rakentuvat samalla, kun selkotekstit lisääntyvät; tulevilla selko-kirjoittajilla ja heidän opettajillaan on suuri merkitys normien vakiinnuttamisessa. On ilmeistä, että selkomukauttamiselle tarvitaan toimivia koulutuspolkuja. Käytännössä Suomelle tuleekin yhä vaikeammaksi perustella selkokielen vähäistä resursointia sekä sen heikkoa asemaa tutkimuksessa ja yliopisto-opetuksessa, kun tarve kasvaa ja muualla Euroopassa siihen vastataan. Uusia avauksia on tehty ja tutkimushankkeita on Suomesakin onneksi hiljalleen käynnistynyt, mutta paljon on vielä tehtävänä.

Lähteet

- BORTOLUSSI, MARISA – DIXON, PETER 2003: *Psychonarratology. Foundations for the empirical study of literary response*. Cambridge: Cambridge UP.
- BREDEL, URSULA – MAASS, CHRISTIANE 2016: *Leichte Sprache. Theoretische Grundlagen, Orientierung für die Praxis*. Berlin: Dudenverlag.
- CHESTERMAN, ANDREW 1997: *Memes of translation. The spread of ideas in translation theory*. Benjamins Translation Library 22. Amsterdam: John Benjamins.
- 2004: Beyond the particular. – Anna Mauranen & Pekka Kujamäki (toim.), *Translation universals. Do they exist?* s. 33–49. Amsterdam: John Benjamins.
- DIMITRIU, RODICA 2004: Omission in translation. – *Perspectives. Studies in Translatology* 12 (3) s. 163–175.
- ECO, UMBERTO 2001: *Experiences in translation*. Kääntänyt Alastair McEwen. Toronto Italian Studies. Toronto: University of Toronto Press.
- GARCÍA ÁLVAREZ, ANA MARÍA 2007: Evaluating students' translation process in specialised translation. Translation commentary. – *JoSTrans. The Journal of Specialised Translation* 7 s. 139–163.
- HANSEN-SCHIRRA, SILVIA – MAASS, CHRISTIANE 2020: Easy language, plain language, easy language plus. Perspectives on comprehensibility and stigmatisation. – Silvia Hansen-Schirra & Christiane Maaß (toim.), *Easy language research. Text and user perspectives* s. 17–39. Berlin: Frank & Timme.
- HANSEN-SCHIRRA, SILVIA – BISANG, WALTER – NAGELS, ARNE – GUTERMUTH, SILKE – FUCHS, JULIA – BORGHARDT, LIV – DEILEN, SILVANA – GROS, ANNE-KATHRIN – SCHIFFL, LAURA – SOMMER, JOHANNA 2020: Intralingual translation into easy language. Or how to reduce cognitive processing costs. – Silvia Hansen-Schirra & Christiane Maaß (toim.), *Easy language research. Text and user perspectives* s. 197–225. Berlin: Frank & Timme.
- HARTAMA-HEINONEN, RITVA – KUUSI, PÄIVI – LESKELÄ, LEEALaura – PITKÄNEN-

- HEIKKILÄ, KAARINA 2022: Kääntäjäopiskelijat selkomukauttajina. Opetuskokeilun antia. – *MikaEL. Kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksen symposiumin verkkojulkaisu* 15 s. 106–120.
- HORVÁTH, PÉTER LÁSZLÓ – LADÁNYI, LILI 2021: Easy language in Hungary. – Camilla Lindholm & Ulla Vanhatalo (toim.), *Handbook of easy languages in Europe* s. 219–252. Berlin: Frank & Timme.
- JAKOBSON, ROMAN 1966 [1959]: On linguistic aspects of translation. – Reuben A. Brower (toim.), *On translation* s. 232–239. New York: Oxford University Press.
- JANSSON, TOVE 2018: *Muumipeikko ja pyrstötähti*. Alkuteos [1968] *Kometen kommer*. Suomentanut Laila Järvinen. Helsinki: WSOY.
- KALLIOKOSKI, JYRKI – MÄNTYNEEN, ANNE – NORDLUND, TARU 2018: Suomentamisen ideologiat ja normit. – *Virittäjä* 122 (4) s. 477–492. <https://doi.org/10.23982/vir.76565>.
- KAUPPINEN, ANNELI 1988: Asiatekstin referointi – kielenkäytön perustaito. – *Kielikello* 2/1988.
- KAUPPINEN, ANNELI – LAURINEN, LEENA 1984: *Tekstejä teksteistä. Muisti- ja tekstilingvistiikan sovelluksia asiatekstin referoinnin problematiikkaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KOTILAINEN, LARI 2016: *Kielen elämä. Suomen kieli eilisestä huomiseen*. Helsinki: Siltala.
- KULKKI-NIEMINEN, AULI 2010: *Selkoistettu uutinen. Lingvistinen analyysi selkotekstin erityispiirteistä*. Acta Universitatis Tamperensis 1524. Tampere: Tampere University Press.
- KULKKI-NIEMINEN, AULI – LESKELÄ, LEEAURA 2012: Selkoistaminen ja tekstilajit. – Vesa Heikkinen, Eero Voutilainen, Petri Lauerma, Ulla Tiililä & Mikko Lounela (toim.), *Genreanalyysi. Tekstilajitutkimuksen käytäntöä* s. 545–574. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 29. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. <https://kaino.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk29/Genreanalyysi.pdf> (8.9.2021).
- LAVIOSA-BRAITHWAITE, SARA 1998: Universals of translation. – Mona Baker (toim.), *Routledge encyclopedia of translation studies* s. 288–291. London: Routledge.
- LEDEN, LAURA 2018: For children only. Abridgement of crossover characteristics in the Finnish translation of L.M. Montgomery’s Emily trilogy. – Stefanie Barschdorf & Dora Renna (toim.), *Translating boundaries. Constraints, limits, opportunities* s. 121–143. Stuttgart: Ibidem.
- LEPPIHALME, RITVA 2011: Realia. – Yves Gambier & Luc van Doorslaer (toim.), *Handbook of translation studies. Volume 2*. Philadelphia, PA: John Benjamins.
- LESKELÄ, LEEAURA 2019: *Selkokieli. Saavutettavan kielen opas*. Helsinki: Opikie.
- 2021: Easy language in Finland. – Camilla Lindholm & Ulla Vanhatalo (toim.), *Handbook of easy languages in Europe* s. 149–190. Berlin: Frank & Timme.
- LESKELÄ, LEEAURA – KULKKI-NIEMINEN, AULI 2015: *Selkokirjoittajan tekstilajit*. Helsinki: Opikie.
- LESKELÄ, LEEAURA – UOTILA, ELIISA 2020: Selkokieli saavutettavan viestinnän välineenä. – Maija Hirvonen & Tuija Kinnunen (toim.), *Saavutettava viestintä. Yhteiskunnallista yhdenvertaisuutta edistämässä* s. 227–248. Helsinki: Gaudeamus.
- MAASS, CHRISTIANE 2019: Übersetzen in Leichte Sprache. – Christiane Maaß & Isabel Rink (toim.), *Handbuch Barrierefreie Kommunikation* s. 273–302. Berlin: Frank & Timme.
- 2020: *Easy language – plain language – easy language plus. Balancing comprehensibility and acceptability*. Berlin: Frank & Timme. <https://doi.org/10.25528/042>.
- MAASS, CHRISTIANE – RINK, ISABEL – HANSEN-SCHIRRA, SILVIA 2021: Easy language in Germany. – Camilla Lindholm & Ulla Vanhatalo (toim.), *Handbook of easy languages in Europe* s. 191–218. Berlin: Frank & Timme.

- MOSSOP, BRIAN 1983: The translator as rapporteur. A concept for training and self-improvement. – *Meta* 28 (3) s. 244–278.
- 2007 [2001]: *Revising and editing for translators*. London: Routledge.
- 2016: 'Intralingual translation'. A desirable concept? – *Across Languages and Cultures* 17 (1) s. 1–24.
- 2019: 'Intersemiotic translating'. Time for a rethink? – *Translation and Interpreting Studies* 14 (1) s. 75–94.
- NEUBERT, ALBRECHT 1998: Theory and practice of translation studies revisited. 25 years of translator training in Europe. – Allison Beeby, Doris Ensinger & Marisa Presas (toim.), *Investigating translation* s. 13–26. Amsterdam: John Benjamins.
- NORDLUND, TARU 2018: Kääntäjien kirjeenvaihto, suomentamisen normit ja kieli-ideologiat 1800-luvun lopun Suomessa. – *Virittäjä* 122 (4) s. 561–585.
- PALOPOSKI, OUTI 2004: Suomennoskirjallisuus 1800-luvun alkupuolella. – Katja Huumo, Lea Laitinen & Outi Paloposki (toim.), *Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla* s. 41–72. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 979. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2011: Domestication and foreignization. – Yves Gambier & Luc van Doorslaer (toim.), *Handbook of translation studies. Volume 2* s. 40–42. Amsterdam: John Benjamins.
- PITKÄNEN-HEIKKILÄ, KAARINA 2010: Suomentaja normien ylläpitäjänä ja rakentajana. Johan Bäckvall ja Topeliuksen *Luonnon-kirjan* suomennosprosessi. – Sirkka Saarinen, Kirsti Siitonen & Tanja Vaittinen (toim.), *Sanoista kirjakieliin* s. 81–95. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 259. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- 2013: Tietokirjojen suomentajat terminologian kehittäjinä ja vakiinnuttajina. – H. K. Riikonen & Outi Paloposki (toim.), *Suomennetun tietokirjallisuuden historia 1800-luvulta nykypäivään* s. 66–82. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- REISS, KATHARINA – VERMEER, HANS J. 1986: *Mitä kääntäminen on. Teoriaa ja käytäntöä*. [Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie, 1984.] Lyhentäen suomentanut Pauli Roinila. Helsinki: Gaudeamus.
- REPONEN, MAIJA-LIISA 2017: *Ljudmila Ulitskajan novellin Sonetška käännöstä edeltävä teksti- ja metafora-analyysi*. Venäjän kielen ja kääntämisen pro gradu -tutkielma. Itä-Suomen yliopisto. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:uef-20170922> (6.8.2021).
- SAINIO, ARI 2006: Oikeus kelpo tarinoihin. – Leela Laura Leskelä & Hannu Virtanen (toim.), *Toisin sanoen. Selkokielen historiaa ja käytäntöä* s. 131–154. Helsinki: Opike.
- SATOKANGAS, HENRI 2021: Termien selittämisen toimintokuviot merentutkimusta yleis-tajuistavassa tietokirjassa. – *Virittäjä* 125 (1) s. 64–91. <https://doi.org/10.23982/vir.86998>.
- SCHÄFFNER, CHRISTINA 1997: From 'good' to 'functionally appropriate': Assessing translation quality. – *Current Issues in Language and Society* 4 (1) s. 1–5.
- Selkokielen toimenpideohjelma. Selkokielen edistäminen Suomessa vuosina 2019–2022*. Espoo: Kehitysvammaliitto 2019. <https://selkokeskus.fi/wp-content/uploads/2019/02/Selkokielen-toimenpideohjelma-2019.pdf> (16.9.2022).
- Selkomittari 2018 = *Selkeästi kaikille selkomittari*. Helsinki: Selkokeskus 2018. https://selkokeskus.fi/wp-content/uploads/2018/10/SELKOMITTARI_2018_11.10.18.pdf (5.8.2021).
- Selkomittari 2022 = *Selkeästi kaikille selkomittari*. 2.o. Helsinki: Selkokeskus 2022. <https://selkokeskus.fi/wp-content/uploads/2022/04/Selkokielen-mittari-2.o.pdf> (8.9.2022).
- SUOJANEN, TYTTI – KOSKINEN, KAISA – TUOMINEN, TIINA 2012: *Käyttäjakeskeinen kääntäminen*. Tampere Studies in Language, Translation and Literature, Series B1. Tampere: Tampereen yliopisto. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-44-8839-9>.

- TIITTULA, LIISA – KOLEHMAINEN, LEENA 2020: Käännöstiede ja sen menetelmät. – Milla Luodonpää-Manni, Markus Hamunen, Reetta Konstenius, Matti Miestamo, Urpo Nikanne & Kaius Sinnemäki (toim.), *Kielentutkimuksen menetelmiä I–IV* s. 942–983. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1457. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- TOURY, GIDEON 1985: A rationale for descriptive translation studies. – Theo Hermans (toim.), *The manipulation of literature. Studies in literary translation* s. 16–41. London: Croom Helm.
- ULITSKAJA, LJUDMILA 2007: *Sonetska*. Moskva: Eksmo.
- ULRYCH, MARGHERITA 2009: Translation and editing as mediated discourse. Focus on the recipient. – Rodica Dimitriu & Miriam Shlesinger (toim.), *Translators and their readers. In homage to Eugene A. Nida* s. 219–234. Bruxelles: Les Éditions du Hazard.
- VEHMAS-LEHTO, INKERI 2010: Termit kääntäjän näkökulmasta. – Niina Nissilä & Nestori Siponkoski (toim.), *Kieli ja tunteet. Käännösteoria, ammattikielet ja monikielisyys* s. 361–372. Vaasan yliopiston käännösteorian, ammattikielten ja monikielisyiden tutkijaryhmän julkaisut 37. Vaasa: Vaasan yliopisto. http://www.vakki.net/publications/2010/VAKKI2010_Vehmas-Lehto.pdf (20.9.2022).
- VINNI, IRJA – SAINIO, ARI 2000: Tutkielmia selkokielestä. – Ari Sainio (toim.), *Teksti, joka rakastaa lukijaansa. Kirjoituksia selkokielestä* s. 76–102. Helsinki: BTJ Kirjastopalvelu.
- VIRTANEN, HANNU 2009: *Selkokielen käsikirja*. Helsinki: Opika.
- VISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2008: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsingin yliopiston suomen kielen ja kotimaisten kirjallisuuksien laitos. <https://kaino.kotus.fi/visk/etusivu.php> (16.9.2022).
- ZETHSEN, KAREN KORNING 2009: Intralingual translation. An attempt at description. – *Meta* 54 (4) s. 795–812.

Easy Language adaptation in the light of translation strategies: findings from translator training

The present article approaches translation students' Easy Language adaptations from a translation-strategic viewpoint. It also charts the commonalities between translation and Easy Language adaptation and examines to what extent adaptation can be conceived as a type of intralingual translation. It asks whether translator education can offer a potential context for learning how to adapt texts as well as how the interface between translating and Easy Language adaptation could be employed here.

The research material comes from a teaching experiment carried out by the authors at the University of Helsinki during the academic years 2019–2021. The premise of this experiment was that the participating students already had the good preliminary skills required to produce Easy Language adaptations, since in their interlingual translation exercises they had already learnt how to modify texts to meet the needs of a new readership and to evaluate the functionality of their texts with respect to relevant textual purposes. During the experiment, the students adapted non-fiction, journalistic texts, and fiction, and wrote reflective process-related commentaries.

As to the theoretical and methodological framework, the article draws on translation studies and Easy Language research. The analysis concentrates on how the students employed pragmatic translation strategies (omission, addition, explicitness changes) in their adaptations. Focus is also placed on the student commentaries, particularly on arguing for diverse solutions, evaluating one's adaptations and on the challenges posed by adapting.

The analysis demonstrates that skills acquired within translator training can be transferred to Easy Language adaptation: pragmatic translation strategies can be applied as adaptation strategies and were applied in a versatile and genre-oriented manner. The students also used parallel texts and employed paraphrasing techniques. One particular problem, the students found, was insufficient knowledge of the target group. Here, feedback from experts by experience could provide a solution.

Translator training appears to offer a potential solution for training future adapters. This is because it produces the skills central to Easy Language adaptations: consideration of the needs of readers and the ability to pinpoint information that is essential for this new readership.

Selkomukauttaminen käännösstrategioiden valossa: havaintoja kääntäjänkoulutuksesta

Tässä artikkelissa tarkastellaan kääntäjäopiskelijoiden selkomukautuksia käännösstrategioiden valossa. Artikkelissa kartoitetaan kääntämisen ja selkomukauttamisen yhteisiä piirteitä ja pohditaan, voidaanko selkomukauttamista tarkastella kielen-sisäisenä kääntämisenä. Samalla pohditaan kääntäjänkoulutuksen sopivuutta selkomukauttajien mahdolliseksi koulutusväyläksi ja kääntämisen ja selkomukauttamisen rajapinnan hyödynnettävyyttä siinä.

Aineisto on koostettu Helsingin yliopistossa lukuvuosina 2019–2021 toteutetussa opetuskokeilussa. Kokeilun lähtökohtana on ollut ajatus, että kääntäjäopiskelijoilla on hyvät esivalmiudet selkomukauttamiseen, sillä käännöstehtävissään he ovat tottuneet muokkaamaan tekstejä uudelle vastaanottajakunnalle sopiviksi ja arvioimaan tekstin toimivuutta käyttötarkoitukseensa. Opetuskokeilussa opiskelijat selkomukauttivat tietokirjallisuutta, uutistekstejä ja kaunokirjallisuutta ja kirjoittivat mukautusprosessistaan reflektioivia työselosteita.

Teoreettiselta ja metodiselta viitekehykseltään artikkeli nojaa niin käännöstieteeseen kuin selkokielen tutkimukseen. Analyysissa keskitytään opiskelijoiden selkomukautuksissaan käyttämiin pragmaattisiin käännösstrategioihin eli poistoihin, lisäykseen ja eksplisiittisyyden asteen muutoksiin. Kohteena ovat myös opiskelijoiden ratkaisujen perustelut, omien tuotosten arviointi sekä mukauttamisen asettamat haasteet.

Analyysi osoittaa, että kääntäjäopinnoissa omaksutut taidot ovat siirrettävissä selkomukauttamisen kontekstiin: pragmaattiset käännösstrategiat sopivat myös selkomukauttamisen strategioiksi, ja niitä käytettiin monipuolisesti ja genrekohtaisesti eri tavoin. Opiskelijat myös hyödynsivät rinnakkaistekstejä ja sovelsivat referointitekniikkaa. Ongelmalliseksi osoittautui työselosteiden mukaan kuitenkin riittämätön kohderyhmätuntemus, jossa auttaisivat yhteydet kokemusasiantuntijoihin. Kääntäjänkoulutus osoittautuu harkinnanarvoiseksi selkomukauttajien koulutusväyläksi, sillä koulutus tuottaa selkomukauttamisessa keskeisiä taitoja, kuten lukijan ja hänen tietotonsa huomioimisen ja uuden lukijakunnan kannalta olennaisen tiedon löytämisen.

Kirjoittajien yhteystiedot: etunimi.sukunimi@helsinki.fi

Päivi Kuusi on käännöstieteen yliopistonlehtori Helsingin yliopistossa. Kaarina Pitkänen-Heikkilä on suomen kielen yliopistonlehtori Helsingin yliopistossa. Ritva Hartama-Heinonen on ruotsin kielen (kääntämisen ja tulkkauksen) yliopistonlehtori Helsingin yliopistossa. Leela Laura Leskelä on Selkokeskuksen kehittämisspäällikkö. Päivi Pasanen on käännöstieteen dosentti Helsingin yliopistossa. Juha Eskelinen on englannin kääntämisen yliopisto-opettaja Helsingin yliopistossa.

Tekstin sävy ja informaation kulku opiskelijoiden laatimissa selkomukautuksissa

Selkokieltä on kehitetty Suomessa 1970-luvun lopulta alkaen, ja alkuvaiheessa sitä kehitettiin erityisesti kehitysvammaisia ajatellen. Sitten selkokielen on todettu hyödyttävän myös muita ryhmiä, esimerkiksi maahanmuuttajia ja vanhuksia. (Virtanen 2006.) Nykyisin selkokieliä materiaaleja suunnataan keille hyvänsä, jotka hyötyvät yleiskieltä helpommasta kielestä. Kukapa meistä ei olisi kiitollinen, kun esimerkiksi monimutkaiselta tuntuvista Kelan etuuksista voi lukea selkokielisistä esitteistä (ks. esim. Kelan etuusesitteet 2021).

Selkokielen piirteistä tulevat monelle ensimmäisinä mieleen helpot sanat ja lyhyet lauseet. Erilaiset selkokielestä annetut ohjeet ovatkin sana- ja lausetasolla aika konkreettisia (ks. esim. Selkokeskus 2021). On kuitenkin selvää, että samalla, kun sana- ja lausetasoa yksinkertaistetaan, tekstitaso voi tulla kompleksisemmaksi (Maaß 2020: 120–122). Tässä havaintokirjoituksessa keskitymmekin sana- ja lausetasoa laajempiin kysymyksiin: millaisilla keinoilla pintatasoltaan yksinkertaisesta kielestä saa säilyttään sopivaa ja viestiltään ymmärrettävää?

Taito mukauttaa jokin teksti selkokiellelle on kielen asiantuntijan osaamista, josta on hyötyä niin opettajan työssä kuin vaikkapa valtionhallinnon viestintätehtävissä. Taannoin esimerkiksi verkko- viestinnän ammattilaisia etsivässä haku- kuulutuksessa eduksi laskettiin selkokielen osaaminen (THL:n työpaikkailmoitus verkkotoimittajan tehtävästä 2020).

Helsingin yliopiston humanistisessa tiedekunnassa on ollut mahdollisuus tutustua selkokieleeseen ja siitä tehtyyn tutkimukseen selkokielen erikoiskursseilla vuodesta 2019 alkaen. Nämä opinnot antavat mahdollisuuden hankkia osaamista myös selkokielestä.

Tarkastelemme tässä kirjoituksessa ilmiöitä, jotka ovat nousseet kiinnostavina esiin ja keskusteluun Selkomukauttamisen projektikursseilla. Tarkastelemme erityisesti sitä, miten aloitteleva selkomukauttaja muokkaa tekstiä tai kirjoittaa selkokieltä ja millaisin perusteluin lopulliseen muotoiluun päästään. Käytännön kurssi on suunnattu kieliaineiden ja kääntämisen opiskelijoille, joten osallistujilla on oletuksen mukaan hyvät lähtökohdat tekstien tuottamiseen, vaikka selkokielen tekstin tuottajina he ovat aloittelijoita.

Koska selkokielen opettaminen yliopistotasolla on vasta alussa eikä tutkimusta selkosuomesta ole kovin paljon, kurssin työskentely perustuu pääasiassa selkokielestä annettuihin ohjeistuksiin (esim. Leskelä & Kulkki-Nieminen 2015; Leskelä 2019a: 107–172; Selkokeskus 2021). Tarkoituksena on samalla tarkastella näitä kokemuksen kautta saatuja ohjeistuksia kriittisesti ja tutkia, millaiset ohjeet ovat toimivia ja millaisessa tilanteessa ne toimivat hyvin. Opiskelijoilta on pyydetty teksteihinsä tutkimusluvut (lupia on 23 opiskelijalta, joista kukin on työstänyt kurssilla 4–5 tekstiä). Samalla kun opetusta vakiinutetaan, pyritään myös synnyttämään uutta tutkimusta. Pohdimme tässä kirjoi-

tuksessa tekstin sävyä ja informaation kulkua, jotka nousivat keskeisinä esiin kurssin ensimmäisillä järjestyskerroilla.

Aineistona opiskelijoiden kirjoittamat tekstit

Kirjoituksemme aineisto on kerätty vuodesta 2020 alkaen järjestetyiltä projektikursseilta. Kurssin tavoitteena on harjaantua selkokielen asiantuntijatyöhön, ja kurssilla harjoitellaan sekä asiatekstien että kaunokirjallisten tekstien selkomukauttamista ja kokeillaan myös selkokielen tekstin kirjoittamista. Kurssin yhteistyökumppanit, jotka ovat toimineet eräänlaisina selkomukauttamistoimiston asiakkaina, ovat saaneet valmiit selkomukautukset käyttöönsä. Selkomukautettujen tekstien avulla he pyrkivät tavoittamaan myös ne, joille yleiskielisen tekstin lukeminen on haastavaa. Esimerkiksi Helsingin kaupungin kaavoitusosasto halusi selkomukautetun verkkotekstin avulla innostaa kaavoitusprosessiin mukaan myös niitä, jotka eivät juuri koskaan esimerkiksi suomen kielen taidon tai kaavoitusprosessin vierauden vuoksi lähetä kaavoitusta koskevia ehdotuksia tai muistutuksia.

Koska kurssi on työelämälähtöinen projektikurssi, sillä käytetään tekemällä oppii -periaatetta, ja kirjoituksemme aineisto koostuukin opiskelijoiden teksteistä selkomukauttamisen prosessin eri vaiheissa. Kurssilla opiskelijoiden taitoa selkokirjoittajina kehitetään yksityiskohdallisen palautteen ja prosessikirjoittamisen avulla. Opiskelijat ovat saaneet teksteistään palautetta sekä vertaisilta että opettajilta ja kokeneilta selkomukauttajilta. Useimmissa tehtävissä ensimmäisten versioiden jälkeen on kirjoitettu palautteen huomioiva uusi versio, tehtävästä riippuen joko pareittain, pienryhmissä tai yksin. Asiakkailta saadut tekstit ovat olleet aitoja, ja tilatut selkomukautukset on tehty aitoon tarpeeseen. Ennen kuin selkomukautettu teksti on lähetetty asiak-

kaalle, lopullista tekstiä on tarkasteltu ja viimeistelty myös koko ryhmän yhteiskäsittelyssä. Asiakkailta on saatu myös palautetta, ja joitakin mukautuksia on korjattu asiakkaan kommenttien perusteella. Kurssin viimeisenä tehtävänä opiskelijat ovat itse saaneet päättää aiheen, josta he ovat kirjoittaneet selkotekstin valitsemalleen kohderyhmälle ja pyytäneet kohderyhmän edustajalta palautetta mukautuksesta. Kunkin tehtävän viimeisenä osana opiskelijat ovat kirjoittaneet tehtäväkohtaiset itsearviointit.

Selkomukautuksia tehtäessä on hyödynnetty selkomukautuksista saatavilla olevaa lingvististä teoretietoa (esim. Dahlgren 2019; Leskelä 2019b; Maaß 2020), Selkomittaria (2018) sekä selkokielen ohjeita ja selkokieltä käsittelevää kirjallisuutta. Kurssin opiskelijat ovat maisterivaiheen opiskelijoita, joista suurimmalla osalla on ollut opintoja selkokielestä (mm. Johdatusta selkokieleen -kurssi, 5 op). Kurssille osallistuneiden pääopintosuuntana on ollut suomen kieli, yleinen kielitiede tai käännöstiede.

Kurssillamme selkomukautusten pohjatekstit ovat olleet toisinaan varsin pitkiä, yli viisi sivua, ja pohdittavaksi on tullut tällöin, mitä pohjatekstistä voi karsia ja toisaalta mitä tulee taustoittaa ja selittää pohjatekstiä enemmän. Esimerkiksi kääntäjäopiskelijoille tekstin uudelleen kirjoittaminen ja välittäminen uudelle lukijakunnalle on tuttu tehtävä, mutta tyyppillisesti käännöksiltä odotetaan tarkempaa pohjatekstin merkitysten välittämistä kuin mukautuksilta. Vaikka kääntämisellä ja selkomukauttamisella onkin monia yhtymäkohtia (ks. Kuusi, Pitkänen-Heikkilä, Hartama-Heinonen, Leskelä, Pasanen & Eskelinen 2023 tässä teemanumerossa), selkomukautuksissa myös kääntäjä on uuden edessä. Mukautustyön lähtökohta ei oikeastaan olekaan pohjateksti vaan lukija, jota varten mukautusta tehdään: mikä olisi hänelle tärkeää, mitä tietoa hän tarvitsee ja mitä hän haluaa lukea?

Suuri osa opiskelijoista ei ole selkomukauttanut ennen kurssia pitkiä tekstejä, vaan selkomukautuskokeiluja on tehty pienimuotoisesti esimerkiksi selkokielen johdantokurssin osana tai käännöskurssien harjoitteina. Opiskelijoiden kielitieteellinen osaaminen ja kyky tarkastella kielen rakenteiden ja sanaston välittämää merkitystä näkyvät kuitenkin siinä, että heidän tekemänsä selkomukautukset olivat sana- ja lausetasolla varsin onnistuneita heti alusta asti. Tämän palautteen antoivat myös syksyn 2020 kurssilla opiskelijoiden tekstejä kommentoineet kokeneet selkokielen asiantuntijat.

Vaikka opiskelijoiden teksteissä sanataso on hyvää ja lauseet yleensä lyhyitä ja yksinkertaisia, aineistomme nostaa esiin, ettei pelkkä sana- ja lausetason mukauttaminen välttämättä tee tekstistä alkuperäistä selkeämpää. Tämä on tietysti selvä asia, josta on kirjoitettu aiemminkin. Esimerkiksi Hiidenmaa (2018: 80–81) kritisoi ymmärrettävyyden ja luettavuuden tutkimuksia siitä, että ne tarkastelevat tekstin pintarakenteesta tunnistettavia ominaisuuksia, vaikka tekstin ymmärrettävyyden tekijät ovat syvemmällä tekstin semantiikassa ja pragmatiikassa (myös Virtaluoto & Väyrynen 2000). Asia on tiedostettu myös selkokielen tutkimuksessa. Ohjeistus keskittyy sana- ja lausetasoon, mutta sen pelkistäminen lisää kuitenkin tekstitason kompleksisuutta, mikä onkin selkokielessä suuri haaste (Maaß 2020: 120–122). Kulkki-Niemisen (2010: 224) haastattelemat selkomukauttajat pitävät selkokielen yksityiskohtaisia suosituksia tarpeellisina, mutta niistä katsotaan olevan hyötyä lähinnä aloitteleville selkokirjoittajille. Kokeneet mukauttajat eivät tee ratkaisujaan suositusten pohjalta vaan luottavat omiin käsityksiinsä siitä, mikä kulloisessakin lähtötekstissä on liian vaikeaselkoista selkolukijalle. Tällöin mukauttamisen lähtökohtana onkin pohjatekstin tarkka lukeminen, ja mukautus perustuu tulkintaan

pohjatekstin keskeisestä sisällöstä ja käsitteisiin selkolukijan tarpeista.

Käsittelemme seuraavaksi aineistosta toistuvasti esiin nousseita sana- ja lausetasoa laajempia teemoja, joita olemme tarkastelleet opiskelijoiden kanssa keskustellen. Tekstin kokonaisjäsentelyyn, sidosteisuuteen ja informaation kuljetukseen liittyvät ilmiöt ovat sellaisia, jotka saattavat haastaa selkokielen paljolti sana- ja lausetasoa koskevat ohjeet ja periaatteet (Bredel & Maaß 2016: 153; Maaß 2020: 119). Kurssilla käydyissä keskusteluissa on vahvistunut käsitys, että niin mukauttajan kuin selkokielen opettajan täytyy muistaa erilaisten ohjeistusten olevan suuntaa antavia ja että on mahdollista, että vain ohjeistusta noudattamalla ei aina tuoteta-kaan helposti ymmärrettävää, sujuvaa ja tai edes suomen kielen mukaista tekstiä. Nostamme seuraavaksi puheeksi tekstin sävyn (puhuttelun ja kohteliaisuuden) ja toimivan informaatorakenteen (sivulauseet ja aukkoisuuden). Analyysissa hyödynnämme ensisijaisesti eri vaiheiden mukautuksia, joissa on huomioitu ryhmä- ja vertaispalautteet sekä joissain tapauksissa myös tilaajan palaute. Kurs- sin itsearviointeja on tarkasteltu toisaalla (Hartama-Heinonen, Kuusi, Leskelä & Pitkänen-Heikkilä 2022).

Puhuttelu ja kohteliaisuus

Selkomukautuksissa on tapana kiinnittää erityistä huomiota lukijan position. Vaikka pohjatekstissä lukija ei olisi tekstissä eksplisiittisesti läsnä, selkokirjoittajat monesti puhuttelevat lukijaa suoraan. Ylipäätään selkokielessä ohjataan tekemään tekstin toimijat näkyviksi. (Ks. Leskelä 2019a: 121; Maaß 2020: 128.) Esimerkiksi kaavoituksen kulkua käsittelevässä tehtävässä tilaaja, Helsingin kaupungin kaupunkiympäristön toimiala, oli tyytyväinen tekstin uuteen osallistavaan sävyyn (esim. 1). Tekstin tarkoitushan on muun muassa saada kansalaisia mukaan kaava-

ehdotusten tekoon, jolloin mukautuksen 2. persoonan muoto toimii tarkoituksessaan paremmin kuin pohjatekstin passiivi.

- (1) Kaavoitusteksti:
Ulkopaikkakuntalaisille maanomistajille ja -haltijoille ilmoitetaan kaavaehdotuksen nähtäville asettamisesta kirjeitse.

Lopullinen mukautus:
Kaupunki ilmoittaa sinulle ehdotuksesta kirjeellä, jos omistat maata, mutta et asu Helsingissä.

Puhuttelulla voidaan saada tekstiin myös vaihtelua ja dialogisuutta. Kaavoitustekstissä dialogisuus saatiin aikaan väliotsikoiden ensimmäisen persoonan ja varsinaisen tekstin toisen persoonan muodoilla. Geneerinen, passiivissa ja nollapersoonassa kirjoitettu alkuperäinen teksti muokattiin persoonamuotojen avulla lähemmäs lukijaa.

Aineistomme kuitenkin nostaa havainnollisesti esiin tilanteita, joissa lukijan puhuttelu yksikön toisen persoonan muodoilla tuntuikin kyseenalaiselta. Esimerkiksi erään opiston järjestyssääntöihin ja asuntolaoppaaseen opiskelijat lisäsivät lukijan puhuttelua. Ohjeistavissa teksteissä saattaa kuitenkin mukautukseen otettu puhuttelu asettaa lukijan epäilyksenalaiseksi, kuten esimerkissä 2.

- (2) Järjestyssäännöt:
Vaarallisten ja omaisuuden tai ihmisten vahingoittamiseen tarkoitettujen esineiden tuominen oppilaitokseen on kielletty.

Mukautus a:
Älä tuo opistolle vaarallisia esineitä.

Mukautus b:
Opistoon ei saa tuoda vaarallisia esineitä. Vaarallisia esineitä ovat

tavarat, joilla voi vahingoittaa muita ihmisiä tai omaisuutta.

Lopullinen mukautus c:
Opiskelija ei saa tuoda opistolle vaarallisia esineitä, esimerkiksi raketteja tai teräviä veitsiä.

Järjestyssääntöjen mukautusversion 2a kielteinen imperatiivi implikoi, että myönteinen asiantila olisi odotuksenmukainen eli ihmiset ylipäätään pitäisivät mukanaan vaarallisia esineitä ja tämä järjestyssäännöissä erikseen kiellettäisiin (ks. esim. VISK § 1616). Vaihtoehtona yksikön toisen persoonan ilmipanemiselle voisi olla nollapersoonaa (kuten mukautuksessa 2b), joka etäännyttäisi lukijaa, välttäisi lukijan suoran puhuttelun eikä asettaisi häntä epäilyksenalaiseksi. Selkokielen ohjeistuksissa nollapersoonaa ohjataan kuitenkin välttämään, sillä heikon lukijan voi olla vaikea täyttää avoimeksi jäävää tekijäpaikkaa oikein (Leskelä 2019a: 123). Nollapersoonaa on kuitenkin havaittu käytettävän esimerkiksi ohjailevissa selkoteksteissä ja journalistisissa teksteissä (esim. Airaksinen 2019: 35; Noronkoski 2020: 20, 28–29). Myös selkokirjoittamisen ohjeissa on kiinnitetty huomiota siihen, että kun käsiteltävä aihe on ahdistava ja suora puhuttelu toisi sen liian lähelle lukijaa, nollapersoonarakenne on hyvä vaihtoehto (Leskelä 2019a: 122–123).

Ryhmän keskustelun jälkeen päädyimme tilaajalle lähetetyssä versiossa käyttämään sinuttelun tai nollapersoonan sijaan etäännyttävää subjektia *opiskelija* (lopullinen mukautus 2c), joskaan selkokielen ohjeiden näkökulmasta tämäkään ei ole aivan täydellinen muotoilu: oppaissa kieltolauseita ja kiellon kautta ilmaista asiaa pidetään selkolukijalle myöntömuotoisia haastavampina ymmärtää (esim. Leskelä 2019a: 153; Maaß 2020: 128).

Suora puhuttelu saattaa myös näyttäytyä pohjatekstiin verrattuna tarpeettoman velvoittavana, kuten esimerkissä 3.

- (3) Asuntolaopas:
Ulko-ovien lukitsemisen jäl-
keen ovia ei saa jättää auki.
Jos joku näin tekee, hän vastaa
mahdollisista vahingoista.

Mukautus a:
Muista laittaa ulko-ovet luk-
koon illalla. Jos jätät ulko-oven
auki ja tapahtuu vahinko, sinun
pitää maksaa se.

Lopullinen mukautus b:
Muista laittaa ulko-ovet lukkoon
illalla. Jos joku jättää ulko-oven
auki ja tapahtuu esimerkiksi
varkaus, hänen pitää korvata se.

Yksikön toinen persoona erityisesti mukautusversion 3a neessiivisessä pää-
lauseessa *sinun pitää maksaa se* velvoittaa
voimakkaasti. Lopullisessa versiossa pää-
dyttiin käyttämään geneeristä subjektia
joku pohjatekstin mukaisesti, mutta muo-
toilua muokattiin selkokieleiseksi muilta
osin kuten toistamalla *ulko-ovi* ja konkre-
tisoimalla *mahdollinen vahinko* muotoon
esimerkiksi varkaus (ks. myös ohjeet tois-
tosta ja konkretisoinnista Leskelä 2019a:
137, 132–133).

Seuraavassa esimerkissä (4) kiinni-
timme huomiota siihen, että opiskelija-
pari oli osannut jo tehtävän ensimmäi-
sessä versiossa taitavasti pehmentää sa-
nottavaa ja vaihtanut sinuttelun kolman-
teen persoonaan siinä kohdassa, kun pu-
heena oleva asia ei ole enää neutraali.

- (4) Asuntolaopas:
Jos huonetta ei ole palautettu
yhtä hyvässä kunnossa ja sii-
vottuna, asuntolavakuusrahaa
ei palautetta. Asuntolavakuus-
raha jätetään palauttamatta
myös silloin, jos avaimet ovat
kadonneet tai yhteisen keittiön
siisteydessä on toistuvasti huo-
mauttamista.

Mukautus:
Voit saada avainrahan takai-
sin, kun lukuvuosi loppuu. Saat
avainrahan takaisin,
- jos huone on siisti.
- jos yhteinen keittiö on aina
siisti.

Jos opiskelija kadottaa avaimen,
avainrahaa ei saa takaisin.

Asuntolaoppaassa puhutaan *asuntola-
vakuusraha*stä, mutta selkomukautukseen
se yksinkertaistettiin *avainrahaksi*. Yleis-
kielisessä tekstissä asiaa käsitellään pas-
siivimuotoisin predikaatein, joiden toimi-
joiksi asetuttavat toisinaan asuntolan opis-
kelijat ja toisinaan asuntolan hallinnoi-
jat. Tätä selkeytettiin selkomukautukseen
monin keinoin: alkuaan yhden kappaleen
pituinen teksti jaettiin kahteen kap-
paleeseen, joista ensimmäisessä puhutel-
laan lukijaa suoraan ja haluttu sisältö esi-
tetään lukijan näkökulmasta. Esimerkiksi
ensimmäinen virke, joka alkaa ehtoa il-
maisevalla adverbiaalilauseella ja jossa on
kaksi kieltoa (*huonetta ei ole palautettu*
– – *rahaa ei palauteta*), on muutettu mu-
kautetussa versiossa myönteisin raken-
tein yksinkertaisemmaksi ja samalla sä-
vyiltään myönteiseksi. Kun siirrytään kä-
sittelemään ehdollista asiaa, joka ei koske
jokaista asukasta, sävy vaihtuu lukijan
puhuttelusta yleisemmäksi. Sanktiota ja
pakkoa kuvaava sisältö etäännytetään lu-
kijasta nimeämällä toimija nyt geneeri-
sesti opiskelijaksi, jonka toimintaan ne-
sessiiviset lauseet liittyvät. Eroa dialogiin
pyrkivään ensimmäiseen osaan koroste-
taan kappalejaolla.

Nämä esimerkit nostavat esiin kysy-
myksen siitä, millainen ilmaisu on asial-
lista tai kohteliasta milloinkin. Ohjeista-
vissa teksteissä sinuttelu näyttääkin toi-
mivan oikein hyvin silloin, kun käsitel-
tävä asia on neutraali. Kun kysymyksissä
on vahva kielto, sinuttelu vaikuttaa epä-
kohteliaalta. Maaßin (2020: 128) mukaan

selkokielessä suositetaan positiivisia kohteliaisuusstrategioita (Brown & Levinson 1987), koska ne ovat kielellisesti läpinäkyvämpiä ja helpommin ymmärrettäviä kuin epäsuorat, joskin ehkä kohteliaammat strategiat. Airaksinen (2019) on tutkinut pro gradussaan selkokielen oppaan kohteliaisuutta tarkastelemalla juuri erilaisia keinoja puhutella lukijaa. Hänen mukaansa lukijalle muodostuvien roolien tarkkaileminen on selkokirjoittamisessa tärkeää ja *sinä*-pronominilla puhuttelu toimii erityisesti silloin, kun siihen liittyy neutraaleja tai myönteisiä merkityksiä. Sen sijaan sinuttelu muodostuu etäännyttäväksi, kun viestin sisältö on kielteinen, epäilevä tai velvoittava. (Ks. myös Airaksinen 2020.)

Joissakin tekstilajeissa lukijan suora puhuttelu tuntuu kuitenkin keinoitekoiselta. Esimerkiksi tehtävässä, jossa opiskelijoiden tuli laatia suomea toisena kielenä puhuvia korkeakouluopiskelijoita varten sanaselityksiä eli selkokielisiiä määritelmiä opintoihin liittyville termeille, puhuttelu vaikutti paikoin tarpeettomalta tai liian läheiseltä, ja kurssin yleiskeskustelussa se tulkittiinkin usein yleiskielessä vältettäväksi yleistäväksi 2. persoonaksi.

Suomen kielen puhuttelukäytännöt poikkeavat jonkin verran esimerkiksi indoeurooppalaisisten kielten käytännöistä, ja vaikka Suomea voi pitää sinuttelevana yhteiskuntana, sinuttelu voidaan kokea myös liian tunkeilevaksi (ks. Isosävi & Lappalainen 2015: 11–14; Lappalainen 2015, 2020). Yleistävä ja avoin yksikön toinen persoona on suomalaisen arkikeskustelun piirre, mutta sitä voidaan pitää ärsyttävänä, ja varsinkin kirjoitettussa kielessä se tulkitaan helposti käännöslainavaikutukseksi (ks. esim. Juva 2019: 332–334; Suomalainen 2020: 61, 63; VISK § 1365). Geneerisen 2. persoonan sijaan kirjoitetussa suomessa käytetään yleensä passiivia tai nollapersoonaa, jotka selkokielen ohjeistusten mukaan voivat siis kuitenkin olla selkolukijalle vaikeita rakenteita.

Lukijan puhutteluun liittyvät kohdat eivät ole olleet ainoita, joiden yhteydessä olemme miettineet selkotekstien sävyä. Selkokielen ohjeistuksissa muistutetaan, että on varottava lukijan aliarvioimista (esim. Leskelä 2019a: 121–124). Tarkoitus on olla selkeä ja helpottaa ymmärtämistä, mutta liian yksinkertaistava ei kuitenkaan saa olla. Lukijan oletettu tiedon taso vaikuttaa ratkaisuihin, jotka liittyvät myös tekstin sävyyn.

Selkokielen mittarissa on kaksi kohdtaa (18 ja 39), jotka liittyvät lukijan aliarvioimiseen: 1) tekstin sävy ei ole liian opettavainen eikä lukijaa aliarvioiva ja 2) sanat selitetään luontevalla tavalla, joka ei vaikuta osoittelevalla. Myös kursilla on tullut puheeksi mahdollinen lukijan aliarviointi. Asuntolooppaan lopussa kerrotaan, että asuntolassa käytetään valvontakameroita. Opiskelijat pohtivat, jääkö sen toteaminen liian irralliseksi ja hämmentäväksi varsinkin, kun selkokielen ohjeistusten mukaan selkotekstiin ei saisi jäädä aukkoisuutta (Leskelä 2019a: 119). Yksi pari pyrkikin selvittämään syytä kameroihin (5a).

- (5) Asuntolaopas:
Asuntolassa on tallentava valvontakamera.

Mukautus a:
Asuntolassa on valvontakamera
Kamera kuvaa asuntolaa koko ajan, ja tallentaa videon. Kamera on turvallisuuden takia.

Lopullinen mukautus b:
Asuntolassa on valvontakamera
Kamera tallentaa videon turvallisuuden takia.

Mukautuksen 5a metatekstin tarkoitus oli olla ystävällinen, mutta lopputuloksena oli itsestäänselvyyksien toistaminen. Ei toki ole yksiselitteistä, mikä voidaan laskea lukijan aliarvioimiseksi, ja toiset

voivat olla herkempiä lukemaan teksteistä alentuvaa sävyä kuin toiset. Toisaalta aukot ovat myös häiritseviä, ja päätimmekin jättää lopulliseen versioon 6b selityksen valvontakamerasta. Käsittelemme tekstin aukkoisuutta informaation kulun näkökulmasta myöhemmin.

Informaation kulku: huomioita sivulauseiden käytöstä

Kokonaisten tekstien parissa työskentely nosti esiin informaation jäsentelyn ja kuljettamisen tekstikokonaisuudessa. Myös Uotila (2013: 94) on havainnut, että juuri tekstikokonaisuuden jäsentäminen ja selkokieleen kuuluvat yksinkertaiset lauseet ja rakenteet aiheuttavat toisinaan haasteita selkokirjoittajalle ja -mukauttajalle. Nostamme tässä esiin erityisesti sivulauseiden merkityksen ja käytön selkotekstissä. Syntaktisesta näkökulmasta sivulause eli alisteinen lause toimii tyypillisesti jonkin toisen lauseen tai lausekkeen osana. Diskurssin näkökulmasta alisteisilla lauseilla voi olla liittymäkohtia pikemminkin muualle tekstiin kuin päälauseeseensa ja toisaalta alisteinen lause voi sisältää virkkeen keskeisen informaation päälauseen sijaan. (Herlin, Kalliokoski & Visapää 2014: 1–3, 8–9.) Alisteisilla lauseilla ilmaistaan muun muassa ehtosuhteita (esim. *jos*-konjunktiolla alkavat lauseet) ja kausaalisuutta (esim. *koska*-alkuiset lauseet). Alisteinen lause voi virkkeessä sijoittua joko ennen päälauseita tai päälauseen jälkeen. Lauseen sijoittumiseen vaikuttaa alisteisen lauseen lausejäsenasema: jos alisteinen lause on päälauseen objekti tai predikaatiivi, alisteinen lause sijoittuu päälauseen jälkeen (VISK § 1151). Adverbiaalilauseen sijainti sen sijaan on vapaa (VISK § 1157), joskin yleiskielisessä aineistossa voidaan havaita joitakin tendenssejä siinä, missä määrin jotkin adverbiaalilauseet sijoittuvat yhdyslauseen alkuun tai loppuun (VISK § 1113). Päälauseen jälkeisen alistus-

konjunktiolla alkavan lauseen katsotaan kytkeytyvän päälauseeseen, kun taas virkeenalkuisen alistuskonjunktiolla alkavan sivulauseen nähdään kytkeytyvän edeltävään tekstiin, kuten kappaleisiin tai muihin tekstijaksoihin, ja etualaistavan tietoa (Kalliokoski 2006: 217–218; myös Tulijoki 2022). Sijoittumiseen vaikuttavat myös tekstuaaliset tekijät, kuten teeman- ja informaationkulku (Shore 2020: 474).

Selko-ohjeissa sivulauseella alkavia virkkeitä ei suositella, sillä ennen päälauseita sijaitsevan sivulauseen esittävä ehto tai rajausta voi olla selkolukijalle haasteellinen varsinkin, jos se sisältää presupponoitua tietoa (Maaß 2020: 89). Esimerkissä 6 kaavoitusta käsittelevä katkelma on mukautettu niin, että sivulause on voitu sijoittaa päälauseen jälkeen.

- (6) Kaavoitusteksti:
Miten kaava tulee voimaan?
Jos hyväksymispäätöksestä ei valiteta, asemakaava tulee voimaan valitusajan jälkeen kaupungin verkkosivuilla julkaistavalla kuulutuksella.

Lopullinen mukautus:
Miten kaava tulee voimaan?
Kaava tulee voimaan, jos kuukaan ei valita päätöksestä.

Selkokielen ohjeissa ei suoraan anneta ohjetta, että sivulauseella ei saisi aloittaa, mutta esimerkiksi Leskelä (2019a: 155) esittää, että päälauseella alkava yhdyslause vaikuttaa olevan selkolukijoille helpoin usean lauseen virkerakenne. Myös Selkomittarissa (2018) mainitaan yksinkertaiset virkerakenteet ja annetaan vain päälauseella alkavia esimerkkejä, kuten kohdassa 72: ”Virkerakenteet ovat yksinkertaisia; jos virkkeessä on enemmän kuin yksi sivulause, sen rakenne on laskeva (*Soitin sinulle, kun sain tietää, että olit sairas. Hän uskoi, että kaikki menee hyvin, kun hän palaa kotiin*).” Esimerkit

herättävät pohtimaan, voisiko sivulauseella aloittaminen tukea ymmärtämistä ainakin tapauksissa, joissa sivulauseessa ilmaistaan päälausetta edeltänyttä toimintaa. Voisiko juuri sivulauseella aloittaminen itse asiassa selkeyttää tekstin aika- ja kausaalisuhteita, jotka liittyvät keskeisesti tekstin sidosteisuuteen ja joiden selkeä esittäminen on selkokielen ohjeidenkin (esim. Leskelä 2019a: 120) mukaan tärkeää? Opiskelijoiden kanssa olemme päätyneet usein siihen, että lausejärjestyksiä pohtiessa on tärkeä tarkastella informaation esittämisjärjestystä ja tekstin luontevaa informaatorakennetta. Havainnollistamme tätä seuraavassa.

Esimerkit 7 ja 8 ovat opiskelijoiden laatimista selkoketkeistä, jotka eivät perustu pohjatekstiin vaan jotka on kirjoitettu eri lähteitä hyödyntäen suoraan selkokielisiksi.

- (7) Lukemisessa on myös se hyvä puoli, että se auttaa unohtamaan arkielämän ja huolet. Kun luet oikein hyvää kirjaa, voit hetkeksi unohtaa kotiläksyt, huonon sään ja oman huoneen siivoamisen.

Esimerkki on tekstistä, jossa tarkastellaan lukemisen merkitystä. Katkelman toisen virkkeen temporaalinen *kun*-sivulause luo puitteet päälauseen tulkinnalle ja osoittaa lukemiselle abstraktisti ilmaistun aika-paikkaisen sijainnin, jota vasten päälause voidaan tulkita (myös Herlin 1998: 62–68). Tällainen sivulause ei yleiskielessä sijoitu luontevasti päälauseen jälkeen, sillä tyyppillisesti päälauseen jälkeisen temporaalisen *kun*-lauseen sisältö on riippumaton päälauseen sisällöstä (mts. 71). Esimerkin tapauksessa pää- ja sivulauseen ilmaisema sisältö ovat toisistaan riippuvia. Temporaalista *kun*-lausetta ei selkokielen ohjeissa myöskään suositella muutettavaksi infinitiivirakenteeksi (Lukiessasi oi-

kein hyvää kirjaa – –, ks. Leskelä 2019a: 146, 152–153). Virkkeen aloittavan sivulauseen asia (lukeminen) on edeltävän tekstin perusteella lukijalle tuttua (”annettua”, ks. Shore 2008) tietoa, ja päälauseessa esitetään uutta asiaa tarkentamalla ja konkreettisoimalla sitä, miten lukeminen auttaa unohtamaan arjen (Shore 2008, 2020: 475). Jos virke alkaisi päälauseella eikä *kun*-lauseella, tekstin informaatorakenteeseen tulisi poikkeama. *Kun*-lauseen ja päälauseen välille voi tulkita myös kausaalisen suhteen (Herlin 1998: 99–118), ja mikäli virke alkaisi seurausta ilmaisevalla päälauseella ja syy, lukeminen, ilmaistaisiin päälauseen jälkeen, kausaalisuhde ei olisi enää ikoninen ja päälauseen ilmaiseva sisältö painottuisi huomattavasti.

Toisinaan teksteissä on tarpeen käsitellä jollain tapaa ehdollista ja vain tietyin ehdoin mahdollista toimintaa. Esimerkissä 8 konditionaalisuutta ilmaisevat *jos*-konjunktiolla alkavat lauseet on sijoitettu virkkeiden alkuun ennen päälausetta.

- (8) Jos lapsi sairastuu anoreksiaan ja hän laihtuu paljon, lapsen normaali kasvaminen voi pysähtyä. Jos nainen puolestaan laihtuu liikaa anoreksian takia, naisen kuukautiset loppuvat.

Katkelman sisältävä teksti käsittelee anoreksiaan sairastumista. Peräkkäiset *jos*-sivulauseella alkavat virkkeet kertaavat aihetta toistamalla *anoreksiaa*, kun taas niitä seuraavissa päälauseissa kerrotaan uutena asiana anoreksian seurauksia. *Jos*-alkuiset virkkeet tuovat esiin laihtumisen seurauksia eri potilasryhmille ja muodostavat keskenään listamaisen suhteen (lapsi – aikuinen). Näin virkkeet liittyvät toisiinsa sisällön ja virkkeen rakenteen kautta. Ehto esitetään ennen seurausta, ja vaikka rakenne voi olla haastava selkokieltä tarvitsevalle lukijalle, tekstin samanlaisena toistuva virkerakenne lisää sidoksisuutta, mikä voi tukea lukijaa.

Yleiskielessä *jos*-alkuinen adverbiaalilause on tyypillisesti juuri yhdyslauseen alussa (VISK § 1113).

Esimerkissä 9 ehto- ja sivulausealkuisuus motivoituu pohjatekstin väliotsikon kysymyksestä:

- (9) Kaavoitusteksti:
Mitä tehdä, jos ehdotus ei tyydytä?

Kuntalainen voi tehdä kaavaehdotuksesta kirjallisen muistutuksen. – –

Mukautus:

Mitä voin tehdä, jos en pidä kaavaehdotuksesta?

Jos toivot muutoksia ehdotukseen, voit tehdä siitä muistutuksen. Se tarkoittaa mielipidettä kaavaehdotuksesta. Muistutus pitää tehdä kirjallisesti. – –

Esimerkki 9 on jälleen kaavoitusta käsittelevästä verkkotekstistä. Alkuperäisen tekstin rakenne noudattaa tässä kohdin kysymys-vastusrakennetta, mutta pohjatekstin nollapersoonana on selkomukautetussa versiossa vaihdettu dialogimaiseksi yksikön ensimmäisen ja toisen persoonan avulla. Tässä kohtaa tekstiin tuodaan uusi kunnallishallintoon liittyvä käsite, *kirjallinen muistutus*, joka pohjatekstissä jätetään selittämättä ja näin ollen oletetaan jossain määrin lukijalle tutuksi käsitteeksi. Selkomukautetussa versiossa *kirjallinen muistutus* täytyy selittää: kuka sen tekee, miksi se tehdään ja mitä *muistuttaminen* tarkoittaa tässä yhteydessä. Oman haasteensa ymmärrettävyyteen tuo vielä se, että *muistutus* on johdos *muistuttaa*-verbistä, jolla on useita merkityksiä (ks. *Kielitoimiston sanakirja s.v. muistuttaa*). Tämä hallinnon käsite voi siis olla varsin läpinäkymätön lukijalle, joka ei tunne suomalaista kunnallishallintoa.

Sekä muistutustoimenpiteen selittäminen että tekstin kokonaisrakenne vaikut-

tavat päälauseen ja *jos*-alkuisen lauseen keskinäiseen suhteeseen. Jotta ensimmäisen virkkeen päälauseen reemassa olevaa *muistutus*-sanaa päästään selittämään seuraavassa virkkeessä niin, ettei selitettävän sanan ja selityksen väliin tule ehto ilmaisevaa sivulauseetta, *jos*-lause on sijoitettava virkkeen alkuun. Konjunktiolla alkava alisteinen lause taas liittyy tyypillisesti edeltävään tekstiin, tässä tapauksessa edeltävään kysymykseen (Kalliokoski 2006). *Jos*-lauseessa toistetaan kysymyksen sanastoa (*kaavaehdotus – ehdotus*), ja näin sanaston keinoin luodaan tekstiin sidosteisuutta.

Toisinaan pohjatekstissä päälause edeltää sivulauseetta, mutta selkomukautetussa versiossa olemme päätyneet vaihtamaan niiden paikkaa.

- (10) Kaavoitusteksti:
Miten kaavoitus käynnistyy?
Aloitteen kaavan laatimiseksi voivat tehdä maanomistaja tai kaupungin eri tahot. Kaavamuutosta ryhdytään laatimaan, jos kaupunki pitää sitä tarkoituksenmukaisena.

Lopullinen mukautus:

Miten kaavoitus alkaa?

Maanomistaja tai kaupunki voivat tehdä aloitteen eli ehdottaa, että kaavaan tehdään muutos. Jos aloite on kaupungin mielestä hyvä, suunnittelu voidaan aloittaa.

Alkuperäisestä kaavoitusta käsittelevässä tekstissä oleva kunnallishallinnon käsite *aloite* on tarpeen selittää selkomukautetussa versiossa. Mukautetussa versiossa ensimmäisessä virkkeessä selitetty *aloite*-sana vaikuttaa seuraavan virkkeen rakenteeseen: *jos*-konjunktiolla alkava sivulause viittaa edeltävään virkkeeseen ja sivulauseessa toistetaan *aloite*-sana (toistosta Leskelä 2019a: 137). Samalla tekstin

rakenne on ikoninen ja toistaa toiminnan järjestystä: ensin ehdotetaan muutosta, sitten kaupunki arvioi sen, ja tämän jälkeen suunnittelu voidaan aloittaa.

Seuraava esimerkki 11 on suoraan selkokielelle kirjoitetun tekstin alusta. Teksti käsittelee italialaisia kauhuelokuvia.

- (11) Oletko jännittävien elokuvien ystävä? Jos haluat syventyä kauhuelokuvien maailmaan, kannattaa tutustua vanhoihin giallo-elokuviin.

Lukija johdatetaan teemaan *jännittäviä elokuvia* koskevalla retorisella kysymyksellä. Kysymyksen vastataan ehtolauseella alkavalla virkkeellä, jossa käsittelyä rajataan ensin *kauhuelokuviin* ja päälauseessa *giallo-elokuviin*. Tämäkin on esimerkki siitä, että sivulausealkuisia virkkeitä tarvitaan myös selkokielessä. Jälkimmäisen virkkeen lauseiden järjestystä ei voi muuttaa merkityskokonaisuuden muuttumatta epäluontevaksi. (Ks. myös adverbialilauseen asemasta VISK § 1113.)

Informaation kulku: aukkoisuus

Eri tavoin tilanteessa tutuksi oletettu tai lukijan pääteltäväksi asetettu tieto (Prince 1981: 236; Shore 2008: 32) on selkokielen kohderyhmien kannalta ongelmallista. Yhtäältä tutuksi oletettu tieto voi olla lukijalle tuntematonta (esim. sanastosta Dahlgren 2019) ja vaikeuttaa näin ymmärtämistä. Toisaalta osan selkokielen tarvitsijoista on vaikeaa ellei mahdollista lukea niin sanotusti rivien välistä ja tunnistaa presupponoituja merkityksiä (Maaß 2020: 92; Rink 2020), jolloin tällaiset tekstikohdat voivat hämmentää lukijaa. Pääteltävä tieto voi muodostaa tekstiin aukkoja, ja aukkoisuuden on nähty selkoteksteissä juontuvan lyhentämis- ja karsimistarpeista: jotakin tietoa ei pidetä selkolukijalle tarpeellisena tai se oletetaan tutuksi. Jokin tieto saatetaan karsia josta-

kin kohtaa tekstiä, mutta se osoittautuukin ymmärtämisen kannalta tarpeelliseksi myöhemmin. (Leskelä 2019a: 119.)

Toisinaan pohjatekstin oletama, lukijan maailmantiedon pohjalta pääteltäväksi asetettu tieto asettaa haasteita selkotekstille. Käsittelemme seuraavaksi lukijan pääteltäväksi asetettua tietoa asiategistissä ja kaunokirjallisessa tekstissä. Esimerkissä 12 on kyse asiategististä: asuntolaoppaan katkelmassa ohjeistetaan lääkekaapin käyttöä.

- (12) Asuntolaopas:
Lääkekaappi sijaitsee asuntolassa asuntolaohjaajan työhuoneessa. Palautathan aina kuumemittarin takaisin! Särkylääkkeitä ei lääkekaapista löydy. Kaappia täydentää asuntolaohjaaja.

Mukautus a:

Lääkekaappi on asuntolaohjaajan työhuoneessa. Palauta kuumemittari takaisin! Särkylääkkeitä ei ole lääkekaapissa.

Lopullinen mukautus b:

Lääkekaappi on asuntolaohjaajan työhuoneessa. Jos käytät kuumemittaria, muista palauttaa se takaisin. Lääkekaapissa ei ole särkylääkkeitä.

Pohjatekstissä kuumemittari tulee esiin toisaalta samanmielisyyttä yhteisesti tutusta toimintatavasta hakevan *palautathan*-predikaatin jälkeen (*hAn*-liitepartikkelin implikaatioista VISK § 830) mutta toisaalta reemapaikalla uutena asiana. Vetoisuus aktivoi paljon maailmantietoa: kuumemittarin voi lainata lääkekaapista ja joskus se voi jäädä palauttamatta. Ainakin palauttamisesta täytyy muistuttaa erikseen. Mukautuksessa 12a pyyntö palauttaa kuumemittari takaisin on kuitenkin hämmäntävä, koska

edellä ei ole kerrottu kuumemittarin lainaamisesta. Siksi lopulliseen versioon 12b lisättiin selventävä, ehdon ilmaiseva sivulause (*Jos käytät kuumemittaria*).

Asiateksteissä olevaa aukkoisuutta pyritään usein välttämään yleiskielisessäkin tekstissä (ks. esim. Heikkilä 2011) ja tietysti selkomukautetussa versiossa. Kaunokirjallisessa tekstissä aukko taas on tietoinen keino, joka tekee lukijasta aktiivisen merkityksen muodostajan (Iser 1984). Tällainen aukkoisuus voi luoda ristiriidan kaunokirjallisuuden selkomukautajalle. Esimerkiksi Boccaccion klassisessa *Metsästyshaukka*-novellissa Monna Giovanna tulee pyytämään haukkaa lahjaksi sairaalle pojalleen, mutta köyhtynyt haukan omistaja, Federigo, tarjoaakin arvostetulle vieraalleen rakkaan haukkansa päivälliseksi. Esimerkissä 13 on mukautettu kaunokirjallista tekstiä ja mukauttaja on pyrkinyt paikkaamaan pohjatekstin aukkoa.

- (13) Täytyy muistaa, että Federigolla ei ole aavistustakaan siitä, että Monna Giovanna on tullut pyytämään lintua lahjaksi pojalleen.

Pohjatekstin aukko juoninovellissa on kuitenkin tarkoituksellinen jännityksen lisäämiseksi ennen novellin käännekohdtaa. Selkomukautuksessa tällainen kohta tuottaa mukauttajalle haasteita: toisaalta täydennyksen avulla pyritään tarjoamaan lukijalle mahdollisuus ymmärtää kuvatun tilanteen merkittävyys, mutta toisaalta aukon täydentäminen latistaa jännitystä ennen kliimaksia ja se voidaan kokea myös lukijan aliarvioimiseksi.

Selkotekstiin syntyvät aukot voivat joutua myös pohjatekstistä, jossa jokin asia on ilmaistu epätarkasti. Selkomukauttaminen nostaa esiin pohjatekstin hämärät ilmaukset tai sekavan ajattelun, mutta pohjatekstin asia voi myös yksinkertaistua ja suora- viivaistua, jopa vääristyä (Itkonen 2006:

106–107). Yleiskielisessä tekstissä lukija saattaa sivuuttaa yksittäisen epämääräisesti ilmaistun asian nojaten esimerkiksi yleistietoon, mutta jos asia otetaan mukaan selkoversioon, mukauttajan on pyrittävä kirkastamaan epämääräisestikin ilmaistu ajatus. Silloin saattaa tulla esiin liian paljaasti jotain sellaista, mitä ei itse asiassa haluta sanoa suoraan. Vanhatalon (2020) mukaan tällaisia tapauksia tuli esiin esimerkiksi vaalimainosten selkoversioissa siinä määrin, että lopulta selkoversioita ei haluttu julkaista.

Esimerkiksi kaavoituksen kulkua käsittelevästä tekstistä saimme asiakkaan palautteen, ja kävi ilmi, että pohjatekstissä oli ollut vanhentunutta tietoa siitä, missä kaikkialla kaavoitusta koskeviin suunnitelmiin voi nykyään tutustua. Koska konkretia on selkotekstissä tärkeää, tietysti juuri tällaiset tiedot pääsivät myös mukautukseen. Selkomukautukset nostivat siis esiin pohjatekstissä olleita puutteita ja tarjosivat näin kehittämissideoita myös itse pohjatekstiin.

Joskus selkomukauttajan pohjatekstistä tekemä tulkinta voi johtaa aukkoisuuteen ja jopa vääriin tietoon. Esimerkiksi kaavoitusta käsittelevässä dokumentissa seuraava opiskelijoiden mukauttama virke 14a näytti ensin opettajan silmiin hyvinkin toimivalta:

- (14) Kaavoitusteksti:
Kuntalainen voi tehdä kaavaehdotuksesta kirjallisen muistutuksen.

Mukautus a:

Voit tehdä muistutuksen, jos asut Helsingissä.

Lopullinen mukautus b:

Jos toivot muutoksia ehdotukseen, voit tehdä siitä muistutuksen. Se tarkoittaa mielipidettä kaavaehdotuksesta. Muistutus pitää tehdä kirjallisesti.

Pohjatekstin *kuntalainen* on terminä epätarkka, ja koska on kyse Helsingin kaupungin kaavoitusta käsittelevästä dokumentista, on luonteva puhua Helsingissä asumisesta. Lukijan sinuttelu tuntuu tässä myös toimivalta ja sopivan osallistavalta. Toisin kuin mukautuksessa 14a, pohjatekstissä ei kuitenkaan tarkoiteta, että vain kuntalainen saisi tehdä kirjallisen muistutuksen. Muistutuksen voi tehdä kuka hyvänsä, jota asia koskee (MRL § 62, § 65). Lopulliseen, tilaajalle lähetettyyn versioon tätä kohtaa muutettiin ja samalla selitettiin termi *muistutus* (14b).

Lopuksi

Olemme edellä tarkastelleet selkokielen tekstin sävyä ja informaation kulkua. Nämä ilmiöt nousivat kurssilla keskusteluun siitä syystä, että opiskelijoiden hyödyntämät selkokirjoittamisen ohjeet eivät tuottaneet toivotunlaista ja selkeää lopputulosta kielen ammattilaisten näkökulmasta. Selkokielen käyttäjäryhmien edustajat ovat arvioineet vapaamuotoisesti vain yksittäisiä kurssilla tuotettuja tekstejä, ja itse olemme arvioineet selkomukautettuja ja selkokielelle kirjoitettuja tekstejä selkeän yleiskielen ja suomi toisena kielenä -opetuskokemuksen tuottamasta näkökulmasta. Kuten kirjoituksemme alussa kuvasimme, kielitieteellisesti orientoituneiden opiskelijoiden on ollut melko helppoa tuottaa pinta-asoltaan varsin kelpoja selkomukautuksia heti kurssin alusta lähtien, mutta tekstikokonaisuuden hallinta ja selkokiellestä annettujen eri ohjeiden yhdistäminen on ollut haastavampaa.

Tekstitaso on kuitenkin kokeneillekin selkokirjoittajille haasteellisin (ks. Maaß 2020: 120–122), ja siitä on myös vaikein antaa ohjeita. Kurssillamme tehdyt tehtävät ovat osoittaneet, että yksittäisiä ohjeita tulisi aina tarkastella suhteessa tekstin kokonaisrakenteeseen. Myös kurssilla laaditut itsearviot toivat esiin, että mu-

kauttamisen tavoitteet ja käytännöt olivat eri tekstilajeissa erilaisia (Hartama-Heinonen ym. 2022: 113–115). Siksi erilaiset listaukset selkokielen piirteistä ohjaavat helposti liian kategoriisiin normeihin, jotka saattavat tuottaa vaikkapa juuri vääranlaisen sävyn tekstiin tai lisätä sen aukkoisuutta informaationkulkuun. Mukauttaminen edellyttääkin tekstin kokonaismerkityksen tarkkaa analysoimista, ja muokkaaminen voidaan tehdä vasta kokonaisuuden analyysin jälkeen.

Selkokieleen harjaantuneiden kielen asiantuntijoiden koulutustarve on ilmeinen. Selkokielen tuntemuksesta hyötyvät tulevat äidinkielenopettajat kohdatessaan oppilaita, jotka tarvitsevat tukea lukutaidon kehittämisessä tai joille suomi on toinen kieli. Erilaisiin viestinnän tehtäviin haetaan yhä useammin ammattilaisia, jotka tuntevat myös selkokieltä, ja selkokieli ja kielen sisäinen kääntäminen ovat kääntäjän taitorepertuaaria. Näihin osaamistarpeisiin selkokielen yliopisto-opetuksella pyritään vastaamaan. Yliopisto-opetus perustuu tutkimukseen. Jotta käytännön taitojen opettaminen tutkimusperustaisesti onnistuu parhaiten, tarvitaan tutkimusta selkokielestä eri käyttäjäryhmien ja tekstilajien näkökulmasta.

JOHANNA KOMPPA
KAARINA PITKÄNEN-HEIKKILÄ
etunimi.sukunimi@helsinki.fi

Johanna Komppa on suomen kielen vanhempi yliopistonlehtori (suomi toisena kielenä) Helsingin yliopistossa. Kaarina Pitkänen-Heikkilä on suomen kielen yliopistonlehtori (kääntämisen opetus) Helsingin yliopistossa.

Lähteet

AIRAKSINEN, ELLA 2019: *Puhuttelevaa selkokieltä. Vertaileva tekstianalyysi puhuttelun keinoista ja kohteliaisuudesta selko- ja yleiskielisessä oppaassa*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/>

- URN:NBN:fi:hulib-202001281169.
- 2020: Kohti kohteliasta selkokieltä. – *Kielikello* 4/2020. <https://www.kielikello.fi/-/kohti-kohteliasta-selkokieltä>.
- BREDEL, URSULA – MAASS, CHRISTIANE 2016: *Ratgeber Leichte Sprache*. Berlin: Duden.
- BROWN, PENELOPE – LEVINSON, STEPHEN C. 1987 [1978]: *Language and politeness. Some universals in language usage*. Studies in Interactional Sociolinguistics 4. Cambridge: Cambridge University Press.
- DAHLGREN, SONJA 2019: Selkokieltä S2-oppijalle. Kaikille selviä hallinnollisia tekstejä. – *Puhe ja kieli* 39 (4) s. 325–344.
- HARTAMA-HEINONEN, RITVA – KUUSI, PÄIVI – LESKELÄ, LEEALaura – PITKÄNEN-HEIKKILÄ, KAARINA 2022: Kääntäjäopiskelijat selkomukauttajina. Opetuskokeilun antia. – Ritva Hartama-Heinonen, Laura Ivaska, Marja Kivilehto & Maarit Koponen (toim.), *MikaEL. Kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksen symposiumin verkkojulkaisu* 15 s. 106–120.
- HEIKKILÄ, ELINA 2011: Sanajärjestys jäsentää tekstiä. – *Kielikello* 2/2011. <https://www.kielikello.fi/-/sanajarjestys-jasentaa-tekstia>.
- HERLIN, ILONA 1998: *Suomen kun*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HERLIN, ILONA – KALLIOKOSKI, JYRKI – VISAPÄÄ, LAURA 2006: Introduction. – Laura Visapää, Jyrki Kalliokoski & Helena Sorva (toim.), *Contexts of subordination. Cognitive, typological and discourse perspectives* s. 1–16. Amsterdam: John Benjamins.
- HIIDENMAA, PIRJO 2018: Tekijä ja lukija tietokirjan kynnysteksteissä. – Toini Rahtu, Susanna Shore & Mikko T. Virtanen (toim.), *Kirjoitettu vuorovai-kutus* s. 80–115. Tietolipas 260. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ISER, WOLFGANG 1984 [1978]: *The act of reading. The theory of aesthetic response*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- ISOSÄVI, JOHANNA – LAPPALAINEN, HANNA 2015: Johdanto. – Johanna Isosävi & Hanna Lappalainen (toim.), *Saako sinutella vai täytyykö teitillä? Tutkimuksia eurooppalaisten kielten puhuttelukäytännöistä* s. 9–33. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ITKONEN, SATU 2006: Toisin sanoen – tietokirja selkokielellä. – Pirjo Hiidenmaa, Raimo Jussila & Annika Nissinen (toim.), *Hyvä kirja* s. 99–108. Jyväskylä: Gummerus.
- JUVA, KERSTI 2019: *Löytöretki suomeen. 2.*, tarkistettu painos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KALLIOKOSKI, JYRKI 2006: Virke, dialogisuus ja argumentaatio. Irralliset sivulauseet ja toisella kielellä kirjoittaminen. – Taru Nordlund, Tiina Onikki-Rantajääskö & Toni Suutari (toim.), *Kohtauspaikkana kieli. Näkökulmia persoonan, muutoksiin ja valintoihin* s. 212–231. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1078. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kielitoimiston sanakirja*. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus 2023. <https://www.kielitoimistonanakirja.fi/> (17.2.2023).
- Kelan etuusesitteet. https://www.kela.fi/ajankohtaista-henkiloasiakkaat/-/aset_publisher/kg5xtoqDw6Wf/content/kelan-uudet-selkokieliset-etuusesitteet-on-julkaistu (28.8.2021).
- KULKKI-NIEMINEN, AULI 2010: *Selkoistettu uutinen. Lingvistinen analyysi selkotekstin erityispiirteistä*. Tampereen yliopisto. <https://urn.fi/urn:isbn:978-951-44-8093-5>.
- KUUSI, PÄIVI – PITKÄNEN-HEIKKILÄ, KAARINA – HARTAMA-HEINONEN, RITVA – LESKELÄ, LEEALaura – PASANEN, PÄIVI – ESKELINEN, JUHA 2023: Selkomukauttaminen käännösstrategioiden valossa. Havaintoja kääntäjänkoulutuksesta. – *Virittäjä* 127 (1) s. 90–113.
- LAPPALAINEN, HANNA 2015: *Sinä vai te vai*

- sekä että? Puhuttelukäytännöt suomen kielessä. – Johanna Isosävi & Hanna Lappalainen (toim.), *Saako sinutella vai täytyykö teititellä? Tutkimuksia eurooppalaisten kielten puhuttelukäytännöistä* s. 72–104. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2020: Millaista kohteliaisuutta suomalaiset arvostavat asiakaspalvelussa? – Kaarina Hippi, Hanna Lappalainen & Pirkko Nuolijärvi (toim.), *Suomalaisten kielellistä elämää. Sata suomalaista kielellistä elämäkertaa -hankkeen satoa* s. 253–287. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LESKELÄ, LEEALaura 2019a: *Selkokieli. Saatutettavan kielen opas*. Helsinki: Opikie.
- 2019b: Helppoa vai vaativampaa selkokieltä. Selkokielen mittaaminen ja vaikeustasot. – *Puhe ja kieli* 39 (4) s. 367–393.
- LESKELÄ, LEEALaura – KULKKI-NIEMINEN, AULI 2015: *Selkokirjoittajan tekstilajit*. Kehitysvammaliitto. Opikie.
- MAASS, CHRISTIANE 2020: *Easy Language – Plain Language – Easy Language Plus. Balancing comprehensibility and acceptability*. Berlin: Frank & Timme. <https://doi.org/10.25528/042>.
- MRL = Maankäyttö- ja rakennuslaki. <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990132> (17.2.2023).
- NORONKOSKI, SANNI 2020: *Syysstoa kun katselee, tuumii, että ”ouhjee”*. Nolla-subjektin selkokielisessä *Leija-lehdessä*. Suomen kielen kandidaatintutkielma. Helsingin yliopisto.
- PRINCE, E. F. 1981: Towards a taxonomy of given – new information. – Peter Cole (toim.), *Radical pragmatics* s. 223–255. New York: Academic Press.
- RINK, ISABEL 2020: *Rechtskommunikation und Barrierefreiheit. Zur Übersetzung juristisch-Information- und Interaktionstexte in Leichte Sprache*. Berlin: Frank & Timme.
- Selkokeskus 2021. Selkokielen sanasto. <https://selkokeskus.fi/selkokieli/nain-kirjoitat-selkokielta/selkokielen-sanasto/> (2.9.2021).
- Selkomittari 2018. Helsinki: Selkokeskus, Kehitysvammaliitto ry. https://selkokeskus.fi/wp-content/uploads/2018/10/SELKOMITTARI_2018_11.10.18.pdf (17.2.2023).
- SHORE, SUSANNA 2008: Lauseiden tekstuaalisesta jäsenyyksestä. – *Virittäjä* 112 (1) s. 24–65.
- 2020: *Lauseita ja vesinokkaeläimiä. Perinteisestä funktionaaliseen lauseoppiin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1460. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SUOMALAINEN, KARITA 2020: *Kuka sinä on? Tutkimus yksikön 2. persoonan käytöstä ja käytön variaatiosta suomenkielisissä arkikeskusteluissa*. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-8238-7>.
- TULIJOKI, OUTI 2022: *Monilauseiset virkkeet Kelan selkokielisellä verkkosivustolla*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:hulib-202206152540>.
- UOTILA, ELIISA 2013: *Selkokieltä esitteillä. Kelan selko- ja yleiskielisten esitteiden tekstuaalinen analyysi*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201302201860>.
- VANHATALO, ULLA 2020: Vaikea kieli ei saa olla syrjäytymisen syy. – *Kanava* 7/2020 s. 28–33.
- VIRTALUOTO, JENNI – VÄYRYNEN, PENTTI 2000: Voidaanko tekstin luettavuutta mitata matemaattisilla indekseillä? – *Informaatiotutkimus* 19 (4) s. 100–106.
- VIRTANEN, HANNU 2006: Selkokirjoista selkokieleen, tapahtui vuosina 1981–1990. – Leskelä, Leealaura & Virtanen, Hannu (toim.), *Toisin sanoen. Selkokielen teoriaa ja käytäntöä* s. 87–103. Helsinki: Opikie.
- VISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Verkkoversio. <http://scripta.kotus.fi/visk> (13.6.2022).

Etuustermien muodon vaihtelu osana informoivan selkotekstin saavutettavuutta

Selkokielestä on tehty viime vuosikymmeninä enenevässä määrin tutkimusta, ja selkomateriaaleja on nykyisin saatavilla monenlaisissa kanavissa ja useista eri aihepiireistä. Suomalaisessa selkokielen tutkimuksessa onkin ryhdytty viime vuosina tarkastelemaan sitä, kuinka eri tekstilajeja edustavia tekstejä voidaan mukauttaa selkokielelle ja minkälainen vaikutus valitulla viestintäkanavalla on selkotekstin ominaisuuksiin (ks. Kulkki-Nieminen 2010; Virtanen 2014; Leskelä & Kulkki-Nieminen 2015). Informoivat eli tietoa jakavat ja usein myös lukijaa velvoittavat tai ohjeistavat tekstit, kuten erilaisten organisaatioiden toimintaa kuvaavat esitteet ja oppaat, ovat jo vuosikymmenten ajan olleet yleinen selkomukauttamisen kohde, ja niiden ominaisuuksiin ja tuottamiseen katsotaan liittyvän monia erityispiirteitä (Leskelä & Kulkki-Nieminen 2015: 98–99).

Informoivien selkotekstien erityispiirteet liittyvät lähinnä niiden sanastoon, aiheisiin ja erikoisalojen kielenkäytön piirteisiin. Informoivat selkotekstit sisältävät ensinnäkin runsaasti erikoisalojen sanastoa, kuten termejä, jotka nimeävät monesti abstrakteja käsitteitä ja palvelevat lähinnä asiantuntijoiden välistä viestintää (Virtanen 2014: 15; Leskelä & Kulkki-Nieminen 2015: 101). Toiseksi informoivien tekstien ymmärtäminen edellyttää usein ennakkotietoja, jolloin kieliäsen yksinkertaistaminen ei vielä takaa niiden ymmärrettävyyttä (Maaß 2020: 23). Kolmanneksi itse erikoisalojen kielenkäytön piirteet, kuten virkakielen moniosaiset yhdyssanat ja korkea leksikaalinen tiheys, voivat vaikeuttaa selkotekstien ymmärtämistä (Hiidenmaa 2000: 61; Rink 2019: 30).

Termit ovat hyvin keskeisiä informoivien selkotekstien ymmärrettävyyden kannalta, sillä ne kasvattavat teks-

tin informaatiotihelyttä ja eroavat osittain yleiskielen sanastosta. Termien käytöllä on kuitenkin myös monia hyötyjä, kuten täsmällisen ja ytimekkään asiantuntijaviestinnän edistäminen (Maaß & Hansen-Schirra 2020: 70). Käytännön sanastotyössä erikoisalojen sanaston ihanteena onkin pidetty sitä, että se on yksiselitteistä ja vaihtelultaan vähäistä. Viime vuosikymmeninä terminologian tutkimuksessa on kuitenkin ryhdytty tutkimaan myös termistön vaihtelua (esim. Temmerman 2000: 10; Faber & San Martín Pizarro 2012: 195; León-Araúz 2017: 214). Tämän valossa onkin kiinnostavaa tarkastella selkotekstien termistössä esiintyvää tilanteista vaihtelua ja kuinka se vaikuttaa selkotekstien ymmärrettävyyteen. Termistön vaihtelun tarkastelu juuri selkokielen viitekehityksessä on tärkeää myös siksi, että sen on havaittu olevan erityisen yleistä juuri yleistajuisissa teksteissä (Freixa & Fernández-Silva 2017: 169–171).

Maaßin (2020: 250) mukaan termin muotoa tilanteisesti mukauttamalla voidaan selkeyttää termin merkitystä, tehdä siitä helppolukuisempi sekä parantaa tekstin koherenssia. Tällainen termistön vaihtelu voi toisaalta myös vähentää viestinnän yksiselitteisyyttä, eikä se aina vastaakaan selkotekstien vaatimusta nimityksen ja käsitteen välisestä läpinäkyvästä suhteesta (Leskelä & Kulkki-Nieminen 2015: 102; Maaß 2020: 249–250; Karasjärvi 2021: 45). Tässä kirjoituksessa termin muodon vaihtelulla ja mukauttamisella tarkoitetaan erikoisalan käsitteiden nimitysten tilanteista vaihtelua, kuten termin osasanojen vaihtamista, lisäämistä tai erottamista omiksi lauseenjäsenikseen sekä yhdyssanatermin muuttamista sanaliittotermiksi, mikä voi toisinaan vaikuttaa myös käsitteen merkitykseen (ks.

Freixa & Fernández-Silva 2017: 160–161; León-Araúz 2017: 214).

Tarkastelen kirjoituksessani selkokielisiä informoivia verkkotekstejä ja kuvaan suomenkielisten etuustermien esitystapoja Kelan selkokielisillä verkkosivuilla. Havaintoni pohjautuvat suomen kielen oppiaineeseen tekemääni sivuaineutkimukseen (Hanhisalo 2021). Kirjoituksessa kuvaan vain tutkimuksen toisesta tutkimuskysymyksestä eli etuustermien esitystavoista tehtyjä havaintoja sekä arvioin erikoiskielisyyden vaikutusta informoivien tekstien selkoistamiseen.

Tutkimuksen aineisto ja menetelmä

Tutkimukseni aineisto koostuu kahdesta osasta. Tekstiaineistona toimivat Kelan selkokielisiltä verkkosivuilta lokakuussa 2020 kootut, noin 70 liuskan laajuiset kahdeksaa eri sosiaalietuuseryhmää kuvaavat verkkotekstit. Kelan selkokielisiä verkkosivuja on ylläpidetty vuodesta 2019 lähtien (Kela 2019), ja Selkokeskus on myöntänyt niille selkotunnuksen, joten tekstiaineiston voidaan olettaa vastaavan selkokielen periaatteita (Selkokeskus 2022). Selkosivuilla hyödynnettyjä termien esitystapoja ei vertailtu eri kieliversioiden välisten suurten eroavaisuuksien vuoksi yleiskielisten sivujen vastaaviin, vaan tavoitteena oli tutkia esitystapojen toimivuutta selkokielen periaatteiden sekä terminologian tutkimuksen pohjalta. Aineiston toisen osan eli termiaineiston muodostavat ne tekstiaineistossa esiintyneet rahamääräisiä etuuskäsitteitä nimeävät termit, joilla on oma termitietue ja siten suositeltava muoto Kelan terminologisessa sanastossa (2018). Aineistoon valikoitui 104 sosiaalietuustermiä, jotka voitiin muotonsa ja tekstissä saamansa merkityksen perusteella yhdistää rahamääräiseen etuuskäsitteeseen. Tämän jälkeen arvioitiin termistön tilanteista vaihtelua vertaamalla tekstiaineiston termien muotoja Kelan terminologisessa sanastossa esitettyihin muotoihin.

Tutkimus toteutettiin kolmessa vaiheessa, joissa sovellettiin eri menetelmiä. Ensimmäisessä vaiheessa termiaineiston termit analysoitiin laadullisesti ja määrällisesti suhteessa neljään hyvän termin kriteeriin, joille oli muotoiltu terminologian tutkimuksen, sanastotyön oppaiden ja terminologisen käsiteanalyysin avulla etuuskäsitteiden tarkasteluun soveltuva sisältönsä. Toisen vaiheen menetelmä oli laadullinen tekstianalyysi, jonka avulla tarkasteltiin termien esitystapoja Kelan selkosivuilla suhteessa 2010-luvulla ilmestyneisiin suomalaisiin selkokielen oppaisiin (Virtanen 2014; Leskelä & Kulkki-Nieminen 2015; Leskelä 2019) ja Selkomittariin (Selkokeskus 2018). Kolmannessa vaiheessa etsittiin johdonmukaisuuksia termien käytössä sekä tutkittiin, onko termien rakenteella ja käsitteiden käsitepiirteillä ollut vaikutusta termin muotoon.

Kuvaan erityisesti havaintojani yhdestä tekstianalyysin keskeisestä aihekokonaisuudesta eli etuustermien tilanteisesta muodon vaihtelusta ja muodon mukauttamisesta. Näiden havaintojen perusteella olen tehnyt johtopäätöksiä siitä, miten selkokirjoittaja voi esittää ja selkeyttää erikoiskielistä sanastoa mukauttaessaan selkokielelle informoivaa tekstiä, joka sisältää erikoiskieltä ja jonka termitiheys on suuri. Tekstianalyysi toteutettiin selkokielen ohjeistuksille uskollisesti siten, että tekstiaineistosta saataisiin esiin sosiaalialaa käsitteleville informoiville verkkoteksteille ominaisia tapoja edistää selkotekstin saavutettavuutta erityisesti sanastotasolla. Siten selkokielisiä etuustekstejä ja niiden termistöä tarkasteltiin suhteessa tekstikonaisuuteen, termin muodon mukauttamiseen sekä termiin viittaamiseen. Tämä jaottelu mukailee osin Selkomittaria, jossa selkokielen periaatteiden toteutumista tarkastellaan neljällä tasolla: teksti kokonaisuutena, sanasto, kielen rakenteet ja tekstin visuaalisuus (ks. Selkokeskus 2018).

Tarkastelen ensin erikoiskielisen sanaston erityispiirteitä, minkä jälkeen ana-

lysoin niitä sanaston selkokielistämisen ja terminologisen tutkimuksen näkökulmasta. Tämän jälkeen kuvaan kolme keinoa, joilla etuustermien muotoa on Kellan selkosivuilla mukautettu ja vaihdeltu. Lopuksi kokoaan havainnot ja pohdin terminologian ja informoivien tekstien selkoistamisen välistä suhdetta.

Erikoiskielisen sanaston ja termien ominaispiirteet

Erikois- ja yleiskielen välinen raja on häilyvä, ja monissa käyttöyhteyksissä ne esiintyvätkin limittäin. Kun esimerkiksi erikoisalan teksti esiintyy ihmisten arjessa, saattaa sen erikoiskielisyys jäädä huomiotta (ks. Cabré Castellví, Sager & DeCesaris 1999: 63, 65). Tekstin erikoiskieliset piirteet voivat kuitenkin vaikuttaa sen saavutettavuuteen merkittävästi, minkä vuoksi niiden tarkastelu on perusteltua ja tarpeen myös selkokielen tutkimuksessa. Erikoiskielillä on useita yleiskielestä poikkeavia piirteitä, jotka aiheutuvat siitä, että erikoiskieliä käytetään pääasiassa muodollisissa yhteyksissä asiantuntijoiden välisessä viestinnässä ja ne sisältävät erikoistunutta tietoa (Haarala 1981: 9; Cabré Castellví ym. 1999: 65).

Terminologian tutkimuksessa termit ymmärretään tarkkarajaisemmaksi ilmiöksi kuin erikoiskielinen sanasto, johon termitkin kuuluvat. Erikoiskielisen sanaston ajatellaan siten kuvaavan suhteellisen pienen ihmisjoukon käyttämää, pääasiassa ammatilliseen toimintaan liittyvää sanastoa, kun taas termit syntyvät erikoisalan käsitteiden määrittelyn seurauksena (Depecker 2015: 37; ten Hacken 2015: 6–7). Tarkan määrittelmän ohella termien ominaispiirteinä pidetään vakiintuneisuutta, merkityssisällön ensisijaisuutta muotoon nähden sekä tiettyyn erikoisalaan kiinnittymistä (Lérat 1989; Cabré Castellví ym. 1999: 81). Termien ajatellaan muodostavan erikoiskielten sanaston ytimen, sillä erikoiskieliset ilmaukset muo-

dostuvat pitkälti tiettyjen erikoisalojen termeistä (Kageura 2015: 47–50).

Erikois- ja yleiskielisten tekstien väliset merkittävimmät erot koskevat niiden sanastoa. Erikoiskielten sanasto eroaa yleiskielen sanastosta siten, että siinä on enemmän yhdyssanoja ja sanojen merkimmäätä ja leksikaalisten osien määrä on suurempi (Tyysteri 2010: 355). Leksikaalisten osien suuri määrä johtuu siitä, että termin muodon on tavoiteltu heijastelevan sen takana olevaa, varsin säännölliseksi ajateltua käsittejärjestelmää (Tyysteri 2010: 355; Kageura 2015: 53). Tämä termin ja käsitteen välinen yhteys, josta käytetään myös nimitystä *läpinäkyvyys* (ISO 704 2000: 25), voi lisätä tekstin yksiselitteisyyttä. Käytännön sanastotyössä on lisäksi korostettu termistön standardisointia, mitä on edistetty määritelmillä ja sanastoilla (Temmerman 2000: 1–2). Yksiselitteisyyttä tavoitellaan myös selkoteksteissä, ja esimerkiksi käsitteitä läpinäkyvästi nimeävät termit sekä selkokieliset sanastot edistävät osaltaan tämän toteutumista (ks. Maaß 2020: 96; Suuronen 2022).

Erikoiskielisen sanaston vaikutukset tekstin selkoistamiseen

Selkokeskuksen laatimaa Selkomittaria käytetään Suomessa ohjeena, kun arvioidaan selkotekstin saavutettavuutta sen lukijoiden kannalta. Yleisohje on, että selkoteksti on helposti luettava ja omaksuttava kokonaisuus, jossa käytetään helppoa ja ymmärrettävää sanastoa ja kielellisiä rakenteita (Selkokeskus 2018; Leskelä 2019: 113). Verkossa julkaistavien selkotekstien osalta tärkeää on arvioida myös sitä, kuinka helppoa sivuilta on löytää tietoa, onko tiedon määrä sopiva ja kuinka tietoa on ryhmitelty (Virtanen 2014: 167; Leskelä 2019: 68).

Tutkimukseni kannalta erityisen keskeisiä olivat Selkomittarin sanastotason periaatteet, kuten tuttujen, lyhyiden, kotooperäisten ja konkreettisten sanojen

suosiminen. Sanaston tuttuuden vaatimus merkitsee sitä, että lukijalle vieraaksi oletettu sana selitetään ensimaininnan yhteydessä. (Selkokeskus 2018: 9–10.) Eriytyisesti informoivien selkotekstien tiedon tulee olla tarkkaa, jolloin ne saattavat sisältää useita lukijalle vieraita sanoja (Leskelä & Kulkki-Nieminen 2015: 100–102). Sanan tuttuus riippuu kuitenkin aina kohderyhmästä. Siten esimerkiksi arkipäiväisiltä tuntuvat tietotekniikan termit voivat tuottaa ikäihmisille suuriakin ymmärrysvaikeuksia (ks. Gutermuth 2020: 235; Maaß 2020: 95). Tutun sanaston käyttöön tulee silti pyrkiä, sillä uudet sanat vähentävät tekstin leksikaalis-semanttista ennustettavuutta ja niiden prosessointi aiheuttaa selkotekstien lukijoille enemmän ongelmia kuin pitkien sanojen (Kulkki-Nieminen 2010: 37; Maaß 2020: 104–105).

Tärkeä selkokielen sanastotason periaate on myös lyhyiden sanojen suosiminen. Virtasen (2014: 82, 86) mukaan moniosaiset yhdyssanat ja termit vaikeuttavat selkotekstin lukemista, joten niitä tulisi pyrkiä välttämään, lyhentämään tai selittämään. Etenkin pitkiin yhdyssanoihin tulisi viitata osittaistoistolla, eli jättää niiden määriteosa toistamatta sanan ensimaininnan jälkeen (Selkokeskus 2018: 9–10). Näin osittaistoisto vähentää pitkien sanojen määrää, mutta samalla termien läpinäkyvyys heikkenee. Käytännössä selkokirjoittajan tulkintaan sanan pituudesta vaikuttaa suuresti tekstikokonaisuus, eikä pitkiä sanoja aina voida lyhentää tai korvata lähivastineella (ks. Koskela, Lehikoinen & Nuopponen 2009: 40; Pelkonen 2020: 46). Pitkiä sanoja on silti havaittu välteltävän selkoteksteissä. Esimerkiksi Heiskasen (1994: 68) tutkimuksessa kävi ilmi, että yli kymmenkirjaimisten ja yli kolmitavuisten sanojen osuus on pienempi selko- kuin yleiskielisissä teksteissä.

Vaikka pitkien ja erikoiskielisten sanojen osuuden ei tulisi olla selkoteksteissä liian suuri, voi esimerkiksi termien välttely hämärtää tekstin merkitystä (ks.

Maaß 2020: 97–98). Siksi sanastoa voidaan selkoteksteissä tarvittaessa mukauttaa. Ohjeistusten valossa sanojen rakenteen mukauttamiseen on selkokielessä ainakin kolme keinoa. Ensinnäkin yhdysosan voi jakaa osiin rivinvaihdolla. Toiseksi sanan merkitys voidaan ilmaista parafrasilla, jolloin esimerkiksi yksittäinen sana muutetaan monisanaiseksi lausekkeeksi muuttamatta sen merkitystä. Kolmanneksi yhdyssanoihin voidaan viitata osittaistoistolla. Vastaavasti sanaston merkityksen havainnollistamiseksi on käytössä ainakin kolme strategiaa. Sanalle voidaan esimerkiksi antaa selitys samassa virkkeessä *eli*-lausekkeella tai kaksoispisteen jälkeen tai seuraavassa virkkeessä *X tarkoittaa Y:tä*-ilmauksella. Lisäksi termin merkityksestä voidaan antaa havainnollistava esimerkki, tai sen merkitys voidaan ilmaista hyvinkin eksplisiittisesti. (Ks. Virtanen 2014: 82, 84–86; Selkokeskus 2018: 9–10; Leskelä 2019: 132, 135; Maaß & Hansen-Schirra 2020: 104.)

Terminologian kognitiiviset suuntaukset ja termistön tilanteinen vaihtelu

Edellä mainitut keinot mukauttaa selkotekstien sanastoa muodoltaan sekä havainnollistaa sen merkitystä ovat rinnastettavissa niihin terminologian suuntauksiin, jotka ovat ottaneet vaikutteita kognitiivisesta kielitieteestä. Näissä suuntauksissa sanojen merkityksen korostetaan aina olevan sidoksissa viestintätilanteisiin, ja siten myös termien käytön tulee vastata lukijan tietotasoa (Temmerman 2000: 42; Faber & San Martín Pizarro 2012: 191). Kohderyhmä ja konteksti ovat tärkeitä myös selkokielen kannalta. Esimerkiksi informoivan selkotekstin lukijaksi oletetaan henkilö, jolla on hyvin rajalliset tiedot tekstin aihepiiristä, mikä vaikuttaa tekstin teemankulkuun ja sen tiedon määrään (Uotila 2013; Leskelä & Kulkki-Nieminen 2015: 98). Vastaavasti selkotekstin konteks-

tia voidaan mukauttaa vaihtamalla tekstilajia tai tarjoamalla kontekstoivaa taustatietoa (ks. Leskelä & Kulkki-Nieminen 2015: 99; Karasjärvi 2021).

Taulukko 1.

Termien muodon vaihtelun ja mukauttamisen keinot tekstiaineistossa, niiden yleisyys ja esimerkkejä niiden havaituista esiintymistä.

Termin esitystapa	Esimerkkejä
Termin pilkkominen osiin (12 tapausta)	<i>lapsen elatusapu</i> → lapselle elatusapu <i>lapsiperhe-etuus</i> → tuki lapsiperheille <i>työttömyysetuus</i> → tuki työttömälle
Lyhyemmän nimityksen suosiminen (10 tapausta)	<i>toimeentulotuen perusosa</i> → perusosa <i>sotilasavustuksen asumisavustus</i> → asumisavustus <i>eläkkeen lapsikorotus</i> → lapsikorotus
Käsitteen tilapäinen nimitys (9 tapausta)	<i>opintotuen asumislisä</i> → opiskelijan asumislisä <i>16 vuotta täyttäneen vammaistuki</i> → yli 16-vuotiaan vammaistuki; vammaistuki aikuiselle

Kognitiivisesta kielitieteestä vaikutteita saaneissa terminologian suuntauksissa tarkastellaan ensisijaisesti käsitteen nimitystä eli termiä, joka nimeää ilmiön ja auttaa sen ymmärtämisessä (Temmerman 2000: 224, 126). Synonymia ja polysemia nähdään luonnollisina ilmiöinä myös erikoiskielissä, jolloin myös käsitteen merkitystä voidaan havainnollistaa tilanteen mukaan kielellisesti (Temmerman 2000: 126, 150–151). Tämä voi ilmetä esimerkiksi termin korvaamisena yleistajuisemmalla sanalla, vaihtelevina kirjoitusasuina, osittaistoistona ja lyhenteinä (ks. Faber & San Martín Pizarro 2012: 189–191; León-Araúz 2017: 216). Selkotekstissä tällainen termistön vaihtelu voi kuitenkin olla ongelmallista. Esimerkiksi Kelan etuuslomakkei-

den saavutettavuutta autismikirjon henkilöiden kannalta tutkinut Karasjärvi (2021: 45) on todennut, että niinkin pieni sanaston vaihtelu kuin eroavaisuus yhdyssanan tai sanaliiton osasanojen erottelussa (*kotihoidon tuki* vs. *kotihoidontuki*) voi luoda autismikirjoon kuuluvalle selkotekstin lukijalle vaikutelman, että kyseessä on kaksi eri etuutta.

Seuraavaksi kuvaan, millaisena termistön tilanteinen vaihtelu Kelan selkosivuilla näyttäytyi. Tapauksia, joissa termin muoto vaihteli, esiintyi tekstiaineistossa 31. Tässä keskityn arvioimaan muodon tarkoituksenmukaisuutta selkokielen kannalta. Etuustermien muotoa oli mukautettu Kelan selkosivuilla lähinnä kolmella tavalla: pilkkomalla yhdyssana- ja sanaliittotermejä osiin sekä käyttämällä käsitteestä lyhyempää tai tilapäistä nimitystä. Näiden keinojen käyttöä on esitelty kootusti taulukossa 1 ja niitä tarkastellaan yksityiskohtaisemmin alla omilla luvuissaan.

Termin pilkkominen osiin

Tekstiaineistossa esiintyi 12 tapausta, joissa yhdyssana- tai sanaliittotermi on pilkottu osiin siten, että sen osasanat taipuvat toisiinsa nähden itsenäisesti tai termi muuttuu parafrasinomaiseksi. Yhdyssanatermien kohdalla voidaan tällöin joissakin tapauksissa puhua termin muuttumisesta sanaliittotermiksi, mikä on erikoiskielissä suhteellisen yleistä (ks. Tyysteri 2010: 355; Maaß 2020: 270). Toisin kuin osittaistoistoa käytettäessä, ei termin pilkkominen kuitenkaan juuri lyhennä termiä, vaan lähinnä havainnollistaa sen rakenneosien välistä suhdetta.

Pilkkomisen jälkeen kolmessa tapauksessa termin kaikki osasanat ovat säilyneet ennallaan, mutta ne taipuvat itsenäisesti ja toimivat itsenäisissä lauseenjäsentioissa. Tällöin yhdyssana- tai sanaliittotermi perusosa saa objektin aseman ja määriteosa toimii adverbialina. Esimer-

kissä 1a sanaliittotermi *opintolainan valtioneuvosto* on pilkottu osiin siten, että *opintolainana* on taivutettu illatiivissa (*opintolainaan*) ja *valtioneuvosto* genetiivissä (*valtioneuvoston*). Tämä palvelee selkötöiden eksplisiittistä teemankulkua (ks. Uotila 2013): valtioneuvosto myönnetään edellä mainittuun opintolainaan, jolloin se esitellään reemapaikassa. Esimerkeissä 1b ja 1c yhdyssanatermi *matkakorvaus* ja sanaliittotermi *lapsen elatusapu* on pilkottu osiin, mikä selkeyttää osasanojen välistä suhdetta: matkoista voi saada korvauksen ja elatusapua maksetaan lapselle. Lause- tasolla sanat *korvauksen* ja *elatusapu* ovat reemapaikalla, ja määriteosat *matka-* ja *lapsen* on kiinnitetty suuremmin lukijan elämään. Näin huomio kiinnittyy lukijan matkaan sekä asevelvollisen lapselle maksettavaan etuuteen:

- (1a) Voit rahoittaa opintojasi myös ottamalla pankista opintolainaa. – – Voit saada **opintolainaan valtioneuvoston**, jos saat opintorahaa tai aikuiskoulutustukea. (Opiskelu ja asevelvollisuus)
- (1b) Jos sinun pitää käyttää taksia terveydentilasi tai puutteellisten liikenneolosuhteiden takia, voit saada **matkoista korvauksen**. (Sairastaminen ja kuntoutus)
- (1c) Jos asevelvollinen ei pysty maksamaan **lapselle elatusapua**, Kela voi maksaa elatusavustuksen armeijan – – aikana. (Opiskelu ja asevelvollisuus)

Neljässä tapauksessa termin muoto on etäännyntynyt vieläkin vahvemmin Kelan terminologisessa sanastossa esitetystä termin suositellusta muodosta. Tätä esitystapaa käytettiin kuvattaessa tietyn etuusryhmän kohderyhmää, ja sitä esiintyiikin pääasiassa etuusryhmiä esiteltäessä. Esi-

merkiksi yhdyssanatermistä, jonka suositeltu muoto on *työttömyysetuus*, käytetään Kelan selkosivuilla sanaliittotermiä *tuki työttömälle* ja *tuki työttömyyden ajalle*. Esitystapa havainnollistaa etuuslajin merkitystä tuomalla selkeämmin esiin sen kohderyhmän (*työttömälle*) ja myöntämisperusteen (*työttömyyden ajalle*). Samaa funktiota edustavat termien *opintotuetus/opintotukietuus* sekä *perhe-etuus/lapsiperhe-etuus* muodot *tuki opiskelijoille* ja *tuki lapsiperheille*.

Selkosivuilla oli lisäksi viisi tapausta, joissa käsitteeseen on viitattu selityksenomaisella lausekkeella. Tällöin termin osasanoja on korvattu lähivastineilla tai lukijalle on annettu lisätietoa sen merkityksestä. Tätä voidaan pitää selkötöiden lukijan näkökulmasta toimivampana ratkaisuna kuin esimerkiksi *eli*-lausekkeella alkavaa selitystä, joka voisi vähentää tekstin luettavuutta (ks. Leskelä 2019: 136; Maaß 2020: 254). Esimerkissä 2a yhdyssanatermi *yöpymisraha* esiintyy aluksi otsikossa selityksen kaltaisena siten, että perusosa *raha* on vaihtunut yläkäsitteenomaiseksi muotoon *korvaus*. Esimerkissä 2b yhdyssanatermi *yksinhuoltajakorotus* on pilkottu osiin siten, että määriteosa *yksinhuoltaja* on lauseen subjekti ja perusosa *korotus* objekti. Näin alaosiossa *Lapsilisä* esiintyvän yksiselitteisen termin [*lapsilisän*] *yksinhuoltajakorotus* sisältö ilmaistaan yläkäsitteenomaisella parafrasilla, jolloin sen termimäisyys vähenee (ks. Maaß 2020: 270).

- (2a) **Korvaus yöpymisestä**
Jos joudut esimerkiksi liikenneyhteyksien vuoksi yöpymään kuntoutuspaikkakunnalla, voit saada **yöpymisrahaa**. (Sairastaminen ja kuntoutus)
- (2b) **Yksinhuoltaja saa korotuksen**, joka on jokaisesta lapsesta noin 63 e/kk. (Lapsiperheet)

Selkosivuilla käytetään lisäksi nimityksiä *tuki adoptiovanhemmille* ja *tuki adoption kustannuksiin* mainitsematta termin suositeltua muotoa *adoptiotuki*. Sen sijaan aineiston muista etuustermeistä, lukuun ottamatta kuutta termiä, joista on käytetty lyhennettyä muotoa, käytetään myös niiden Kelan terminologisessa sanastossa suositeltua muotoa.

Termin pilkkominen osiin on yksi keino havainnollistaa termin osasanojen suhdetta toisiinsa, ja sen käyttö juontuu etuustermistön rakenteellisista ominaisuuksista ja etuuskäsitteiden käsitepiirteistä. Strategiaa on nimittäin hyödynnetty tekstiaineistossa sellaisten moniosaisien termien kohdalla, joiden muodosta käy ilmi etuuden kohderyhmä tai myöntämisperuste. Tämä termistön vaihtelun muoto vähentää pitkien ja abstraktien sanojen määrää tekstissä sekä tekee etuustermeistä helppolukuisempia ja konkreettisempia. Kelan selkosivuilla onkin erotettavissa pyrkimys havainnollistaa termien merkitystä etenkin uusia termejä esiteltäessä. Ensisijaisesti termien suositeltujen muotojen käyttö on kuitenkin selkosivuilla yleistä ja perusteltua etenkin silloin, kun lukijan voi olla tarpeen saada selville juuri etuuden nimitys tai termi tiedetään hänelle tutuksi.

Käsitteen lyhyemmän nimityksen suosiminen

Tekstiaineistossa käytetään kymmenestä käsitteestä vain lyhyempää nimitystä. Lyhyempää nimitystä käytetään kahdenlaisista käsitteistä. Ensinnäkin neljässä tapauksessa käsitteeseen, jolla on Kelan terminologisessa sanastossa kaksi suositeltua muotoa, viitataan vain nimityksistä lyhyemmällä. Näin on toimittu termien *toimeentulotuen perusosa* > *perusosa*, *lapsen elatusapu* > *elatusapu*, *sotilasavustus elatusapuun oikeutetulle lapselle* > *elatusavustus* ja *sotilasavustuksen asumisavustus* > *asumisavustus* kanssa. Toiseksi kuudessa

tapauksessa sanastossa vain yhden suositellun nimityksen saavaan käsitteeseen viitataan nimityksellä, josta on jätetty yksi osasana pois. Tämä koskee termejä *korotettu vammaistuki* ja *korotettu hoitotuki* > *korotettu tuki*, *ylin vammaistuki* ja *ylin hoitotuki* > *ylin tuki*, *eläkkeen lapsikorotus* > *lapsikorotus* ja *työttömyysetuuden lapsikorotus* > *lapsikorotus*. On odotuksenmukaista, että selkosivuilla käytetään käsitteiden lyhyempää nimitystä, sillä selkokielessä vältellään pitkiä sanoja (ks. Heiskanen 1994: 70–71; Selkokeskus 2018: 9–10).

Lyhyemmän nimityksen käyttöä tekstiaineistossa selittää useimmiten se, että termin tarkka merkitys selviää tekstiympäristöstä. Esimerkiksi käsitteestä *toimeentulotuen perusosa* käytetään nimitystä *perusosa*, sillä kyseisessä osiossa käsitellään vain toimeentulotukea ja annetaan erillisten alaotsikoiden alla tarkempaa tietoa perustoimeentulotuen perusosasta. Esimerkissä 3a käytetään vastaavasti lyhyempää muotoa termistä *eläkkeen lapsikorotus*, kun etuuden kohderyhmä on asiayhteydestä selkeä. Sen sijaan esimerkiksi 3b lyhyempien nimitysten *korotettu tuki* ja *ylin tuki* käyttäminen luettelossa käsitteistä, joiden pidemmät nimitykset ovat *korotettu vammaistuki* ja *ylin vammaistuki*, on jokseenkin yllättävä ratkaisu. Lyhyemmän nimityksen käyttöä kuitenkin puoltaa se, että otsikossa käytetään ilmausta *vammaistuki lapselle*, mikä viittaa termien liittyvän vammaisetuuksiin:

- (3a) Jos olet *eläkkeellä* ja kotonasi asuu alle 16-vuotias lapsi, voit hakea Kelasta **lapsikorotusta**. (Eläkkeet)
- (3b) *Vammaistuki lapselle*
- Perusvammaistuki on noin 93 e/kk.
 - **Korotettu tuki** on noin 217 e/kk.
 - **Ylin tuki** on noin 421 e/kk. (Sairastaminen ja kuntoutus)

Lyhyemmän muodon käyttäminen tietyistä etuustermeistä on tekstiaineistossa suurilta osin perusteltua, sillä se edistää selkokielen vaatimusta lyhyen sanaston käytöstä ja voi siten parantaa tekstin luettavuutta. Strategia onkin kannattava etenkin niiden termien kohdalla, joille on Kelan terminologisessa sanastossa tarjottu kaksi eri muotoa. Esimerkiksi luetteloissa voisi kuitenkin olla perusteltua käyttää termien pitkää muotoa, sillä tällöin teksti ei välttämättä tue termin ymmärtämistä samoin kuin juoksevassa tekstissä. Määriteosan pois jättäminen voi esimerkiksi luoda vaikutelman, että termi nimeää yläkäsitettä (*ysin tuki* vs. *ysin vammaistuki*), jolloin osa lukijalle tärkeästä tiedosta jää saamatta. Luettelossa pidempi nimitys ei välttämättä myöskään suuresti heikentäisi tekstin luettavuutta, kun väljä asettelu muutoin helpottaa lukemista (ks. Leskelä 2019: 187–188).

Tilapäisten nimitysten käyttö

Tekstiaineistossa esiintyi yhdeksän tapaus, joissa käsitteestä on käytetty niin kutsuttua tilapäistä nimitystä. Näille nimityksille on ominaista, että ne eroavat osasanoiltaan käsitteen suositellusta nimityksestä merkittävästi, mutta termi säilyttää silti keskeiset rakenneominaisuutensa, kuten säilyy sanaliittoterminä eikä aina lyhene. Kyseessä on siis eräänlainen käsitteen merkitystä havainnollistava parafraasi. Esitystavan funktioksi voidaankin hahmottaa termin konkreettisuuden lisääminen ja joidenkin selkotekstien lukijoille vaikeiksi arvioitujen morfologisten ainesten, kuten NUT-partisiipin, vältteleminen (ks. Leskelä 2019: 147).

Tilapäisen nimityksen avulla käsite voidaan esittää havainnollisemmin kiinnittämällä huomio etuuden kohderyhmään. Esimerkiksi käsitteestä, jonka suositeltu nimitys on *opintotuen asumislisä*, käytetään tekstiaineistossa kerran nimitystä *opiskelijan asumislisä*. Luet-

telossa, jossa nimitys esitetään, on mainittu useita asumisetuuksia, jolloin niiden kohderyhmän voidaan ajatella olevan olennaista tietoa. Toisaalta opiskelija on oikeutettu asumislisään vain saadessaan opintotukea, joten termin suositeltu muoto olisi yksiselitteisempi. Esimerkissä 4 termistä *peruspäiväraha* käytetään pidempää muotoa *työttömyysturvan peruspäiväraha*, jolloin käsite liitetään työttömyysetuuksiin. Samassa esimerkissä termistä *16 vuotta täyttäneen vammaistuki* käytetään muotoa *yli 16-vuotiaan vammaistuki*. Tällöin termin muodon muuttamisen syynä lienee kuitenkin tekstin kohderyhmälle vaikeina pidettyjen morfologisten kielenainesten, kuten sijataivutusten (*vuotta, täyttäneen*) ja partitiippirakenteiden (*täyttänyt*) välttely. Uuden nimityksen myötä käsite on myös helpommin yhdistettävissä vieruskäsitteeseensä *alle 16-vuotiaan vammaistuki*, vaikkakin nimitys voi antaa mielikuvan, että etuuteen olisivat oikeutettuja vain 17-vuotiaat tai sitä vanhemmat.

- (4) Joitakin tukia maksetaan kuitenkin vain niille, jotka ovat asuneet Suomessa tietyn ajan ennen tuen myöntämistä.

Näitä tukia ovat esimerkiksi –

- Kelan maksama **työttömyysturvan peruspäiväraha** –
- **yli 16-vuotiaan vammaistuki**.

(Muutto)

Etuustermistön sisällä poikkeuksellisen pitkiä ja morfologisesti monimutkaisia termejä *16 vuotta täyttäneen vammaistuki* ja *alle 16-vuotiaan vammaistuki* on mukautettu vieläkin selkeämmin mainittaessa termit otsikossa. Tällöin niistä käytetään muotoja *vammaistuki aikuiselle* ja *vammaistuki lapselle*, minkä jälkeen etuuksien tarkempi kohderyhmä mainitaan juoksevassa tekstissä (esimerkit 5 ja 6).

- (5) **Vammaistuki lapselle**
Alle 16-vuotias voi saada *tukea*, jos hänellä on vamma tai pitkäaikainen sairaus. (Sairastaminen ja kuntoutus)
- (6) **Vammaistuki aikuiselle**
Yli 16-vuotias voi saada *vammaistukea*, jos hänen toimintakykynsä on heikentynyt vähintään vuoden ajan. (Sairastaminen ja kuntoutus)

Tilapäisten nimitysten käyttö vaikuttaa termin merkityksen laventumisesta huolimatta sikäli perustellulta, että otsikolla voidaan saada lukijan huomio tehokkaasti. Termin muotoa vaihtelemalla voidaan myös esittää käsitteen merkitysisältö pienemmissä osissa siten, että sisältö säilyy muutoin samana eikä osiossa viitata samaan käsitteeseen usealla eri termillä (ks. Maaß 2020: 103). Vastavasti termistä *työttömyyspäiväraha* käytetään mahdollisesti selkeämpää, vaikkakin useamman osan sisältävää nimitystä *työttömyysajan päiväraha*.

Tilapäisten nimitysten käyttö on esimerkki selkokirjoittajan suuntautumisesta selkotehtsin lukijan kielellisiin ja tiedollisiin tarpeisiin. Lukija voi siis eri yhteyksissä nähdä termin joko suositellussa muodossaan tai hahmottaa käsitteen keskeisimmän sisällön päätelläkseen, koskeeko etuus häntä itseään vai ei. Kun lukijaa sen sijaan opastetaan hakemaan etuutta, käytetään suositeltua nimitystä. Tilapäisten nimitysten voidaankin ajatella liittyvän termien funktionaaliseen vaihteluun, jonka avulla termi esitetään helpommin omaksettavassa muodossa (Faber & San Martín Pizarro 2012: 191). Niiden käyttöön liittyy kuitenkin mahdollisuus, että käsitteiden merkitysisällöstä annetaan harhaanjohtava kuva. Termin osanoihin liittyvät muutokset on nimittäin havaittu erityisen yleisiksi yleistajuisissa teksteissä, ja tällaiset leksikaaliset muutokset lisäävät termien

monitulkintaisuutta enemmän kuin muut termistöissä ilmenevän vaihtelun muodot (Freixa & Fernández-Silva 2017: 171). Siten on tärkeää, että lukijalle annetaan kaikissa tapauksissa paikkansa pitävää tietoa.

Lopuksi

Tässä kirjoituksessa olen kuvannut havaintojani siitä, millä tavoin termistön tilanteinen vaihtelu voi käytännössä ilmetä informoivassa selkotehtsissä. Havainnot perustuvat sivuainetutkimukseeni, jonka tavoitteena oli arvioida noin sata Kelan etuustermiä suhteessa neljään hyvän termin kriteeriin sekä havainnoida näiden termien muotoa ja esitystapoja Kelan selkokielisillä verkkosivuilla.

Kelan selkosivuilla käytetyt keinot vaihdella ja mukauttaa etuustermien muotoa palvelivat karkeasti kahta tarkoitusta. Ensinnäkin siten havainnollistettiin etuuskäsitteen merkitystä itse tekstiyhteydessä. Tämän keinona toimi yhtäältä yhdyssanatermin muuttaminen sanaliitoksi, kuten *adoptiotuki* > *tuki adoption kustannuksiin*, sekä toisaalta sanaliittotermin määriteosan muuttaminen itsenäiseksi lauseenjäseneksi, jolloin termin perusosa asettuu lauseen reemapaikalle: *lapsen elatusapu* > [*maksamaan*] *lapselle elatusapu[a]*. Toiseksi näin saatiin turvata tekstin saavutettavuus laajalle kohderyhmälle. Esimerkiksi termien *16 vuotta täyttäneen vammaistuki* ja *alle 16-vuotiaan vammaistuki* esittäminen otsikoissa muodoissa *vammaistuki aikuiselle* ja *vammaistuki lapselle* voi parantaa tekstin helpopolukuisuutta, vaikka käsitteestä syntyvä mielikuva muuttuukin. Kielen pintatason yksinkertaistamisen ajatellaan voivan tehdä tekstistä ymmärrettävän kielitaidoltaan monimuotoiselle ryhmälle (ks. Leskelä & Uotila 2020: 234). Kun esimerkiksi muotoon *yli 16-vuotiaan vammaistuki* muuttuneesta termistä *16 vuotta täyttäneen vammaistuki* on karsittu NUT-partisiippirakenne, joka voisi olla suomen

kielen oppijalle haastava, vastaa se paremmin selkokielen vaatimuksia (ks. Selkokeskus 2018; Leskelä 2019: 159).

Termin muodon mukauttamiseen ja lyhyempiin muotoihin liittyy kuitenkin myös riskejä, mikäli tekstiyhteys ei auta termin tulkinnassa. Selkokirjoittajan onkin tärkeää arvioida ratkaisujaan tarkasti ja mukauttaa termin muotoa vain, kun siitä on lukijalle aidosti hyötyä. Vaikeiden sanojen käyttöä informoivissa selkoteksteissä tutkinut Pelkonen (2020) onkin todennut, että erikoiskielistä sanastoa tarvitaan, jotta viestintä olisi riittävän täsmällistä, ja että joidenkin termien korvaaminen on lähivastineiden puutteenkin vuoksi mahdotonta. Lisäksi käsitteiden liika selittäminen voi heikentää tekstin luettavuutta (Leskelä 2019: 136). Tutkimuksessani havaitut termien esitystavat edustavatkin eräänlaista termin korvaamisen ja käsitteen selittämisen väli-muotoa. Näin voidaan yhtäältä vähentää termin termimäisyyttä muuttamalla sen rakenne yhdyssanatermistä lukijalle mahdollisesti selkeämmäksi sanaliitto-termiksi, käyttämällä termistä lyhyempää muotoa tai erottamalla sen osasanat omiksi lauseenjäsenikseen. Toisaalta voidaan suuntautua termin ja sen nimeämän käsitteen väliseen suhteeseen, kun selityksen sijaan lisätään termin läpinäkyvyyttä, kuten tilapäisiä nimityksiä käytettäessä.

Suomalaiset selkokielen ohjeistukset ovat yleisestikin ottaen melko väljät ja jättävät selkokirjoittajalle tulkinnanvaraa (Leskelä & Uotila 2020: 228), joten myöskään termien käytöstä informoivissa selkoteksteissä ei liene syytä esittää ehdottomia ohjeita. Lisäksi tekstin erikoiskielisyyteen suuntautuminen on erityisen tärkeää, kun siinä käytetty termistö eroaa huomattavasti myös yleiskielen sanastosta tai kun se on vierasta suurelle osalle tekstin kohderyhmästä. Tutkimuksessani tarkasteltu Kelan etuustermistö on tätä vastoin oletettavasti suurelle osalle selkotekstien lukijoista tuttua, kotoperäistä,

verrattain lyhyttä eli pääasiassa kahdesta tai kolmesta osasanasta koostuvaa sekä etuuskäsitteitä varsin läpinäkyvästi nimeävää. Tässä havaintokirjoituksessa onkin kuvattu lähinnä sitä, kuinka termien muodon vaihtelu voi toimia tekstin yleistajuis-tamisen ja tekstilajin mukauttamisen kei-nona (ks. Freixa & Fernández-Silva 2017: 169, 176). Termistön tilanteisen vaihtelun vaikutuksesta selkotekstien saavutettavuuteen kaivataan kuitenkin lisätutkimusta. Vaikka termit nimittäin ovatkin näennäisesti pieni osa selkotekstiä, vaikuttavat ne osaltaan koko tekstin saavutettavuuteen.

ANNELI HANHISALO
etunimi.sukunimi@helsinki.fi

Kirjoittaja on filosofian maisteri
käännöstieteen alalta.

Aineistolähteet

- Eläkkeet. Kelan selkosivut. <https://www.kela.fi/web/selkosuomi/elakkeet> (13.10.2020).
- Kelan terminologinen sanasto. Etuuksiin liittyvät käsitteet. 5. laitos (TSK 53). Kela ja Sanastokeskus TSK 2018.
- Lapsiperheet. Kelan selkosivut. <https://www.kela.fi/web/selkosuomi/lapsiperheet> (13.10.2020).
- Muutto = Muutto Suomeen tai Suomesta ulkomaille. Kelan selkosivut. <https://www.kela.fi/web/selkosuomi/muutto-suomeen-tai-suomesta-ulkomaille> (13.10.2020).
- Opiskelu ja asevelvollisuus. Kelan selkosivut. <https://www.kela.fi/web/selkosuomi/opiskelu-ja-asevelvollisuus> (13.10.2020).
- Sairastaminen ja kuntoutus. Kelan selkosivut. <https://www.kela.fi/web/selkosuomi/sairastaminen-ja-kuntoutus> (13.10.2020).

Kirjallisuuskäsitteet

- CABRÉ CASTELLVÍ, TERESA M. – SAGER, JUAN C. – DECESARIS, JANET ANN 1999: *Terminology. Theory, methods and*

- applications*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/tlrp.1>.
- DEPECKER, LOÏC 2015: How to build terminology science? – Hendrik J. Kockaert & Frieda Steurs (toim.), *Handbook of terminology*. Volume 1 s. 34–44. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/hot.1>.
- FABER, PAMELA – SAN MARTÍN PIZARRO, ANTONIO 2012: Specialized language pragmatics. – Pamela Faber (toim.), *A cognitive linguistics view of terminology and specialized language* s. 177–203. Berlin: Mouton De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110277203>.
- FREIXA, JUDIT – FERNÁNDEZ-SILVA, SABELA 2017: Terminological variation and the unsaturability of concepts. – Patrick Drouin, Aline Francœur, John Humbley & Aurélie Picton (toim.), *Multiple perspectives on terminological variation* s. 155–180. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/tlrp.18>.
- GUTERMUTH, SILKE 2020. *Leichte Sprache für alle? Eine zielgruppenorientierte Rezeptionsstudie zu leichter und einfacher Sprache*. Berlin: Frank & Timme.
- HAARALA, RISTO 1981: *Sanastotyön opas*. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- HACKEN, PIUS TEN 2015: Terms and specialized vocabulary. Taming the prototypes. – Hendrik J. Kockaert & Frieda Steurs (toim.), *Handbook of terminology*. Volume 1 s. 3–13. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/hot.1>.
- HANHISALO, ANNELI 2021: *Etuustermiä Kelan selkosivuilla. Analyysi hyvän termin kriteerien ja selkotekstissä käytetyn termin välisestä yhteydestä*. Suomen kielen sivuainetutkimus. Helsingin yliopisto.
- HEISKANEN, KIRSI 1994: Selkokieli – lausevaikeuksien selkeyttä? – Ari Sainio (toim.), *Selkoa selkokielestä* s. 63–74. Helsinki: Kirjastopalvelu Oy.
- HIIDENMAA, PIRJO 2000: Pöytäkirjojen virkakielen rekisteristä. – Vesa Heikkinen, Pirjo Hiidenmaa & Ulla Tiililä (toim.), *Teksti työnä, virka kielenä* s. 35–62. Helsinki: Gaudeamus.
- ISO 704 2000: *Terminology work. Principles and methods*. Second edition. Geneva: ISO.
- KAGEURA, KYO 2015: Terminology and lexicography. – Hendrik J. Kockaert & Frieda Steurs (toim.), *Handbook of terminology*. Volume 1 s. 45–59. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/hot.1>.
- KARASJÄRVI, PIA 2021: *Kelan etuuslomakkeiden kognitiivinen saavutettavuus autismikirjon näkökulmasta. Kontekstin esille tuominen selkoistamisen keinona*. Teknisen viestinnän pro gradu -tutkielma. Vaasan yliopisto. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2021062139218>.
- Kela 2019: Kela julkaisi selkokielen verkkosivuston. <https://www.kela.fi/-/kela-julkaisi-selkokielen-verkkosivuston> (2.9.2021).
- KOSKELA, MERJA – LEHIKONEN, EIJA – NUOPPONEN, ANITA 2009: Lue ja ymmärrä. Selkokielisten verkkouutisten kielellisiä piirteitä. – Jyrki Kalliokoski, Tuija Nikko, Saija Pyhäniemi & Susanna Shore (toim.), *AFinLA-e. Soveltavan kielitieteen tutkimuksia* 1 s. 33–46. Helsinki.
- KULKKI-NIEMINEN, AULI 2010: *Selkoistettu uutinen. Lingvistinen analyysi selkotekstin erityispiirteistä*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- LEÓN-ARAÚZ, PILAR 2017: Term and concept variation in specialized knowledge dynamics. – Patrick Drouin, Aline Francœur, John Humbley & Aurélie Picton (toim.), *Multiple perspectives on terminological variation* s. 213–258. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/tlrp.18>.
- LÉRAT, PIERRE 1989: Les fondements théoriques de la terminologie. – *La Banque des mots*. Numéro spécial 2 s. 51–62.
- LESKELÄ, LEEA LAURA 2019: *Selkokieli*.

- Saavutettavan kielen opas. Helsinki: Kehitysvammaliitto, Oppimateriaalikeskus Opike.
- LESKELÄ, LEEALaura – KULKKI-NIEMINEN, AULI 2015: *Selkokirjoittajan tekstilajit*. Helsinki: Kehitysvammaliitto, Oppimateriaalikeskus Opike.
- LESKELÄ, LEEALaura & UOTILA, ELIISA 2020: Selkokieli saavutettavan viestinnän välineenä. – Maija Hirvonen & Tuija Kinnunen (toim.), *Saavutettava viestintä. Yhteiskunnallista yhdenvertaisuutta edistämässä* s. 227–248. Helsinki: Gaudeamus.
- MAASS, CHRISTIANE 2020: *Easy language – plain language – easy language plus. Balancing comprehensibility and acceptability*. Berlin: Frank & Timme. <https://doi.org/10.25528/042>.
- MAASS, CHRISTIANE & HANSEN-SCHIRRA, SILVIA 2020: *Easy language research. Text and user perspectives*. Berlin: Frank & Timme. <https://doi.org/10.25528/043>.
- PELKONEN, SAILA 2020: *Vaikeiden sanojen käyttö ja selittäminen informoivissa selkoteksteissä. Toteutuuko selkokielen ohjeistus? Suomen kielen pro gradu -tutkielma*. Tampereen yliopisto. <https://urn.fi/URN:NBN:fi:tuni-202011228127>.
- RINK, ISABEL 2019: *Kommunikationsbarrieren*. – Christiane Maaß & Isabel Rink (toim.), *Handbuch barrierefreie Kommunikation* s. 29–65. Berlin: Frank & Timme. <https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/43216>.
- Selkokeskus 2018: Selkokieli. Helsinki: Kehitysvammaliitto ry. https://selkokeskus.fi/wp-content/uploads/2018/10/SELKOMITTARI_2018_11.10.18.pdf (30.1.2021).
- 2022: Hae selkotunnusta. <https://selkokeskus.fi/koulutukset-ja-tekstipalvelut/hae-selkotunnusta/> (2.6.2022).
- SUURONEN, TIMO 2022: *Sanoista saavutettaviksi. Selkokielisten sanastojen laatiminen kognitiivisen saavutettavuuden näkökulmasta. Kääntämisen ja tulkauksen pro gradu -tutkielma*. Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:hulib-202205101870>.
- TEMMERMAN, RITA 2000: *Towards new ways of terminology description. The sociocognitive approach*. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/tlrp.3>.
- TYYSSTERI, LAURA 2010: *Yhdys-sanatermien rakenne erikoiskielten erityisluonteen kuvaajana*. – Niina Nissilä & Nestori Siponkoski (toim.), *Käännösteoria, ammattikielit ja monikielisyys. VAKKI-symposiumi XXIX* s. 350–360. VAKKI.
- UOTILA, ELIISA 2013: *Selkokieltä esitteillä. Kelan selko- ja yleiskielisten esitteiden tekstuaalinen analyysi*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- VIRTANEN, HANNU 2014: *Selkokielen käsikirja*. 3. painos. Helsinki: Oppimateriaalikeskus Opike.

Selkoa sanomista – Selkolukijoiden havaintoja selkokielisten uutistekstien ymmärrettävyydestä

Selkokielistä tietoa on tarvittu viime vuosina enemmän kuin koskaan aiemmin. Jokaisen meistä on ollut välttämätöntä saada luotettavaa tietoa itsellemme ymmärrettävällä tavalla. On selvää, että selkokielistä uutisointia tullaan tarvitse-

maan myös tulevaisuudessa. Mutta vastaavatko selkouutiset selkokieltä tarvitsevien ihmisten tarpeisiin tällaisinaan? Asiaa on kysyttävä aiheen asiantuntijoilta – selkokieltä tarvitsevilta ihmisiltä itseltään.

Tässä havaintokirjoituksessa tarkasteluni kohteena on selkokielen ajankohtaislehti *Selkosanomien* uutistekstien ymmärrettävyys. Tarkastelen ymmärrettävyyttä selkokieltä tarvitsevien ihmisten (jatkossa selkolukijoiden) näkökulmasta heidän haastatteluidensa pohjalta. Haastatteluihin osallistuneiden henkilöiden selkokielen tarve johtuu eri syistä, minkä vuoksi on kiinnostavaa tarkastella myös selkokielen käyttäjryhmien välisiä eroja lukijoina.

Avaan aluksi kirjoituksen kannalta keskeistä ymmärrettävyyden käsitettä ja sen suhdetta selkokielen periaatteisiin. Sen jälkeen kerron lyhyesti selkouutisten erityispiirteistä. Ennen varsinaista analyysia teen katsauksen selkotekstien testaamisen perinteisiin sekä selkolukijoihin tekstien testaajina. Analyysissa tarkastelen selkolukijoiden esiin nostamia havaintoja selkouutisten ymmärrettävyyttä tukevista ja vaikeuttavista tekijöistä. Lopuksi pohdin, millaisia päätelmiä aineiston perusteella voidaan tehdä.

Ymmärrettävyys on monen tekijän summa

Ymmärrettävyytutkimuksen uranuurtajan Osmo A. Wiion ymmärrettävyysteorian taustalla on ajatus kielen kansanomaistamisesta ja tekstien ymmärrettävyydestä sanatekijöitä ja monimutkaisuutta helpottamalla (Leskelä 2019: 87). *Ymmärrettävyyden* Wiio (1992: 137) määrittelee ”vastaanottajan kyvyksi toistaa ja selittää näkemäänsä tai kuulemaansa ja toimia sanoman edellyttämällä tavalla”. *Sanatekijöillä* hän puolestaan viittaa sanojen valintaan: teksteissä tulisi suosia tuttuja, tavallisia ja lyhyitä sanoja (Wiio 1997: 122–124). Wiion (ks. esim. 1997: 122–125) mukaan ymmärrettävyys muodostuu havainnollisuuden, samastumisen, ideatiheyden, motivaation, kieliasun (sanatekijät ja rakennetekijät) ja ulkoasun summana. Näitä osatekijöitä olen soveltanut haastatteluaineistoa luokitellessani ja

luokkia nimetessäni. Vaikka Wiion teoria on verrattain vanha, sopii se tässä tutkimuksessa sovellettavaksi, sillä teoria on vaikuttanut merkittävästi selkokielen varhaisiin vaiheisiin (ks. esim. Leskelä 2019). Lisäksi osa teoriasta toimii yhä selkokielen periaatteiden taustalla: selkoteksteissä pyritään muun muassa välttämään pitkiä ja harvinaisia sanoja, pitkiä määritekettäjä sekä kiilalauseita (ks. esim. Selkokeskus 2021a, 2021b; Leskelä 2019).

Ymmärrettävyys tulee erottaa *luettavuuden* käsitteestä, jolla Heikkisen (2012) mukaan viitataan sanojen ja lauseiden pituuteen, mutta myös tekstin rakenteeseen ja siihen, kuinka nämä vaikuttavat tekstin ymmärrettävyyteen. Heikkisen (2012) mukaan kaikki luettavuustutkimuksessa tarkasteltavat piirteet ovat siis olennaisia myös ymmärrettävyytutkimuksessa, mutta ymmärrettävyys on nähtävä luettavuutta huomattavasti laajempaan käsitteeseen.

Koska selkokielen periaatteet ovat vuosien varrella tiedon karttuessa monipuolistuneet, ei Wiion havaintojen tai luettavuustutkimuksissa esiin nousseiden piirteiden ajatella enää yksinään riittävän selittämään sitä, mikä kielessä on vaikeaa tai helppoa. Esimerkiksi lauseen pituutta pidetään edelleen tärkeänä tekijänä, mutta on myös havaittu, että lyhyetkin lauseet voivat tehdä tekstistä vaikealukuisen, jos teksti ei ole riittävän sidosteinen, eikä lukija hahmota lauseiden välistä yhteyttä. (Leskelä 2019: 87.) Nykytiedon valossa selkokirjoittajan on yksittäisten tekijöiden lisäksi syytä suunnata huomionsa myös tekstikokonaisuuteen ja sen ymmärrettävyyteen (Leskelä 2019: 116). Siitä syystä peilaan selkolukijoiden havaintoja paitsi Wiion teoriaan myös vahvasti selkokielen periaatteisiin ja aiempaan tutkimukseen.

Selkouutisen synty

Selkokieliä uutisia voidaan kirjoittaa joko suoraan selkokielelle tai mukauttamalla yleiskielisiä uutisia selkokielelle

(ks. esim. Kulkki-Nieminen 2020). Tässä kirjoituksessa tarkastelun kohteena olevat *Selkosanomien* uutistekstit ovat mukautuksia, joissa on käytetty useita eri lähtötekstejä. Yleiskielistä uutista selkokielelle mukautettaessa selkouutinen kohdennetaan tietyille vastaanottajille ja siirretään toiseen kontekstiin. Mukauttajan tehtävänä on näin ollen käsitellä tekstiä merkityskokonaisuutena ja selkokielen periaatteisiin nojaten arvioida, millaisin keinoin tekstin ymmärrettävyyttä ja luettavuutta voidaan tukea. (Kulkki-Nieminen 2020: 388.)

Vaikka selkouutisissa noudatetaan yleiskielisille uutisille tyypillistä perusrakennetta ja neutraalia esitystapaa, on selko- ja yleiskielisten uutisten välillä myös huomattavia eroja. Selkokirjoittajan on esimerkiksi pohdittava, puuttuuko lukijalta sellaista yleistietoa, jota hän tarvitsee uutisen ymmärtääkseen. Kirjoittajan täytyy myös huomioida, ettei selkolukija ole välttämättä seurannut uutistapahtuman kehitystä, minkä vuoksi häneltä voi puuttua tietoa, johon voisi uutisen ankkuroida. (Leskelä 2019: 125.)

Selkotekstien testaamisesta

Selkotekstien testaamisen tavoitteena on varmistua siitä, että teksti vastaa lukijoiden tarpeisiin ja noudattaa selkokielen periaatteita (Leskelä 2011: 3). Selkotekstejä on testattu Suomessa hajanaisesti jo pitkään, mutta yhteneviä käytänteitä eri toimijoiden välille ei ole syntynyt. Selkokielen asiantuntijakeskus Selkokeskuksessa tavaksi on muodostunut luetuttaa selkoteksti aina toisella selkokielen asiantuntijalla. Näin vaikeita ilmauksia, epäloogisuuksia ja muita ymmärrettävyyttä heikentäviä tekijöitä on saatu purettua teksteistä, sillä omasta tekstistä niitä on toisinaan vaikea havaita. Asiantuntijatestaamisessa on puolensa, mutta siltäkään ei tavoiteta sellaisia näkökulmia ja haasteita, joita vain selkolukija itse voi tavoittaa.

Selkotekstien vastaanottajalähtöisestä testaamisesta on tietoa vasta vähän. Selkokeskuksessa *Selkosanomien* uutisia on testattu lukijoilla säännöllisesti perinteisten menetelmien, kuten kyselylomakkeiden, avulla. Tällaisten menetelmien etuina ovat Leskelän (2011) mukaan niiden edullisuus, nopeus ja helppous (tutkijalle), mutta haasteiksi voi koitua esimerkiksi selkokielen käyttäjryhmiin kuuluvien ihmisten tottumattomuus kyselylomakkeen täyttämiseen sekä niin sanottu myöntövyöden ongelma: selkolukijoilla on havaittu olevan taipumusta vastata siten kuin he ajattelevat, että haastatteliija toivoo heidän vastaavan (mts. 3). Tarkempaa tietoa tietyistä tekstistä saadaan lukijoita haastatteleamalla ja havainnoimalla (mts. 6); näistä tarkasteluni pääpaino on ensin mainitussa.

Maailmalla selkotekstien testaamiseen on muodostunut vakiintuneempia käytäntöjä. Itävallassa, Saksassa ja Sveitsissä selkotekstejä on testattu selkolukijoilla säännöllisesti jo pitkään (Fröhlich & Candussi 2021: 41–42). Esimerkiksi itävaltalainen selkokielisiä materiaaleja kehitysvammaisille ja toimintarajoitteisille henkilöille tuottava Capito-yritys ylläpitää testihenkilörekisteriä, josta sopivia henkilöitä voidaan kutsua testaukseen. Capito myös edellyttää, että jokaista selkotunnukseseen saavaa tekstiä testataan todellisilla lukijoilla. (Leskelä 2011: 9.) Testaajat ovat pääasiassa kehitysvammaisia henkilöitä, joille maksetaan palkkaa testaamisesta (Fröhlich & Candussi 2021: 41–42).

Selkolukijat selkouutisten testaajina

Seuraavaksi esittelemäni tulokset on saatu haastatteleamalla viittä selkokielestä hyötyvää henkilöä. Selkolukijoiden jakauma on seuraavanlainen: Kaksi viidestä edustaa ryhmää, joiden selkokielen tarpeen taustalla on pysyvä ja synnynäinen neurobiologinen syy, tässä tapauksessa kehitysvamma. Käytän

tästä ryhmästä nimeä *ryhmä 1* (R1). Loput kolme selkolukijaa edustavat ryhmää, johon kuuluvien henkilöiden selkokielen tarve on luultavasti väliaikainen ja jotka voivat hyödyntää viestinnässään omaa äidinkieltään, joka on muu kuin suomi. Heidän suomen kielen taitonsa on eurooppalaisen viitekehysten taitotasolla A2–B1 (ks. eurooppalaisesta viitekehuksesta esim. Opetushallitus 2021). Viitataan tähän ryhmään nimellä *ryhmä 2* (R2). (Ks. käyttäjäryhmien jaotelusta Leskelä & Lindholm toim. 2012.)

Selkolukijoita on haastateltu puolistrukturoitua yksilohaastattelumenetelmää hyödyntäen. Haastattelut on tehty pääosin kasvotusten, mutta osa ryhmän 2 haastatteluissa on toteutettu videopalvelu Zoomin välityksellä, koska koronapandemia esti haastatteluajankohtana kasvokkaiset tapaamiset. Kutakin selkolukijaa on haastateltu kaksi kertaa, joista ensimmäisellä tehtävänä oli perehtyä kouluväkivaltaa kertovaan selkouutiseen (*koulu-uutinen*) ja jälkimmäisellä soteuudistuksesta kertovaan selkouutiseen (*sote-uutinen*). Molemmat uutiset olivat haastatteluhetkellä melko uusia, *Selkosanomien* Kotimaa-osion pääuutisia, ja siten melko hyvin vertailtavissa keskenään. Uutisissa oli myös eroavaisuuksia: koulu-uutinen oli konkreettinen ja helposti aikaan ja paikkaan sidottava, kun taas sote-uutinen abstraktimpi. Kun lukijat olivat perehtyneet uutisiin, heille esitettiin etukäteen suunniteltuja, uutisten ymmärrettävyyttä mittaavia kysymyksiä, kuten *oliko tästä uutisesta sinulle hyötyä ja kiinnostiko tämä uutinen sinua*.¹

1. Selkolukijoita haastateltaessa on syytä huomioida muutama seikka, jotta haastattelun avulla saatuja tuloksia voidaan pitää luotettavina. Ensinnäkin jo haastattelutilannetta suunniteltaessa on pohdittava, miten selkolukijan selkokielen tarve otetaan huomioon. Toiseksi on varauduttava selkolukijan mahdolliseen myöntövyvyyteen.

Ymmärrettävyyttä tukevat tekijät *Selkosanomissa*

Haastatteluaineistosta esiin nousseet ymmärrettävyystekijät olen luokitellut ymmärrettävyyttä tukeviin ja vaikeuttaviin tekijöihin, joista aluksi pureudun ensin mainittuihin. Ymmärrettävyyttä tukevat ja heikentävät tekijät olen jaotellut edelleen alaluokkiin Wiion (1997) ymmärrettävyyden osatekijöitä soveltaen. Ymmärrettävyyttä tukeviksi tekijöiksi aineistosta nousivat samastuminen, motivaatio ja ulkoasu.

Koulu-uutinen koettiin tutuksi ja ymmärrettäväksi erityisesti ryhmässä 1. Ryhmässä 2 uutisen aihe nähtiin puolestaan vieraana, ja sisällön ja sanaston ymmärrettävyydspulmia esiintyi. Huomionarvoista on se, että informantit pystyivät kuitenkin samastamaan itsensä tai lähiympäristönsä uutisen tapahtumiin. Tämä viittaa siihen, että uutinen oli pääpiirteissään ymmärretty. Erityisesti ryhmässä 1 uutisen tapahtumiin samastuttiin itse (esimerkki 1), kun taas ryhmässä 2 ajatukset suunnattiin omien tai läheisten lasten koulunkäyntiin (esimerkki 2). Uutinen koettiin paitsi samastuttavaksi myös hyödylliseksi.

- (1) no se [hyöty] et jos mä oisi kouluikäne ni emmä ainakaa tekis tommost (Pekka, R1)
- (2) minä ymmärän minun pitää keskustella minun lapseni [kanssa] ja olla varovastii ja kattoo [mitä] minun lapseni puhuu (Zora, R2)

Sote-uutisen kohdalla samastuminen oli huomattavasti koulu-uutista vaikeampaa, ja ainoastaan kaksi viidestä informantista koki sillä hetkellä samastuvansa uutiseen (esimerkki 3).

- (3) no jos mä nyt itteeni ajattelen ni joo et jos ite tarvii terveystalveluja ni vois ymmärtää että

sinne pääsis aika helpostikki
(Matti, R1)

Motivaatiolla on ymmärrettävyyden kannalta suuri merkitys, sillä kiinnostavaksi koetut lehtijutut luetaan tyypillisesti useammin loppuun kuin vähemmän kiinnostavaksi koetut ja niiden ymmärtämiseksi ollaan usein valmiita näkemään vai-
vaa (Wiio 1997: 122–125). Koulu-uutista tarkasteltaessa kaikki viisi selkolukijaa oli-
vat yhtä mieltä siitä, että uutisen aihe on jokseenkin kiinnostava (esimerkit 4 ja 5).

- (4) kyl se jossain määräis kiinnosti se nyt ei oo ehkä se kiinnostavin uutinen mutta kyl se sen verran kiinnostaa että se pitää lukee läpi (Matti, R1)
- (5) kyl se kiinnostaa ainahan se kiinnostaa jos koulus sattuu joi-
tai (Pekka, R1)

On mahdollista, että uutinen koetaan helpommin ymmärrettäväksi silloin, kun se on lukijaa kiinnostava ja tällä on mahdollisuus samastua uutiseen (esimerkki 6), sillä moni haastateltu selkolukija koki koulu-uutisen kiinnostavaksi juuri näistä syistä. Kun uutisen aihe koetaan tärkeäksi, motivaatio ymmärtää uutista voi kasvaa.

- (6) joo se on kinostava ja informativinen koska minä [olen] vanhemat ja minä kinostunut lapset (Zora, R2)

Neljä viidestä selkolukijasta koki myös sote-uutisen kiinnostavaksi siitähän huolimatta, että sen kohdalla koettiin koulu-uutista merkittävämpiä ymmärrettävyyden pulmia. Haastatteluissa kävi ilmi, että selkolukijoita motivoi erityisesti uutisen tarjoama tieto oman tai läheisen ihmisen terveyden parantamiseksi (esimerkki 7) sekä oman tiedon kartuttaminen sote-uudistukseen liittyen (esimerkki 8).

- (7) kylhän se aina oma terveys kiinnostaa (Pekka, R1)

- (8) joo se on hyvä tietää että se oli suunniteltu pitkänä aikana totta kai se tarvitsee paljon töitä ja se sano että miloin se voi mm tule meidän elämään mm muttaa olisi ihana tietää lisää sote systeemistä (Mila, R2)

Kiinnostavaa on myös se, että jokainen ryhmän 2 lukijoista mainitsi jomman kumman uutisen kohdalla uutisen merkityksen Suomeen integroitumisessa ja tiedon saamisen nähtiin edesauttavan osallistumista elämään uudessa kotimaassa (esimerkki 9). Uuden kulttuurin vaikutusta kielen oppimiselle on tutkittu aiemminkin: esimerkiksi Dahlgren (2020) on havainnut tutkimuksessaan, että S2-lukijoille hankaluuksia ovat aiheuttaneet erityisesti suomalaisen kulttuuriin liittyvät sanat.

- (9) se on tärkeää että maahanmuuttajat tai ulkomaalaiset voivat lukea mm kaikesta asioista mitä tapahtuu kaupungissa tai maassa ja mm reagoivat hyvin ja tai osallistuvat mm elämässä tässä maassa (Mila, R2)

Selkouutisten ulkoasun koettiin tukevan ymmärrettävyyttä molemmissa haastatteluissa ryhmissä, mutta merkittävämmäksi se nousi ryhmässä 1. Onkin mahdollista, että ulkoasu tukee ymmärtämistä erityisesti silloin, kun lukemiseen liittyy myös teknisiä haasteita. Ulkoasuun liittyvistä tekijöistä selkolukijoiden mukaan ymmärrettävyyttä tukivat erityisesti ilmava taitto ja lihavoinnin suosiminen lyhyissä korostuksissa. Useampi lukijoista mainitsi myös pääuutisten erottuvan selkeästi lehden muista uutisista – selkouutisen tuleekin edustaa tunnistettavasti kyseistä tekstilajia ja noudattaa esimer-

kiksi tekstilajille tyypillisiä rakennepiirteitä (Kulkki-Nieminen 2020: 388).

Erityisen merkittäväksi ulkoasu muodostui kuitenkin haastavaksi koetun sote-uutisen kohdalla. Peräti neljä viidestä selkolukijasta havaitsi sote-uutisen kuvan tukevan muuten vaikean uutisen ymmärtämistä (esimerkki 10; ks. myös Kulkki-Nieminen 2023). Utiskuvassa potilas on lääkärin vastaanotolla. Kuvan kerrottiin esimerkiksi korjanneen tekstin perusteella syntyneen väärinkäsityksen siitä, että sote-palveluissa olisi kyse ainoastaan puhelimitse tapahtuvasta palvelusta (esimerkki 11).

(10) no ainaki se [on hyvää] että tää kuva liittyy tähä et tää on mun mielestä hyvin otettu tää kuva et se liittyy tähä tekstiin ja ihminen näkee et mist on kyse ku se lukee tän et jos ei ois tätä kuvaa ni ei välttämättä ymmärtäis (Pekka, R1)

(11) mutta minä mm minä ymmärrän että se on soittaa palvelu ja nyt hehe nyt kuvassa minä näen että se ei ole vain soittaa minä voin käydä (Vera, R2)

Ymmärrettävyyttä vaikeuttavat tekijät *Selkosanomissa*

Ymmärrettävyyttä tukevien tekijöiden lisäksi selkolukijat kertoivat myös lukemista vaikeuttavista tekijöistä. Ymmärrettävyyttä vaikeuttaviksi tekijöiksi aineistosta nousivat sanasto, sisältö ja ulkoasu.

Koulu-uutisen sanasto osoittautui ymmärrettävyyttä vaikeuttavaksi tekijäksi erityisesti ryhmässä 2, ja ryhmää edustavat selkolukijat raportoivat yhteensä 12:n eri sananmuodon pulmallisuudesta. Eniten haasteita aiheuttivat sananmuodot *uhri-aan*, *pahoimpitely*, *(menetti) tajuntansa* ja *potki*, joista raportoi vähintään kaksi kolmesta ryhmän 2 lukijasta. Koska edellä

mainitut sananmuodot ovat koulu-uutisen ymmärtämisen kannalta keskeisiä, voidaan ajatella, että koulu-uutista ei ehkä täysin ymmärretty ryhmässä 2. Vaikeaa sanastoa sisältävä uutinen koettiin myös raskaaksi lukea (esimerkki 12). Ryhmän 1 lukijat eivät puolestaan havainneet itselleen vieraita tai haastavia sanoja koulu-uutisessa.

(12) jos tämä mm lehti on esimerkiksi mm maahanmuuttajille sitten ehkä sanasto voi olla vähän helpompi koska sitten se tekee en tiedä puoli tuntia lukea vain yksi artikkeli ja sitten ehkä en halua lukea jotakin muuta hehe (Mila, R2)

Sote-uutisen sanasto koettiin puolestaan huomattavasti haastavammaksi, ja sanaston ymmärrettävyydellä esiintyi molemmissa ryhmissä. Ryhmässä 1 pulmallisiksi koettiin yhdeksän eri sananmuotoa, ryhmässä 2 niitä raportoitiin olevan 12. Sote-uutisen haastavimmiksi koettuja sananmuotoja olivat *sote*, *hyvinvointialueet*, *hyvinvointialuetta*, *valtuustoihin*, *maakunniksi* ja *vauhdikkaasti*. Kaikkein haastavimmaksi osoittautui sana *sote*, jonka pulmallisuudesta olivat yhtä mieltä neljä viidestä selkolukijasta. Erityisesti ryhmässä 2 *soten* ajateltiin olevan palvelun nimi (esimerkit 13 ja 14).

(13) mm minä ajattelen että sote se on nimi palvelun nimi (Vera, R2)

(14) jos mä ymmärsin oikein mm artikeli puhu uusi mm systeemistä tervey- terveysalalla sen nimi on sote (Mila, R2)

Kuten koulu-uutisen kohdalla myös sote-uutisen haastaviksi koetut sanat, erityisesti *sote* ja *hyvinvointialueet*, ovat uutisen sisäistämisen kannalta varsin olennaista, minkä vuoksi niistä olisi toivottavaa antaa lukijalle lisää tietoa.

Sisällön ymmärrettävyydspuutteet selkoudutisissa liittyivät pitkälti havainnollisuuden puutteeseen. Koulu-uutisesta ei noussut esiin erityisiä ymmärrettävyyden haasteita, vaan selkolukijat toivoivat pikemmin saavansa vielä lisää tietoa uutisen tapahtumista (esimerkki 15).

- (15) no siinä oli niinkur riittävästi tietoa mut vois siinä olla ehkä niinku enemmän tietoa siitä että millä tavalla toi asia niinku saatais korjattua (Matti, R1)

Huomionarvoista on kuitenkin se, että uutisen aihe – kouluväkivalta ja erityisesti Vantaalla koulussa tapahtunut pahoinpitely – oli jokaiselle ryhmän 2 lukijalle vieras.

Abstraktimman sote-uutisen sisältö oli sen sijaan useammalle lukijalle vaikea ymmärtää. Uutisen aihe oli vieras kahdelle ryhmän 2 lukijoista. Kolmannelle ryhmän 2 lukijalle sekä ryhmän 1 molemmille lukijoille sote-uudistus oli aiheena tuttu, mutta kukaan heistä ei ollut perehtynyt siihen tarkemmin.

Sote-uutisen keskeisimmäksi sisällön ymmärrettävyysspulmaksi osoittautui tiedon puute, mikä aiheuttaa tekstiin niin sanottuja sisällöllisiä aukkoja. Selkoteksteissä sisällöllisiä aukkoja pitäisi välttää, sillä selkolukijalla ei välttämättä ole riittäviä tietoja ja taitoja niiden täyttämiseksi (Leskelä 2019: 119). Haastatteluissa kävi ilmi, että esimerkiksi sote-uudistuksen kannalta melko olennaisesta asiasta – hyvinvointialueista – olisi tarvittu lisää tietoa, jotta lukijat olisivat ymmärtäneet, mistä hyvinvointialueissa on kyse. Aineistoesimerkit 16 ja 17 osoittavat, millaisia aukkoja uutiseen oli selkolukijoiden näkökulmasta jäänyt.

- (16) nii siis hyvinvointialueet ni se on ehkä sit semmone että siit ei oikein niinku tiiä et mitä ne on että niistä ei oo niinku tossa uutisessa kerrottu (Matti, R1)

- (17) mm onkse joo alue on mm onko helsinki tai uusimaa tai mitä vaan joo mutta en tiedä mm kuinka monta hyvinvointialuetta ovat suomessa ja onko se tulee koko suomeen tämä systeemi vai vain uusimaa tampere turku tai oulu (Mila, R2)

On huomattava, että hyvinvointialueita oli pyritty selittämään uutisessa seuraavan virkkeen avulla: *Sote-uudistuksessa Suomeen perustetaan 21 hyvinvointialuetta, jotka huolehtivat sote-palveluista*. Kuvauksesta käy ilmi, mikä hyvinvointialueiden tehtävä on, mutta on ilmeisen selvää, ettei sillä onnistuttu vastaamaan selkolukijoiden tarpeisiin. Haastaviksi koetut sote-alkuiset sanat tuskin helpottavat kuvauksen ymmärtämistä. Uutisen abstraktisuus tiivistyy kysytässä Pekalta *soten* tarkoituksesta tämän vastaukseen *eei mitään hajuu*.

Ulkoasulla voidaan paitsi tehostaa myös heikentää sanoman sisäistämistä (Wiio 1997: 125). Haastatteluaineistosta käy ilmi, että myös *Selkosanomien* uutisteksteissä ulkoasulla oli kahdenlaista vaikutusta. Ulkoasun havaittiin vaikeuttavan uutisten ymmärrettävyyttä erityisesti silloin, kun uutisten eri osat eivät erottuneet toisistaan riittävän selkeästi (esimerkki 18) ja silloin, kun fontti ja riviväli olivat liian pieniä (esimerkit 19 ja 20).

- (18) voisi olla mm kirjoitettu vähän eri että se [ingressi] on ymmärtänyt että okei tämä asia on tärkein tässä (Mila, R2)
- (19) mä katon tota tekstiä että tota et toihan on toi rivien väli mä aattelin et jos se ois vähän isompi ni (Matti, R1)
- (20) no kyllä neki [kirjaimet] voisi olla vähä isommat (Pekka, R1)

On kuitenkin huomioitava, ettei kukaan selkolukijoista kokenut ulkoasun vaikutaneen merkittävästi uutisen ymmärtämiseen, vaan he kertoivat lähinnä, miten uutisten ulkoasu voisi olla vieläkin selkeämpi. Ulkoasuun on kuitenkin syytä kiinnittää huomiota, sillä juuri selkojulkaisussa ulkoasulla voi olla ymmärrettävyyden kannalta ratkaiseva merkitys (Leskelä 2019: 176).

Lopuksi

Keskeisimmiksi selkouutisten ymmärrettävyyttä vaikeuttaviksi tekijöiksi näyttäsivät aineiston perusteella nousseen vaikea sanasto ja sisällön abstraktisuus. Tutkimus kuitenkin osoittaa, että selkouutisten ymmärrettävyys vaihtelee uutiskohteisesti. Ymmärrettävyyttä voidaan lukijoiden mukaan tukea suosimalla helppoa sanastoa, käsittelemällä aihetta konkreettisesti sekä tarjoamalla lukijalle mahdollisuutta samastua uutiseen ja motivoitua lukemaan se. Havainnot tukevat myös aiempaa tutkimusta, jossa on osoitettu, että uutisen kuvalla voidaan ohjata lukijan tulkintaa tekstistä. On kuitenkin huomattava, että aineisto, jota tässä tutkimuksessa tarkastelen, on pieni, ja tulosten yleistäminen vaatisi laajempaa aineistoa ja lisää tutkimusta. Esittämäni havainnot osoittavat kuitenkin, millaisten tekijöiden selkolukijat havaitsivat yhtäältä helpottavan ja toisaalta vaikeuttavan selkouutisten ymmärrettävyyttä tässä aineistossa.

Tutkimuksen tulokset viittaavat myös selkolukijoiden välisiin eroihin. Vaikka selkokielen perustasolla (ks. selkokielen tasoista esim. Airaksinen 2019: 4) olevalla tekstillä voidaan palvella suurta joukkoa selkokieltä tarvitsevia ihmisiä, on selvää, etteivät esimerkiksi kielenoppijan ja kehitysvammaisen lukijan tarpeet ole samanlaiset. Kuten aineistosta kävi ilmi, kehitysvammaisilla lukijoilla ymmärrettävyydspulmat liittyivät useimmiten abstraktiin sisältöön tai haastavaan

ulkoasuun, kun kielenoppijat puolestaan takeltelivat kulttuurisidonnaisen sanaston ja vaikeiden rakenteiden kanssa. Sanaston onkin havaittu olevan merkittävin yksittäinen ymmärrettävyyteen vaikuttava tekijä S2-oppijoilla (Kananen & Tuisku 2014: 22).

On tunnettua, ettei selkokielen kohde-ryhmien haastatteleminen ole aivan mutkatonta, ja artikkeli vahvistaa osaltaan aiemmin tiedettyä. Haastattelumenetelmään liittyvät haasteet nousivat esiin erityisesti ryhmässä 1, jossa haasteeksi osoittautui lukijoiden taipumus myöntövyvyyteen sekä omien ymmärrettävyyden haasteiden tunnistaminen ja tunnistaminen. Ryhmä 2 taas ilmaisi näkemyksiään ja ymmärrettävyyteen liittyviä tekijöitä suoremmin.

Vaikka joidenkin selkokielen käyttäjäryhmien haastattelemisessa onkin omat haasteensa, heitä on tulevaisuudessa kuuluttava entistä enemmän. YK:n vammais-sopimuksen henkeä kuvastava slogan *ei mitään meistä ilman meitä* näyttäköön suuntaa selkokielen tutkimuksellekin.

JENNI STOLT
jennijohannastolt@gmail.com

Kirjoittaja on selkokielen asiantuntijana työskentelevä suomen kielen maisteri.

Lähteet

- AIRAKSINEN, ELLA 2019: *Puhuttelevaa selkokieltä. Vertaileva tekstianalyysi puhuttelun keinoista ja kohteliaisuudesta selko- ja yleiskielisessä oppaassa.* Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:hulib-202001281169>.
- DAHLGREN, SONJA 2020: Selkokieltä S2-oppijalle – kaikille selviä hallinnollisia tekstejä. – *Puhe ja kieli* 39 (4) s. 325–344.
- FRÖHLICH, WALBURGA – CANDUSSI, KLAUS 2021: Easy language in Austria – Camilla Lindholm & Ulla Vanhatalo

- (toim.), *Handbook of easy languages in Europe* s. 37–42. Berlin: Frank & Timme.
- HEIKKINEN, VESA 2012: Ymmärrettävyyss-tutkimuksen kysymyksiä – *Kielikuvia* 2/2012 s. 40–44.
- KANANEN, LAURA – TUISKU, SARA 2014: *Tietoa antavan tekstin ymmärrettävyys aikuisten alkeistason S2-oppijoiden näkökulmasta*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:juu-201406091969>.
- KULKKI-NIEMINEN, AULI 2020: Journalistisia tekstejä selkokielellä. Saavutettavan median tarjonnasta ja erityispiirteistä. – *Media & viestintä* 43 (4) s. 385–402.
- 2023: Journalistisen valokuvan rekonstruktualisoiminen selkouutiseen. – *Viritäjä* 127 (1) s. 60–89.
- LESKELÄ, LEEALaura 2011: *Selkotekstin testaus*. Helsinki: Selkokeskus. https://selkokeskus.fi/wordpress/wp-content/uploads/2016/09/Selkotekstin_testaus_2011.pdf (15.9.2021).
- 2019: *Selkokieli. Saavutettavan kielen opas*. Espoo: Kehitysvammaliitto ry, Oppimateriaalikeskus Opikie.
- LESKELÄ, LEEALaura & LINDHOLM, CAMILLA (toim.) 2012: *Haavoittuva keskustelu. Keskustelunanalyttisiä tutkimuksia kielellisesti epäsymmetrisestä vuorovaikutuksesta*. Kehitysvammaliiton tutkimuksia 6. Helsinki: Kehitysvammaliitto ry.
- Opetushallitus 2021: *Kehittyvän kielitaidon tasojen kuvausasteikko*. <https://www.oph.fi/fi/koulutus-ja-tutkinnot/kehittyvan-kielitaidon-tasojen-kuvausasteikko> (15.9.2021).
- Selkokeskus 2021a: Selkokielen sanasto. Kehitysvammaliitto ry, Selkokeskus. <https://selkokeskus.fi/selkokieli/nain-kirjoitat-selkokielta/selkokielen-sanasto/> (28.10.2021).
- 2021b: Helpot kielen rakenteet. Kehitysvammaliitto ry, Selkokeskus. <https://selkokeskus.fi/selkokieli/nain-kirjoitat-selkokielta/helpot-kielen-rakenteet/> (28.10.2021).
- Selkosanommat 2020: Koulujen turvallisuus huolettaa. – *Selkosanommat* 15/2020 s. 3.
- Selkosanommat 2020: Sote parantaa terveyspalveluja. – *Selkosanommat* 16/2020 s. 3.
- WIIIO, OSMO A. 1992: *Viestinnän tutkimussuuntia*. Helsinki: Yliopistopaino.
- 1997: *Johdatus viestintään*. Porvoo: Weilin+Göös.

Selkokieltä Venäjällä

Tämän havaintokirjoituksen aiheena on selkokieli Venäjällä. Tarkastelun tueksi erittelen joukon tulokulmia, joita voidaan käyttää selkokielen tutkimuksen ja sen yhteiskunnallisen aseman tarkastelussa.

Yleinen kiinnostus selkokieltä kohtaan voi syntyä puhtaasti käytännön tarpeista. Jos 15 % väestöstä jää normaalin virallisen informaation saavuttamattomiin, se on riski syrjäytymiselle, mikä on paitsi henkilökohtainen menetys heille itselleen myös heijastuu laajasti yhteiskunnan toi-

mintaan (ks. esim. Maaß 2020; Perego 2020).¹ Siksi selkokielen käytöllä on kes-

1. Selkokielen merkitys korostuu kriisiaikoina. Suomessakin on koronaepidemian yhteydessä kiinnitetty paljon huomiota luotettavan tiedon tärkeyteen maahanmuuttajien piirissä. Japanissa puolestaan vuoden 1995 maanjäristyksen uhrien joukossa maahanmuuttajien osuus oli kaksinkertainen kantaväestöön verrattuna. Syyksi todettiin ymmärrettävän informaation puute. Tämä toimi sysäyksenä selkokielen kehittämiseksi Japanissa. (Tsygalsnitskaja, Matsushita & Usuyama 2019.)

keinen merkitys, kun halutaan edistää demokratiaa ja tasa-arvoa yhteiskunnassa. Sekä kotimaisessa että kansainvälisessä kirjallisuudessa käytetään tässä yhteydessä usein inklusion käsitettä.² Tarvelähtöisyys on saanut monet entusiastit tarttumaan selkokielen kehittämiseen myös Venäjällä, joskaan heitä ei ole vielä määrällisesti paljon. Käytännön ratkaisuja tuetaan eri maissa lainsäädännöllä ja muilla yhteiskunnan säädöksillä ja toimilla. Tässäkin Venäjällä on otettu viime vuosina merkittäviä askeleita.

Toinen tarkastelutapa selkokielen kehittämiseen niin Suomessa kuin Venäjälläkin lähtee kieliteknologian piiristä. Tekstien yksinkertaistaminen muistuttaa konekäntämistä, josta tietokone-lingvistiikassa on vuosikymmenien kokemus. Konekäntämisen kehittäminen on sisältänyt sekä suuren innostuksen että pettymyksen kausia; nyt elämme innostuksen aikaa, kun erilaiset käytännön sovellukset tulevat osaksi ihmisten arkipäivää. Aikaisemman rakennepohjaisen käänno-
metodin sijasta alan valtavirraksi on tullut valtaviin tekstimassoihin perustuva tilastollinen lähestymistapa, jota täydennetään tekoälyn tuomilla mahdollisuuksilla. Periaatteellisella tasolla tekstin muuttaminen yleiskielestä selkokielelle muistuttaa josain mielessä käntämistä lähisukukielten välillä. Tilastollista lähestymistapaa haittaa kuitenkin vähäinen selkokielisten tekstien määrä. Sen vuoksi rakennepohjainen metodi on todennäköisesti ainakin aluksi tehokkaampi. Kieliteknologiaa voidaan hyödyntää myös tekstien luettavuuden arvioimisessa. Venäjän vahvaa traditiota kieliteknologian kehittämisessä voidaan hyödyntää myös selkokielistämisen automatisoinnissa.

Kolmas mahdollinen lähestymistapa on sijoittaa selkokieli yleisempään kon-

2. Suomessa on laadittu runsaasti aiheeseen liittyviä opinnäytetöitä (ks. esim. Koivumäki 2018; Sirén 2018; Turiainen 2018).

tekstiin osaksi muita tekstilajeja, joissa kirjoittaja mukauttaa tekstiään lukijan mukaan. Mukauttaminen on kaikkeen ihmisten väliseen vuorovaikutukseen liittyvä ilmiö.³ Tarve käyttää selkokieltä muistuttaa erityisesti muita tilanteita, joissa kirjoittaja tietää asiasta paljon enemmän kuin lukija. Tyypillinen esimerkki on oppikirjat. Niissä, mahdollisesti alaluokkien kirjoja lukuun ottamatta, kielellistä ja sisällöllistä yksinkertaistamista ei tarvitse viedä niin pitkälle kuin selkokielessä, mutta yleisperiaate on sama: kirjoittajan tulisi kyetä asettumaan lukijan asemaan ja laatimaan teksti tämän ehdoilla. Venäjällä on oppimateriaaleihin ja erilaisiin helponnettuihin teksteihin sisältyviin kirjoihin kiinnitetty aina paljon huomiota, ja tästä traditiosta on apua selkokielen kehittämisessä.

Tässä kirjoituksessa esittämäni tiedot selkokielen asemasta Venäjällä perustuvat siihen kokemukseen, joka minulle kertyi, kun laadin Camilla Lindholmin ja Ulla

3. Englanninkielisessä tieteellisessä kirjallisuudessa mukauttamista kuvataan eri käsitteillä, jotka ovat merkitykseltään lähellä toisiaan mutta joilla on pieni näkökulmaero. Käsitteellä *recipient design* (Sacks, Schegloff & Jefferson 1974; Newman-Norlund ym. 2009; Mustajoki 2012; Deppermann 2015) viitataan yleensä siihen, että puhuja sovitaa sanansa vastaanottajan mentaaliseen maailmaan, joka sisältää muun muassa kielitaidon, mielialan, tietovarannot ja erilaiset kokemukset ja asenteet. *Audience design* (Sacks & Schegloff 1979; Bell 1984; Horton & Gerrig 2002) tarkoittaa suunnilleen samaa, mutta vastaanottajana on laajempi kuulijakunta. *Accommodation* on keskeinen termi Communication Accommodation -teoriassa (Palomares, Giles, Soliz & Gallois 2016). Se voi viitata myös laajempaan puheen mukauttamiseen esimerkiksi, kun puhuja muuttaa puhetapaansa vastaanottajan murteen tai rekisterin mukaiseksi. *Tailoring* on yleistermi, joka sopii hyvin myös kirjallisen viestinnän tarkasteluun (Pierce-Grove 2016; Leskelä, Mustajoki & Piehl 2022). Venäjänkielisessä alan kirjallisuudessa käytetään yleiskäsitettä *prisposoblenije* ('mukautuminen') tai vastaanottajan näkökulmaa korostavia käsitteitä *utšot slušatelja* ('kuulijan huomioon ottaminen') tai *utšot tšitatelja* ('lukijan huomioon ottaminen'), joskus myös lainasanaa *retsiipient disajni*.

Vanhatalon toimittaman kirjan *Handbook of Easy Languages in Europe* Venäjää käsittelevää lukua yhteistyössä venäläisten tutkijoiden kanssa (Mustajoki, Mihienko, Nechaeva, Kairova & Dmitrieva 2021). Ennen vuotta 2020 en tiennyt Venäjällä käytettävästä selkokielestä mitään. Tosin pian huomasin, että kenelläkään muullakaan ei ole kokonaiskuvaa asiasta edes Venäjällä. Kirjoitusprosessin aikana löytyi uusia toimijoita, mutta kukin heistä toimi omalla pienellä sektorillaan tunteematta toisiaan. Osallistuin vuosina 2020 ja 2021 myös muutamaan selkokieltä käsittelevään seminaariin ja konferenssiin, joilla on ollut merkittävä rooli asian tunnettuuden lisääntymisessä Venäjällä.

Venäläinen mielenmaisema ja kielitieteelliset traditiot

Kun pohditaan selkokielen ja selkeän virkakielen asemaa Venäjällä, on välttämätöntä ensin tarkastella sitä yhteiskunnallista ja lingvististä ympäristöä, johon ne sijoittuvat. Oikeastaan lähtökohdat yksinkertaistettujen kielimuotojen kehittämiseksi Venäjällä eivät ole kovin hyvät. Venäjä kuuluu niihin maihin, joissa kirjakielen moitteeton osaaminen on erityisen suuressa arvossa. Se on keskeinen tunto-merkki, joka erottaa sivistyneistön rahvaasta. Kirjakielen normista ovat huolehtineet kielentutkijat nojautuen moskovalaisen intelligentsijan kielikäsitteeseen. Kirjakieli on siis ennen kaikkea heidän kieltensä – eikä vain heidän itsensä vaan myös kansan mielestä.⁴ Ajattelutapa heijastuu kielisosiologisiin tutkimuksiin, joissa tehdään ero kirjakielen puhujien (ven. *nositeli literaturnogo jazyka*) ja muihin. Näistä muista käytetään käsitettä *nositeli prostoretšija*,

4. Couplandin ja Kristiansenin (2011) mukaan kirjakieli on yhtäältä epädemokraattinen kielimuoto, koska se on eliitin luomus, mutta toisaalta se edesauttaa tasa-arvoa antamalla kaikille mahdollisuuden puhua hyväksyttävällä tavalla.

kansankielen puhujat (ks. esim. Mustajoki 2016, 2019). Kirjakielen puhujatkin voivat käyttää puheessaan norminvastaisia sanoja ja muotoja, mutta ne tulkitaan lainauksiksi kansankielestä; olennaiseksi hahmottuu tieto siitä, mikä kielessä on oikein ja mikä väärin. Normin tuntemuksen tarkin mittari on morfologian poikkeuksien ja oikeankirjoituksen hallitseminen.

Venäläisten intomielinen suhtautuminen kielen normien tuntemiseen näkyy *totalnyi diktant* -kielitestin suosiossa (ks. esim. Kim 2017).⁵ Siihen osallistuvien on hallittava oikeakielisyyteen liittyvä detaljitetieto, erityisesti pilkkusäännöt. Testin laati joukko Novosibirskin yliopiston opiskelijoita, jotka olivat huolestuneita kielitaidon rappeutumisesta. Nykyään tähän ilmaiseen vuosittaiseen testiin osallistuu noin 300 000 venäläistä. Sen voi suorittaa myös ulkomailla. Testin järjestää voittoa tavoittelematon yleishyödyllinen järjestö, joka saa tukea presidentin rahastosta.

Venäläisten kieliäsenne näkyy heidän nuivassa suhtautumisessaan kansainvälisessä kanssakäymisessä käytettävään *lingua franca* -englantiin. Sehän on luonteeltaan yksinkertaistettua kieltä, jolla ei ole tarkkaa ylhäältä päin säädelyä normia, mutta joka siitä huolimatta (tai sen vuoksi?) on maailman eniten puhuttu kieli (ks. esim. Cogo & Dewey 2006; Hülmbauer 2009; Mauranen 2012). Venäläiset vierastavat sellaista ajatusta, että kansainvälisessä kanssakäymisessä käytettäisiin vastaavaa *lingua franca* -venäjää, vaikka käytännössä tällaisia on ollut käytössä jo neuvostovallan aikana ja tälläkin hetkellä esimerkiksi Dagestanissa ja laajemmin Kaukasiassa (Dobrushina & Kultepina 2021; Dobrushina, Daniel &

5. *Totalnyi diktant* -testien ympärille on kehittynyt laajaa tieteellistä julkaisuutoimintaa. Haku "totalnyi diktant" kyrillisin kirjaimin antaa Google Scholar -hakupalvelussa 1600 lähdetä. Julkaisuissa tarkastellaan itse testejä, vastaajien tekemiä virheitä sekä venäjän kielen oikeinkirjoituksen ja pilkutussääntöjen historiaa.

Koryakov 2021). On olemassa myös monia venäjään pohjautuvia pidginkieliä (ks. esim. Stern 2020).

Selkokielen käyttöönottoa hidastaa myös venäläisen kulttuurin hierarkkisuus (ks. Larina, Mustajoki & Protassova 2016 ja siinä mainittu kirjallisuus). Autoritaarinen ajattelutapa vähentää viranomaisien tarvetta miettiä, ymmärtävätkö kansalaiset heidän välittämänsä informaation vai eivät. Sen vuoksi virallisten tekstien tuottajat saattavat ajatella, että ei ole heidän tehtävänsä miettiä, kuinka ymmärrettävää näin syntyvä teksti on, vaan se on lukijan ongelma. Autoritaarisesta perinteestä on seurauksena myös se, että Venäjällä virkamiehet elävät kokemukseni mukaan vielä enemmän omassa kuplassaan kuin esimerkiksi Suomessa. He ovat alansa asiantuntijoita, jotka käyvät jatkuvaa vuoropuhelua työtovereidensa kanssa, minkä vuoksi käsiteltävät asiat ovat heille helppoja ja arkipäiväisiä. Tämä saattaa kuitenkin hämärtää mielikuvaa siitä, mitä keskivertolukija tai lukemisen kanssa tuskailtava kansalainen osaa ja tietää. Tekstejä tuottavat asiantuntijat, esimerkiksi juristit ja lääkärit, voivat myös ajatella, että heidän oppimansa tapa ilmaista asioita on ainoa oikea, ja siitä poikkeaminen voidaan kokea ammattitaidottomuudeksi. Tämä asenne on mahdollinen kaikkialla, mutta Venäjällä autoritaarinen hallintokulttuuri antaa sille otollisen maaperän.

Toinen venäläiseen kulttuuriin kuuluva piirre, kollektiivinen maailmankuva, saattaa sekkin vaikuttaa selkokielen tarpeeseen. Suomessa vallitsevan käsityksen mukaan demokraattisessa maassa jokaisen kansalaisen tulee päästä käsiksi viranomaisten jakamaan tietoon, koska se on jokaisen oikeus ja sen katsotaan edistävän tasa-arvoa ja vähentävän syrjäytymisriskiä. Oman tulkintani mukaan Venäjällä saatetaan ajatella, ei ehkä tietoisesti mutta alitajuisesti, että yksilölähtöisyys ei ole oikea tapa tarkastella asiaa, koska jokaisella selkokieltä tarvit-

sevilla on lähipiirissään henkilö, joka voi tulkita ja selittää hänelle tarjolla olevan informaation.

Selkokielen tarpeellisuudesta käytävään keskusteluun vaikuttaa se, että venäläiset eivät nähdäkseni itse huomaa kirjoitetun asiatekstin konventiota, jossa näkyy edelleen kirkkoslaavin vaikutus. Kirkkoslaavi oli Venäjällä vuosisatojen ajan keskeinen kirjoitetun kielen muoto. Kun venäjän kielen oma kirjakieli kehittyi vähitellen 1700- ja 1800-luvuilla, se sai paljon vaikutteita kirkkoslaavista. Yksi viranomaistekstien tuntomerkki ovat pitkät virkkeet, joissa voi olla jopa 350 sanaa ja 30 välimerkkiä (Kropatšev & Kuznetsov 2020: 12). Toinen silmiinpistävä piirre on puhekielelle vieraiden partisiippi- ja passiivirakenteiden runsaus. Ne venäläiset, jotka eivät arjessaan törmää mediatekstejä vaativampaan asiaproosaan, saattavat kohdata vaikeuksia, kun yrittävät ottaa selvää viranomaisten tuottamista teksteistä. Vastaava ilmiö on tuttu monista muista maista, joissa kansalaisten kyky saada selvää vaativista kirjoitetusta teksteistä rapistuu. Venäjällä ongelma on paljon suurempi johtuen lauserakenteiden suuresta kompleksisuudesta.

Vakiintumaton terminologia

Yksi ongelma selkokielen näkyvyyden lisäämisessä on vakiintumaton terminologia. Venäjän kielessä on lukuisia tekstin helppolukuisuuteen ja ymmärrettävyyteen liittyviä yleiskäsitteitä, kuten *ponjatnyi* ('ymmärrettävä'), *dostupnyi* ('luokse päästävä, saavutettava'), (*legko*) *tšitajemyi* ('[helposti] luettava'), *tšitabelnyi* ('luettava') ja *udobotšitajemyi* ('helppolukuisen'). Maassa on jo vuosikymmenet puhuttu moittivaan sävyyn viranomaisten käyttämästä kankeasta ”kansliakielestä”, jolle on oma nimensäkin: *kantseljarit*. Kun tutkijat vertasivat Venäjän lakitekstejä Kantin filosofisiin kirjoituksiin, kävi ilmi, että lakitekstit olivat vaikeaselkoi-

sempia (Knutov, Plaksin, Grigorjeva, Sinjatullin & Tšaplinski 2020; vrt. Kutšakov & Saveljev 2018; Blinova, Belov & Revazov 2020). On käynyt ilmi, että lainvalmisteluun osallistuneet juristit eivät osaa itse tulkita laatimiensa tekstien sisältöä muuttaman vuoden päästä lain hyväksymisestä (Kropatšev & Kuznetsov 2020: 12).

Parin viime vuoden aikana selkokieliestä on ruvettu käyttämään termejä *jasnyi jazyk* ('selkeä kieli') ja *ljogki jazyk* ('helppo kieli'); edellinen vastaa suomen käsitettä *selkokieli* ja jälkimmäinen englantiin vakiintunutta *easy language*-käsitettä. Näyttää siltä, että alan asiantuntijoiden piirissä on vakiintumassa käsite *jasnyi jazyk*. Yleiskäsitteenä selkeästä virkakielestä käytetään ilmaisua *prostoi jazyk* ('yksinkertainen kieli'). Merkille pantavaa on, että jo suuret Venäjän kirjallisuuden klassikot Leo Tolstoi ja Anton Tšehov käyttivät tätä käsitettä, kun he puhuivat yksinkertaisen kielen puolesta, jotta ”koko kansa voisi ymmärtää kirjallisuutta”.⁶ Niin suurelle yleisölle kuin kielentutkijoiden enemmistölle nämä käsitteet ovat kuitenkin edelleen vieraita.

Venäjä nähdään usein keskusjohtoisena maana, jossa ylhäältä päin asetetaan määräyksiä kansalaisten ja erilaisen virastojen ja organisaatioiden noudatettaviksi. Näin periaatteessa onkin, mutta käytännössä lain kirjain saavuttaa hitaasti suuren maan asukkaat ja virkamiehet, joiden pitäisi sitä noudattaa. Venäjän lainsäädäntö on kaiken kaikkiaan hyvin moderni, esimerkiksi vammaisten⁷ oikeuksiin on kirjattu monien muiden seikkojen ohella oikeus päästä käsiksi kaikkeen tarpeelliseen informaatioon. Sen sijaan toista keskeistä selkokielen

6. Tieto perustuu Jelena Vähäkuopuksen Minskissä 20.11.2010 pitämään esitelmään. Etäkonferenssin aiheena oli ”Erityistä huomiota vaativien ryhmien koulutuksen metodologia, teoria ja käytäntö”.

7. Venäjän kielessä käytetään erilaisiin vammaisryhmiin viitattaessa yleiskäsitettä *invalid*.

käyttäjryhmää, maahanmuuttajia, Venäjän lainsäädäntö ei erikseen mainitse tässä yhteydessä.

Vaikka selkokieltä koskeva standardi on tekeillä, se ei vielä ratkaise terminologista horjuvuutta, koska tätäkään asiaa ei voida ratkaista pelkästään ylätasoa päätöksillä. Standardit ovat yleensä hyvin pikkutarkkoja ja laajoja, mikä haittaa niiden soveltamista käytäntöön. Käyttöönottoa hidastaa myös se, että kestää vuosia, ennen kuin ne kulkeutuvat käyttäjien arkeen.

Käytännön tarpeista lähtevää toimintaa

Edellä kuvatut tekijät ovat hidastaneet selkokielen kehittämistä Venäjällä, mutta tilanne ei ole niin huono kuin kaukaa katsottuna näyttää. Kulissien takana piilossa lingvistiikan valtavirroista on meneillään monia mielenkiintoisia hankkeita.

Etelä-Siperian Barnaulista kotoisin oleva Zhanna Mihienko on hyvä esimerkki siitä, että käytännön huolet tekstien ymmärrettävyydestä voivat johtaa selkokielen tärkeyden ymmärtämiseen. Opiskellessaan journalistiikkaa paikallisessa yliopistossa hän teki tutkimuksen siitä, miten vähän ulkomaalaiset opiskelijat ymmärtävät heille jaettavasta venäjänkielisestä informaatiosta. Hän oli kiinnostunut selkokielen kehittämisestä ja otti yhteyttä Ulla Vanhataloon, ja sitä kautta hänestä tuli yksi artikkelimme kirjoittajista.

Artikkelin kirjoittamisen yhteydessä tuli esille konkreettisia toimia, joilla eri puolilla Venäjää on laadittu käytännön ohjeita viranomaistekstien selkeyttämiseksi. Joillakin museoilla, pankeilla ja muilla julkisilla toimijoilla on selkokielliset ohjeet kotisivuillaan. Pietarissa toimiva vammaisten vanhempien yhdistysten kattojärjestö GAOORDI tuottaa selkokiellistä materiaalia. Mielenkiintoinen valtiollinen hanke on jo vuonna 2015 aloittanut *Gosuslugi*, joka tarjoaa selko-

kielistä informaatiota kansalaisille tärkeistä palveluista.⁸ Lokakuussa 2021 Venäjän suurin hakualusta ja informaatioportaali *Yandex* alkoi julkaista elektronista lehteä *Tehno*, jossa kerrotaan erilaisten palvelujen taustalla olevasta teknologiasta niin yksinkertaisesti, että asiaan vihkiytymätönkin ymmärtää.⁹

Eräässä selkokieleen liittyvästä seminaarissa kerrottiin Venäjän federaation valtionalouden tarkastusvirastossa (Stšotnaja palata) meneillään olevasta hankkeesta. Sen tarkoituksena on parantaa viraston tekemien arvioiden ja raporttien luettavuutta. Tekstien helppolukuisuutta arvioidaan sähköisen testin avulla.¹⁰ Esitelmän pitäjä kertoi, että suhtautuminen luettavuuden kehittämiseen on ollut henkilökunnan piirissä alusta lähtien pääasiassa myönteistä. Nyt kun hanke on jatkunut jo muutaman vuoden, siitä on tullut osa arkipäivän rutiineja.

Venäjällä monet asiat näyttävät siis olevan kunnossa lainsäädännön tai yleisten periaatteiden tasolla, mutta käytännöt muuttuvat kovin hitaasti. Kuten esimerkit osoittavat, kehitystä tapahtuu kuitenkin kaiken aikaa. Myös koulutusta on tarjolla. Valtiollinen täydennyskoulutuskorkeakoulu, joka tunnetaan sen englanninkieliseen nimeen perustuvasta kirjainlyhenteestä RANEPA, järjestää virkamiehille kurssuja ja valmistaa opetusvideoita, joissa heitä opastetaan laatimaan erilaisia asiakirjoja ymmärrettävällä kielellä. Korkeakoulun suunnittelija Larisa Katyševa kertoi, että toiminta on lähtenyt liikkeelle siitä, kun sosiaalisen median maailmaan tottuneet nuoret kuvernöörit olivat olleet kauhuissaan virkamiestensä käyttämästä kankeasta viranomaiskielestä ja halusivat heille suunnattua koulutusta kielen selkeyttämiseksi. Toiminnan perustana on asiakaslähtöisyys, josta ei vain

puhuta, vaan jota myös tavoitellaan käytännön toimin.

Aktiiviset kääntäjät

Venäjän selkokieltä käsittelevän artikkelin (Mustajoki ym. 2021) kaksi kirjoittajaa, pietarilaiset Natalia Nechaeva ja Emma Kairova, ovat Venäjän kääntämisen opettajien yhdistyksen presidentti ja varapresidentti. He ovat näkyviä toimijoita selkokielen ja selkeän virkakielen kehittämisessä Venäjällä. Taustansa johdosta he näkevät selkokielen tuottamisen ensisijaisesti käännösprosessina, jossa kääntämisen ammatillainen kääntää yleiskielisen tai virkakielen tekstin kohderyhmän ymmärtämään muotoon. Julkaisemisen ohella (Nechaeva, Helmle & Kairova 2020; Nechaeva & Kairova 2021) he ovat olleet innokkaita seminaarien ja muiden tapahtumien järjestäjiä. Heidän syksyllä 2020 järjestämässään seminaarissa esiintyi paikallisten toimijoiden lisäksi saksalaisia selkokieliasiantuntijoita, joiden kanssa pietarilaisilla on yhteinen projekti. Yksi esitelmänpitäjistä oli Ivan Gorštševski, psykologi ja kuvailutulkkauksen johtava asiantuntija Venäjällä.

Pian Pietarin seminaarin jälkeen Nechaeva ja Kairova osallistuivat etäkonferenssin järjestämiseen Minskissä. Seminaarin aiheena oli laajemmin kehitysvammaisten aseman parantaminen yhteiskunnassa. Yhtenä teemana oli selkokielen kehittäminen Valko-Venäjällä, missä on laadittu vuonna 2018 selkokielen kehittämisen käsikirja. Siinä todetaan, että ihmiset ovat tottuneet ajattelemaan, puhumaan ja kirjoittamaan monimutkaisesti eivätkä ole kovin hyviä pohtimaan sitä, kuinka ymmärrettävää kieltä käyttävät ohjeissa, ilmoituksissa ja sopimusteksteissä. Yksinkertaistamisen kohteiksi mainitaan sanasto, lauserakenteet, numeerinen tieto, grafiikka, taulukot ja piirrookset, ulkoasu ja tekstin laajuus sekä itse tekstin sisältö. Opaskirjan on laatinut Valko-Venäjän vammaisten lasten perheiden yh-

8. <https://www.gosuslugi.ru/>.

9. <https://techno.yandex.ru/>.

10. <http://ru.readability.io/>.

distys. Merkille pantavaa on se, että opaskirja ei koske valkovenäjää vaan venäjää, joka on maan toinen virallinen kieli.

Keväällä 2021 Nechaeva ja Kairova järjestivät MGIMO-yliopistossa (Moscow State Institute of International Relations) Moskovassa Kansainvälisen selkokielipäivän kunniaksi seminaarin, jossa esiintyivät venäläisten ja saksalaisten asiantuntijoiden lisäksi myös suomalaiset selkokielen asiantuntijat Leela Laura Leskelä ja Ulla Vanhatalo. Syksyllä 2021 Nechaeva ja Kairova järjestivät vastaavanlaisen seminaarin Kansainvälisenä selkeän kielen päivänä Tomskin yliopistossa. Koska tilaisuus järjestettiin osana laajempaa konferenssia, kuulijoita oli parisen sataa, pieni osa paikan päällä, loput etäyhteyksien päässä. Formaatin ansiosta suuri joukko lingvistejä pääsi ensimmäistä kertaa tutustumaan yksinkertaistettuihin kielimuotoihin.

Valtiovaltakin kiinnostunut

Selkeään kielenkäytön tarpeeseen on kiinnitetty huomiota myös Venäjän kielen neuvostossa, jonka puheenjohtajana toimii presidentti Putinin neuvonantaja, Venäjän kielen ja kirjallisuuden opettajien kansainvälisen yhdistyksen presidentti Vladimir Tolstoi. Neuvoston jäsenenä on viitisenkymmentä venäjän kielen asiantuntijaa yliopistoista, tutkimuslaitoksista ja erilaisista järjestöistä. Virikkeenä venäläisten kiinnostukselle on ollut presidentti Obaman aikana Yhdysvalloissa hyväksytty asetus *Plain Writing Act of 2010*.

Neuvoston piirissä selkeästä virkakielestä on ruvettu käyttämään nimitystä *makrostil* ('makrotyyli'), joka ymmärretään yhdeksi kirjakielen varieteetiksi. Muita kodifioituja kielenkäytön muotoja ovat venäläisen tulkinnan mukaan kaunokirjallisuuden kieli, standardisoitu yleispuhekieli ja kirjoitettu yleiskieli. Kodifioimattomia kirjakielen varieteetteja ovat puolestaan muun muassa murteet, jargonit ja arkipuhekieli. Tämän hallin-

non käytössä olevan makrotyylin ominaispiirteiksi mainitaan selkeys, oikeakielisyys, konkreettisuus, tarkkuus ja looginen rakenne. Se on myös neutraalia ja objektiivista siinä mielessä, että siinä ei näy kirjoittajan oma persoona. Makrotyylin tarkoitus on estää väärinkäsityksiä, tehostaa sosiaalista kanssakäymistä ja vähentää valtiovallan tiedonvälityskuluja. (Kropatšev, Kuznetsov & Solovjov 2019; Kropatšev & Kuznetsov 2020.)

Makrotyylin pääarkkitehdit Nikolai Kropatšev ja Sergei Kuznetsov tulevat Pietarin valtionyliopistosta. Edellinen on juristi ja yliopiston rehtori, jälkimmäinen lingvisti ja kuuluisa sanakirjan tekijä. Heidän antamansa konkreettiset esimerkit tekstin selkeyttämiseksi (Kropatšev & Kuznetsov 2020: 9) eivät kuitenkaan ole kaikilta osin vakuuttavia. Yhdessä esimerkkitapauksessa tekijät halusivat selkeyttää lausetta *Näillä osastoilla suunnitellut toimenpiteet takaavat energioresurssien käytön objektiivisuuden, todellisen käytön laajuuden mukaisen laskutuksen ja vähentävät hukkakulutusta rakennusten sisällä* täsmentämällä sitä lisäsanoilla: *takaavat energioresurssien käytön objektiivisuuden huomioonottamisen ja lämmön hukkakulutusta*. Heidän mukaansa näin voidaan varmistaa merkityksen yksiselitteisyys. Vaikka suomennos ei anna täyttä kuvaa lauseen luonteesta, se osoittaa, että todellisuudessa ymmärrettävyys ei näistä tarkennuksista parane. Sen sijaan lause kuormittuu uusilla genetiivimääreillä. Tämä Suomessa substantiivitaudiksi joskus kutsuttu piirre on tyypillistä venäläiselle asiaproosalle. Sen johdosta verbien suhteellinen osuus on asiaproosassa selvästi pienempi kuin muissa kirjallisen kielen muodoissa.¹¹

11. Golubin (1997) mukaan asiatyylissä on verbejä 60 tuhatta sanaa kohden, tieteellisessä tyyliässä 90 ja kaunokirjallisuudessa 151. Hän selittää verbien määrän vähyyttä sillä, että asiatyylissä kuvaus on staattista ja toteavaa. Tosiasiassa "tekemistä" on asiatyylinkin teksteissä paljon, mutta se on kätkeyty verbeistä johdettuihin substantiiveihin.

Kieliteknologiasta apua

Yksi Venäjää koskevan selkokieliartikkelimme kirjoittajista, Anna Dmitrieva, on moskovalaisesta Higher School of Economics -yliopistosta valmistunut tietokoneingvisti, joka työskentelee Helsingin yliopistossa. Dmitrieva julkaisi hiljattain kieliteknologi Jörg Tiedemannin kanssa artikkelin, jossa kuvataan tekstin automaattisen yksinkertaistamisen historiaa ja testataan erilaisia teknisiä malleja (Dmitrieva & Tiedemann 2021). Artikkelin on hyödyllinen kaikille, jotka haluavat tutustua selkokielen automaattiseen tuottamiseen. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että selkokielen kehittäjät ja tietokoneingvistit elävät kumpikin omilla maailmoillaan. Tämä pätee myös Venäjään.

Tietokoneingvistiikka on Venäjällä varsin korkealla tasolla. Siksi ei ole yllätys, että siellä ollaan kiinnostuneita myös tekstien automaattisesta yksinkertaistamisesta. Kun kieliteknologian vuosittaisessa suurtaapahtumassa Dialogue 2021:ssä järjestettiin tutkijaryhmille suunnattu kilpailu venäjänkielisten tekstien automaattiseksi yksinkertaistamiseksi, siihen osallistui 13 tutkijaryhmää. Kohteena oli rakenteellinen (lauseopillinen) yksinkertaistaminen, mikä on teknisesti helpompaa kuin sanastollinen. Kilpailuun osallistuneiden suuri määrä kertoo laajasta kiinnostuksesta alan kehittämiseen.

Kieliteknologiaa hyödynnetään myös tekstien luettavuusmittareiden kehittämisessä. Tällaisia mittareita on käytetty maailmalla jo vuosikymmeniä erityisesti englanninkielisten tekstien testaamiseen. Venäjällä niistä on tehty venäjän kieleen soveltuvia versioita ja kehitetty omia vastaavia (ks. esim. Guryanov, Yarmakeev, Kiselnikov & Harkova 2017). Osa kriteereistä, esimerkiksi lauseiden pituus ja tavujen määrä sanoissa, toimii venäjässä periaatteessa samalla tavalla kuin englannissa, mutta niiden saamat arvot pitää skaalata toiseen mittakaavaan. Eräät luettavuus-

testit antavat myös arvion siitä, mikä koulutustaso riittää tekstin ymmärtämiseen, esimerkiksi 10.–11. luokka, ikä 15–16. Ne ovat hyvä vaikeustason konkretisointiyrittäjä, tosin niiden näennäinen tarkkuus herättää monia kysymyksiä: Perustuvatko arviot laajoihin testeihin eritasoisilla luki-joilla? Tarkoittaako ikäryhmän ja luokan mainitseminen tavoitetasoa vai sitä, että jokin tietty prosentti kyseisellä luokkatasolla pystyy lukemaan tekstin vaaditulla lukunopeudella? Onko testin käyttäjillä realistinen kuva eri luokkatasoista?

Luettavuustestit ovat karkea mittari, jonka avulla voidaan nopeasti ja helposti selvittää joitakin tekstin vaikeaselkoisuuden liittyviä piirteitä. Ne ovat käyttökelpoisia erityisesti Venäjällä, jossa viranomaistekstien suurin ongelma on äärimillään viety rakenteellinen monimutkaisuus. Kun teksti saa luettavuustestistä tuloksen ”ymmärtäminen vaatii tohtoritason tutkinnon”, sen laatija saa vahvan kehotuksen yksinkertaistaa tuotostaan. Pikatestit eivät kuitenkaan korvaa seikkaperäisiä subjektiiviseen arvioon perustuvia metodeja, joista Suomen Selkokeskuksen kehittämä Selkomittari on erinomainen esimerkki. Yleinen ongelma automaattisten selkokielikäntimien ja tekstien vaikeustason mittareiden käytössä on se, että ne eivät juurikaan pysty jäljittämään ymmärtämisen kannalta kaikkein tärkeintä asiaa eli sitä, missä määrin lukijan hallussa on ymmärtämiseen vaadittava tietokehys.

Sukulaistekstilajeja

Selkokielen ja selkeän virkakielen käyttö ei ole muista kielenkäyttötilanteista irrallinen ilmiö ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa. Keskeinen tekijä kaikenlaisen kommunikation onnistumisessa on puhujan (ja kirjoittajan) kyky ottaa huomioon vastaanottajan oletettu kielitaito ja taustatiedon määrä ja laatu (ks. esim. Bremer & Simonot 1996). Jos puhujan

(kirjoittajan) kielitaito tai tiedon määrä ylittää selvästi vastaanottajan vastaavan tason, puheen (tekstin) mukauttaminen tarkoittaa sen yksinkertaistamista. Tällaisia kirjoittajan ja lukijan epäsymmetriaan perustuvia tekstilajeja ovat muun muassa lastenkirjat, oppikirjat ja suurelle yleisölle tarkoitettut tietokirjat. Selkokielen käyttö on siis rinnakkaisilmiö näille perinteisille tekstilajeille (ks. esim. Kleinschmidt & Pohl 2017). Voitaisiin ajatella, että sitä kokemusta, joka on syntynyt esimerkiksi lastenkirjojen laadinnassa, voidaan käyttää hyödyksi, kun pyritään määrittelemään tarkoituksenmukaisen selkokielen piirteitä.

Jo neuvostoaikana Venäjällä laadittiin korkeatasoisia oppikirjoja ja lastenkirjoja. Kaunokirjallisuuden klassikoista tehtiin yksinkertaistettuja versioita lapsille ja koululaisille. Tieteen kansantajuistaminen on Venäjällä aina ollut suuri meriitti eturivin tutkijoille. Kustantajat suhtautuvat asiaan vakavasti laatimalla oppikirjojen tekijöille ohjeita siitä, miten tekstit mukautetaan koululaisten osaamistasolle.¹² Vaikka asiaan on kiinnitetty huomiota, se ei välttämättä tarkoita, että lopputulos olisi aina tyydyttävä. Kun tutkimuksessa (Kutšma & Tkáčuk 2015) analysoitiin oppikirjojen helppolukuisuutta ja ymmärrettävyyttä, kävi ilmi, että vain harvat oppimateriaalit täyttivät ikäkaudelle asetetut vaatimukset. Tutkimuksessa verrattiin myös nykyisiä oppikirjoja kahdenkymmenen vuoden takaisiin. Tulokset osoittavat tradition vahvuuden: tekstien räätälöinti lukijakunnan tarpeisiin on säilynyt hämmästyttävän samanlaisena. Toinen tutkimus (Varhuševa, Solnyškina, Kuprjanov, Gafijatova & Klimagina 2021) osoitti, että oppikirjojen välillä on suuria eroja tekstin ymmärrettävyydessä.

12. Tieto perustuu erään moskovalaisen osantottajan esitelmaan selkokieltä käsittelevässä seminaarissa. Tosin hän mainitsi sarkastisesti, että "ei niitä ohjeita kukaan lue".

Kielitaidon tasoihin on perinteisesti kiinnitetty suurta huomiota vieraan kielen opetuksessa. Muiden maiden tavoin Venäjällä harrastettiin jo varhain erilaisen "minimien" laatimista kielenopetuksen tarpeisiin. Tavallisin kohde oli sanasto, mikä on ymmärrettävää, koska sen kohdalla opetettavan aineiston rajaamisen tarve on ilmiselvää. Samaa rajaamisen ideaa voidaan kuitenkin soveltaa myös muihin kielitaidon osa-alueisiin: morfologiaan, syntaksiin, sananmuodotukseen, fonetiikkaan, pragmatiikkaan ja niin edelleen (ks. esim. Mustajoki 1986).

1990-luvulta lähtien kielitaidon määrittelyssä ovat vakiintuneet eurooppalaisen kielitaidon viitekehysten kuusi tavoitetasoa. Määritelmät lähtevät kommunikatiivisista valmiuksista eli siitä, mitä kielitaidolla voidaan tehdä. Kuitenkin edelleenkin oppimateriaalien ja kurssisisältöjen laatijat joutuvat miettimään vaadittavan sanaston ja kieliopin laajuutta. Vastaavia pohdintoja käydään selkokielen käyttäjien ja tutkijoiden piirissä. Siksi on hyödyllistä katsoa, mitä kielenopetuksen puolella on tarjottavana.

Laposhina & Lebedeva (2019) esittävät lekseemien merkittävyydelle seuraavat kriteerit: 1) semanttinen arvo eli kyky ilmaista tärkeitä esineitä ja ilmiöitä, 2) laaja sananmuodostuksellinen kapasiteetti, 3) esiintyminen osana erilaisia sanaliittoja, 4) tyylillinen neutraalius (erityisesti alimmilla tasoilla) sekä 5) käyttötaajuus kielessä yleensä ja erityisesti niissä konteksteissa, jotka ovat opiskelijoiden kannalta tärkeitä.

Kielenopetuksen piirissä on Venäjällä kehitetty myös omia tekstin helppouden ja luettavuuden mittareita, joista merkittävin on *Tekstometr*¹³. Syntaktisten piirteiden ohella se analysoi sanaston vaikeustason antamalla prosenttiluvun sanoille, jotka kuuluvat erilaajuisiin "minimeihin". Testissä on kaksi vaihtoehtoa: venäjä äi-

14. <https://textometr.ru/>.

dinkielenä ja venäjä vieraana kielenä. Edellisessä minimeinä käytetään venäläisissä lastenkirjoissa yleisimpien 2 000 ja 5 000 sanan listaa, jälkimmäisessä kuudelle eri kielitaidon tasoille määriteltyjä sanaluetteluita.¹⁴

Johtopäätöksiä

Edellä mainitun artikkelin (Mustajoki ym. 2021) kirjoittaminen monenlaisine sattumineen on auttanut minua kurkistamaan selkokielen ja selkeän kielen maailmaan Venäjällä. Artikkelin muihin kirjoittajiin tutustuin vasta kirjoittamisprosessin aikana. Samalla kävi ilmi, että selkokielen käyttö on vähitellen laajennut eri puolilla Venäjää. Aktiivisuutta ovat osoittaneet niin eräät valtion virastot ja paikallishallinnon edustajat kuin yritykset ja järjestöt. Yleinen ilmapiiri ei ole kaikilta osin kehitystä tukeva, koska kielen rikkaudella ja tiukalla oikeakielisyydellä on omat vanhat kannattajansa.

On melkoisen varmaa, että jossakin päin valtavaa Venäjän maata on muita entusiasteja, jotka kehittävät omia selkovenäjän tai selkeän venäjän konseptejaan kukin omassa kuplassaan. Ehkä muutama vuoden kuluttua maahan perustetaan selkokielen keskus, joka ottaa vastuulleen alan kehittämisen. Tai sitten ala lähtee kehittymään muulla tavalla: yhtäältä korkeimman valtiollisen tahon aloitteena, toisaalta ruohonjuuritason toimijoiden ansiosta.

Venäjällä on joka tapauksessa vahva kieliteknologian perinne, johon nojaten automaattisilla ”yleiskieli–selkokieli” ja ”erityiskieli–yleiskieli” -kääntimillä voisi olla käytännön markkinoita. Venäjällä on myös korkeatasoista osaamista erilaisten oppikirjojen ja yleistajuisten teosten kir-

joittamisessa ja tuottamisessa. Tätä kokemusta kannattaisi hyödyntää enemmän selkokielen ominaisuuksien tutkimisessa.

Selkokielen kehittämiseksi olisi eduksi, jos sitä eri puolilta lähestyvät tuntisivat toistensa toimintaa paremmin. Tämä pätee niin Venäjään kuin Suomeenkin. Kokemukset alan tilaisuuksista ja yleinen keskustelu selkokielestä osoittavat, että lähestymistapojen monipuolisuus täydentää käsitystä itse kohteesta. Esimerkiksi tietokone-lingvistiikan piirissä kehitettävistä automaattisista kääntimistä voisi olla apua myös käytännön työssä, toisaalta niiden kehittäjien tulisi tuntee tarkemmin käyttäjien tarpeet.

Suomessa selkokieleen liittyvä tutkimus on ilahduttavasti lisääntynyt viime vuosina. Venäjällä se on toistaiseksi melkein olematonta, jos mukaan ei lasketa tietokonesovelluksia. Alan kehittämisen kannalta olisi tärkeää saada aikaan laajoja hankkeita asian tutkimiseksi. Aiheita on laidasta laitaan: Mitkä syntaktiset piirteet ovat ratkaisevia ymmärtämisen kannalta erityyppisillä lukijoilla? Paljonko tekstiin voi jäädä vaikeasti ymmärrettäviä sanoja, jotta lukukokemus olisi vielä riittävän hyvä? Miten tekstin ymmärrettävyyteen vaikuttaa kirjoittajan ja lukijan erilainen tapa jäsentää maailmaa? Kuinka suuri vaikutus ymmärrettävyyteen on erilaisilla tietokehikoilla, jotka auttavat sijoittamaan käsiteltävät asiat laajempaan yhteyteen? Mitä kirjoittaja kuvittelee lukijoiden tietävän verrattuna siihen, mitä he ehkä todellisuudessa tietävät? Miten selkokieli eroaa muista yksinkertaistetuista teksteistä? Miten selkokielen käyttöön vaikuttavat ihmisen kognitiiviset ja sosiaaliset ominaisuudet, esimerkiksi se, haluavatko, osaavatko ja jaksavatko ihmiset tuottaa selkokielisiiä tekstejä? (Ks. asiasta yleisellä tasolla esim. Mustajoki 2012, 2021 ja niissä mainittu kirjallisuus sekä selkokielen näkökulmasta Leskelä, Mustajoki & Piehl 2022.) Tutkittavaa riittää vuosikymmeniksi eteenpäin niin Ve-

14. Tekstometr-tekstianalysointitieteellistä taustaa kuvaavat Laposhina, Veselovskaya, Lebedeva & Kupreshchenko (2018, 2019) sekä Dmitrieva, Laposhina & Lebedeva (2021).

näjällä kuin Suomessakin. Lisäpontimena tutkimukselle on siitä koituvaa merkittävä käytännön hyöty.

ARTO MUSTAJOKI
etunimi.sukunimi@helsinki.fi

Kirjoittaja on venäjän kielen emeritusprofessori, joka on viime vuodet tutkinut ihmisten välisen kommunikaation eri muotoja. Havaintokirjoitus on tehty ennen Venäjän hyökkäystä Ukrainaan. Kirjoittajalla ei ole tietoa siitä, miten selkovenäjän kehittäminen on siellä jatkunut.

Lähteet

- BELL, ALLAN 1984: Language style as audience design. – *Language in Society* 13 (2) s. 145–204.
- BLINOVA, OLGA – BELOV, SERGEI – REVAZOV, MICHAEL 2020: Decisions of Russian Constitutional Court. Lexical complexity analysis in shallow diachrony. – R. V. Bolgov, A. V. Chugunov & A. E. Voiskounsky (toim.), *International conference “Internet and modern society” (IMS-2020)*. CEUR Proceedings 2813 s.61–74.
- BREMER, KATHARINA & SIMONOT, MARGARET 1996: Preventing problems of understanding. – Katharina Bremer, Peter Broeder, Celia Roberts, Margaret Simonot & Marie-Thérèse Vasseur (toim.), *Achieving understanding. Discourse in intercultural encounters* s. 159–180. London, New York: Longman.
- COGO, ALESSIA – DEWEY, MARTIN 2006: Efficiency in ELF communication. From pragmatic motives to lexico-grammatical innovation. – *Nordic journal of English studies* 5 s. 59–93.
- COUPLAND, NIKOLAS – KRISTIANSSEN, TORE 2011: SLICE. Critical perspectives on language (de)standardisation. – Tore Kristiansen & Nikolas Coupland (toim.), *Standard languages and language standards in changing Europe* s. 11–35. Oslo: Novus.
- DEPPERMAN, ARNULF 2015: Retrospection and understanding in interaction. – Arnulf Deppermann & Susanne Günthner (toim.), *Temporality in interaction* s. 57–94. Amsterdam: John Benjamins.
- ДМИТРИЕВА, АННА – ЛАПОШИНА, АНТОНИНА – ЛЕБЕДЕВА, МАРИА 2021: Дмитриева, Анна, Лапошина Антонина, Лебедева, Мария. Квантитативное исследование стратегий упрощения на материале адаптированных текстов для изучающих РКИ. [Kvantitatiivinen tutkimus yksinkertaistamisstrategioista käyttäen materiaalina venäjä vieraana kielenä -opetuksen adaptoituja tekstejä] – *Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии: по материалам международной конференции «Диалог 2021»*, Москва, 16–19 июня 2021 г.
- ДМИТРИЕВА, АННА – ТИЕДЕМАНН, JÖRG 2021: A multi-task learning approach to text simplification. – W. M. P. van der Aalst [et al.] (toim.), *Recent trends in analysis of images, social networks and texts. 9th International Conference, AIST 2020, Skolkovo, Moscow, Russia, October 15–16, 2020. Revised supplementary proceedings* s. 78–89. Communications in computer and information science 1357. Cham: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-71214-3_7.
- DOBUSHINA, NINA – KULTEPINA, OLGA 2021: The rise of a lingua franca. The case of Russian in Dagestan. – *International journal of bilingualism* 25 (1) s. 338–358.
- DOBUSHINA, NINA – DANIEL, MICHAEL – KORYAKOV, YURI 2021: Languages and sociolinguistics of the Caucasus. – Maria Polinsky (toim.), *The Oxford handbook of languages of the Caucasus*.
- GOLUB, I. B. 1997: Голуб И. Б. *Стилистика русского языка*. [Venäjän kielen tyylipöytä] Moskova: Rolf, Airis-press.
- GURYANOV, IGOR O. – YARMAKKEEV, ISKANDER E. – KISELNIKOV, ALEK-

- SANDR S. – HARKOVA, ELENA V. 2017: Text complexity. Periods of study in Russian linguistics. – *Revista publicando* 4 (13: 2) s. 616–625.
- HORTON, WILLIAM S. – GERRIG, RICHARD J. 2002: Speakers' experiences and audience design. Knowing *when* and knowing *how* to adjust utterances to addressees. – *Journal of Memory and Language* 47 (4) s. 589–606.
- HÜLMBAUER, CORNELIA 2009: 'We don't take the right way, we just take the way that we think you will understand'. The shifting relationship between correctness and effectiveness in ELF. – Anna Mauranen & Elina Ranta (toim.), *English as a lingua franca. Studies and findings* s. 323–347. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- KLEINSCHMIDT, KATRIN – POHL, THORSTEN 2017: Leichte Sprache vs. adaptives Sprachhandeln. – B. Bock, U. Fix & D. Lange (toim.), *„Leichte Sprache“ im Spiegel theoretischer und angewandter Forschung* s. 87–110. Berlin: Frank & Timme.
- KIM, I. E. 2017: Ким И. Е. Тотальный диктант как форма проявления русского языкового сообщества. [Kielitaitotesti ”totaalisanelu” venäläisen kieliyhteisön ilmentäjänä] – *#TOTSBORNIK* 1 s. 20–27. Novosibirsk.
- KNUTOV, A. V. – PLAKSIN, S. M. – GRIGORJEVA, N. L. – SINJATULIN, R. H. – TŠAPLINSKI, A. V. 2020: Кнутов, А. В., Плаксин, С. М., Григорьева, Н. Л., Синятуллин, Р. Х., Чаплинский, А. В. *Сложность российских законов. Опыт синтаксического анализа*. [Venäjän lakien kompleksisuus. Syntaktinen analyysi] Moskova: Izd. dom NIU VShE.
- KOIVUMÄKI, JENNI-JOSEFIINA 2018: *Hyvän kotouttamisen käytännöt. Osallisuudella ja toimijuudella inklusioon Kauhaval-la*. Sosiaali-, terveys- ja liikunta-alan opinnäytetyö. Jyväskylän ammatti-
- korkeakoulu.
- KROPATŠEV, N. M. – KUZNETSOV S. A. 2020: Кропачев, Н. М., Кузнецов С. А. Государственный язык Российской Федерации – понятный русский язык. [Venäjän federaation valtionkieli – ymmärrettävä venäjän kieli] – *Mir russkogo slova* 2 s. 7–13.
- KROPATŠEV, N. M. – KUZNETSOV, S. A. – SOLOVJOV, A. A. 2019: Кропачев Н. М., Кузнецов С. А., Соловьев А. А. О проблеме социальной коммуникации на примере типичных ошибок использования государственного языка Российской Федерации в правовых документах. [Sosiaalisen kommunikaation ongelmasta käytäen esimerkkinä Venäjän federaation lakidokumenteissa esiintyviä virheitä] – *Vestnik Sankt-Petersburgskogo univesiteta, Jazyk i literatura* 16 (2) s. 229–243.
- KUTŠAKOV, RUSLAN – SAVELJEV, DENIS 2018: Кучаков, Руслан, Савельев, Денис. *Сложность правовых актов в России. Лексическое и синтаксическое качество текстов*. [Lainopillisten tekstien monimutkaisuus: Tekstien sanastollinen ja lauseopillinen laatu] Pietari: Eurooppalainen yliopisto.
- KUTŠMA, V. R. – ТКАТŠУК, Е. А. 2015: Кучма В. Р., Ткачук Е. А. Гигиеническая оценка учебных текстов. методические подходы и оценка трудности для детей общеобразовательных учебников. [Oppimateriaalien tekstien hygieeninen analyysi. Metodologisia lähestymistapoja ja yleissivistävien oppikirjojen vaikeustason arviointi lasten näkökulmasta] – *Vestnik Rossiiskoi Akademii meditsinskikh nauk* 70 (2) s. 214–221. <https://doi.org/10.15690/vramn.v70i2.1315>.
- LAPOSHINA, ANTONINA – LEBEDEVA, MARIA 2019: Антонина Лапошина, Мария Лебедева. Корпусный подход к решению проблемы отбора лексики в обучении RKL. [Korpuksiin perustuva

- lähestymistapa sanaston valitsemisessa venäjä vieraana kielenä -opetuksen tarpeisiin] – Ahti Nikunlassi & Ekaterina Protassova (toim.), *Russian language in the multilingual world* s. 359-368. Slavica Helsingiensia 52. Helsinki: University of Helsinki.
- LAPOSHINA, A. N. – VESELOVSKAYA, T. S. – LEBEDEVA, M. U. – KUPRESHCHENKO, O. F. 2018: Automated text readability assessment for Russian second language learners. – *Computational linguistics and intellectual technologies. Proceedings of the International Conference "Dialogue 2018"*. Moskova. <http://www.dialog-21.ru/media/5216/laposhina%Do%Bonplusetal.pdf> (8.3.2023).
- 2019: Лексический состав текстов учебников русского языка для младшей школы: корпусное исследование. [Korpustutkimus alaluokkien venäjän kielen oppikirjojen sanastosta] *Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии: по материалам международной конференции «Диалог 2019»*. Moskova.
- LARINA, TATIANA – MUSTAJOKI, ARTO – PROTASSOVA, EKATERINA 2016: Dimensions of Russian culture and mind. – Katja Lehtisaari & Arto Mustajoki (toim.), *Philosophical and cultural interpretations of Russian modernisation* s. 7–19. Abingdon: Routledge.
- LESKELÄ, LEEALaura – MUSTAJOKI, ARTO – PIEHL, AINO 2012: Easy and plain languages as special cases of linguistic tailoring and standard language varieties. – *Nordic Journal of Linguistics* 45 (2) s. 194–213.
- LINDHOLM, CAMILLA & VANHATALO, ULLA (toim.) 2021: *The handbook of easy languages in Europe*. Berlin: Frank & Timme.
- MAASS, CHRISTIANE 2020: *Easy language – plain language – easy language plus. Balancing comprehensibility and acceptability*. Berlin: Frank & Timme.
- MAURANEN, ANNA 2012: *Exploring ELF, academic English shaped by non-natives speakers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MUSTAJOJKI, ARTO 1986: Мустайоки, Арто. О минимизации учебного материала. [Oppimateriaalin minimisaatiosta] – Jean Lankoff, Jean Lothe & Vera von Wiren-Garczynski (toim.), *Teaching of Russian language and literature in Europe*, Proceedings from the 17th AIMAV Seminar s. 84–98. Brussels.
- 2012: A speaker-oriented multidimensional approach to risks and causes of miscommunication. – *Language and Dialogue* 2 (2) s. 216–243.
- 2016: Challenges in the standardisation of contemporary Russian. – Ingrid Tieken-Boon van Ostade & Carol Percy (toim.), *Prescription and tradition in language. Establishing standards across time and space* s. 288–302. Bristol: Multilingual Matters.
- 2019: The democratization of Russian. – Arto Mustajoki, Ekaterina Protassova & Maria Yelenevskaya (toim.), *The soft power of the Russian language. Pluricentricity, politics and policies* s. 21–34. Abingdon: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429061110-3>.
- 2021: A multidimensional model of interaction as a framework for a phenomenon-driven approach to communication. – *Russian journal of linguistics* 25 (2) s. 369–390. <https://doi.org/10.22363/2687-0088-2021-25-2-369-390>.
- MUSTAJOJKI, ARTO – MIHIENKO, ZHANNA – NECHAEVA, NATALIA – KAIROVA, EMMA – DMITRIEVA, ANNA 2021: Easy language in Russia. – Camilla Lindholm & Ulla Vanhatalo (toim.), *The handbook of easy languages in Europe* s. 439–466. Berlin: Frank & Timme.
- NECHAEVA, NATALIA – KAIROVA, EMMA 2021: Plain language in Russia. – *Plain* 3

- (2) s. 26–27.
- NECHAEVA, NATALIA – HELMLE, KRISHNA-SARA – КАИРОВА, ЕММА 2020: Нечаева Н. В., Хельмле К.-С., Каирова Э. М. Перевод на ясный и простой языки. Зарубежный опыт и перспективы в России. [Kääntäminen selkokielelle ja selkeälle kielelle. Ulko-mailla saatu kokemus ja näköalat Venäjällä] – *Vestnik Permskogo natsionalnogo issledovatel'skogo politehničeskogo universtita* 3 s. 8–24.
- NEWMAN-NORLUND, SARAH E. – NOORDZIJ, MATTHIJS L. – NEWMAN-NORLUND, ROGER D. – VOLMAN, INGE A.C. – RUITER, JAN PETER DE – HAGOORT, PETER – TONI, IVAN 2009: Recipient design in tacit communication. – *Cognition* 111 s. 46–54. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2008.12.004>.
- PALOMARES, NICHOLAS A. – GILES, HOWARD – SOLIZ, JORDAN – GALLOIS, CINDY 2016: Intergroup accommodation, social categories, and identities. – Howard Giles (toim.), *Communication accommodation theory. Negotiating personal relationships and social identities across contexts* s. 123–151. Cambridge: Cambridge University Press.
- PEREGO, ELISA 2020: *Accessible communication. A cross-country journey*. Berlin: Frank & Timme.
- PIERCE-GROVE, RI 2016: Conclusion. Making the new status quo. Social media in education. – Christine Greenhow, Julia Sonnevend & Colin Agur (toim.), *Education and social media. Toward a digital future* s. 239–246, Cambridge: The MIT Press.
- SACKS, HARVEY – SCHEGLOFF, EMANUEL A. 1979: Two preferences in the organization of reference to persons in conversation and their interaction. – George Psathas (toim.), *Everyday language* s. 15–21. New York: Irvington.
- SACKS, HARVEY – SCHEGLOFF, EMANUEL A. – JEFFERSON, GAUL A. 1974: A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. *Language* 50 (4) s. 696–735.
- SIRÉN, ERIKA 2018: *Kehitysvammaisten luetun ymmärtäminen tarinana selkokielen teoriakirjoissa: kriittinen diskurssi-analyysi eksklusiosta ja inklusiosta*. Erityispedagogiikan opinnäytetyö. Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:hulib-201805161940>.
- STERN, DIETER 2020: Russian pidgin languages. – Greenberg, Marc L. et al. (toim.), *Encyclopedia of Slavic languages and linguistics online*. http://dx.doi.org/10.1163/2589-6229_ESLO_COM_031973.
- TSYGALSNIČKAJA, ELENA – MATSUSHITA, SEI – USUYAMA, TOSHINOBU 2019: Цыгальницкая, Е., Мацусита, С., Усуяма, Т. Исследования в области «упрощенного русского языка» в многоязычном обществе. [Tutkimuksia koskien ”yksinkertaistettua venäjää” monikielisessä yhteiskunnassa] – N. A. Voženkova et al. (toim.), *Русское слово в многоязычном мире, Материалы XIV Конгресса МАПРЯЛ* s. 799–804. Pietari: MARPJAL.
- TURIAINEN, PÄIVI 2018: *Promoting inclusion by easy-to-read language. Producing and analysing religious easy-to-read website*. Sosiaalialan opinnäytetyö. Metropolia.
- VARHUŠEVA, ALEKSANDRA Y. – SOLNYŠKINA, MARINA I. – KUPRĀNOV, ROMAN V. – GAFIJATOVA, ELZARA V. – KLIMAGINA, IRINA O. 2021: Вахрушева А. Я., Солнышкина М. И., Куприянов Р. В., Гафиятова Э. В., Климагина И. О. Лингвистическая сложность учебных текстов. [Oppikirjatekstien kielellinen monimutkaisuus] – *Voprosy žurnalistiki, pedagogiki, jazykoznanija* 40 (1) s. 88–99.